

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

HISTORIA

1-2

Redacția: 3400 CLUJ-NAPOCA str. M. Kogălniceanu nr.1 Telefon : 405352

SUMAR - CONTENTS - SOMMAIRE

I. Interferențe culturale - Interferențe artistice

- OVIDIU PECICAN, "Alexandria" în Evul Mediu Românesc • Le Roman d'Alexandre pendant Le Moyen Age roumain. 5
- VIORICA GUY MARICA, Interferențe sud-germane în arta transilvăneană. Sec. XV-XVII • Interférences sud-allemandes dans l'art transylvanien (XVe-XVIIe siècles)... 17
- CORNEL CRĂCIUN, Considerații asupra participării artiștilor plastici sași în saloanele oficiale interbelice românești de pictură și sculptură • Considérations au sujet du participation des plasticiens allemands aux Salons Officiels roumains de peinture et sculpture pendant l'entre-deux guerres 31

II. Imaginea celuilalt

- NICOLAE BOCȘAN, Imaginea bisericii romano-catolice la românii greco-catolici (Congresul autonomiei bisericii catolice din Ungaria) • The Image of the Greek-Catholic Church at the Greek-Catholic Romanians (The Congress Dedicated to the Autonomy of the Catholic Church of Hungary)..... 49
- OVIDIU MUNTEAN, Presa românească și Polonia în perioada de renaștere a mișcării naționale (1861-1864) • La presse roumaine et la Pologne dans la période de la renaissance du mouvement national (1861-1864)69

III. Istoria istoriografiei

CORINA TURC, Constantin Brâncoveanu în istoriografia română a secolului al XVII-lea și a primei jumătăți a secolului al XVIII-lea. • Constantin Brâncoveanu in the Romanian Historiography of the 17 th Century and of the First Half of the 18 th Century	81
--	----

IV. Raporturi politice interne și internaționale

ION NOVĂCESCU, Gh. I. Brătianu și relațiile României cu Germania și Italia la sfârșitul deceniului IV. • Gh.I.Brătianu and the Relations Between Romania, Germany and Italy at the End of the Fourth Decade	117
TUDOR SĂLĂGEAN, Relațiile internaționale în sud-estul Europei în primul sfert al sec. al XIV-lea • International Relations in South-Eastern Europe in the First Quarter of the 14 th Century.....	135
CHRISTIAN CHEREJI, Aspecte ale securității generale în proiectele de instaurare a păcii eterne în Europa. Sec. XIV-XIX • Aspects of General Security Within the Projects of Establishing Eternal Peace in Europe. (14 th - 19 th Centuries).....	153
EMIL BOC, Mutații actuale în evoluția principiului separației puterilor în stat (II) • Mutations actuelles dans l'evolution du principe de la séparation des pouvoirs dans l'état.....	167

V. Documentar

IONUȚ COSTEA, C.Marinescu: Lecția de deschidere a cursului <i>Începuturile Evului Mediu</i> după notițele lui Fr.Pall • C.Marinescu: The Opening Lesson of the Course Entitled <i>The Beginnings of the Middle Ages</i> After the Notes of Fr. Pall	195
---	-----

VI. Opinii, Discuții

ȘERBAN TURCUȘ, Despre conceptul de Ev Mediu • On the Concept of Middle Ages..	203
---	-----

VII. Cronică științifică

NICOLAE EDROIU, Conferința internațională prilejuită de aniversarea întâlnirii de la Vișegrad din anul 1335 (Vișegrad - Budapesta, 13-15 octombrie 1995)....	215
MARIA CRĂCIUN, Colocviul internațional "Reforma în Europa centrală și de est în perspectivă comparată", (St. Andrews, aprilie 1995)	215
OVIDIU GHITTA, Colocviul internațional "Etnie și Confesiune în Europa Centrală și Orientală", (Cluj, 15-17 iunie 1995).....	217

Recenzii - Book Reviews - Comptes rendus

- N. B o c ș a n, I o a n L u m p e r d e a n, I. A. P o p, **Etnie și confesiune în Transilvania: Sec. XIII-XIX**, Fundația "Cele trei Crișuri", Oradea, 1994, 188 p. (IONUȚ COSTEA)..... 219
- G h. I. B r ă t i a n u, M a k k a i L á s z l ó, **Tündérvkert - Grădina Zânelor**, red. Miskolczy Ambrus, Budapest, 1994, 127 p. (RADU LUPESCU)..... 220
- A n t o n i o B o n f i n i, **A magyar történelem tizedei (Rerum Ungaricarum decades)**, Editura Balassi, Budapesta, 1995, 1094 p. (MAKÓ MÁRIA)..... 222
- I o a n A u r e l P o p, **Românii și maghiarii în secolele IX-XIV**, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1996 (AGATA CHIFOR). 223
- G e r i c s J ó z s e f, **Egyház állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban (Biserică, stat și gândire în Ungaria din evul mediu)**, Editura Magyar Egyháztörtéti Enciklopédia Munkaközöség, Budapesta, 1995, 318 p. (MAKÓ MÁRIA) 225
- Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe**, edited by Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta, Cluj University Press, Cluj-Napoca, 1995, 402 p. (AURA POPA). . 227
- G h. P u n g ă, **Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușeanu**, Editura Universității Al.I.Cuza, Iași, 1994 (MARIA CRĂCIUN)..... 228
- J e a n D e l u m e a u, **Civilizația Renașterii**, Editura Meridiane, București, 1995, 2 volume, trad. de Dan Chelaru. (DAN IOAN MUREȘAN)..... 229
- C o r n e l S i g m i r e a n, **Teodor V.Păcățian. O viață de cărturar**, Editura Veritas, Târgu Mureș, 1996, 136 p. (CORINA TURC). 231
- P o m p i l i u T e o d o r, **Incursiuni în istoriografia română a secolului XX**, Fundația Culturală "Cele trei Crișuri", Oradea, 1995, 196 p. + 2 f. (DANIELA SECHEL) 232
- Z. O r n e a, **Anii treizeci. Extrema dreaptă românească**, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995, 474 p. (CORNEL CRĂCIUN)..... 233
- D o r u R a d o s a v, **Carte și societate în Nord-Vestul Transilvaniei (sec.XVII-XIX)**, Fundația Culturală "Cele Trei Crișuri", Oradea, 1995, 307p. (IONUȚ COSTEA)..... 234
- Hrisovul**, Buletin al Facultății de Arhivistică, Serie nouă, I, București, 1994, 164 p. (NICOLAE EDROIU)..... 235
- Biblioteca și Cercetarea**, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca, Biblioteca, XIX, redactor Liviu Ursuțiu, Cluj-Napoca, 1995, 154 p. (NICOLAE EDROIU) 236
- Philobiblon**, B.C.U. "Lucian Blaga" Cluj-Napoca, Anul I, nr. 1, Cluj-Napoca, 1995, 267 p. (NICOLAE EDROIU). 237

"ALEXANDRIA" ÎN EVUL MEDIU ROMÂNESC

OVIDIU PECICAN

RÉSUMÉ: Le Roman d'Alexandre pendant le Moyen Age Roumain.

Le destin roumain du *Roman d'Alexandre* pendant le Moyen Age, voilà qu'est-ce qu'on essaye de dégager dans le présent étude. On croyait que cet écrit médiéval commence son itinéraire parmi les Roumains pendant le XVIe siècle. Mais aujourd'hui on découvre qu'au sud du Danube, les Roumains et les Coumans du second Empire Bulgare le connaissaient déjà au debut du XIIIe siècle, et leur frères du nord du fleuve le savaient, leur aussi, vers la fin du même siècle.

Un autre but de cet étude est de voir quelles sont les contributions des Roumains au developement des thèmes du *Roman d'Alexandre* pendant la période féodale.

Dans le troisième lieu, dans les pages qui suivent on a essayé de dégager le statut du soit-dit *Roman d'Alexandre* dans la société de Transylvanie, Valachie et Moldavie médiévales, c'est-à-dire quel role ont eu les copies manuscrits du "roman". On a constaté que jusqu'au XIVE-XVIIe siècle, l'écrit était considéré comme un livre d'histoire. Seulement après cette date on a commencé le lire comme littérature de fiction.

Toutes ces chose étaient jusqu'aujourd'hui peu et seulement partiellement connues à cause du fait qu'on croyait que les Roumains ont connu le *Roman d'Alexandre* dans une période plus tarde.

Alexandria a fost tradusă în limba română în secolul XVI¹. Cel mai vechi manuscris conținând respectiva tălmăcire - operă a unui cărturar rămas necunoscut - datează din 1620, copistul fiind preotul Ion Românul din satul Sânpetru (comitatul Hunedoara). Prototipul provenea din "ținuturile de nord ale Ardealului"² sau din Moldova³, dacă nu cumva s-a realizat chiar prin partea locului⁴, ceea ce ar

¹ I. C. Chițimia, "Prefață", în *Alexandria. Esopia. Cărți populare*, București, 1966, p. IV: "...probabil spre sfârșitul secolului al XVI-lea..."

² Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1974, vol. I, ed. Dan Zamfirescu, p. 273.

³ Cf. Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, București, 1984, vol. II, p. 25 (ed. George Mihăilă), susține că "cel mai vechi exemplar bulgăresc cunoscut al Alexandriei s-a scris în Moldova la 1562"; Nicolae Iorga, "Faze sufletești și cărți reprezentative la români", în

părea mai plauzibil ținând seama și de specificul circulației cărții manuscrise în perioada medievală⁵. În orice caz, traducătorul anonim a pornit de la o versiune sârbească, așa cum erau cele care circulau în țările române în veacul al XVI-lea. O copie a acestei versiuni, din anul 1562, s-a păstrat la Mănăstirea Neamț, în Moldova⁶. *Alexandria* a circulat printre români cu mult înainte de această dată. Din nefericire, încă nu avem o evidență a circulației manuscrise a cărții în țările române în perioada slavonismului cultural. Datorită faptului, stabilirea vechimii răspândirii istoriei lui Alexandru la români poate fi încercată recurgând la alte procedee.

În sudul și poate nordul Dunării români cunoșteau *Alexandria* în secolul al XIII-lea. După cum a semnalat deja N. Cartoian⁷, în legătură cu mai multe manuscrise ale variantei românești a romanului, acesta cuprinde, printre altele, și un insert ce rezumă *Istoria Troadei*⁸. El se încheie prin consemnarea fugară, într-o

AARMSI, s. II, t. XXXVII; Dan Simonescu, "Prefață", în *Alexandria*, ed. II, București, 1958, p. 11 crede că poate reface traseul traducerii. Versiunea slavo-sârbă păstrată în copia din 1562 găsită la mănăstirea Neamț "s-a tradus apoi și în românește, probabil înainte de anul 1600". Din acest prototip pierdut descinde și copia tânărului preot Ion Românul.

⁴ I. C. Chițimia, Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1963, vol. I, p. 6-7; Ileana Bitay, "Figura lui Alexandru Macedon în cultura țării noastre (sec. XVI-XVII)", în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Hist., 1965, fasc. 1, p. 22.

⁵ Bernard Guenée, *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval*, Paris, 1991, ed. II, p. 258-274 unde autorul elucidează raportul dintre mărimea succesului unei opere și răspândirea ei teritorială și în timp.

⁶ Vezi *supra* n. 3.

⁷ N. Cartoian, *Alexandria în literatura românească. Noi contribuții (studiu și text)*, București, 1922, p. 26-27.

⁸ Cartoian are în vedere patru manuscrise, desemnate în lucrarea sa cu siglele: B, C, M și N. Iată mai departe conținutul fragmentului în versiunea publicată de I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *Cărți populare*, București, 1973, p. 32-33: "Și acolo [în țara Asiei - *N.O.P.*] era o cetate mare, anume Troada, ce se chiamă grăcește Frighia. Și acolo judeca doisprezece filosofi. Iară deacă auziră troadénii, ei ieșiră înaintea lui Alexandru. Și-i spuseră de Anțiliș-craiu cât au fost de viteaz, și cum au pierit și cei domni mari; ei au pierit pentru o muiare, ce o chiuma Elinușa. Că oarecând pribegisă Alexandru Fariz de la Troada și mersă la Menelau-craiu. Pre Alexandru Fariz îl boieriseră, iară Menelau-craiu să duse la oaste departe și lăsă pre Alexandru Fariz, precum grăisă lui, cu Elinușa. Iară Elinușa era prea frumoasă, și se îndrăgise cu Alexandru Fariz, și luară comoara lui Menelau-craiu și fugiră amândoi la Troada. Și dacă veni Menelau, sau Melei, craiu, nu-și găsi creiasa, și se mânie, și rădică șapte crai elinești cu el și să strânseră oștile, și mersă la Troada. Și o bătu doisprezece ani cu mare meștersug, că mai mare cetate decît Troada nu era în lume, că era făcută de Nevrod-împărat. Și acolea pieriră frâncii cu Anțeluș-craiu, și Alexandru Fariz, și curva Elinușa și mult norod, fără număr, pieriră pentru o muiare. Și acéstea toate le povestiră lui Alexandru, și-i detersă poclon sabia lui Anțeluș-craiu și scoaseră inelul împărătesei, de antrax pîiatră. Și așa era acéia pîiatră, de vrea fi omul bolnav și căuta într-însa, el să sănătoșia de toate boalele. Și scoasă scris pre Anțeluș-craiu. Iară Alexandru să milostivi spre ei și-i lăsă cu pace pe moșia lor. Și frâncii, cu voia lui Dumnezău, mersă la Râm. Și de acolo au venit rumâni în Ardeal, în Moldova și în Țara Rumânească".

unică frază, a unei legende privitor la întemeierea Romei de către Roman. Or, așa cum am demonstrat cu alt prilej⁹, legenda aceasta a cunoscut răspândirea printre români începând cu anii 1197-1207 (epoca domniei lui Ioniță Caloian). Pe de altă parte, popularitatea mitului celor doi frați întemeietori ai poporului român, Roman și Vlahata (sau Olaha), intrată în declin odată cu bulgarizarea țaratului de Târnovo, pare să nu mai fi revenit niciodată la succesul de odinioară, astfel încât, pe la 1323-1330, când Basarab I domnul Țării Românești a avut nevoie de o argumentare ideologică a dorinței sale de emancipare de sub tutela maghiară, el a fost obligat să recurgă la o altă temă¹⁰. Cum în *Alexandria* românească menționarea eroului întemeietor Roman survine imediat după rezumatul *Istoriei Troadei* și în directă legătură cu el - Roman e unul dintre "frâncii de la Troada" -, e clar că în momentul integrării acestui fragment unitar în corpul *Alexandriei* mitul respectiv era încă prestigios, iar pe de altă parte, că el slujise țarilor români de la Târnovo pentru a-și afirma originile troiene. Ideea unei genealogii troiene le-a venit Asăneștilor în condiții analizate în altă lucrare¹¹, legat de pretențiile cruciaților din Imperiul latin de la Constantinopol de a moșteni succesiunea troiană (Bizanțul). E, deci, de crezut că copistul anonim care a inserat în *Alexandria* rezumatul *Istoriei Troadei* și fraza pomenindu-l pe Roman a făcut acest lucru într-un interval de timp ce se întinde sigur între 1197-1330. Acesta poate fi întrucâtva redus dacă vom ține seama că la 1261 latinii sunt alungați din Constantinopol și bizantinii își restaurează imperiul. Dar nu e obligatoriu ca data alcătuirii acestui mit menit să deservească politica Asăneștilor față de cruciații vecini să coincidă cu data realizării copiei *Alexandriei* slavone care a inclus pentru prima oară rezumatul *Istoriei Troadei* continuat de legenda lui Roman. Ba chiar dimpotrivă. E mai probabil ca rezumarea extrem de lapidară a materialului troian și expedierea figurii legendare a lui Roman într-o singură frază să se fi făcut într-o perioadă când, fără a fi dispărut total, mitul lui Roman și prestigiul originilor troiene ale românilor nu mai erau ceea ce fuseseră odată, încheindu-și cariera propagandistică. Faptul la care ne referim trebuie, deci, situat, după toate probabilitățile, cândva în ultimele trei decenii ale secolului XIII sau în primele două ale veacului următor¹².

⁹ O v i d i u P e c i c a n, "Roman, un erou eponim al românilor", în *Tribuna*, nr. 48, 2-8 decembrie 1993, p. 9.

¹⁰ V e z i I d e m, *Pe urmele confruntării dintre Basarab I și Carol Robert: "Legenda descălecatului pravoslavnicilor creștini" (1322-1330)*, inedit.

¹¹ I d e m, "Episodul soliei cruciate la Ioniță Caloian în opera lui Gh.I.Brătianu", în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Hist., XXXVIII, 1993, nr. 1-2, p. 21-33.

¹² Nu trebuie scăpată din vedere nici eventualitatea ca lapidaritatea pasajului discutat să fie rodul unor epurări succesive datorate mai multor generații de copişti. E oricum limpede că unii scribi mai recentți au intervenit și ei în text, măcar cu adaosuri (finalul: "...și de acolea au venit Rumânii în Ardealu și în Țara Românească și la Moldova" e posterior jumătății sec. XIV, când se înființează ultimul dintre cele trei state pomenite).

Toată această discuție a demonstrat că românii secolului XIII au cunoscut nu doar *Istoria Troadei*, ci și *Alexandria*. Nu e limpede însă dacă aceasta din urmă a circulat și la nordul Dunării sau nu. Cunoașterea lacunară a perioadei istorice în cauză nu ne permite decât să avansăm ipoteze. Cum colaborarea româno-bulgaro-cumană din perioada Asăneștilor a permanentizat contactele între locuitorii celor două maluri ale Dunării și cum, pe de altă parte, instalarea dominației tătare după 1241 a păstrat și nordul și sudul fluviului sub o aceeași stăpânire, n-avem motive pentru a respinge ideea că *Alexandria* a circulat și printre românii nord-dunăreni. De altfel, inserarea rezumatului din *Istoria Troadei* și a continuării sale prin legenda lui Roman nu are nimic inocent sau gratuit. Credem că e posibil să descifrăm aici o tentativă de perpetuare a vechii teme ideologice românești forțată în scriptoriile Asăneștilor în condiții întrucâtva diferite. Se prea poate ca includerea respectivului insert în *Alexandria* să se fi făcut în împrejurările tulburi în care s-a ridicat la luptă pentru independență voievodul Litovoi. Urmărind contextul politic în care s-a derulat tentativa voievodului oltean devine limpede că nu avem de-a face cu consecința unui impuls orgolios de moment, ci cu o evaluare atentă a șanselor reale de reușită. Or această evaluare nu putea fi decât rodul unei preocupări obstinate pentru problema dobândirii unui alt statut politic în cazul propriei formațiuni politice. Deceniul opt al secolului XIII - deceniul când se derulează conflictul lui Litovoi cu regalitatea maghiară - e unul de criză politică în Ungaria arpadiană. Ladislau IV Cumanul (1272-1290), rege aflat încă în perioada minoratului său, asistă la guvernarea țării de către mama sa, cumana Elisabeta, sub tutela căreia se afla. Anii 1272-1276, când trebuie plasat episodul confruntării lui Litovoi cu maghiarii, marchează ascensiunea fără precedent a elementului cuman la curtea de la Buda. Pe de altă parte, episodul Litovoi precedă cu puțin frământările sociale și politice din țaratul bulgar (în 1277 are loc revolta populară a lui Ivailo și frământările care i-au urmat¹³; în 1285-1292 se revoltă feudații cumani Kudelin și Durman¹⁴). Privite astfel, evenimentele politice din sudul Carpaților devin una dintre verigile lanțului de fapte politice dezvoltate pe durata ultimelor trei decenii ale secolului XIII în Europa centrală și sud-estică, favorizate de criza regalității maghiare și a țaratului bulgar, precum și de dominația mongolă în zonă. Realitățile etnice deosebit de complexe în regiune au favorizat tentativa românească, mai cu seamă că ea venea în completarea luptei cumaniților din Ungaria și Bulgaria menită să conducă la ameliorarea statutului propriu în cele două puteri zonale. (Apogeul l-a marcat, pentru Ungaria, instalarea pe tron a lui Ladislau Cumanul, tot așa cum în Bulgaria coroana țarilor a încăput, în 1280, în mâinile dinastiei cumano-

¹³ Ivan Dujcev, Velizar Volkov, Iono Mitev și Lubomir Panayotov, *Histoire de la Bulgarie des origines à nos jours*, Roanne, ed. Horvath, 1977, p. 197-198.

¹⁴ *Ibidem*, p. 200.

bulgare a terterizilor¹⁵.) Atent, așadar, la împrejurările politice dimprejur, Litovoi și anturajul său au trebuit să-și gândească mobilurile și finalitățile, prin forța împrejurărilor, în termenii impuși de uzanțele epocii. Or, argumentarea oricărei poziții în formulări conforme discursului acreditat de tradiție la curțile din preajmă - cărora li se și adresa o asemenea argumentare! - făcea parte din uzanțe¹⁶. Iată pentru ce motive credem că lupta lui Litovoi și Bărbat pentru desprinderea formațiunii lor prestatale de sub autoritatea coroanei maghiare a fost prilejul cu care a pătruns rezumatul materialului troian însoțit de mențiunea despre eroul eponim Roman în *Alexandria*. Și chiar dacă nu avem certitudinea că actul propagandistic la care trimitem a avut loc dintru început - el putând fi și rezultatul unei acțiuni posterioare confruntării lui Litovoi cu oștile maghiare -, rămâne să-l situăm, totuși, cu probabilitate, între 1272-1330, perioadă când inițiativele voievozilor sud-carpatici au condus la realizarea dezideratului independenței proprii formațiuni politice.

Avem, deci, motive să credem că *Alexandria* circula în nordul Dunării, printre români, la sfârșitul secolului XIII și începutul veacului următor. Mai sigur, însă, putem afirma că la sfârșitul secolului XIV *Alexandria* era atât de bine cunoscută în Maramureș, încât autorul anonim al *Gestei lui Roman și Vlahata* (mai departe: *GRV*), scrisă în intervalul 1395-1402, poate la mănăstirea Sfântul Mihail din Peri, nu doar că prelua din ea teza originii românilor din Roman¹⁷, dar împrumuta de aici chiar și elemente ținând de schema narativă¹⁸. Circumstanța reflectă un grad superior de familiaritate cu romanul lui Alexandru.

Cu aceasta nu am elucidat, însă, nici chestiunea vechimii *Alexandriei* la români, și nici filiera pe care ea a fost preluată de aceștia. Până cu două decenii în urmă se credea că teza lui N. Cartoian cu privire la versiunea sârbocroată ce ar fi

¹⁵ *Ibidem*, p. 198.

¹⁶ Vezi *supra*, n. 11.

¹⁷ Aici însă într-o formă prolixă rezultată de pe urma contaminării legendei lui Roman și Vlahata (sau Olaha), supusă ulterior unor amplificări succesive. Se poate stabili azi că la originea *GRV* s-a aflat, pe lângă *Alexandria*, și o așa-numită *Legendă a originii maramureșenilor (LOM)*. Vezi Ovidiu Pecican, "Roman și Vlahata. O gestă slavo-română scrisă în Bihor (sec. XIV)", în *Familia*, seria V, an. 28, 1992, nr. 5, p. 2-3; I d e m, *Cultură română medievală*, în *Pagini transilvane*, Cluj-Napoca, nr. 1, 1993, p. 56-61.

¹⁸ E vorba despre procedul schimbului epistolar dintre partenerii unei coaliții războinice în raport cu un inamic comun. În *Alexandria*, Darius corespundează cu regii avarilor, arabilor, etiopienilor și cazilbașilor, dușmanul comun fiind Netinav. Cf. W. J. A e r t s, "Le Netinav de la version roumaine en prose, comparé au Nectanébe d'autres versions (surtout grecques) du roman d'Alexandre", în *Actes du XIVe Congrès International des Etudes Byzantines*, București, 1976, t. II, p. 491, unde autorul atrage atenția că relatarea cu privire la coaliție într-o formă epistolară "...est, sans doute, un trait d'originalité" în raport cu alte versiuni (grecești, sârbească) ale romanului. În *GRV*, "latinii" (= catolicii, occidentalii) îi scriu regelui maghiar "Vladislav" (= Ladislav) cu privire la "Romanii vechi" (= români), dușmanii lor. Vezi P. P. P a n a i t e s c u, *Cronicle slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan*, București, 1959, p. 155-159.

stat la baza traducerii românești e suficient probată. Analiza făcută însă în 1971 de către W.J.Aerts arată, însă, în eșantion ce dificultăți stau în calea considerării acestei teze drept definitive. Cercetătorul olandez întreprinde o analiză comparată a episodului Netinav (Nectenabo) din *Alexandria* românească. El raportează segmentul respectiv la versiunile grecești și la cea sârbească și bulgară, constatând că varianta românească se apropie mai mult de versiunea *Beta* (β), poemul bizantin despre Alexandru și lista lui Georgios Monachos (cât privește datarea cuprinsă în titlu), de transcrierea bulgară (când se dă lista regilor ce domnesc la nașterea eroului), de versiunile grecești vechi (episodul lecanomanciei lui Netinav și mențiunea lui Ammon), de *rimada* (episodul lecanomanciei), de versiunea *Gamma* (γ) (amenințarea Olimpiadei de către Filip cu divorțul dacă nu-i va face un copil și scena cu șarpele mic ieșit din ou la picioarele lui Filip), și nu se apropie de *phyllada* și de versiunea sârbească, așa cum s-ar fi putut crede¹⁹. În plus, Aerts evidențiază și câteva trăsături originale ale "Netinavului" românesc: enumerarea regilor din coaliția împotriva lui Nectanebo; scrisoarea celor coalizați către Darius și caracterul superficial creștin al versiunii românești²⁰.

Analiza istoricului literar din Groningen e primul indiciu că "e foarte posibil ca autorul versiunii românești să fi utilizat un izvor analog celui folosit de celelalte, dar care arată, totuși, un anumit grad de independență. Pare puțin probabil ca autorul versiunii românești, care se distinge prin stilul său puțin naiv dar vivace, să fi avut ca model direct fie *phyllada*, fie numai versiunea sârbească"²¹. Altfel spus, chiar dacă la originile prototipului traducerii românești se află *phyllada* și versiunea sârbească, între acestea din urmă și tălmăcirea noastră s-au interpus - conform unei succesiuni dificil de stabilit - și alte versiuni (*Gamma*, versiunile vechi, transcrierea bulgărească, ș.a.). Aceasta conduce la concluzia circulației printre români, în evul mediu, a mai multor copii după *Alexandria*, făcute în timpuri diferite, după prototipuri de proveniență diferită (urmând versiunile vechi ale romanului, unele, *rimada*, altele, transcrierea bulgară, unele, cea sârbească, altele, etc.), cu alterări și transformări datorate, în fiecare șir de copii, copiștilor fiecărei "genealogii" manuscrise, și care "s-au întâlnit" și s-au unit, în timp, dând o versiune românească tip²².

¹⁹ W. J. A e r t s , *op. cit.*, p. 489-494.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 494.

²² E, desigur, prematur, în actualul stadiu de cercetare, să vorbim despre o "versiune românească tip". Pentru ca faptul să devină posibil ar fi necesară editarea critică a *Alexandriei* românești, de stabilirea stemei manuscriselor, etc. Dacă utilizăm, totuși, respectiva formulă e pentru că distingem și noi, pe urma celorlalți cercetători, între o *Alexandrie* românească și versiunile străine ale scrierii; nu doar sub raportul limbii, ci și cât privește conținutul ei. În acest sens credem că pe viitor, prin *Alexandria* românească vor trebui înțelese, într-o accepțiune mai largă, și manuscrisele româno-slave ce cuprind teme și motive caracteristice doar *Alexandriei* românești.

În marea lor majoritate, aceste unificări succesive ale mai multor versiuni de origini spațio-temporale divergente s-au făcut între prima atestare a circulației acestei scrieri printre români (probabil ultimul sfert al veacului XIII, sigur anterior sfârșitului de secol XIV) și prima versiune românească păstrată (1620). Sunt, desigur, și unele intervenții survenite spre sfârșitul etapei dacă nu cumva după 1620 (prezența "cazilbașilor" în text, semnalată de Aerts²³, conduce ori la soldații perși din secolul XVI, ori la sectele šiite de mai târziu). Cele mai multe, însă, atunci când trimit la o ambianță istorică concretă, par necesar de atribuit intervalului 1200-1620.

Am arătat deja în ce fel insertul despre întemeierea Romei de către Roman reflectă ambianța ideologică de la începutul secolului XIII²⁴. Cel puțin la fel de revelatoare se dovedesc și alte intervenții. Prezența numelui Lanțatura sau Vanțatura pentru personajul desemnat în alte copii cu numele de Franț sau Francisc viteaz a fost parțial elucidată de Vasile Bogrea²⁵. Catalanul Ramón Muntaner desemna sub acest nume când pe Ioan Asan III (1277-1280), când țaratul bulgar la cârma căruia acesta se afla. Cronica lui Muntaner - sau Multaner - din secolul XIII este singurul izvor scris care îl pomenește pe Ioan Asan III sub această poreclă. Din păcate, V. Bogrea nu a elucidat și motivele pentru care "Lanțatura" a pătruns în *Alexandria*. În ce ne privește, credem că faptul corespunde unei popularități - pozitive sau negative - a personajului istoric, și că dorința scribului necunoscut care a efectuat operația de substituție respectivă era de a-l face pe Ioan Asan III părtaș la întâmplările de anvergură mitică ale romanului. Operația, având un sens dublu - mitologizarea: un personaj istoric intra ilicit în mit, lumina acestuia răsfrângându-se și asupra sa; dar și trimiterea la actualitate, ceea ce făcea din personajele și întâmplările *Alexandriei* niște evocări simbolice și pseudonime ale circumstanțelor istorice reale ale momentului - s-a putut înfăptui în chiar anii domniei lui Ioan Asan III sau nu mult după, dacă ținem cont că porecla "Lanțatura" e rarissim consemnată (cum, de asemenea, nici personajul ce o purta n-a lăsat mari urme). Arealul în care se afla scribul ce a realizat transferul trebuie să fi corespuns Bulgariei, unde domnea cel evocat, sau teritoriului românesc de azi, câtă vreme "Lanțatura" apare în copii ale *Alexandriei* românești²⁶.

²³ W. J. Aerts, *op. cit.*, p. 490.

²⁴ Vezi *supra*, n. 9.

²⁵ Vasile Bogrea, "Ioan Asen în «Alexandria» românească», în *Revista istorică*, VI, 1920, p. 182-183.

²⁶ O concluzie definitivă asupra acestui punct va putea fi formulată numai atunci când vom dispune de stema manuscriselor românești ale *Alexandriei* și se va încerca abordarea comparativă cu celelalte versiuni balcanice.

Dacă prezența lui Lanțatura trimite la intervalul 1277-1300, avem și referiri la circumstanțe istorice din secolul următor. Același Vasile Bogrea semnala că "Altamiș" sau "Altamiși" din *Alexandria* românească e căpetenia tătarilor care au invadat Ungaria în 1345²⁷, cunoscut din cronica lui Ioan de Târnave²⁸ sub numele de Atlamos. Faptul că în unele copii personajul apare ca împărat al tătarilor, în vreme ce în altele el e împăratul cumaniilor²⁹ indică sensul exact și circumstanțele adaptării. Ea se făcea într-un moment - după 1345, pe la mijlocul veacului XIV - când vechea notorietate războinică a cumaniilor era înlocuită deja de-a binelea de faima altor nomazi, tătarii.

În fine, un pasaj obscur, cuprinzând referințe geografice care pot părea - și chiar sunt până la un punct! - fanteziste, suportă și el o interpretare în sensul discuției de mai sus. "Potolomei și Filon mersără pre uscat spre Țara Leșască, și spre marea Acrâm-Tătar, ce să chiiamă Ardeal, și Moldova și Țara Rumânească"³⁰. Se cuvine mai întâi remarcat că explicația aceasta, în forma păstrată până azi, a fost formulată cândva după 1359, data întemeierii Moldovei. Pe de altă parte, însă, ultimul segment de frază - "...ce să chiiamă Ardeal, și Moldova și Țara Rumânească" - pare să fie un adaos mai recent decât restul frazei. El se datorează aceleiași pene anonime care a completat și legenda lui Roman din finalul rezumatului *Războiul Troadei*³¹. Așadar, în încercarea de recuperare a sensului inițial al "descrierii geografice" e de considerat doar prima parte din frază. Marea Acrâm-Tătar nu poate însemna decât două lucruri: Marea Neagră (aici cuvântul "mare" fiind considerat substantiv și având semnificația de întindere de apă), cea învecinată nu numai cu Polonia (Țara Leșască), ci și cu Crimeea (Crâm, Acrâm), sau, dimpotrivă, vastul teritoriu numit de către rom la un moment dat - în orice caz după 1241 și înainte de 1347³² - Acrâm-Tătar ("mare" fiind aici luat ca adjectiv și însemnând *urias, grandios*). Faptul că încă și atunci când fraza a fost completată cu denumirile celor trei țări locuite de români persista amintirea dominației tătare exercitată

²⁷ V. Bogrea, *op. cit.*, p. 183.

²⁸ Cf. Nicolae Cartoian, "Despre Alexandria. Răspuns unor critici", în *Societatea de mâine*, I, 1924, p. 699-701; Ilie Minea, *Viața Românească*, XV, 1923, nr. 4, p. 139-140.

²⁹ V. Bogrea, *op. cit.*, p. 183.

³⁰ I. C. Chițimia, Dan Simionescu, *Cărți populare*, ed. cit., p. 32.

³¹ Vezi *supra* n. 12. O discuție specială ar merita ordinea enumerării celor trei state medievale locuite de români, unde Ardealul e primul pomenit, fiind urmat de Moldova și apoi Țara Românească. Ordinea e aceeași în ambele paragrafe. E oare de conchis că anonimul acestor explicații era un ardelean?

³² Când regele Ludovic d'Anjou întemeiază Moldova, așezându-l în fruntea ei pe Dragoș (cf. Ștefan S. Gorovei, "Îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea", în *IIIAI*, X, 1973, Iași, p. 119; Dennis Deletant, *Studies in Romanian History*, București, 1991, p. 47-64.

asupra teritoriului intrat în componența acestora ne îndeamnă să datăm completarea anterior instalării dominației otomane asupra țărilor române (mijlocul secolului XVI), mai probabil în prima parte a secolului XV³³.

Toate aceste intervenții și distorsionări ale textului *Alexandriei*, care n-au survenit nici dintr-o dată, nici într-un interval scurt de timp, ne îngăduie să tragem câteva concluzii cu privire la circulația *Alexandriei* în cultura română din etapa scrisului slavon.

Sensul operațiunilor pe care ne-am străduit adineori să le analizăm este indubitabil. Prin intermediul lor, narațiunea mitică și fabuloasă era mai bine ancorată în realitatea istorică familiară cititorului (sau auditoriului). În sens invers, anumite fapte istorice care marcase conștiința cărturarilor anonimi sau a colectivității din care ei proveneau dobândeau dimensiuni mitice și exemplaritate. De fapt, deși aflate la antipod unul de celălalt, ambele procedee - "istoricizarea" și "mitologizarea" - urmăreau tot obținerea aceluiași efect de autenticitate³⁴. Însăși coexistența lor întru același mobil permite surprinderea unei note esențiale a profilului mental al omului medieval, a raportării sale specifice la realitate. Pentru aceasta faptul istoric concret e mereu dublat de proiectarea sa în fabulos, conform credinței în intervenția divină, izvorul supranaturalului izbucnit în lume sub cele mai diverse înfățișări, ca și convingerii că fiecare fapt semnificativ din viața marilor personaje ale istoriei ține de un destin prestabilit³⁵.

Intervențiile în sensul unei potențări a autenticității textului se mai produc într-un fel. E vorba despre tentativele de restaurare a atmosferei antice, cum se întâmplă odată cu descrierea fastului de la curtea lui Darius la primirea solului macedonean, pentru care se recurge la parafrazarea unui pasaj din *Odiseea* (cartea a VII-a)³⁶. La fel, atunci când e evocată tristețea lui Alexandru ajuns la apogeul gloriei sale e utilizat un fragment din Herodot, *Istoriei*, VII³⁷. De astă dată, însă,

³³ Abia în urma confruntării dintre Timur Lenk și Toktamâș devine sediul hanatului tătar. "Crâmul", "Acrâm-Tătarul" devine o realitate geo-politică la începutul sec. XV.

³⁴ Pentru noțiunea de autenticitate în evul mediu occidental vezi B. G u e n é e , *op. cit.*, p. 133-140.

³⁵ În linii mari e aceeași concepție pe care o întâlnim în ambianța domniei lui Ștefan cel Mare în Moldova (vezi E u g e n S t â n e s c u , "Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare", în volumul colectiv *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 42-44, coord. M. Berza) și în cronicile slavo-române din secolul XVI. Doar o analiză comparată va putea evidenția însă evoluția treptată - lentă, dar indubitabilă - de la teismul inițial spre explicitarea rațională a faptelor istorice. Oricum, viziunea din *Alexandria* marchează, fundamental, o etapă anterioară cu mult secolului XV (cum e și firesc în cazul unei creații datând din veacuri mult mai vechi).

³⁶ I l e a n a B i t a y , "Figura lui Alexandru Macedon în cultura țării noastre (sec. XVI-XVII)", în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Hist., 1965, fasc. 1, p. 19-32.

³⁷ *Ibidem*.

procedeul ține de o erudiție și de o prelucrare savantă caracteristice altei etape de evoluție culturală mai recentă.

Credem că se cuvine însă subliniat că, atât trimerile la fapte istorice relativ recente, cât și "restaurările" de ambianță inspirate de surse scrise antice reprezintă, în esență, două fațete ale aceluiași tip de travaliu: cel de prelucrare cărturărească a textului. Remarca e de natură să acrediteze ideea că încă din primele ei secole de circulație în mediile românești *Alexandria* a avut caracterul unei opere culte. În sprijinul acestei idei vine, de altfel, și circulația ei printre români, până la sfârșitul secolului XVI, în slavonă. În acest fel, accesul oamenilor simpli, neinstruiți, la materialul romanului lui Alexandru nu era posibil decât indirect, aceștia fiind reduși la ipostaza (virtuală) de auditori ai tălmăcirilor orale. Traducătorii improvizati, colportorii - deci cititorii direcți - trebuiau să fie cunoscători ai scris-cititului și ai slavonei: preoți, monahi, dieci sau reprezentanții feudalității locale (cnezi, voievozi, boieri, domnitori, soțiile acestora, precum și orășeni și târgoveți instruiți).

În aceste condiții, funcția inițială a *Alexandriei* trebuie să fi fost similară cu aceea îndeplinită în Occidentul medieval: de istorie credibilă și roman curtesc; de narațiune exemplară și basm fantastic. Circuitul cultural urmat de ea în mediile românești, deși inițial elitar, derulat pe la curțile feudale, cu prilejul ospetelor sărbătorești ori în ceasuri tihnite, n-a putut, însă, rămâne astfel multă vreme într-o epocă în care târgurile ocazionale sau periodice, marile praznice monastice și alte ceremonii de largă audiență, apte să adune laolaltă pe purtătorii culturii medievale și consumatorii ei, marcau pregnant derularea vieții cotidiene. Încă de pe acum vor surveni, așadar, în "biografia" *Alexandriei* unele modificări ce vor anunța transformarea ei de mai târziu, și în mediul cultural românesc, într-un roman popular. Pentru ca acest proces să aibă loc se cuveneau îndeplinite câteva condiții cum ar fi: democratizarea instrucției (răspândirea scris-cititului), apariția culturii scrise în limba vernaculară (pentru spațiul românesc în secolul XVI), modificarea treptată a orizontului mental în sensul unei mai bune cunoașteri istorice (pierderea prestigiului "științific" al *Alexandriei* odată cu umanismul³⁸).

Deprecierea *Alexandriei* ca mărturie istorică demnă de crezare survine, cum s-a văzut, după sfârșitul secolului XIV - când era compilată *GRV* - și anterior celei de a doua părți a secolului XVII (când la adresa ei se exprimă critic Miron Costin și Constantin Cantacuzino). Paralel cu acest proces crește însă audiența sa în păturile de jos ale populației românești. Nu suntem încă în măsură să încercăm o evaluare a succesului literar al scrierii întemeiată pe tradiția manuscrisă a romanului, locul de proveniență al copiilor și datarea lor³⁹. Cu toate acestea, prezența unor

³⁸ Miron Costin în Moldova și Constantin Cantacuzino în Țara Românească sunt primii care critică în mod expres, în a doua jumătate a secolului XVII, *Alexandria* pentru lipsa ei de credibilitate.

³⁹ Cf. schemei metodologice aplicată de B. G u e n é e, *op. cit.*, cap. VI, p. 248-300.

motive sau elemente folclorice în cuprinsul *Alexandriei* românești îndreptățește concluzia noastră. Câteva dintre cele mai importante relevate până astăzi sunt: refacerea scrisorilor schimbate de Alexandru cu Olympiada și cu Aristotel într-o tonalitate folclorică, cântecul popular funebru rostit de Roxana (aducând cu *Cântecul zorilor*)⁴⁰, uciderea ucigașului lui Alexandru de către calul său năzdrăvan Ducipal, sinuciderea Roxanei la căpătâiul lui Alexandru și înmormântarea lor împreună⁴¹. Câteva dintre trăsăturile originale ale versiunii românești a romanului se leagă tot de acest demers "folclorizant". Așa e episodul amazoanelor, pigmentat de glume în doi peri schimbate de Ptolemeu cu Alexandru⁴², scrisoarea celor patru regi coalizați împotriva lui Netinav către Darius, și absența aproape totală a trăsăturilor creștine din versiunea românească⁴³.

Chiar și din simpla lor trecere în revistă se poate cu ușurință constata că intervențiile calificate (sau calificabile) drept de origine folclorică îndeplinesc funcții diferite. În vreme ce unele potențază dimensiunea fantastică a narațiunii (episodul Ducipal), altele își propun să ancoreze mai bine romanul în orizontul spiritual al publicului românesc din epocă (tonul glumeț al conversației cu privire la amazoane, stilul corespondenței dintre erou, mama sa și dascălul său). În fine, o a treia categorie survin pentru a accentua patetismul unor secvențe (bocetul Roxanei și sacrificiul acesteia, durerea lui Ducipal exprimată prin pedepsirea criminalului). De remarcat și că absența - cu câteva excepții - a stratului creștin din *Alexandria* românească s-ar putea datora nu neapărat (numai) unui izvor mai puțin creștinat, ori dorinței de a se restaura ambianța păgână, cum crede Aerts⁴⁴, ci și unei ponderi importante a elementelor pre-creștine în cadrul ortodoxiei românești⁴⁵ din secolele XV-XVII, așa cum era ea asumată de mulțimea oamenilor de rând.

Oricum ar sta lucrurile, adaptările "folclorizante" ale *Alexandriei* sunt mai dificil de datat. Cert este că ele survin într-o etapă în care de-acum copiii își permiteau să modifice romanul într-un spirit autohton întrucât erau deja conștienți

⁴⁰ I. C. Chițimia, "Les livres populaires dans la littératures slaves et la littérature roumaine. Leur fonctions littéraire nationale et l'importance en plan universel", în *Romanoslavica*, XVI, București, 1968, p. 263.

⁴¹ Ileana Bitay, *op. cit.*, p. 23. Motivul calului năzdrăvan se regăsește în folclorul românesc atât în balade (v. *Ibidem*, p. 23, n. 16), cât și în basme (cel mai notoriu e *Harap-Alb* al lui Ion Creangă). Celălalt motiv, al unirii în moarte a îndrăgostiților, notoriu în literatura universală a evului mediu (*Tristan și Isolda*, ș.a.), apare în folclorul nostru în balada *Inelul și năframa* (vezi B. P. H a s d e u, "Inelul și năframa", în *Manuscriptum*, 1979, nr. 1,2,3 și 1980, nr. 2,3,4, studiu însoțit de comentariile editorului Stancu Ilin și de importante considerații finale semnate de I.C.Chițimia).

⁴² Ileana Bitay, *op. cit.*, p. 23.

⁴³ W. J. Aerts, *op. cit.*, p. 491-493.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 493.

⁴⁵ Nu dispunem încă de o analiză a pietății populare la români pentru acest segment temporal.

de caracterul fictiv al faptelor evocate. Ei nu se mai simțeau, deci, responsabili de eventualitatea deformării unor fapte istorice, devenind preponderent caracterul exemplar al întâmplărilor și, în ultimă instanță, rolul edificator al cărții⁴⁶.

⁴⁶ Despre aceasta mărturisesc și adnotările manuscriselor. De pildă Ion Românul, preotul-copist de la 1620, spune: "...și o scris să citască și să socotiască bine ce es(te) împărăție ceștii lumi deșarte și măgănoas(ă)". La 1802, preotul Vasile sin Roșca nota și el pe *Ms. BAR 4104* (Moldova): "Pentru minunile care am văzut și m-am minunat și cine va mai ceti și pre mine va pomeni..." (*Bibliografia analitică a literaturii române vechi. Volumul I: Cărțile populare laice*, București, 1976, p. 68).

INTERFERENȚE SUD-GERMANE ÎN ARTA TRANSILVĂNEANĂ SECOLELE XV - XVII

VIORICA GUY MARICA

RÉSUMÉ: Interférences sud-allemandes dans l'art transylvanien (XVe - XVIIe siècles). A part les contacts directs existants entre la Transylvanie et l'Allemagne du Sud (particulièrement avec Nuremberg et Augsbourg) les relations artistiques se sont élargies par l'intermédiaire des colonies et des comptoirs allemands de Pologne (Cracovie, Lemberg) et de Slovaquie (Koshice, Levotsa). Surtout après l'occupation ottomane de l'Hongrie, qui a rendu impraticable la voie fluviale danubienne, les routes de Silésie et de Bohême ont acquis une majeure importance. Les interférences se révèlent dès le XIVe siècle au domaine de l'architecture par rapport à l'atelier Parler de Souabe. Mais leur extension est abondamment illustrée par les autels à volets. Les rayonnements s'amplifient grâce à la présence durable (1477-1496) de Veit Stoss le Vieux arrivé de Nuremberg à Cracovie. De même que grâce à l'activité déployée par le disciple durerien Hans Süss de Koulmbach et par le frère cadet de Durer, Hans devenu peintre de la cour polonaise. Trois des fils Stoss travaillent en Transylvanie à la même époque. Un groupe compact d'autels à volets sont issus de l'atelier de Jean siégé à Sighișoara (1513-1550) qui collabore avec son frère Veit le Jeune établi à Brașov (1518-1531). Le troisième, Martin est signalé à Médiach et à Sighișoara (1534-1541). Parallèlement au style Stoss, fort persistant dans les sculptures qui restent plutôt gothiques, le style Durer s'impose dans la peinture, également favorisé par l'ample diffusion des cycles gravés, inspirant un courant clairement orienté vers la Renaissance.

Les interférences se multiplient au domaine de l'orfèvrerie, prouvant l'assiduité des contacts. Prépondérantes au XVe et au XVIe siècles les influences de Nuremberg sont doublées au XVIIe par celles d'Augsbourg. Non seulement la multitude des analogies suggérées par les pièces d'argenterie, mais aussi les cahiers à modèles, élaborés par des peintres-graveurs spécialisés en projets ornementaux, démontrent la longévité des échanges artistiques.

Neconținut deschisă contactelor exterioare, Transilvania a absorbit de-a lungul secolelor înrâuriri iconografice și stilistice pe care, asimilându-le selectiv, le-a integrat patrimoniului său cultural-artistic. În contextul acestor interrelații, ambianței sud-germane i-a revenit un rol de durată, extrem de important. Preocupările exegetice au vizat totuși în mod preferențial regiunile limitrofe ori mai puțin distanțate, punând accent pe Slovacia, Polonia, Ungaria și Austria. Prin proximitatea lor geografică, aceste țări au facilitat desigur raporturile, exercitând și o funcție mediatoare prin dublarea legăturilor directe ale Germaniei de Sud cu Transilvania.

Accesibilă penetrării unor factori diverși, uneori simultan receptați, zona de la Nordul Alpilor constituie ea însăși un areal extrem de fecund, propice sintezelor creatoare. În secolele XV-XVI, pe teritoriul său se interferau tradiții ale goticului neerlandez și ale Renașterii italiene, îndeosebi veneto-lombarde, transmise adesea prin Elveția și prin Tirolul de Sud.

Principalele centre de absorbție sunt Augsburg, Nürnberg, Regensburg și Ulm¹. În paralel cu alte localități de pe întinsul imperiului german, acestea dețineau o particulară importanță, devenind în timpul Reformei - care este epoca de supremă glorie a artei germane - crezetele de cristalizare ale inovărilor artistice. Puternice, ecourile lor s-au difuzat amplu pe întreaga arie europeană, grație rolului ce le-a revenit în acest proces coloniilor germane. Solide firme, cu o reputație de prim rang, ca Holzschuher, Paumgartner și Haller din Nürnberg, companii ca Welser, Herwart, Tucher, Imhoff sau Hochstetter din Augsburg se bucură de mare prestigiu în lumea finanțelor europene. Ca să nu mai vorbim de faimoasa dinastie Fugger, căreia însuși împăratul Carol Quintul îi era debitor². Din Italia în Anglita, din Țările de Jos în Peninsula Iberică, mijlocind comerțul dintre Occident și Europa central-răsăriteană, de asemenea cu Levantul, factoriile sud-germane au contribuit deopotrivă la vehicularea valorilor artistice.

Dürer își datorează, în bună parte, celebritatea dobândită în Sudul mediteranean celor două călătorii italiene, precum și celei din Țările de Jos. Contactele sale cu *fondaco dei tedeschi* la Veneția, apoi cu factoriile sud-germane de la Anvers (Antwerpen) aflate în directă relație cu cea din Lisabona, înlesnesc comenzile, dar mai ales difuzarea celebrelor sale cicluri gravate³. Un rol similar

¹ Afluența altarelor neerlandeze, importate la Schwäbisch-Hall, la Ulm, Augsburg și Nürnberg a provocat un proces de "regotizare", reimpunând moda "flamandizantă" al cărei principal exponent era Hans Pleydenwurff. Totuși contactele italo-germane, adesea directe, grație prezenței în peninsula a unor pictori germani, au pregătit revirimentul în sensul Renașterii, desăvârșit de generația lui Dürer.

² Jakob II Fugger, poreclit "cel bogat", l-a finanțat nu doar pe Carol Quintul, ajutându-l să devină împărat, și războaiele sale, ci i-a subvenționat pe papi, precum și o serie de curți princiare.

³ Mama și soția lui Dürer vindeau ciclurile gravate în marile târguri germane. El însuși le negocia sau le făcea cadou, de la caz la caz, în cursul călătoriilor sale. Gravurile dureriene erau atât de răspândite și de admirate încât au făcut obiectul a nenumărate plagiate, mai ales în Italia. Încât, cu prilejul celei de-a doua călătorii la Veneția, artistul se vede nevoit să înainteze o plângere Signoriei, împotriva lui Marcantonio Raimondi. V. P. S t r i e d e r, *Vorbild Dürer*, catalog, Nürnberg, 1978, p. 7-8. Difuzarea gravurilor lui Dürer în Portugalia li se datorează îndeosebi consulului Brandan și lui Roderigo Fernandez d'Almada. Dealtminteri el întreținea strânse relații cu reprezentanțele comerciale nürnbergegheze (Paumgartner, Tucher, Imhoff) și augsburgheze (Fugger, Welser), de asemenea cu marele negustor italian Bombelli.

avea să joace, grație prezenței lui Hans Dürer și a lui Kulmbach la Cracovia (Kraków, Krakau), colonia germană din capitala poloneză.

Când, în 1532, Holbein cel Tânăr revenea la Londra, interesul binevoitor de care se bucură din partea coloniei germane din City, echivalează cu recomandarea călduroasă a lui Erasmus din Rotterdam către fostul său discipol Thomas Morus, căzut între timp în dizgrația regală.

La *Stahlhof* sau *Steelyard*, pictorul îi cunoaște și îi pictează pe sindicii metalurgiei veniți din Köln, Danzig (Gdansk) și Duisburg, care erau în strânse relații cu Hansa⁴.

Coloniilor din Europa central-estică le revine un rol analog în răspândirea artei germane. Temeinic implantate în Slovacia, la Cașovia (Košice, Kaschau, Kassa) și în regiunea Zips (Spiš, Szepesség), mai ales la Levoca (Leutschau, Locse), pe atunci aparținătoare regatului ungar, cele din Polonia, de la Lemberg (Lwow) și Cracovia aveau strânse legături comerciale cu cele mai importante centre transilvănene, ca să nu pomenim decât Bistrița, Sibiu, Brașovul, Clujul, Sighișoara și Mediaș. Nu întâmplător acestora le revine prin excelență și cultivarea relațiilor cu arta germană. Din Transilvania, traficul se îndrepta spre Principatele Române, apoi de aici spre Balcani și Levant. Referindu-se la amploarea comerțului transilvănean, ramificat pe de o parte spre Levant, pe de alta în Germania și Italia, Ascanio Centorio (*Commentarii della guerra di Transilvania*) afirma textual despre neguțătorii locali: "possono andare trafficando le sue mercantie per tutto il paese de Turchi et di continuo in Alemagna, Ungheria, Polonia e Italia" (sic!)⁵.

Accesul către Europa Centrală și Occident era facilitat de existența mai multor artere de circulație. Inițial foarte vehiculată, calea dunăreană (*die Donauer Strasse*) se îndrepta de la Oradea și Debrețin (Debrecen) spre Buda, Viena și Pressburg (Bratislava). Ajungea apoi prin Linz, Passau și Regensburg în Germania de Sud.

În urma dezastrului de la Mohács (1526), urmat de instaurarea ocupației otomane, calea fluvială, mai rapidă și mai ieftină, este parțial blocată și substituită pentru mai bine de un secol și jumătate cu traficul pe uscat. Ruta pragheză sau boemiană pornea din Bistrița și trecea prin Cașovia, Praga, ducea apoi la Viena. Artera era dublată de cea sileziană (Bistrița - Cașovia - Cracovia - Breslau (Wroclaw) - Danzig) care făcea legătura cu Flandra și Anglia.

Ambele căi aveau acces direct spre Nürnberg și Augsburg. Nu întâmplător, a fost recent adoptat proiectul unei moderne autostrade Praga - Nürnberg, inspirat de ideea perfecționării unui traseu atât de important.

⁴ Înainte de a intra în serviciul curții engleze, Holbein pictează între 1532-1533 portretele unor mari negustori aflați la Londra: Georg Gisze din Danzig, Hermann Hildebrandt Wedigh și Derich Born din Köln, Derich Tybis din Duisburg.

⁵ apud Gh. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Țările Române și Italia până la 1600*, București, 1972, p. 51.

Așadar, de la Breslau drumurile se bifurcau, pe de o parte spre Germania de Sud, pede alta, prin Danzig spre Nord, în Țările Baltice și Rusia, când tranzitul nu avea loc direct prin Moldova.

De la Augsburg, traseele coborau în Italia (Veneția, Florența) și Elveția (Basel), luând-o spre Franța (Lyon) și spre Peninsula Iberică⁶. Calfe și artiști, care uneori se ocupau și cu negustoria, ca Veit Stoss cel Bătrân⁷, se deplasau pe aceste căi devenite tradiționale, alături de diplomați dar mai ales de reprezentanții comerciali și financiari. În ambele sensuri, circulația era extrem de asiduă.

Încă în 1401, ducele Wilhelm de Austria acordase liberă trecere negustorilor sibieni care își desfășeau mărfurile la Viena, Lipsca, Cracovia, Danzig și Praga⁸, iar Clujul avea relații comerciale cu Veneția din 1404⁹. Legăturile dinastice ale regilor angevini, în secolul al XIV-lea, în secolele următoare italofilia lui Sigismund de Luxemburg, a lui Matei Corvinul și a lui Ioan II Sigismund, au favorizat penetrarea bancherilor și negustorilor florentini, venețieni, milanezi și raguzani, angajați în operațiuni de credit și în concesionarea expolațiilor miniere¹⁰.

Preponderența lor are însă de înfruntat în secolul al XIV-lea rivalitatea unor puternice firme sud-germane. Prin intermediul unor emisari ca Paul Haller, aflat la Buda, și Hans Dernschwann acreditat în 1528 pe lângă cămara din Dej, casa Fugger luase în arendă salinele, de asemenea extracția metalelor nobile de la Zlatna și Baia de Arieș (1528-1531). Firma Haller din Nürnberg exercită o influență economică de lungă durată prin Petrus Haller, fratele lui Paul Haller din Buda. Stabilit la Sibiu, unde casa Haller mai există, Peter (1490?-1569) este exponentul constant al companiei nürnbergheze și întemeietorul spiței transilvănene a Hallerilor¹¹. Ca mare agent financiar, Peter Haller cultivă relații strânse la Nürnberg, nu doar cu firma familiei, ci și cu centralele Imhoff și Holzschuher, de asemenea cu centrala Fugger din Augsburg. Grație raporturilor de rudenie apropiată, filierele

⁶ Pentru rețeaua de comunicații dintre Transilvania, Germania de Sud, Occident și țările mediteraneene, vezi S. G o l d e n b e r g, *Hallerii - Un capitol din istoria comerțului și a capitalului comercial din Transilvania în sec. XVI*, în *Studii*, București, XI, 1958, nr. 5, p. 108 sqq., de asemenea *Italieni și raguzani în viața economică a Transilvaniei în secolul al XVI-lea*, în *Studii*, București, XVI, 1963, nr. 3, p. 591 sqq.

⁷ În legătură cu relațiile lui Veit Stoss cel Bătrân - care se ocupă constant cu comerțul - având relații nu întotdeauna cordiale cu firmele Welser, Fugger, Imhoff și Holzschuher, cf. A. J a e g e r, O. P u c h n e r, *Veit Stoss und sein Geschlecht*, Neustadt/Aisch, 1958, p. 54 sqq.

⁸ F. Z i m m e r m a n n, C. W e r n e r, G. M ü l l e r, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, III, Hermannstadt (Sibiu), 1902, p. 329-330.

⁹ J a k a b E., *Oklevéltár Kolosvár történetéhez*, I, Budapest, 1870, p. 118.

¹⁰ G o l d e n b e r g, *Italieni și raguzani*, p. 596, 597.

¹¹ G. G ü n d i s c h, *Die Siebenbürgische Unternehmung der Fugger 1528-1531*, în *Omagiu lui Ioan Lupas*, București, 1943, p. 334; G o l d e n b e r g, *Hallerii*, p. 92 sqq.

sale se întind spre Occident până la Anvers. Acolo, în factoria germană, activau vărul Bartolomeus Haller, consilierul, Wolff Haller von Hallerstein, vistiernicul regentei Maria, și marele bancher Sebald Haller, fostul secretar intim al lui Carol Quintul. În aceste împrejurări era lesne de înțeles că vărului, de pe acum sibian, i s-au încredințat misiuni diplomatice, ambasade pe lângă Ferdinand I de Habsburg (1543) și pe lângă Carol Quintul (1548). Interesele comerciale se întind prin Peter Haller și în Valahia, de asemenea, în mod firesc la Cracovia, Cașovia, Bratislava (Pressburg) și Viena, pentru a nu mai vorbi de Buda, unde se aflau tatăl său Rupprecht și frații săi. Fiul și asociatul său, Petrus Haller junior este semnalat în Cehia și la Nürnberg, unde în fiecare an, sucursala sibiană depunea o cantitate de aur în "lada", adică în trezoreria, familiei. Aceasta împrumută de altminteri sume substanțiale orașului Nürnberg¹².

Hallerii reprezintă un exemplu elocvent pentru extinderea sistematică a unei vaste rețele de afaceri și pentru eficiența acestor *negotiatores* și *domini mercatores* veniți din Germania de Sud și asigurând un trafic permanent cu Transilvania. Ei nu sunt însă singurii.

La Sibiu se mai aflau și alți agenți nürnberghezi: Hans Nürnberger și Gregor Mayer, căruia Veit Stoss cel Bătrân îi va încredința lichidarea cauzei succesoriale survenită după decesul fiului său Veit cel Tânăr, stabilit la Brașov. De asemenea membri ai familiei Koberger și Stromer, cei din urmă deopotrivă menționați la Cluj¹³.

Caracterul constant al raporturilor cu Germania de Sud a favorizat și interferențele transilvănene din domeniul artei. Pe tărâmul arhitecturii, se relevă implicarea celebrului atelier Parler din Schwäbisch Gmünd ale cărui reflexe se regăsesc în corul - hală, primul de acest fel în Transilvania, de la biserica evanghelică din Sebeș, ridicat între 1361-1382. Prin concepția și prin decorul sculptural, sanctuarul evocă nereticent corul bisericii Sf. Sebaldus din Nürnberg (1361-1372), realizat de cei doi Heinrich Parler, tatăl și fiul.

Nu mai puțin sugestivă rămâne însă raportarea dispoziției planimetrice și a unei părți a sculpturilor, la corul catedralei Sf. Wyt din Praga, realizat după moartea lui Matthieu d'Arras (1352) de către Peter Parler.

Împăratul Carol al IV-lea îl chemase anume în acest scop de la Schwäbisch Gmünd. Activitatea lui pe șantierul praghez (1353-1399) este susținută, apoi definitiv preluată de către fiii săi, Wenzel și Johann Parler (1397-1404)¹⁴.

În domeniul artelor plastice și grafice, corelările sunt mai abundente, dar

¹² Goldenberg, *op. cit.*, p. 112.

¹³ *Ibidem*, p. 109; Jaeger, Puchner, *op. cit.*, p. 4 precizează și că negustorul Gregor Mayer deținea cetățenia sibiană.

¹⁴ V. și V. Roth, *Die evangelische Kirche A.B. in Mühlbach*, ed. II, Sebeș, 1929; K. M. Swoboda, *Peter Parler*, Wien, 1943; V. Vătășianu, *Arta feudală în țările române*, București, 1959, p. 222 sqq; V. Vătășianu, *Kunstdenkmäler in Rumänien*, Leipzig, 1986, p. 449-450.

inițial mai puțin unitare. Spre deosebire de *ancona*, compusă doar din *mensa* și o icoană de mai mari proporții sau un relief bogat, unanim adoptată în Renașterea italiană, zona de la Nordul Alpilor preferă altarul poliptic, cu *predella* și *voleți* (aripi, canaturi) fixe sau mobili, uneori având și un coronament. Complexă, arhitectonica sa este tradițională, derivând dintr-un vechi prototip gotic, precum cel de la Marburg (1290, altarul principal din biserica Sf. Elisabeta). Varianta cu aripi mobile a fost introdusă în Țările de Jos, de frații Jan și Hubert van Eyck (1420-1432, altarul Sf. Bavo, catedrala din Gand). Operă faimoasă, aceasta a avut ecouri mai ales în Germania. Exemple, nu mai puțin celebre, constituie altarele Mariei din Cracovia (1477-1489) și din Bamberg (1520-1523), create de Veit Stoss cel Bătrân, altarul Paumgartner de Dürer (1497-1506, München, Alte Pinakothek) sau altarul pictat de Matthias Grünewald pentru mănăstirea de la Isenheim (1512-1515, Muzeul din Colmar).

În Germania de Sud, tradiția altarului poliptic este extrem de răspândită, exercitând numeroase iradiere. Difuzarea acestui gen are loc spre Est, prin Silezia, Boemia și Austria, prin Ungaria, Slovacia și Polonia. Frecvente în Transilvania, altarele pictate și sculptate sunt menționate timpuriu, de pe la sfârșitul secolului al XIV-lea, deși mărturiile sunt inițial doar de ordin documentar.

Unul dintre cele mai vechi altare transilvănene, pictat și semnat în 1427 de Toma din Cluj (Esztergom, Muzeul arhiepiscopal) prezintă un eclecticism surprinzător, cu foarte multe ramificații stilistice. Înscriindu-se ca ansamblu în așa-zisul gotic internațional, panourile evocă alternativ trăsături renane, burgunde, boemiene, austriece și sud-germane. Analogiile din urmă sunt remarcate de Oettinger, care citează în acest sens altarul din Bamberg (1429, München, Alte Pinakothek) și *Altarul Deocarus* din Nürnberg, unde - ne spune Fischer - se conturase încă din prima jumătate a secolului al XV-lea o școală locală de pictură¹⁵. Sincretismul stilistic predomină și în *Răstignirea* de la Sibiu (1445, Biserica evanghelică) aparținând lui Johannes von Rosenaw, artist despre a cărui proveniență nu deținem precizări.

Între 1450-1500 sunt activi în Transilvania următorii pictori, veniți de peste fruntarii. La Brașov este nominalizat (1454) un pictor Erhardus, de origine vieneză, dar tributari artei sud-germane transmisă prin filieră austriacă. Lui i se atribuie în mod ipotetic altarul de la Prejmer (Tartlau)¹⁶. Tirolez, originar din Sankt Wolfgang, localitate situată în preajma lacului omonim, Jakobus Kendlinger, pomenit la Sighișoara (1488) pare a fi fost pictorul *Patimilor* înfățișate la parterul clopotniței de la Biserica evanghelică din Deal¹⁷. Jonas Noriembergensis, imigrat

¹⁵ H. O e t t i n g e r, *Hans von Tübingen und seine Schule*, Berlin, 1938, p. 93; O. F i s c h e r, *Geschichte der deutschen Malerei*, München, 1942, p. 112.

¹⁶ V ä t ä ș i a n u, *Arta feudală*, p. 779.

¹⁷ J. M i s s e l b a c h e r, *Die Wandgemälde der Schässburger Bergkirche*, Separatum, Sighișoara, 1934; R a d o c s a y D., *A középkori Magyarország falképei*, Budapest, 1954, p. 70; V ä t ä ș i a n u, *op. cit.*, p. 765-766.

deci de la Nürnberg¹⁸, este autorul prezumtiv al altarului de la Feldioara (Marienburg, 1500).

Venind de la Nürnberg la Cracovia, unde timp de două decenii (1477-1496) conduce atelierul pe care și-l întemeiase, Veit Stoss cel Bătrân creează în capitala poloneză un adevărat focar de iradiere a artei sud-germane. Influențele pe care le exercită sunt de foarte lungă durată, difuzându-se nu doar în Polonia, ci și în Slovacia și Transilvania. Paralel lucrează la Cracovia, tipograful Schweipoldt Fiol (1490-1491) Tipărint printre altele și cărți religioase ortodoxe - solicitate în Polonia, Ucraina și Rusia -, Fiol folosește ca modele nu doar surse germane, ci și ilustrațiile unor manuscrise caligrafiate în scriptoriile românești¹⁹.

Mult comentat, altarul de la Mediaș (1480-1485) prezintă unele similitudini cu maestrul de la Schottenstift. Folberth și Fabini²⁰ atrag însă atenția asupra școlii din Ulm (Hans Multscher, Maestrul din Sterzing, Hans Schüchlin), cel mai important centru pentru importul altarelor neerlandeze. Altarul de la Mediaș indică izvoare diverse, unele ducând spre atelierul lui Michael Wolgemut care lucrează în colaborare cu Hans Pleydenwurff la Nürnberg. Dealtminteri acolo și-a făcut ucenicia Dürer. Fabini mai amintește și un model din Breslau. Gravurile lui Martin Schongauer se mențin totuși pe locul întâi, așa cum le semnalase Roth²¹. Li se adaugă însă gravurile lui Israhel van Meckenem, relativ recent menționate de D. Priebisch, confirmate de Gisela și Otmar Richter²². În paranteză fie spus, ambii graficieni au avut legături destul de strânse cu atelierul din Augsburg al lui Hans Holbein cel Bătrân. Făcând abstracție de reflexele mai mult sau mai puțin accidentale, datorate unui Bartholomäus Zeitblom, Michael Pacher sau Rueland Frueauf cel Bătrân, gravurile lui Schongauer își păstrează prioritatea până după 1500, când sunt concurate de prezența masivă a ciclurilor gravate de Dürer. Se întâmplă însă adesea ca inspirația să fie paralelă. Și dacă am stăruit asupra altarului de la Mediaș, a fost pentru a demonstra cât de diverse sunt modelele, adesea greu de descifrat și cât de neașteptate interferențele.

¹⁸ H e k l e r A., *Ungarische Kunstgeschichte*, Berlin, 1937, p. 64, 81; R a d o c s a y D., *A középkori Magyarországtáblaképei*, 1955, p. 180; V ä t ä ș i a n u, *op. cit.*, p. 783-784.

¹⁹ M. T o m e s c u, *Istoria cărții românești*, București, 1968, p. 20.

²⁰ O. F o l b e r t h, *Gotik in Siebenbürgen. Der Meister des Mediascher Altars und seine Zeit*, Wien - München, 1973; H. F a b i n i, *Auffallende übereinstimmungen entdeckt. Zur Frage der Entstehung der mediascher Altartafeln*, în *Karpathen Rundschau*, 1979, nr. 2, p. 6.

²¹ V. R o t h, *Siebenbürgische Altäre*, Strassburg, 1916, p. 37.

²² D. P r i e b i s c h, *Der Mediascher Meister, ein Epigone*, în *Südostdeutsche Vierteljahrsblätter*, H. 2, München, 1979, p. 116-121; G. u n d O. R i c h t e r, *Siebenbürgische Flügelaltäre*, Thaur bei Innsbruck, 1992, p. 92, 101, Il. 39.

Reprezentând pe *Sf. Sebastian și Martiriul celor 10.000 de creștini sub regele Sapor*, teme frecvente în Germania de Sud, panourile de la Proștea Mare (Grossprobstdorf, c. 1490-1500) se înrudesesc cu opera anterioară a unui anonim din Mazovia (c. 1460)²³. Dar analogiile cele mai apropiate le-am descoperit în ilustrațiile a două incunabule, cel editat la Augsburg în 1472 de Günther Zeiner (Leipzig, Universitätsbibliothek) și cel tipărit în 1499 de Ambrosius Huber la Nürnberg, consacrat istoriei lui Vlad Țepeș (*Drakole Wayda*, București, Biblioteca Centrală de Stat)²⁴.

Accentuarea inspirației sud-germane se produce între 1500-1540, contribuind la formarea unor artiști probabil aborigeni, ca Valentinus pictor din Sighișoara, activ între 1483-1490, dată la care este pomenit în documente ca primar al orașului, și Vincentius Cibiniensis (activ 1500-1525).

Reîntoarcerea bătrânului Stoss la Nürnberg (1496) nu a pus capăt activității nici n-a însemnat desființarea atelierului cracovian, preluat de cel de al doilea fiu, Stanislaus sculptorul. Născut la Cracovia, el este menționat - potrivit lui Jaeger, Puchner²⁵ - ca cetățean al capitalei poloneze în 1505, dar moare în 1528 la Nürnberg, în același an cu Dürer. Cu accent pe sculptura în lemn, dar în oarecare măsură și pe gravurile lui Stoss cel Bătrân, stilul atelierului cracovian devine tradițional, cunoscând o difuzare crescândă.

Dintre cel șase fii care se consacră artei, printre care Florian aurarul, Willibald, sculptor și orfevrier la Nürnberg, înnobilit de Carol Quintul și Velten (Valentin) aurarul de la Cracovia, trei lucrează în Transilvania. Atelierul lui Johann Stoss de la Sighișoara funcționează intens în intervalul 1513-1530. Căsătorit cu Magdalena, el are trei fii Franz, Emerich și Georg, născuți între 1522-1530. După decesul maestrului titular, conducerea atelierului este preluată de calfa principală, Christian din Sighișoara, care se va căsători (1534) cu văduva. Nu deținem nici o informație relativ la vârsta adultă și la îndeletnicirile descendenților lui Johann Stoss. Din atelierul său sighișorean provin opt altare, poate și câteva din altarele unor biserici din Secuime, ale căror picturi pot fi însă în mod evident raportate la gravurile lui Dürer din ciclul *Patimilor* și la cele ce ilustrează *Viața Mariei*. Pe de altă parte, execuția sculpturilor pentru unele dintre aceste altare, cele din Beia (Meeburg), Roadăș (Radeln), Bruiu (Braller) și Sebeș (Mülbach), i-a fost încredințată, fratelui mai mic, Veit Stoss cel Tânăr. Născut la Nürnberg, acesta se află între 1518-1531 la Brașov, figurând din 1523 ca membru în breasla tâmplarilor. În iarna 1522/1523, a fost chemat la Curtea de Argeș, probabil pentru o comandă

²³ T. Dobrzaniecki, *Catalogue of the Medieval Painting, Muzeum Narodowe w Warszawie*, Warsaw, 1977, p. 68-69, Il. 18C (*Martiriul legiunii tebane*).

²⁴ Cf. V. Guy Marica, *Pictura germană între Gotic și Renaștere*, București, 1981, p. 268-269, Il. 74, 75.

²⁵ Jaeger, Puchner, *op. cit.*, p. 171.

despre care nu știm dacă s-a finalizat. El moare în orașul coronens în 1531 sau ceva înainte de această dată.

Deopotrivă născut la Nürnberg, cel de al treilea frate, Martin Stoss, pleacă din orașul natal în ciuda cetățeniei pe care o deținea. Traectoria lui este mai sinuoasă. Stabilite între 1531-1534 la Görlitz unde lucra fratele său Florian aurarul, el vine la Mediaș (1534), apoi la Sighișoara (1535), dobândind ambele cetățenii. Necăsătorit, pleacă în cele din urmă la Cracovia (1541), la Stanislaus. Mai puțin notorie, activitatea lui se leagă de altarele din Biertan (Birthalm), Băgaciu (Bogeschdorf) și Șaeș (Schaas)²⁶.

La vehicularea modelelor dureriene contribuie și discipolii săi, artiști notorii care petrec un răstimp la Cracovia. Hans Süß von Kulmbach pictează *Tripticul* de la Plawno (1517). Strieder presupune că șederea pictorului în capitala poloneză nu a fost foarte îndelungată, dar că el execută comenzi între 1511-1514/1516²⁷. După cum se vede însă prezența lui Kulmbach se prelungește și poate fi atestată potrivit autorilor Kozakiewicz în intervalul 1514-1518²⁸. Mezinul marelui Albrecht, Hans Dürer a devenit din 1529 pictorul curții poloneze²⁹. În această calitate, el pictează frizele murale din castelul Wawel, din Sala ambasadorilor și din Sala turnirelor (1532-1534). Iar în 1531 elaborase proiectele altarului pentru capela regelui Sigismund. Trimise la Nürnberg, acestea sunt executate de Georg Pencz - tot elev al lui Dürer - în timp ce Peter Flötner și Melchior Bayer desăvârșesc reliefurile din argint. Importul sculpturilor realizate de cei din familia Vischer aruncă o lumină cât se poate de edificatoare asupra relațiilor asidue ce legau Cracovia de Germania de Sud. Paralel se accentuează și influența graficii, mai ales a gravurilor lui Dürer și ale lui Cranach cel Bătrân³⁰.

Deopotrivă cu altarele slovace și poloneze, cele transilvănene prezintă o anumită disjuncție stilistică ce, la prima vedere, ar putea părea paradoxală. Sculpturile perpetuează, ba chiar accentuează, tradiția gotic târzie a stilului Stoss. Difuzarea sa este amplă, grație fiilor săi, dar și grație celui mai talentat dintre elevii săi, Paul von Leutschau (Paul din Levoča) care se stabilește în Zips (Spiș). Picturile, în schimb, se orientează spre Renaștere, în urma contactelor tot mai explicite cu arta lui Dürer și cu aceea a ambianței sale. De asemenea prin absorbția înrâuririlor exercitate de așa-zisa Școală dunăreană. Altarul de la Jimbor (Sommerburg, Székelyszombor) constituie un exemplu flagrant pentru simbioza

²⁶ Vățășianu, *op. cit.*, p. 497, 792, 795, 848.

²⁷ P. Strieder și colab., *Meister um Albrecht Dürer*, Catalog, Nürnberg, 1961, p. 97.

²⁸ H. și St. Kozakiewicz, *Die Renaissance in Polen*, Leipzig-Warschau, 1976, p. 16, 18, 44, 48.

²⁹ Strieder, *op. cit.*, p. 92; Kozakiewicz, *op. cit.*, p. 18, 27, 48.

³⁰ Kozakiewicz, *op. cit.*, p. 18.

stilistică gotico-renascentistă³¹. Un rol secund, dar demn de investigat, le revine fraților Albrecht și Erhard Altdorfer, lui Wolf Traut, Hans Schäufolein, Wolf Huber, Hans Baldung Grien, Sebald Beham și lui Hans Burgkmair. Elucidarea căilor exacte de pătrundere precum și a extinderii ariilor de influență dureriană și stossiană în Europa central-estică sunt probleme ce se cer reluate cu acribie investigatoare, importanța lor fiind esențială.

Nu mai puțin incitante sunt aspectele din domeniul argintăriei în care influențele sud-germane se conturează viguros. Raportările la aurăria nürnbergheză, preponderente în secolele XV-XVI, sunt dublate din secolulul XVII-lea de influența augsburgheză. Întrucât un număr foarte mare de obiecte sunt destinate cultului, relațiile ritului evanghelic transilvănean cu Augsburgul au favorizat neîndoielnic comenzile adresate atelierelor sud-germane, precum și vizitarea ocazională a acestora. Dealtminteri asemenea piese au pătruns și în Țările Române, unele fiind păstrate la Muzeul Național de Artă din București. Însă nu doar produsele de aurărie s-au răspândit, ci și modelele grafice care ofereau surse de inspirație meșteșugarilor din Europa central-estică, inclusiv celor transilvăneni.

O serie de gravori în aramă au fost și aurari care au imaginat modele. Printre ei, Schongauer, a cărui cădelniță gotică se înrudește cu aceea dăruită de Ștefan cel Mare (1470) mănăstirii Putna și care este opera unui argintar transilvănean³². La Nürnberg și la Augsburg s-au difuzat asemenea grafici, nu doar ale lui Schongauer, ci aparținând deopotrivă Maestrului E.S., lui Wenzel von Olmütz și lui Israhel van Meckenem. Unii sunt în legătură directă cu atelierul lui Hans Holbein cel Bătrân din Augsburg. El însuși este autorul prezumtiv, împreună cu fratele său Sigmund, cu elevi sau colaboratori ai atelierului său, al unui volumaș de desene aflat la Wolfegg (Fürstlich Waldburg - Wolfeggsche Graphische Sammlung)³³. Dar cea mai importantă sursă de inspirație a fost *Carnetul de schițe de la Dresda* (*Dresdener Skizzenbuch*, 1507-1520, Sächsische Landesbibliothek) marcând tranziția spre un stil fiziomorf. Desenele erau anume create pentru atelierul nürnberghez al lui Ludwig Krug de care îl lega pe Dürer o strânsă colaborare. Mai ales că își începuse ucenicia ca argintar în atelierul patern. Alți pictori și graficieni se ocupă cu imaginarea unor asemenea modele: frații Albrecht și Erhard Altdorfer, Albrecht și Nicolaus Glockendon, Jacob Wimpfeling și Heinrich Aldegrever, născocitorul unui gen de frunziș ornamental ce îi poartă numele (*Aldegrever Laubwerk* sau *Blattwerk*) ce apare frecvent la piesele de orfevrărie nürnbergheze.

³¹ V. G u y M a r i c a, *Altarul de la Jimbor*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, Seria *Artă plastică*, Tom 18, 1971, nr. 1, p. 203 sqq.

³² Cf. C. N i c o l e s c u, *Arta metalelor prețioase în România*, București, 1975, p. 52, cat. 31, Fig. 33; *Martin Schongauer zum 500. Todestag*, Catalog, Dresden, 1991, p. 40, nr. 218.

³³ *Hans Holbein der Ältere und die Kunst der Spätgotik*, Catalog, Augsburg, 1965, p. 33, 110, 154 sqq., 192 sqq.

La Basel (Cabinetul de Stampe) se păstrează proiectele de argintărie ale lui Hans Holbein cel Tânăr, modele pentru teaca unor pumnale acoperite cu somptuoase ornamente renaștentiste și frize decorative create pentru uzul argintarilor. Tot lui i se datorează schița pentru pocalul Seymour, realizată la Londra.

Sculptori, ca Veit Stoss cel Bătrân și Simon Lainberger și-au adus de asemenea aportul în acest domeniu. Rolul cel mai semnificativ îi revine însă unei adevărate suite de pictori-gravori (*Maler-Stecher, peintres-graveurs*), ca prolificul Peter Flötner, colaboratorul direct al aurarului Melchior Baier cel Bătrân. Wenzel Jamnitzer, considerat cel mai reputat orfevier nürnberghez, a lăsat splendide proiecte, unele cuprinse în *Carnetul de schițe de la Berlin (Berliner Skizzenbuch, 1545/1546, Berlin, Kunstbibliothek, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz)*. El reprezintă un apogeu al artei sud-germane de resort, beneficiind de ample rezonanțe în Europa. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, argintăria nürnbergheză, influențată de italieni (Agostino Veneziano, Primaticcio), de școala de la Fontainebleau și de gravorii din Anvers, înclină spre manierism.

Se impun extrem de numeroase nume de artiști specializați în elaborarea unor cărți sau caiete (*Musterbücher, Kunstbücher*), conținând proiecte (*Entwürfe, Visierungen*), prototipuri iconografice și decorative (*Motivvorlagen, Musterblätter, Ornamentstiche*). Multiplicate prin gravură, acestea au cunoscut o foarte asiduă răspândire. În Slovacia, la Kaschau (Košice) au circulat gravuri ornamentale semnate de Peter Flötner, Georg Wechter și Paul II Flindt³⁴. Difuzarea unor modele similare în Transilvania a fost menționată de Roth și Bielz³⁵.

Relativ recent am avut șansa să descoperim la Cluj-Napoca (Muzeul de Istorie al Transilvaniei) o atare carte de modele inedită reunind lucrări grafice pe care le-am putut identifica. Aparțin unor artiști sud-germani de notorietate în secolul al XVI-lea. Printre cei pe care i-am identificat se numără Georg Wechter, Wenzel von Olmütz, Virgil Solis, Bernhard Zan, Mathias Zündt și Jonas Silber. Unii, precum Virgil Solis sunt incluși și în caietul argintarului sibian Paul Schirmer (1684-1697), alături de gravuri de Schongauer și Israhel van Meckenem (Sibiu, Muzeul Brukenthal). O a treia carte în care prevalează schițe de aurărie este puțin anterioară (1677-1680) și a fost desenată de calfa de origine transilvăneană Tar András (Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară). Lucrare extrem de prețioasă prin relevanța transferurilor tipologice sud-germane, aceasta a fost realizată la Debretin (Debrecen) și reprezintă obiecte aflate în atelierul orfevierului maghiar Ecsedi István, unde Tar s-a perfecționat³⁶.

³⁴ M i h a l i k J., *Kassa város ötvösségének története*, Budapest, 1900, p. 100-101.

³⁵ V. R o t h, *Geschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenburgen*, Strassburg, 1908, p. 361, 365; I. B i e l z, *Arta aurarilor sași din Transilvania*, București, 1957, p. 24.

³⁶ V. G u y M a r i c a, *Implicațiile sud-germane ale unui caiet cu modele pentru argintari*, în *Acta Musei Napocensis*, 26-30, II Istorie, 1989-1993, p. 105 sqq.

Înrâuririle sud-germane sunt persistente atât în morfologie cât și în decor, de asemenea în ceea ce privește tehnica. Spre mijlocul secolului al XV-lea, în jurul lui 1444, argintarii din Nürnberg adoptau tehnica boselării. Aceasta culminează între 1480-1530³⁷ și se perpetuează, în virtutea unui anumit tradiționalism ce cultiva formele gotice târzii, până în secolele XVII-XVIII. Folosind ciocănirea în alveole veziculare, procedeul oferă efecte estetice de o mare bogăție, alternând umbra și reflexele de lumină. Unul dintre cele mai vechi exemple îl reprezintă pocalul Corvinus de la Wienerneustadt, atribuit lui Wolfgang Zulinger, nepotul lui Jakob Langenauer din Sibiu (1462). Sub înrâurirea lui Dürer care introduce motivele fructiforme, bosele se transformă din vezicule în fructe, cu aspect naturist. Cănițele liturgice de la Oradea (Budapesta, Magyar Nemzeti Múzeum), datate în primul sfert al secolului al XVI-lea³⁸, reprezentând motive în formă de pară, pot fi în mod legitim corelate cu stilul nürnbergez și constituie poate piese de import.

Derivat din pocalul boselat de tip gotic târziu, pocalul în formă de ciorchine de strugure (*Traubenpokal*, *Traubenbecher*) era întâlnit și printre schițele lui Dürer, dar și la Tar András. Într-un mod mai puțin propriu, acesta era denumit și pocal ananas (*Ananaspokal*). Difuzarea sa este întinsă, în Ungaria, Slovacia, Transilvania, Polonia și în Rusia (Tezaurul din Kremlin). O altă varietate, cu tangențe exotice, frecvent întâlnită în Cabinetele de rarități și curiozități ale Renașterii și barocului, este pocalul sau paharul cu recipientul alcătuit dintr-o nucă de cocos (*Kokosnusspokal*, *Kokosbecher*), ferecată în argint. Pocalul dublu (*Doppelpokal*), pocalul cu soclu și capac (*Sockelpokal*) au o morfologie și un decor foarte apropiate de stilul sud-german. Foarte adesea întâlnit în Transilvania, paharul de breaslă provine din paharul cu soclu (*Sockelbecher*) imaginat de Virgil Solis. Ceașca polilobă (*Prunkschale*) care își are în ultimă instanță originea în *tazza* italiană, pare a fi fost transmisă prin Augsburg, cunoscând o difuzare masivă în Slovacia și mai puțin accentuată în Transilvania. O categorie tipologică aparte o constituie opulenta cană de bere (*Deckelkanne*, *Deckelhumpen*) cu capac, ce se transformă în cană de împărțășanie (*Abendmahlskanne*), înlocuind potirul euharistic. Dar nu numai morfologia foarte diversă, ci și motivele ornamentale sunt frecvent de proveniență sud-germană, ducând nemijlocit spre Nürnberg și Augsburg. Uneori întâlnim adevărate replici. Este cazul unei căni de pe la 1700 (Tezaurul Bisericii Negre din Brașov) având sigla *P.H.*, aparținând probabil lui Pieter Himesch II sau lui Peter Hirscher. Înfățișând o scenă pastorală cu *putti*, piesa este aproape identică unui prototip originar din Augsburg, de la sfârșitul secolului al XVII-lea, semnat cu sigla *M.B.* Analogia celor două piese este atât de frapantă, încât nu încapă îndoială că au fost executate după aceeași matriță. Particularitate ce indică prezența inevitabilă a meșterului brașovean la Augsburg.

³⁷ H. K o h l h a u s e n, *Nürnberg Goldschmiedekunst des Mittelalters und der Dürerzeit 1240 bis 1540*, Berlin, 1968, p. 296.

³⁸ V ä t ä ș i a n u, *op. cit.*, p. 885.

Stăruitoare, înrudirile iconografice și stilistice îngăduie ipoteza formării unor aurari transilvăneni la fața locului. Izvoare documentare sprijină prezumția circulației anumitor argintari transilvăneni în perimetrul austro-german. Hans și Lucas Siebenbürger sunt atestați în Austria, Georg Kaiser la Frankfurt a.M. iar Georg Siebenbürger la Augsburg. Colindând Europa în lung și în lat, brașoveanul Michael Schmidt, *alias* Sommer-Seybriger, străbate Germania, ajunga în Anglia și în Suedia, apoi la Constantinopol. În sens invers, vin în Transilvania germanii Lucas Marquart din Stettin, Ludwig Luders din Halberstadt, Petrus Mayer din Nürnberg. Hans Christophorus Schwartz sosește de la Königsberg³⁹, devenind discipolul prea reputatului Sebastian Hann, el însuși imigrat la Sibiu din Zips (Spiš) și foarte probabil format la Augsburg. Nu întâmplător, Valentin Franck von Franckenstein, judele regal și comitele sașilor, avea să consemneze pe una dintre cămile comandate maestrului, că grație artei sale Sibiul s-a transformat în Augsburg: *Heermannstad ist durch der Kunst dieses Meister Augsburg worden (sic!)*⁴⁰. El exprima astfel nu doar o aspirație, ci și certitudinea unei împliniri. Capitolul interferențelor din domeniul argintăriei este atât de spectacular și stufos, presupune atâtea filiere, încât lămurirea sa pretinde investigații minuțioase și vaste în cadrul unui studiu anume consacrat temei. Sinteza pe care am încercat să o conturăm constituie doar un studiu introductiv merit a dezvălui în linii mari aderențele artistice a două zone specifice, independent de distanțarea lor geografică, neconținut învinsă de permanența relațiilor.

Continuând în alte ipostaze în secolul al XVIII-lea, contactele se vădesc persistente, reliefând un proces de interferare a cărui evidență ar fi greu de eludat și care infirmă orice teză izolaționistă.

³⁹ V. G u y M a r i c a, *Sebastian Hann*, Cluj, 1972, p. 15.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 167.

CONSIDERAȚII ASUPRA PARTICIPĂRII ARTIȘTILOR PLASTICI SAȘI LA SALOANELE OFICIALE INTERBELICE ROMÂNEȘTI DE PICTURĂ ȘI SCULPTURĂ¹

CORNEL CRĂCIUN

RÉSUMÉ: *Considérations au sujet de la participation des plasticiens allemands aux Salons Officiels roumains de peinture et sculpture pendant l'entre-deux-guerres.* Qu'est que nous surpris du début quand nous "attaquons" cet sujet c'est le peu des informations en ce qui concerne l'évolution de la plastique allemande dans la Roumanie pendant l'entre-deux-guerres. Tout d'abord, l'unique plan des interprétations se rapporte - presque toujours - seulement aux artists d'élite, motif pour lequel le compréhension des dimensions du mouvement plastique roumain du XXe siècle est, encore aujourd'hui, incomplete. Secondement, chaque ethnie analyse ses propres créateurs, étant interesée moins - où pas du tout - par les autres contemporains. Troisièmement, la qualité des travaux exégétiques laissent à désirer par leurs désarmant positivisme.

La plus parte des plasticiens allemands sont extrêmement attachés à la réalité. En ce qui concerne la thématique, l'activité des plasticiens allemands est dominée par le paysage et le portrait - la vision qui resulte étant laquelle d'une mixture cohérente et utile du macro et du microcosmos. Du point de vue géographique, la grande majorité des artists allemands vivent en Bucharest, parce qu'ici est concentrée la vie artistique la plus élevée.

L'analyse de la participation allemande aux Salons Officiels des années '20-'30 est focalisée sur les noms plus connus: les peintres Hans Eder, Hans Hermann, Hans Mattis-Teutsch et Rudolf Schweitzer-Cumpăna, aussi bien que les sculpteurs Oscar Späthe et Frederic Storck.

Ceea ce ne frapează de la bun început, atunci când abordăm acest subiect, este puținătatea - aproape inexistența - informațiilor referitoare la evoluția plasticii naționalității germane din România interbelică. Acest fapt este - în mod paradoxal - explicabil și inexplicabil. Având în vedere relativa lipsă de excurs istoriografic de specialitate pe durata anilor interbelici - chiar și în cazul plasticii românești - incertitudinea cognitivă ni se pare, oarecum, normală. Ceea ce este inexplicabil, pentru cel care studiază acest segment temporal, este nu atât raportul disproporțional

¹ O variantă prescurtată a acestui studiu a fost publicată în ziarul brașovean "Karpaten Rundschau", XXVIII, nr.1 (2276)/5 ianuarie 1995, p. 1 și 4-5, respectiv nr. 2 (2277)/12 ianuarie 1995, p. 5.

dintre participare și valoare, cât mai ales persistența unor clișee mentale privitoare la abordarea și analiza fenomenului plastic. În primul rând - și lucrul ar putea fi considerat de către cei mai mulți ca fiind absolut normal - primul și unicul plan al interpretărilor se referă doar la clubul restrâns al elitei, motiv pentru care înțelegerea dimensiunilor mișcării plastice românești din secolul XX este și azi incompletă. În al doilea rând, fiecare etnie își interpretează proprii creatori interesându-se mai puțin - sau deloc - de ceilalți contemporani de calitate ce provin din sânul altor comunități. În al treilea rând, calitatea intrinsecă a interpretărilor lasă extrem de mult de dorit, fiind axată pe un pozitivism dezarmant. Aglomerarea de date, locuri și fapte este pigmentată de analize ce amintesc mai mult colportajul gazetăresc decât sobrietatea necesară unei formulări obiective.

Pentru a restitui măcar un fragment credibil din ceea ce a fost acțiunea plastică a naționalității germane - folosim în mod intenționat această apelatie deoarece nu toți creatorii au fost numai sași, șvabi sau de proveniență extranațională - ne-am gândit să uzităm de "mărturia" Salonului Oficial. Reorganizat, începând cu anul 1924, acest concurs național de creație artistică și-a dovedit, în timp, calitatea de fin seismograf al fluxurilor și refluxurilor evoluției plastice a valorilor autohtone. Supralicitat sau pus sub semnul întrebării, el a reprezentat un rău necesar, fără de care perioada interbelică ar fi fost mult mai săracă în realizări. Participarea artiștilor de etnie germană la amintita competiție anuală se înscrie între limitele normale ale domeniului care țin cont de cantitatea, calitatea și consecvența efortului interpretativ inerent unei astfel de acțiuni culturale cu anvergură ideatică.

Din perspectiva cantitativă, efortul artiștilor germani concurează cu succes pe cel al conaționalilor lor maghiari, iar calitativ se plasează la un nivel similar celui al plasticienilor evrei ai perioadei. Pentru cineva care ar avea curiozitatea să calculeze procentual gradul de participare la Saloanele Oficiale interbelice de pictură și sculptură, rezultatul s-ar apropia destul de mult de structura demografică etnică a populației. În privința consecvenței actului participativ, se detașează prestația pictorițelor Georgeta HOLBAN - PETERS și Margot GROSSMAN, respectiv a artiștilor Frederic STORCK, Richard M. MAYOL și Iosif STEURER. Tematic, creația plasticienilor de origine germană este dominată de peisaj și portretistică - viziunea rezultată fiind aceea a unei îmbinări coerente și benefice dintre macro și microcosmos. Temperamental, artiștii sunt atrași mai mult spre interpretarea exteriorității fenomenologice și comportamentale, decât spre introspecție. Majoritatea plasticienilor sunt extrem de ancorați în datele realului, fără ca acest lucru să semnifice o lipsă de curaj în abordarea experimentului avangardist. Respectând proporționalitatea raportului dintre pictură și sculptură, care se situează în cazul de față în ecuația de 6 la 1, avem de-a face cu o situație care nu iese din canoanele genului creator.

Din punctul de vedere al repartiției geografice avem de-a face cu o situație extrem de interesantă. Astfel, dintr-un total de 51 de artiști expozați de naționalitate germană, 27 sunt domiciliați doar în București, 15 locuiesc în provincie - cu

prioritate în Brașov; respectiv 9 își schimbă - pentru mai mult sau mai puțin timp - domiciliul din provincie la București. De aici rezultă o firească concluzionare privind concentrarea centrului de interes în capitala României - lucru valabil, în primul rând, pentru etnia română și, apoi, pentru celelalte grupări populaționale. Singura excepție o detectăm în cazul maghiarilor, care rămân tributari tradiției stabilirii în marile centre culturale ardelene. Încă o specificare în ceea ce privește contingentul celor 8 artiști "călători", ce cuprinde nume de prim-plan și ale căror motivații de domiciliu diferă de la caz la caz. Hans EDER, pe care în mod absolut reflex îl asociem grupului artistic din Brașov, se află la București în anul 1938. La fel, putem da exemplul artistei Trude SCHULLERUS care, deși atașată de Sibiu, poate fi totuși întâlnită la București - găzduită fiind de dr. Ott la Muzeul Toma Stelian - în anul 1939. Iosif KEBER, pictorul de formație monumentală, își leagă numele de orașul Tg. Jiu - dar acest lucru nu-l împiedică să "naveteze" cu domiciliul între orașul susamintit și București, pe durata anilor '30. Rudolf SCHWEITZE-CUMPĂNA poate fi întâlnit la Ploiești într-o bună parte a deceniului trei pentru ca, din anul 1928, să se stabilească în Capitală. Walter WIDMANN este legat, în practicarea meseriei sale de decorator, de apartenența la o instituție culturală propice și, acest context, este singurul care reface traseul provincie-București în sens invers, stabilindu-se la Cluj. Aurel KESSLER evoluează și el pe aceleași coordonate, locuind după anii studiilor pariziene la ... Câmpina. Hans MATTIS-TEUTSCH are o evoluție similară lui Hans EDER, în sensul unei etape bucureștene la mijlocul anilor '30. În fine, unul dintre plasticienii de marcă ai Banatului - Emil LENHARDT - originar din Lugoj, se stabilește la Timișoara..

Ca punct de plecare în analiza noastră concretă, ne-am luat permisiunea să utilizăm excelentul studiu pe care-l consacră artei săsești ardelene, în anul 1929, Viktor Roth - cu ocazia comemorării a 10 ani de la Unirea din 1918. Procedând extrem de meticolos, autorul celor "*Zece ani de artă săsească ardeleană*"² trece în revistă numele deja afirmate în mediul german la finele deceniului trei. Dintre cei 21 de plasticieni cuprinși în amintita producție exegetică, doar 8 au expus la Salonul Oficial interbelic. Începând cu decanul de vârstă al generației de artiști în viață, care era brașoveanul Friedrich MIESS (avea 74 de ani în 1929 și a expus prima și ultima oară la Salon în anul 1934) și încheind cu bănățeanul Emil LENHARDT, care a locuit succesiv la Lugoj și Timișoara, ne găsim în prezența elitei plasticii germane ardelene. Numele care s-au impus în peisajul domeniului de referință național sunt cele ale lui Hans HERMANN - cu 4 prezențe la Salonul Oficial de pictură și sculptură interbelic; Hans EDER - cu 3 prezențe; Trude SCHULLERUS și Eduard MORRES, cu câte 2 prezențe pe simezele manifestării naționale interbelice. Din enumerarea lui Viktor Roth lipsește, inexplicabil,

² Studiu publicat în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918-1928*, vol. II, Cultura Națională, București, 1929, p. 1243-1254.

numele unui mare creator - și anume cel al lui Hans MATTIS-TEUTSCH, în schimb sunt prezenți artiști de categoria a doua - așa cum ar fi deja amintitul Emil LENHARDT, cu 4 prezențe la activ; Hermann KONNERTH, cu o participare în 1932; Heinrich SCHUNN în 1931 și Friedrich MIESS.

Pentru simplificarea analizei privitoare la participarea elitei artistice, am operat o foarte strictă delimitare în interiorul acestui segment, socotind ca prevalente nu doar rezultatele datorate unei dotări native de excepție, ci și interesul trezit de creația acestora în rândul exegeților de specialitate. Procedând în modul enunțat, am redus lungă listă a creatorilor la doar 6 nume reținute, ca atare, în publicațiile de specialitate.

Într-o ordine strict alfabetică, primul artist ar fi Hans EDER³. Prezent de 3 ori la Salonul Oficial - e drept la intervale destul de mari de timp - pictorul își probează dotația sa excepțională prin cele 5 lucrări expuse. Hans EDER este unul dintre puținii artiști de origine germană recompensați pentru travaliul lor expozițional, nu printr-un premiu ce s-ar fi impus, ci prin achiziționarea - de către juriul ediției din anul 1926 - a peisajului "*Sat de munte*"⁴, pentru suma, deloc modestă, de 60.000 de lei. Același artist este unicul plastician ardelean de origine germană ce a făcut parte din juriul prestigioasei manifestări - este vorba despre ediția din anul 1934. Tematica lucrărilor prezentate se axează pe portret și natură statică, mai ales primul gen fiind semnificativ pentru potențele sale creatoare.

Un al doilea personaj de primă mărime în constelația plasticienilor ardeleni de origine germană este Hans HERMANN⁵. Peisagist cu mari resurse interpretative, desenator și grafician, artistul se simte la fel de bine atunci când panoramează imaginea unui univers epurat de prezența umană sau când caută și reține, pentru eternitate, poezia discretă a mediului urban săsesc transilvan. Continuator al unei tradiții realiste, pe care o rezolvă într-o cheie proprie - situația lui aparține în acest plan ne îngăduie să-l apropiem de Gy Szabo Béla - Hans HERMANN este prezent la 4 ediții consecutive ale Salonului Oficial, cu un număr de 8 lucrări - cea mai consistentă participare consumându-se în anul 1936⁶.

Hans MATTIS-TEUTSCH⁷ este, indiscutabil, artistul german din România cel mai bine cunoscut și cotelat peste hotare de-a lungul anilor interbelici. Atașat idealurilor avangardiste pe tărâm plastic⁸ și adept al filosofiei marxiste în teritoriul practicii socio-politice a timpului, artistul se dovedește egal de bine dotat pentru

³ Pentru activitatea artistului vezi Mihai Nadin, *Hans Eder*, Meridiane, București, 1937.

⁴ Cf. Proces-Verbal nr. 7/1926, poziția 7, D.G.A.S., *Fondul Ministerului Cultelor și Artelor, Direcția Generală a Artelor*. Dosar 116/1925 (?), fila 4.

⁵ Pentru activitatea artistului vezi Iulius Bielz, *Hans Hermann*, ESPLA, București, 1956.

⁶ Atunci când prezintă un număr de 4 acuarele - vezi anexa studiului.

⁷ Pentru activitatea artistului vezi Zoltan Banner, *Mattis-Teutsch*, Meridiane, București, 1970.

⁸ Constantin Prut, *Dicționar de artă modernă*, Albatros, București, 1982, p. 282-283.

producția picturală, ca și pentru cea sculpturală. Cele două participări la Salonul Oficial se consumă la mare distanță temporală și traduc o modificare substanțială în modul de abordare a structurii compoziționale, fapt reținut și de diferențele mari înregistrate în câmpul de incursiune tematică. Lucrările expuse la ediția din 1924 continuă, cu succes, linia de exprimare expresionist-lirică a ciclului "*Flori sufletești*", printr-o dinamică acuzată a inserției spațiale și o potențare a acordurilor cromatice directe. Atât în producțiile picturale, cât și în cele sculpturale, sunt evidente calitățile de constructor care știe să-și protejeze spațiul în fața asaltului forțelor invadante ale unui posibil univers ostil. Apelul la realitate este net superior în lucrările prezentate 11 ani mai târziu. Subtilul apel la o existență socială intuită, respiră plenar din aceste compoziții alimentate dintr-o perpetuă revenire la esențe.

În fine, al patrulea pictor dintr-o generație de excepție se numește Rudolf SCHWEITZER-CUMPĂNA⁹. Peisagist și interpret al tematicii rurale - așa cum rezultă, cu prisosință, și din parcurgerea celor 17 lucrări expuse la edițiile interbelice ale Salonului Oficial, artistul se detașează printr-o combustie coloristică deosebită, ce se suprapune peste un schelet componistic solid. Scenele din lumea satului românesc se întrepătrund într-o structurare ce reface imaginea reală, frustă, a unor existențe profund motivate existențial. Deosebit de incitante sunt vedutele pariziene cu care se prezintă la Salonul din 1933. Sub paleta sa renasc colțuri pline de farmec ale Orașului-Lumină: Piața Italiei, Cartierul Latin, Hotel du Tertre, Rue de la Tombe-Issoire sau podurile Senei. Dacă mai adăugăm și instantaneele surprinse în Veneția și Budapesta, avem certitudinea că prezența sa din acel an nu a trecut neobservată. Din această perspectivă - a recompensării travaliului artistic - Rudolf SCHWEITZER-CUMPĂNA reprezintă un caz fericit pentru mediul artistic german autohton deoarece, deja la prima sa prezență (1924), numele său poate fi regăsit pe lista celor 8 câștigători ai premiului valorând câte 9.000 de lei¹⁰.

Sectorul sculpturii este ilustrat de doi artiști a căror tehnică de lucru a cucerit sufragiile exegezei și ale colecționarilor epocii. Primul dintre ei a fost Oscar SPÄTHE¹¹, a cărui ușurință de exprimare a rămas memorabilă, dar l-a și privat de plasarea în primul pluton al creatorilor din domeniu. Autor a numeroase - am îndrăzni să considerăm mult prea numeroase - busturi și lucrări de for public, iese în evidență prin promptitudinea cu care și-a onorat comenzile. "Specializat" în imortalizarea personajelor politice și a oamenilor de cultură, el răspunde cu aceeași sollicitudine la propunerile particulare ce vin din partea clasei mijlocii, dornice de parvenire și de imortalizare a chipurilor celor dragi într-un material care să reziste Timpului. Așa se face că printre lucrările expuse la Salonul Oficial vor

⁹ Pentru activitatea artistului vezi G h e o r g h e P o e n a r u, *Schweitzer-Cumpăna*, Meridiane, București, 1969.

¹⁰ D.G.A.S., *Fondul Ministerului Cultelor și Artelor. Direcția Generală a Artelor*, Dosar 923/1924, fila 437.

¹¹ Prezent la 8 ediții interbelice, cu un număr de 16 piese.

figura alături de, spre exemplu, busturile "*M.S.Regele Mihai I*" (1930); "*Poetul Al.Vlahuță*" (1931); "*Actorul Maximilian*" (1938) sau "*Mareșalul Averescu*" (1940) și piese anodine, precum: "*Portretul d-lui X*" (1931); "*Statuetă, Doamna Gr.*" (1932) sau "capetele de expresie" din anii 1936 și 1938.

Un personaj respectabil pe scena plastică interbelică se dovedește a fi Frederic STORCK¹². Membru marcant al unei adevărate "dinastii" artistice în mediul românesc al secolelor XIX și XX, artistul s-a impus prin seriozitatea moștenită și profund exersată a talentului de excelent tehnician, mai puțin printr-o creație de anvergura celei a contemporanului și colegului său Dimitrie PACIUREA. Profesor al Școlii de Belle-Arte din București, vicepreședinte al juriului Saloanelor Oficiale din anii 1924, 1926 și 1928, membru al juriilor din anii 1925, 1927, 1929 și 1930, el a manifestat o curiozitate conceptuală demnă de un veritabil inventator, dar nu a realizat opere de foarte mare amploare. Dintre numeroasele sale prezențe la Salonul Oficial, ne reține atenția cea din anul 1926, atunci când bronzul intitulat "*Salomeea*"¹³ este achiziționat de către Comisia de specialitate a concursului, pentru suma de 35.000 de lei. Producția de busturi este și ea impresionantă - în acest sens putem cita variantele din 1924 și 1934 ale lucrării dedicate poetului Macedonski, respectiv, cele din anii 1930 și 1933 pentru Beethoven.

La capitolul, destul de restrâns, al recompenselor, trebuie să-i menționăm pe beneficiarii premiului de încurajare din 1929: sculptorul ieșean Richard HETTE și pictorul brașovean Eduard MORRES¹⁴; pe foarte tânărul Romeo STORCK care, la numai 24 de ani, este recompensat cu un premiu de 10.000 de lei¹⁵. Într-o foarte mare măsură, decernarea recompenselor ține seama de procentajul participanților diferitelor etnii, astfel nu s-ar putea explica de ce, în ciuda valorii consacrate, artiștii minorităților s-au bucurat doar de planul secund - materializat prin burse de studiu, respectiv premii de nivel doi și trei în ierarhia domeniului. Nivelul produselor prezentate nu le permitea să aspire la mai mult sau artiștii de origine germană au preferat - la fel ca și colegii lor maghiari, spre exemplu - să păstreze o oarecare "distanță" față de principala manifestare expozițională anuală a țării?

Amintiții Iosif KEBER și Iosif STEURER sunt peisagiști prin excelență, la fel ca și MAYOL. Pictorița Margot GROSSMAN dă dovadă de mai multă complexitate tematică decât colegii ei de breaslă, iar sculptorul Richard HETTE se arată sensibil la același domeniu portretistic, ca și mai iluștrii Oscar HAN¹⁶ și

¹² Pentru activitatea artistului vezi M a r i a L i g i a F i l o t t i, *Frederick Storck*, lucrare de licență, 1969 și M a r i n M i h a l a c h e, *Sculptorii Storck*, Meridiane, București, 1975.

¹³ Proces-Verbal nr. 7/1926, D.G.A.S., *Fondul Ministerului Cultelor și Artelor. Direcția Generală a Artelor*, Dosar 116/1925 (?), fila 4.

¹⁴ Proces-Verbal nr. 3/1929, *ibidem*, Dosar 104/1929, fila 93.

¹⁵ Proces-Verbal nr. 3/1927, *ibidem*, Dosar 116/1927, fila 5.

¹⁶ Pentru activitatea artistului vezi M a r i n M i h a l a c h e, *Oscar Han*, Meridiane, București, 1985. Personalitatea sculptorului este mult mai bine creionată într-un alt studiu pregătit pentru tipar, care se intitulează: "*Artiștii plastici minoritari în România interbelică*".

Oscar SPÄTHER - de reținut aici lucrările: "*Maestrul George Enescu*" (1932) și, mai ales, bronzul "*Portretul D-lui Șt.D.*" (1933), admirabilă dovadă de prietenie și pătrundere psihologică față de un confrate dispărut în condiții atât de neașteptate.

Situându-se la un bun nivel competitiv, contribuția artiștilor plastici de etnie germană la dezvoltarea domeniului de referință interbelic românesc se cuvine evidențiată și înțeleasă la adevăratele ei dimensiuni. Reconstituirea vie și veridică a istoriei artei naționale nu se va realiza integral și convingător decât numai atunci când va urmări și integrarea eforturilor concetățenilor noștri de alte etnii. Este un deziderat asupra căruia am vrut să atragem, din nou, atenția prin rândurile de față.

ANEXĂ

LISTA EXPOZANȚILOR DE ORIGINE GERMANĂ

BECKER W.Emil, sculptor, ediția 1937. Domiciliat în București, Str.Bateriilor 50.
1937 - 248. Placă cu medalii ale M.S.Regelui Carol II (p.29)

BINDER Gustav, pictor, ediția 1934. Domiciliat în Sighișoara, Dealul Școalei 1.
1934 - 41. Scenă la râu (p.13)

BOEGE Ernest Richard, sculptor, ediția 1931. Domiciliat în București, B-dul
Elisabeta 39A.
1931 - 258. Țigancă (bronz); 259. Pavianul (bronz); 260. Friedel și Figu (marmoră)
p.23

BRIESE Otto, pictor, edițiile 1928, 1929, 1930. Domiciliat în Iași, Str. Eternitatea
66.

1928 - 26. Peisaj din Mangalia; 27. Copil cu mama (p.9)

1929 - 25. Stradă din Mangalia (p.8)

1930 - 25. Stradă din Iași (p.8)

CANISIUS Richard, pictor, edițiile 1924, 1929. Domiciliat în București, Str. Nisipari 28 (1924); Șoseaua Kiseleff 1 (1929).

1924 - 29. Umbra (pointe sèche); 30. Foișorul; 31. Case vechi (p.6)

1929 - 48. Băcănie la mahala; 49. Curse; 50. La Sibiu (p.10)

DEPNER Margareta, sculptoriță, edițiile 1934, 1935, 1939. Domiciliată în Brașov, Str.Hirscher 21 (1934-1934); Str.Hirscher 17 (1939)

1934 - 304. Soarta (bronz) p.34

1935 - 460. Bust (marmoră) p.40

1939 - 275. Durere (marmoră) p.34

DITTERT Elisabeta, sculptoriță, ediția 1925. Domiciliată în Oradea-Mare, Str. Principele Carol nr. 21.

1925 - 280. D-na P.Irina Gulacsy; 281. Miți Josika; 282. Eugen Pallffy (p.17)

EDER Hans, pictor, membru juriu 1934, participant edițiile 1926, 1931, 1938. Domiciliat în Brașov, Str.Șirul Grâului 9 (1926, 1931); București, Str.Clucerului 7 (1938).

1926 - 84. Sat de munte; 85. Natură moartă (p.9)

1931 - 73. Natură moartă; 74. Portret (p.11)

1938 - 51. Un portret (p.14)

EGON Lebel Raul, pictor, edițiile 1938, 1939, 1940. Domiciliat în București, Parcul Bonaparte (1938); Șoseaua Bonaparte 62 (1939-1940).

1938 - 52. Portret (p.14)

1939 - 70. Portret; 71. Flori (p.16)

1940 - 155. Natură moartă; 156. Flori (p.22)

FRUCHTER Dita, pictoriță, edițiile 1939, 1940. Domiciliată în București, Calea Rahovei 50.

1939 - 80. Natură moartă; 81. Peisagiu bucureștean (p.16)

1940 - 97. Peisagiu, Franța; 98. Natură moartă (p.18)

GEIGER Hermine, pictoriță, edițiile 1924, 1926, 1935. Domiciliată în București, Str.Luigi Cazzavillan 36.

1924 - 72. Bujori (pastel) p.8

1926 - 94. Crisanteme (pastel) p.9

1935 - 135. Flori, crăițe (p.18)

GROSSMAN Margot, pictoriță, edițiile 1927, 1931, 1932, 1933, 1934, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940. Domiciliată în București, Str.Sf.Gheorghe Nou 29 (1927); B-dul Carol 28 (1931); Str.Armenească 17bis (1932); Str.Arcului 26 (1933-1940).

1927 - 76. Nud (p.12)

1931 - 88. Portret (p.12)

1932 - 82. Studiu; 83. Natură moartă albă (p.12)

1933 - 84. Colț de bazar (p.12)

1934 - 103. Natură moartă (p.17)

1936 - 106. Portretul Doctorului G.; 107. Natură moartă (p.17)

1937 - 73. Autoportret (p.15)

1938 - 63. Copil în doliu (p.15)

1939 - 98. Portret; 99. Cârciumărese (p.17)

1940 - 115. Portretul D-lui S. (p.20)

HAAS Max, pictor, ediția 1925. Domiciliat în București, Str.Gen.Berthelot 64.

1925 - 86. Târg francez (p.8)

HAN Oscar, sculptor, edițiile 1924, 1926, 1927, 1930, 1931, 1933, 1934, 1940. Domiciliat în București, Str.Visarion 30 (1924-1927); Str.Haga 12 (1930); Str.Dr.Capșa 12 (1931-1940). Membru juriu în anii 1925, 1926, 1930, 1931, 1933, 1934.

1924 - 208. Portretul d-lui prof. N.Iorga (bronz); 209. Isus și Magdalena (bronz); 210. Eden (bronz) p.16

1926 - 322. Sărutul (bronz); 323. Primul sărut (bronz); 324. Elegie (bronz); 325. Elegie (bronz); 326. Portretul d-nei C.M. (bronz) p.22

1927 - 206. Elegie (gips); 207. Elegie (gips) p.22

- 1930 - 263. Leonard (bronz); 264. Bustul d-lui Pamfil Șeicaru (bronz) p.24
1931 - 279. Elegie (bronz); 280. Elegie (bronz); 281. Poezie lirică (gips) p.24
1933 - 275. Christ (bronz); 276. Christ (bronz); 277. Eminescu (bronz) p.24
1934 - 314. Mihai Eminescu (bronz) p.35
1940 - 346. Cap, Scriitorul M.D. (bronz); 347. Cap, Poetul S.D. (bronz); 348. Cap, Dr.C.T. (bronz) p.38
- HERMANN Hans, pictor, edițiile 1934, 1935, 1936, 1938. Domiciliat în Sibiu, Str.Poplăcii 69 (1934-1935); Str.Goldiș 27-29 (1936-1938).
- 1934 - 106. Fetișcană (p.17)
1935 - 150. Valea Lotrioarei (p.19)
1936 - 110. Din Sighișoara; 111. Curtea veche din Sibiu; 112. Interiorul unui castel; 113. Din Mediaș (acuarele) p.17
1938 - 66. Peisagiu; 67. Furtună lângă Argeș (p.15)
- HETTE P.Richard, sculptor, edițiile 1924, 1925, 1929, 1932, 1933, 1937. Domiciliat în Iași, Str.Sărăriei 63 (1924-1929); Str.Sărăriei 7 (1932-1937).
- 1924 - 211. Viforul (bronz) p.16
1925 - 287. Studiu (gips bronzat); 288. Cap de expresie (bronz) p.17
1929 - 250. Cap de studiu (p.24)
1932 - 303. Maestrul Gh.Enescu (gips) p.27
1933 - 278. Portretul d-lui Șt.D. (gips) p.24
1937 - 262. Portret, D-ra M.I. (gips) p.30
- HILBERGER Elisa, pictoriță, edițiile 1935, 1936, 1937, 1939. Domiciliată în București, Str.Vaselor 44 (1935-1936); Str.Dimitrie Onciul 12A (1937-1939).
- 1935 - 151. Portretul D-rei Gina S. (p.19)
1936 - 114. Portret, D-ra Florica Ul. (p.17)
1937 - 75. Niussa (p.15)
1939 - 104. Un bujor (p.18)

HOLBAN-PETERS Georgeta, pictoriță, edițiile 1924, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940. Domiciliată în București, Str.Eliade 42 (1924-1928); Calea Griviței 193 (1929-1932); Str.C.A.Rosetti 43 (1934-1938); B-dul Gh.Duca 14 (1939); Str.Dr.Felix 14 (1940).

1924 - 73. Baletista (p.8)

1926 - 105. Înainte de coborâre (p.10)

1927 - 77 și 78. Natură moartă (p.12)

1928 - 86. Ali Tair; 87. Balcic (p.13)

1929 - 86. Loja verde (p.12)

1930 - 86. Ritm (p.12)

1931 - 92. Lady Dorking; 93. Natură moartă (p.12)

1932 - 88. Cartea roșie (p.12)

1934 - 112. Prima zăpadă; 113. Un colț din București (p.18)

1935 - 157. Natură moartă; 158. Cartea aurie (p.19)

1936 - 118. După baie; 119. Helga (p.18)

1937 - 76. La taifas; 77. Ali și prietenul lui (p.16)

1938 - 68. Stradă din Turtucaia; 69. Curte la țară (p.15)

1939 - 106. Moment muzical; 107. Liniște (p.18)

1940 - 127. La fântână; 128. Cafeneaua dela han (p.20)

HÜBNER Carol, pictor, edițiile 1931, 1932. Domiciliat în București, Str.Dr.Sergiu 25 (1931); Aleea Iulia Hajdeu 11bis (1932).

1931 - 94. Familia; 95. Natură moartă (p.12)

1932 - 89. Sfântul Sebastian; 90. Construcția roșie (p.12)

KAIZLER Carol, sculptor, ediția 1925. Domiciliat în Satu Mare, Str.Corvinilor 47.

1925 - 296. Pace (lemn) p.18

KEBER Iosif, pictor, edițiile 1925, 1926, 1929, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940. Domiciliat în București, Str.Viespari 1 (1925); Str.Viespari 44 (1926); Tg.Jiu, Str.Griviței 12 (1929); București, Str.Sfinților 24 (1934-1936); Tg.Jiu, Cantonul Vlădueni (1937); București, Calea Moșilor 122 (1938-1939); Str.Sf.Nicolae 59 (1940).

1925 - 111. Cap de studiu (p.10)

1926 - 131. Adam și Eva; 132. Făcând tabietul; 133. Natură moartă; 134. Proiect decorativ (acuarelă) p.11

1929 - 110. Iarnă (p.14)

1934 - 137. Iarnă (p.20)

1935 - 196. La studiu; 197. Apus pe râul Jiului; 198. Zăvoiul pe iarbă; 199. Vedere din Craiova (acuarelă); 200. Satul Techirghiol (acuarelă) p.21

1936 - 132 și 133. Iarnă (p.19)

1937 - 95 și 96. Peisagiu (p.17)

1938 - 82. În grădina publică, Tg.Jiu (p.16)

1939 - 126 și 127. Peisagiu (p.19)

1940 - 151. Natură moartă (p.22)

KESSLER Aurel, pictor, edițiile 1926, 1927, 1928, 1929, 1931, 1933, 1936. Domiciliat în București, Str.Popa Tatu 60 (1929); Pasajul Imobiliara, Scara "C", Et.VII (1927-1928); Scara "B", Et.IV (1929); Paris VIII, Rue de Liège 28 (1931); Câmpina, Str.Carol, Farmacia (1933 și 1936).

1926 - 135. Autoportret; 136. Natură moartă; 137. Portret; 138. Natură moartă; 139. Peisaj (p.11)

1927 - 90. O zi de vară; 91. Portret (p.13)

1928 - 104. Peisaj, Balcic; 105. Natură moartă (p.14)

1929 - 107 și 108. Nud (desene) p.13

1931 - 116. Nud; 117. L'Ile de Cignes (p.14)

1933 - 101. Peisagiu din Câmpina (p.12)

1936 - 134. Vas cu flori; 135. Natură moartă (p.19)

KOLLAR Gustav, pictor, ediția 1929. Domiciliat în Brașov, Str.Nisipului de jos 16.

1929 - 111. Bunica la cafea (acuarelă); 112. Biserica Neagră din Brașov (p.14)

KONNERTH Hermann, pictor, ediția 1932. Domiciliat în București, B-dul Elisabeta - Hotel Princiar.

1932 - 120. Fântână în La Valette (p.14)

KRITZER Marius, pictor, ediția 1929. Domiciliat în București, Str. Registratorului 5.

1929 - 106. Natură moartă (desen) p.13

LANG David, pictor, ediția 1935. Domiciliat în București, Str.14 Martie nr.16.

1935 - 202. Copil dormind (pastel) p.22

LANGEVELD Ilse, pictoriță, ediția 1927. Domiciliată în București, Aleea Suter 4.

1927 - 96. Natură moartă (p.13)

LATINCA Elza B., pictoriță ediția 1926. Domiciliată în Brașov, Str. Fântâni 15.

1926 - 142. Flori (p.11)

LENHARDT Emil, pictor, edițiile 1931, 1933, 1934, 1936. Domiciliat în Lugoj, Str.Vlasici 11 (1931-1933); Str.Boceșei 28 (1934); Timișoara, Str.Triumfului 5.

1931 - 124. Natură moartă (p.14)

1933 - 106. Peisagiu; 107. Spre seară (p.13)

1934 - 141. Peisagiu; 142. Natură moartă (p.20)

1936 - 137. Mizzi, portret; 138. Peisagiu (p.19)

LÖVENDAL Georg, pictor, ediția 1932. Domiciliat în Cernăuți, Str.Cuza Vodă 5.

1932 - 130. Țăran, studiu (p.15)

MATTIS-TEUTSCH Hans, pictor și sculptor, edițiile 1924 și 1935. Domiciliat în Brașov, Str.Lungă 141 (1924); București, Str.Luterană 14 (1935).

1924 - 176. Compoziție; 177. Ritm de vioară (p.14); 237. Plastică colorată; 238. Plastică; 239. Mama (lemn) p.18

1935 - 220. Căutător de aur; 221. Iarnă; 222. Carieră de piatră; 223. Iarnă (p.23)

MAYOL M.Richard, pictor, edițiile 1930, 1931, 1932, 1934, 1936, 1938, 1939, 1940. Domiciliat în București, Str.Știrbey Vodă 44 (1930-1932); B-dul Schitul Măgureanu 4 (1934); Str.N.Golescu 19 (1936); Str.Gr.Alexandrescu 82 (1937-1938); Str.Aurel Vlaicu 8 (1939); Str.I.G.Duca 21 (1940).

1930 - 123. Autoportret (p.15)

1931 - 133. Natură moartă (p.15)

1932 - 140. Clopotnița bisericii Mihai-Vodă (p.16)

1934 - 148. Olimpia (p.20)

1936 - 153. Autoportret; 154. Parcul Castelului Brâncovenesc, Făgăraș (p.20)

1937 - 106. Crisanteme și tufănele; 107. Cap de bătrână făgărașeană (p.17)

1938 - 88. Balcicul spre cartierul tătareșc; 89. Spre Palatul Reginei, Balcic (p.16)

1939 - 142. Clopot și ruinele Mănăstirii Plumbuita (p.20)

1940 - 171. Portret (p.23)

MIESS Friederich, pictor, ediția 1934. Domiciliat în Brașov, Curmătura 12A.

1934 - 149. O vedere din pădure cu podeț; 150. Fabrica de ciment, Brașov (p.21)

MORRES Eduard, pictor, edițiile 1929, 1932. Domiciliat în Brașov, Str.Prundului 9 (1929); Str.Studenților 17 (1932).

1929 - 132. Copii de țărani; 133. Natură moartă (p.15)

1932 - 157. Tip de bătrân (p.17)

SCHMIDT Oscar, pictor, edițiile 1924, 1925, 1926. Domiciliat în București, Str.Carol Davila nr. 97.

1924 - 161. Studiu (p.13)

1925 - 218. Bătrân (p.14)

1926 - 233. Struguri; 234. În plin soare (p.16)

SCHULLERUS Trude, pictoriță, edițiile 1930, 1939. Domiciliată în Sibiu, Str.Paul Viener 5 (1930); București, Muzeul Toma Stelian, D-l Otto (1939).

1930 - 187. Biserica veche; 188. Mesteceni toamna (linogravuri) p.19

1939 - 203. Țărancă din Viseri, Transilvania (p.25)

SCHUNN Heinrich, pictor, ediția 1931. Domiciliat în Brașov, Str.Murășenilor nr.9.

1931 - 202. Nud; 203. Peisaj de iarnă (acuarele) p.19

SCHWEITZER-CUMPĂNA Rudolf, pictor, edițiile 1924, 1925, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1933. Domiciliat în Ploiești, Str.Lascăr Catargiu 11 (1924); București, Str.Donici 1A (1925); Str.Gen.Budișteanu 30 (1927-1931); Str.Puțu cu plopi 7 (1933).

- 1924 - 152. În așteptare; 153. Târgul (p.13)
- 1925 - 223. Torcând; 224. Efect de lampă (p.14)
- 1927 - 161. Mănăstirea Curtea de Argeș; 162. Casă de munte (p.18)
- 1928 - 176. Trudiți; 177. Cântec popular (p.19)
- 1929 - 191. Târg din Dej; 192. Nebun (p.19)
- 1930 - 189. Bercenarii; 190. Pierde vară (p.19)
- 1931 - 204. La scăldat; 205. Liniște (p.19)
- 1933 - 194. Hotel du Tertre, Paris; 195. Cartier Latin, Paris (p.17); 196. Rue de la Tombe-Issoire, Paris; 197. Natură moartă; 198. Autoportret (1928); 199. Place d'Italie, Paris (acuarelă); 200. Sub podurile Senei (acuarelă); 201. Din Veneția (acuarelă); 202. Budapesta iarna (acuarelă) p.18
- SIEGFRIED W., pictor, edițiile 1934, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940. Domiciliat în București, Str.Austrului 16A (1934); Str.Gen.Lahovary 39 (1936-1937); B-dul Brătianu 24 (1938-1940).
- 1934 - 235. Flori; 236. Natură moartă; 237. Fereastră; 238. Flori (acuarelă); 239. Manon (acuarelă) p.26
- 1936 - 250. Montmartre; 251. Nogent sur Marne (guașe) p.25
- 1937 - 188. Zi însorită la Chantilly (p.22)
- 1938 - 151. Iarnă (p.26)
- 1939 - 206. Pont Neuf; 207. Place Dauphine (p.25)
- 1940 - 252. Femeie lucrând; 253. Iarna la Sighișoara (p.29)
- SPÄTHER Oscar, sculptor, edițiile 1925, 1930, 1931, 1932, 1936, 1939, 1940. Domiciliat în București, Aleea Modrogan 6, Parcul Filipescu (1925-1936); Aleea Modrogan 16 (1938-1940).
- 1925 - 322. Augur (piatră) p.19
- 1930 - 283. M.S.Regele Mihai I (bronz) p.26
- 1931 - 316. "Geniu" - fragment din monumentul C.Mille (bronz); 317. Poetul Al.Vlahuță (bronz); 318. Portretul D-lui X. (gips) p.27
- 1932 - 328. Statuetă, Doamna Gr. (bronz); 329. Luptătorul (bronz); 330. Bustul D-lui Dr.I.Bejan (bronz) p.28
- 1936 - 349. Cap de expresie (bronz); 350. Munca (bronz) p.35

1938 - 319. Cap de expresie, bust (gips); 320. Actorul Maximilian, bust (gips) p.27

1939 - 294. Enice, bust (bronz); 295. D-l E.F., bust (gips) p.35

1940 - 368. Mareșalul Averescu (ipsos); 369. Trancu-Iași (bronz) p.40

STEURER Iosif, pictor, edițiile 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1931, 1935, 1937, 1938, 1940. Domiciliat în București, Hotel Union (1925); Str..Buzești 3 (1926); Str.Buzești 53 (1927); Calea Griviței 154 (1928); Calea Griviței 234 (1929); Str.Gen.Berthelot 62 (1931); Str.Toamnei 87 (1935); Aleea Tonola 10 (1937-1938); Aleea Tonola 19 (1940).

1925 - 214. Toamna; 215. Iarna (p.13)

1926 - 254. Iarna; 255. Toamna; 256. Nocturnă; 257. Peisaj (p.17)

1927 - 168. Marină (p.18)

1928 - 184. Peisaj decorativ (p.19)

1929 - 193. Peisaj de toamnă (p.19)

1931 - 215. Peisaj (p.20)

1935 - 367. Peisagiu de iarnă (p.31)

1937 - 193. La Dunăre (p.23)

1938 - 153. Iarnă; 154. Peisagiu (p.20)

1940 - 262. Peisagiu de iarnă; 263. Peisagiu (p.30)

STORCK-BOTEZ Lita, pictoriță, ediția 1940. Domiciliată în București, Str.V.Alecsandri 16.

1940 - 266. Peisagiu, Balcic (p.30)

STORCK Carol, sculptor și grafician, edițiile 1925, 1926, 1927. Domiciliat în București, Calea Rahovei 17.

1925 - 205. Violonistul; 206. Călugărul; 207. Grup de lupi; 208. Cap de expresie (aquaforte) p.13

1926 - 343. Deșteptarea (bronz) p.23

1927 - 226. Autoportret (bronz) p.23 † postmortem

STORCK Frederic, sculptor, edițiile 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1936. Membru al juriului în anii 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930. Vicepreședinte al juriului în anii 1924, 1926, 1928. Domiciliat în București, Str.V.Alecsandri 16.

1924 - 235. Bustul poetului Macedonsky (bronz); 236. Bust de țigancă nr.4 (bronz)
p.18

1925 - 323. Gabriela (marmoră); 324. Muza poetului (bronz); 325. Despărțirea
(bronz); 326. Spre infinit (gips); 327. Mister (gips) p.19

1926 - 344. Madonă (bronz); 345. Portret (platu); 346. Mister (bronz); 347.
Salomeea (bronz); 348. Adolescență (bronz) p.23

1927 - 227. Madonă, bust (marmoră); 228. În contemplare (bronz) p.23

1928 - 239. Portret (marmoră) p.25

1929 - 271. Eminescu; 272. Statuetă (p.26)

1930 - 284. Beethoven (bronz) p.26

1931 - 319. Cap de expresie (bronz); 320. Pocăința (bronz) p.27

1932 - 331. G.Murgoci (bronz); 332. Abondența (bronz); 333. Floarea (marmoră)
p.29

1933 - 290. Beethoven (gips) p.25

1934 - 333. Poetul Al.Macedonsky (bronz) p.36

1936 - 351. În repaus (bronz) p.35

STORCK Romeo, pictor, edițiile 1924, 1925, 1926, 1927, 1930. Domiciliat în
București, Str.Sevastopol 1 (1924); Str.V.Alecsandri 16 (1925-1930).

1924 - 155. La fântână (schiță de compoziți); 156. Peisaj (p.13)

1925 - 202. Nud; 203. Case vechi; 204. Vedere din Balcic (p.13)

1926 - 248. Primii oameni; 249. Țigăncușă (p.16)

1927 - 171. Pelerini (p.18)

1930 - 203 și 204. Panou (p.20)

SZUHANEK Oscar, pictor, ediția 1925. Domiciliat în Timișoara, Str.Foch 21.

1925 - 233. Bărți (p.14)

ȘIRATO Francisc, pictor, edițiile 1924, 1926, 1929, 1930, 1931, 1933. Membru al
juriului în anii 1927, 1933, 1934. Domiciliat în București, Str.Griviței
5 (1924-1926); Șoseaua Kiseleff 3 (1929-1933).

1924 - 158. Întâlnirea (p.13)

1926 - 264. Întoarcerea de la târg (p.17)

1929 - 198. Fată lucrând filet (p.19)

1930 - 196. Flori (p.19)

1931 - 227 și 228. Natură moartă (p.20)

1933 - 214. Pictorul (1930) p.18

TUSINNE Heglinn, pictoriță, ediția 1934. Domiciliată în București, Str.Romană 123.

1934 - 260. Fabrica din Herăstrău; 261. Moara părăsită (p.28)

WALLFISH Leon, pictor, ediția 1940. Domiciliat în București, B-dul Basarab 110.

1940 - 314. Autoportret (p.33)

WEIHS Helfried, pictor, ediția 1934. Domiciliat în București, Str.Popa Tatu 42.

1934 - 280. Fuga în Egipt (acuarelă) p.29

WIDMANN Walter, pictor, edițiile 1925, 1926, 1928, 1929, 1937. Domiciliat în Cluj, Opera Română (1925-1926); București, Opera Română (1928); Cluj, Opera Română (1929); Str.Delavrancea 3 (1937).

1925 - 272. Valea Hangăului (p.16)

1926 - 301. Autoportret; 302. Portretul unui muzicant (p.19)

1928 - 207. Interior; 208. Peisaj (p.21)

1929 - 228. Portret (p.21)

1937 - 242. Floarea Soarelui (p.26)

IMAGINEA BISERICII ROMANO-CATOLICE LA ROMÂNII GRECO-CATOLICI (CONGRESUL AUTONOMIEI BISERICII CATOLICE DIN UNGARIA)

NICOLAE BOCȘAN

ABSTRACT: *The Image of the Roman-Catholic Church at the Greek-Catholic Romanians (The Congress Dedicated to the Autonomy of the Catholic Church of Hungary).* The setting up of national churches in the 19th century, autonomous and hierarchically independent, generated phenomena of church separation in the Orthodox Church, between Romanians, Serbs and Greeks, and in the Catholic Church between Romanians, Ruthenians and Hungarians. Against the background of a Latinizing tendency inaugurated in the 19th century in the Greek-Catholic Church, in the second half of the 19th century, certain phenomena of alterity have appeared in the interdenominational relations, which emphasized a political and a national aspect as well. The aspect which was best put into evidence was the split Roman-Catholic - Greek-Catholic.

This alterity deepened with the occasion of the Congress dedicated to the autonomy of the Catholic Church of Hungary, when the archbishop of Strigonum called the Romanian Greek-Catholic dioceses to participate in the preliminary debates and in the congress. The paper deals with the different responses of the Romanian dioceses and bishoprics, the reaction of the public opinion, the relation between the archdiocese and the subordinate bishoprics, the participation of the representatives of the Greek-Catholic Church in the congress, the efforts of the Romanian Church towards a constitutional establishment of the Uniate Church.

Dislocarea solidarităților confesionale tradiționale evului mediu sau epocii premoderne și cristalizarea bisericilor naționale¹ au conferit relațiilor interconfesionale o inevitabilă componentă politică și etnică-națională, ce a generat în secolul al XIX-lea fenomene de segregare sau fuziune, interferențe provocate de ingerințele statului în afacerile bisericești, deplasând discursul bisericilor de pe terenul confesional pe cel politic și național. Discursul politico-național a încorporat din

¹ Nicolae Bocșan, *Națiune și confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul mitropoliei române*, în vol. Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan Aurel Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania (sec. XIII- XIX)*, Oradea, 1994, passim.

ideologia laică argumentele liberalismului și principalele componente teoretice ale naționalismului liberal, integrându-se organic discursului politico-național al popoarelor pentru care mult timp biserica a suplinit absența instituțiilor politice. Tendințele din viața politică a imperiului după 1867, politica guvernelor de la Pesta de realizare a statului național maghiar, au favorizat fenomenele semnalate în relațiile interconfesionale, accentuând alteritățile în plan confesional.

Fenomenele de segregare din biserica ortodoxă între români și sârbi², români-greci³, au corespondențe și în sânul bisericii greco-catolice, între români-ruteni⁴, români-unguri⁵. Relațiile dintre confesiuni suprapun pe cele dintre națiunile conlocuitoare, încât această perioadă ilustrează poate cel mai bine raportul existent între factorul național și cel confesional în a doua jumătate a secolului, în pofida progreselor procesului de laicizare în mișcările naționale.

În paralel cu aceste fenomene de separare, biserica greco-catolică a fost confruntată și cu o altă tendință, vehement acuzată în epocă, ce urmărea încorporarea sa în biserica romano-catolică, o fuziune cu aceasta, anulând individualitatea și caracterul ei național.

Fenomenul s-a manifestat încă din secolul al XVIII-lea prin latinizarea ritului și a disciplinei orientale, prin transformarea instituțiilor bisericii răsăritene sau introducerea unor instituții noi, străine de tradiția acesteia, acuzate de reprezentanții Școlii ardelenne sub influența scrierilor Reformei catolice, care au consolidat curentul național din biserica greco-catolică⁶. În conjunctura din a doua jumătate a secolului al XIX-lea fenomenul își asociază și conotații politice sau naționale, afectează relațiile interetnice, generând un nou tip de alteritate, romano-catolic - greco-catolic⁷, existentă și până la 1848, nu suficient de puternic conturată

² I. P u ș c a r i u, *Mitropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1900, p. 147 sq. Pentru detalii vezi *Protocoloalele sinodului de la Carloviț din 1864* (l. germană și l. sârbă) la Arhivele Naționale Arad, fond. *Episcopia ortodoxă română Arad, Actele Delegațiunii Congresului național bisericesc în chestiunea separației ierarhice*, pachet 3, 4, 1864-1887.

³ "Federațiunea", I, 1868, nr. 25, 14/26 febr., p. 93; *Chestiunea bisericii Sf. Treime din Brașov*, în "Federațiunea", II, 1869, 13/25 aug., nr. 91 (276), p. 364.

⁴ "Concordia", VII, 1867, nr. 5(272), 15/27 ian., nr. 7(574), 23 ian./4 febr. 1867; "Federațiunea", I, 1868, nr. 104, 13/25 iul., p. 408-409; II, 1869, nr. 62(247), 4/16 iun., p. 247; nr. 68(253), 18/30 iun., p. 272 (*Petiția românilor din Sighet adresată episcopului rutean din Muncaci*), nr. 69(254), 20 iun./2 iul. 1869, p. 277; nr. 73(258), 29 iun./11 iul., p. 292; nr. 74(259), 2/14 iul. 1869, p. 296-297; nr. 75(260), 4/16 iul. 1869, p. 300-301; lista comunelor românești rămase la episcopia ruteană de Muncaci, în "Federațiunea", VII, 1874, nr. 12(821), 3/15 mart., p. 377-378.

⁵ *Suplica comunității greco-catolice române din Macova, comit. Cenad*, în "Concordia", VII, 1867, nr. 88(554), 19 nov./1 dec., p. 354; *Episcopia maghiară greco-catolică și limba română*, în "Federațiunea", I, 1868, nr. 52, 5/17 apr., p. 202-203.

⁶ O c t a v i a n B â r l e a, *Mitropolia bisericii române unite proclamată în 1855 la Blaj*, în "Perspective", X, 1987, nr. 37-38, passim.

⁷ N i c o l a e B o c ș a n, *Alterități în relațiile interconfesionale din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (romano-catolic - greco-catolic)*, în *Spațiile alterității*, Reșița, 1996, sub tipar.

în spiritul public. După 1848 discursul confesional-național și apoi cel politic au preluat tema, asociindu-i, inevitabil, caracterul etnic-național, transformând alteritatea într-una romano-catolică maghiară - greco-catolică românească. Fără să abandoneze vechile conotații ale alterității, definite încă din vremea Școlii ardelenе, greco-catolic-iezuit, greco-catolic-latin, greco-catolic ultramontan, discursul politico-național accentuează această ipostază a alterității în contextul instituționalizării principalelor componente ale doctrinei statului național maghiar după 1867 și al disputelor naționale care ating apogeul în 1868⁸. Dacă până acum fenomenul de latinizare a bisericii greco-catolice a fost pus pe seama Casei de Habsburg în primul rând, acuzându-se și Concordatul încheiat de Austria cu Sf. Scaun, care a afectat instituțiile și normele de drept ale bisericii greco-catolice, treptat s-a instituit în opinia publică românească ideea că principalii factori care amenințau biserica unită românească erau guvernul de la Pesta și biserica romano-catolică maghiară, secundați de unii episcopi români, favorabili acestor tendințe de integrare în biserica universală și compromisului cu autoritățile politice sau ecleziastice maghiare, cum a fost episcopul de Oradea Iosif Papp Szilagyі, mereu acuzat în presa românească. Această opinie a fost întărită de proiectata adunare pentru organizarea autonomiei bisericii romano-catolice din Ungaria, care a consacrat alteritatea romano-catolic ungar - greco-catolic român cu toate conotațiile ce le dezvoltă în plan politic, național sau confesional.

La 1 octombrie 1868 a avut loc la Pesta conferința clerului catolic, a magnaților seculari și a deputaților dietali în problema autonomiei bisericii romano-catolice din Ungaria, care a decis convocarea unei adunări pregătitoare în acest scop. Misiunea acestei adunări era elaborarea unui regulament de alegere în baza căruia urma să se convoace adunarea pentru "organizarea universității bisericii romano-catolice". Pentru această adunare episcopiile, inclusiv cele greco-catolice românești, trebuiau să trimită câte un reprezentant bisericesc și mai mulți mireni (Alba Iulia: 8; Gherla: 6; Oradea: 3; Lugoj:3)⁹.

Chemarea diecezelor greco-catolice la adunarea pregătitoare a Congresului autonomiei bisericii catolice maghiare a declanșat o reacție fără precedent în biserica unită românească, a cărei autonomie a fost sancționată prin articolele 43914 al legii din 1868, ceea ce a adâncit clivajul dintre cele două biserici, transferând alteritatea latin-oriental pe plan politic, pe fondul disputelor româno-maghiare ce se amplifică în 1868. Prima concluzie care s-a impus opiniei publice românești a fost aceea că biserica romano-catolică maghiară, "urmând cursul politic, vrea să-și extindă dominațiunea peste toate bisericile din Ungaria (catolice) cu orice mijloace", dominația politică a ungarilor amenințând să se extindă și pe teren bisericesc, or biserica greco-catolică românească după 1853 comunica numai

⁸ V. Netea, *Lupta românilor pentru libertate națională 1848-1881*, București, 1974, p.351, sq.

⁹ *Statutul bisericii catolice*, în "Federațiunea", II, 1869, nr. 36(221), 7 apr./26 martie, p. 146.

cu Papa și catolicismul roman și nu cu arhiepiscopia de Strigonium, pentru că "provincia greco-catolică este la fel de independentă în guvernarea bisericească ca și provincia romano-catolică maghiară". Biserica greco-catolică românească nu a participat la elaborarea statutului adunării pregătitoare, iar aplicarea lui însemna o "uzurpare a constituției și independenței" bisericii românești. Dacă ierarhia a participat la acest act, "clerul și poporul" va respinge această încercare "abuzivă și anticanonică"¹⁰.

Cerurile românești au reacționat însă diferit, influențate în mare măsură de atitudinea contradictorie a episcopatului românesc. O primă reacție vine din cercurile laicului orădean, care reactualiza prin Dionisie Pășcuțiu importanța mirenilor în biserică pentru contracararea absolutismului episcopului ce refuza convocarea sinoadelor. Laicatul orădean cerea: biserica greco-catolică să fie considerată biserică națională, independentă, scutită de orice influență străină; să fie eliminat absolutismul din biserica unită; dezvoltarea culturii naționale religioase a poporului, creșterea rolului mirenilor în administrația bisericească, controlarea administrației bisericești de mireni, ridicarea stării clerului, legătura "numai dogmatică" cu biserica latină, respectarea preoților și credincioșilor de către episcopi, bunurile episcopului să fie considerate avere a diecezei, episcopul să fie ales din clerul diecezan¹¹. Prin Al.Roman laicatul orădean s-a opus participării la preconizata adunare catolică, acuzând graba cu care episcopul unit de Oradea, Isif Papp Szilagyî, a început alegerile în eparhie și semnalând consecințele politice sau bisericești ale autonomiei catolice maghiare. În opinia lui Al.Roman, participarea românilor la adunarea catolică maghiară periclita autonomia bisericii unite românești, mai ales că "biserica catolică maghiară vrea să urmeze direcția politică, să-și asigure supremația asupra tuturor credincioșilor catolici". După el, autonomia era amenințată de "modul prin care provincia bisericească greco-catolică intra în adunarea catolică de rit latin sub aripile ierarhiei ungare, adică (după statut) intra ca parte constitutivă a ierarhiei latine ungare", diecezele românești fiind "supuse primatului ungar din Strigonium". Al.Roman propunea convocarea unui congres sau sinod greco-catolic care să decidă participarea la adunarea catolică maghiară și să aleagă reprezentanții provinciei românești la această adunare, astfel ca biserica unită să apară la adunarea catolică maghiară ca biserică coordonată și nu subordonată. Dacă nu era posibilă o întrunire a bisericii unite românești, atunci reprezentanții acesteia la congresul catolic maghiar să afirme autonomia provinciei românești înainte de începerea lucrărilor congresului, pentru că, declara Roman, în împrejurările politice ale momentului biserica greco-catolică nu mai avea nici un

¹⁰ *Statutul bisericii catolice ungare și biserica greco-catolică românească*, în "Federațiunea", II, 1869, nr. 41(220), 6/18 apr., p. 163.

¹¹ *Dionisie Pășcuțiu, Biserica greco-catolică românească și congresul catolic*, în "Federațiunea", II, 1869, nr. 42(227), 9/21 apr., p. 168.

sprijin afară la care să apeleze, monarhul fiind încătușat de constituția maghiară¹².

Diecezele românești au fost divizate în funcție de atitudinea față de congresul catolic maghiar, ceea ce l-a determinat pe Al. Roman să suspecteze ierarhii că au participat la consultările preliminare privind adunarea catolică. Episcopiile Gherla și Oradea au început alegerile pentru proiectata adunare, în timp ce atitudinea ordinaratelor Lugoj și Blaj nu era precizată. Lipsa de armonie dintre arhieriei a creat o stare de tensiune între Blaj și episcopiile sufragane, mai ales între Blaj și Oradea, care exista încă din vremea mitropolitului Șuluțiu. Divergențele s-au adâncit pe fondul confuziei ce s-a creat în biserica unită, provocată de atitudinea pasivă sau indecisă a ierarhilor, de comportamentele politice diferite ale românilor ungureni în comparație cu ardelenii¹³. Dacă în vremea lui Samuil Vulcan curentul național era dominant în eparhia orădeană, sub episcopul Erdely s-a ajuns la o rivalitate între Blaj și Oradea, care ulterior s-a accentuat. În opinia ziarului "Federațiunea" episcopatul orădean s-a izolat de credincioși și datorită colaborării cu autoritățile maghiare, ceea ce îl determină să compare această situație cu cea din Blajul epocii lui Lemeni, definind acest fenomen drept "reacțiunea românismului în contra maghiarismului insolent ce se vâra și lățea sub convenția și prin lașitatea a doi arhieriei români"¹⁴.

În aceste condiții s-a declanșat o amplă mișcare în biserica greco-catolică românească împotriva congresului autonomiei bisericii catolice din Ungaria, la care s-au angajat toate componentele organismului bisericesc. Inteligența sălăjeană a condamnat participarea la congresul catolic și "amestecul străin în cauzele bisericești ale românilor", arătând și imposibilitatea participării din cauza timpului scurt acordat românilor pentru alegeri, "ceea ce pune sub semnul întrebării sinceritatea bisericii catolice". Capitulum Gherla a acordat numai 7-10 zile pentru conscriere și alegeri. Poziția intelectualilor sălăjeni, exprimată la 7 iunie 1868, a fost categorică, precizând că deputații din Sălaj, ce vor merge la adunarea catolică din Pesta, "vor protesta în contra amestecului în treburile noastre interne" și declarând semnificativ "să nu facem și cu autonomia bisericii ca și cu cea a Transilvaniei. Să mergem la Blaj, iară la Pesta nicidecât"¹⁵. O corespondență din Sălaj, din 8 iunie, preciza că aici nu s-au făcut alegeri, ci "preoțimea dimpreună cu poporul a protestat în contra congresului intenționat", reclamând convocarea sinodului diecezan și metropolitan pentru "introducerea reformelor recerute de spiritul timpului". Laicul sălăjean a protestat împotriva circulării episcopale care a dispus organizarea alegerilor pentru adunarea catolică¹⁶. Credincioșii greco-catolici din comitatul Crasnei s-au

¹² "Federațiunea", II, 1869, nr. 55(240), 18/30 mai, p. 219.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ "Federațiunea", II, 1869, 57(242), 23 mai/4 iun., p. 227.

¹⁵ *Sălaj, în 7 iunie 1869*, în "Federațiunea", II, 1869, nr. 61(246), 1/13 iun., p. 243.

¹⁶ *Din Sălaj, 8 iunie 1869. La alegerea pentru congresul catolic*, în "Federațiunea", II, 1869, 61(246), 1/13 iunie, p. 248.

întrunit în 11 iunie 1869, după o conferință preliminară în 4 iunie și au decis neparticiparea la congresul catolicilor maghiari, înaintarea unui memoriu ordinariatului Gherla pentru a mijloci convocarea unui sinod provincial, singurul competent să decidă în chestiunea participării la congresul autonomiei catolice maghiare¹⁷.

Protopopiatele greco-catolice și-au exprimat atitudinea față de congresul autonomiei catolice maghiare întemeiate pe distincția dintre biserica romano-catolică și cea greco-catolică, în spiritul alterității ce s-a cristalizat în opinia publică românească. Districtul protopopesc Cluj, întrunit în sinod la 7 iunie 1869, a afirmat categoric că biserica românească este autonomă și independentă de orice altă biserică, că nu doresc "să mai revină la starea umilită de a fi considerată ca lipitura oricărei biserici" cerând mitropolitului să convoace reprezentanța constituțională a bisericii românești, care să organizeze autonomia sa. În scrisoarea adresată mitropolitului, districtul Cluj anunța că nu participă la congres, în consecință "se abține de la alegerea de ablegați", deoarece biserica românească este o biserică de sine stătătoare și formează o provincie autonomă, cu administrație și cap propriu. Din aceste motive nu recunosc nici un amestec străin în afacerile bisericii românești, cum nu acceptă nici ca biserica unită să fie considerată parte constitutivă a bisericii catolice maghiare, mai ales că circulara episcopilor latini considera episcopatele românești ca episcopii sufragane supuse primatului Ungariei, în timp ce românii nu recunosc decât autoritatea mitropolitului de la Blaj. Biserica românească este o biserică constituțională și aceste dispoziții îi afectează constituția. Districtul Cluj nu participă la congres, deoarece "nu văd cauze comune care ar putea exista între catolici și greco-catolici", cerând mitropolitului organizarea autonomiei bisericii greco-catolice printr-un congres al tuturor diecezelor, așa cum a prevăzut sinodul din 1868¹⁸.

Protopopiatul Sibiu a dezbătut chestiunea participării la congresul autonomiei catolice maghiare în 6 mai, înainte de cunoașterea circularei metropolitane, hotărând că decizia finală aparține sinodului arhidiecezan¹⁹.

Pentru credincioșii români din protopopiatul Mediaș, întruniți în sinod la 10 iunie, biserica catolică de rit grec este "autonomă și independentă ... instituțiunile, disciplina și ritul ei sunt cu totul diferite de cele ale bisericii catolice de rit latin". Pe temeiul bulei pontificale din 1853, prin care s-a înființat provincia greco-catolică românească și s-a ridicat jurisdicția arhiepiscopiei de Strigonium asupra bisericii unite, pe legile din 1868 și 1869, care acordau acestei biserici drepturi egale cu celelalte confesiuni, inclusiv de a dispune liber de afacerile sale interne, independent de orice amestec și influență a bisericii latine, sinodul protopopesc Mediaș rămâne pe baza hotărârilor sinodului metropolitan din 11 august 1868 și

¹⁷ Șimleu, 13 iunie 1869, în "Federațiunea", II, 1869, nr. 63(248), 6/18 iun., p. 253.

¹⁸ "Federațiunea", II, 1869, nr. 62(247), 4/16 iun., p. 248.

¹⁹ Protocolul siodului protopopesc greco-catolic al Sibiului, în "Federațiunea", II, 1869, m 63(248), 6/18 iun., p. 252-253.

reclamă convocarea sinodului provincial, singurul competent să decidă "dacă e consult ca poporul și clerul să participe la adunarea catolică de rit latin la Pesta". În afara unei hotărâri a sinodului provincial, considera protopopiatul Mediaș, orice participare la Pesta era contrară autonomiei și independenței bisericii românești, periclitând chiar "legătura acesteia în cele dogmatice cu biserica latină".²⁰

Inteligența românească și clerul din protopopiatul Alecuș și Sonfalău, cu excepția protopopului, au decis să nu participe la congresul de la Pesta²¹.

Confuzia din biserica românească a fost sporită de circulara mitropolitului Vancea, din 17 mai 1869, care evita să indice o conduită unitară, îndemnând diecezele să organizeze alegeri numai dacă "găsesc consultă participarea" la congresul autonomiei catolice maghiare²². Circularele episcopilor formează obiectul mai multor critici în presa românească. Un corespondent din Sălaj le caracteriza "țesute foarte artificios", a episcopului orădean era denumită "fotografia fidelă a iezuitismului ce înflorește la Oradea Mare", iar a episcopului de Gherla a fost considerată "un strigăt de disperare", provocat de teama de a nu pierde scaunul. Unul din capetele de acuzare formulate au fost contradicțiile dintre circulara metropolitană și cele episcopale. În timp ce mitropolitul nega dezbateră în congres a chestiunilor specifice fiecărei dieceze, episcopia de Gherla afirma că vor fi avute în vedere interesele particulare ale diecezelor, determinând un corespondent din Șimleul Silvaniei să scrie: "dacă ierarhii nu sunt în clar cu scopurile congresului, cum să se orienteze ceilalți".²³ Interpretările diferite la nivelul ierarhiei au amplificat confuzia din biserica greco-catolică, pusă pe seama lipsei de cooperare și armonie. Episcopii au fost acuzați de procedură incorectă, deoarece "nu au protestat în contra arogării dreptului de jurisdicțiune a ierarhiei catolice asupra ierarhiei românești, lăsând să se înțeleagă că mitropolia și episcopiile românești sunt parte constitutivă a ierarhiei catolice ungurești". Au mai fost acuzați de complicitate, lașitate, neconsultarea deputaților români în dietă, a clerului sau poporului, pentru că, spunea un corespondent din Pesta, episcopatul românesc are groază de "tot ce miroase a consfătuire, pentru că acestea duc de-a dreptul la congres bisericesc, la sinoade, tot atâtea lucruri nepopulare înaintea arhieriei greco-catolici". A fost contestată rapiditatea cu care episcopatul românesc a dispus și a efectuat alegerile, încât mirenii nu au avut timp să reflecteze, au votat după exemplul preoților sau au cedat presiunii lor. Dieceza Oradiei nici nu a așteptat încheierea alegerilor, înaintând rezultatele parțiale (fără patru protopopiate) direct arhiepiscopului maghiar, "fără

²⁰ În obiectul participării românilor greco-catolici la congresul maghiar romano-catolic, în "Federațiunea", II, 1869, nr. 64(249), 8/20 iun., p. 257-258.

²¹ *Ibidem*.

²² Circulara P.S.S Mitropolitul de Alba Iulia în cauza congresului catolicilor latini, în "Federațiunea", II, 1869, 64(249), 1/13 iun., p. 245.

²³ "Federațiunea", II, 1869, 61(246), 1/13 iun., p. 248.

să încunoștințeze mitropolia de la Blaj", încât, "din grația episcopatului românesc ne aflăm sub jurisdicțiunea arhiepiscopului catolic unguresc de ritul latinesc". Dacă unirea cu Roma s-a făcut dintr-o necesitate politică - remarcă un corespondent - în interes național, la data respectivă motivația de această natură nu mai era valabilă²⁴.

Alegerile pentru adunarea pregătitoare a congresului autonomiei catolice maghiare au reținut atenția opiniei publice românești. Episcopul de Oradea a pledat în favoarea autonomiei catolice maghiare, susținut de Gozman, arătând foloasele ei pentru români, faptul că nu periclită interesele naționale²⁵. Consistoriul din Gherla a ordonat să se grăbească alegerile, provocând reacții în opinia publică, determinate de faptul că un ordinariat românesc nu poate primi dispoziții de la o biserică străină, ci numai de la propriul mitropolit, că "scopul pentru care sunt chemați românii la congresul catolic este un scop mascat și ascunde în sine un pericol pentru autonomia și independența bisericii noastre". Alegerile în dieceza Gherlei au scos în evidență confuzia din biserică unită în legătură cu acest eveniment. Dintre mireni au primit voturi 70 de persoane ca membri ordinari și 77 ca supleanți; 87 de parohii au protestat împotriva alegerii, mai multe s-au abținut de la alegere. Deputații aleși din episcopia Gherla urmau să se întrunească într-o consfătuire la Dej sau Gherla pentru a se consulta asupra ținutei față de congresul catolic²⁶. Opinia publică românească a apreciat alesul episcopiei lugojene pentru ținuta sa națională și poziția favorabilă autonomiei bisericii românești. În pastorală din 15 iunie 1869 episcopul Dobra a explicat atitudinea diecezei sale, arătând că vede în congresul catolic un prilej de a expune situația bisericii românești, de a-i susține drepturile, o posibilitate de a obține sprijinul bisericii catolice în disputele cu ortodocșii. Recunoștea necesitatea unui sinod mixt care să preceadă congresul provincial, dar timpul scurt nu mai permitea întrunirea lui. Datorită abținerii multora de la alegeri, asigura credincioșii că va promova la congres drepturile bisericii greco-catolice. În arhidieceză alegerile au avut loc în 16 iunie 1869²⁷. Informații confidențiale, reluate în presă, arătau că aproape toate protopopiatele au fost împotriva circularii mitropolitului, invocând hotărârile sinodului din 11 august 1868, numai 5 protopopiate au organizat alegeri. "Arhidieceza întreagă - scria un blăjean - afară numai de trei-patru ultramontaniști încuibăți într-însa, consideră participarea ca mormântul bisericii române greco-catolice."²⁸

Campania desfășurată împotriva congresului și a alegerilor a avut succes în arhidieceză, dar a eșuat în episcopiile sufragane, unde majoritatea a ales deputații chiar dacă au fost și minorități semnificative împotriva participării. Surprinzătoare a fost

²⁴ Pesta, 19 iunie 1869, în "Federațiunea", II, 1869, 64(249), 8/20 iun., p. 255.

²⁵ Oradea Mare, 20 iunie 1869, în "Federațiunea", II, 1869, nnr. 65(250), 11/23 iun., p. 259.

²⁶ Napocanu, Gherla, 20 iunie 1869, în "Federațiunea", II., 1869, nr. 66(250), 13/25 iun., p. 264.

²⁷ Una pastorală episcopescă la congresul catolic, în "Federațiunea", II, 1869, nr. 74(259), 2/14 iulie, p. 296.

²⁸ "Federațiunea", II, 1869, nr. 72(257), 27 iunie/9 iulie, p. 287.

calitatea laicilor aleși, reprezentanți de marcă ai intelectualității și chiar a unora dintre clerici, cunoscuți pentru ținuta lor națională. Rezultatul alegerilor a confirmat prognozele și a ilustrat confuzia din biserica românească. În dezorientarea generală, scrisoarea adresată de George Barițiu mitropolitului Vancea la 20 iunie 1869, prin care a declinat mandatul de deputat la adunarea catolică din Pesta, oferea o linie de conduită pentru toți credincioșii bisericii greco-catolice. Barițiu a declarat că "nu se cuvine și nu trebuie să ia parte nimeni la nici un fel de congres al provinciilor și diecezelor romano-catolice din Ungaria și Transilvania", chiar dacă acesta se va ocupa de fonduri, fundații, școli, de rit sau disciplină. În sprijinul acestei poziții, invoca drept argument faptul că biserica românească trebuie să rămână autocefală, autonomă și națională, cum era biserica galicană, fără care atribute bisericile catolice de rit oriental nu au rațiuni de existență, la care adaugă argumente de ordin istoric, școlar și confesional²⁹. Un alt deputat, care-și publica opiniile sub dictonul "Qui tacet consentit", caracteriza incalificabilă atitudinea episcopilor uniți, deoarece "se făcură din nou capelanii prea plecați ai prelatului Simor"³⁰. Deputatul Ioan Fekete Negruțiu, ales în dieceza Gherla, a declinat mandatul primit la 28 iunie 1869, motivându-și gestul prin divergențele care au împărțit clerul diecezan și provincial, deoarece numai o parte au votat. Faptul că participarea la congresul catolic nu era expresia hotărârii unui congres provincial, respectiv a unității bisericii unite, putea cauza "mai multă stricăciune ... decât folos", explicând neparticiparea mai multor protopopiate la vot³¹. Lipsa de unitate a credincioșilor din biserica unită a fost pusă și pe seama divergențelor politice dintre activiști și pasiviști, care s-au răsfrânt și pe teren confesional.

Deputații aleși în dieceza Gherla s-au întrunit într-o conferință la Dej, în 27 iunie 1869, susținând autonomia bisericii greco-catolice și neparticiparea la congres. În memoriul adresat mitropolitului au cerut convocarea unui sinod provincial mixt, la Alba Iulia sau Cluj, în 6 iulie, la care să participe toate diecezele greco-catolice. În reprezentanța către ordinariatul Gherla, deputații aleși depun mandatul și declară nelegală alegerea, "deoarece nu s-a făcut după instituțiile bisericii noastre și nu s-a ordonat prin biserica românească", mai ales că numai o parte a credincioșilor au ales. Divergențele au îmbrăcat și forma unor dispute între ierarhi și laicat, care a contestat procedura alegerilor, declarând că "mirenii au fost puși în fața faptului împlinit", nu au fost consultați de cler³².

²⁹ George Barițiu, *Răspunsul unui deputat ales din partea mirenilor la congresul catolic și renunțarea sa motivată*, în "Federațiunea", II, 1869, nr. 69(254), 20 iunie/2 iulie, p. 275.

³⁰ "Federațiunea", II, 1869, nr. 70(255), 22 iunie/ 4 iulii, p. 279.

³¹ *Declarațiunea d-lui canonic Ioan Fekete către dl. vicar general al capitolului din Gherla; Ioan Anderco Homorodanul în privința alegerii sale de deputat la congresul catolic de rit latin*, în "Federațiunea", II, 1869.

³² *Gherla, 14 iulie 1869. Napocanu*, în "Federațiunea", II, 1869, nr. 76(261), 6/18 iulie, p. 303-304.

Adunarea pregătitoare a congresului autonomiei catolice maghiare și-a început lucrările la 24 iunie 1869 sub președenția lui I.Simor, primatul Ungariei³³. Încă din prima zi deputatul rutean Adolf Dobrzanski a cerut adunării să elimine temerile greco-catolicilor că își vor pierde autonomia și individualitatea bisericii lor, să declare că nu va exclude consultările mixte în bisericile unite, iar reprezentanții provinciilor greco-catolice în congresul catolic să fie aleși de congresul mixt greco-catolic român sau rutean. Deputatul rutean s-a declarat pentru autonomia bisericii romano-catolice din Ungaria și pentru senatul mixt catolic, dar opina ca regulamentul electoral să se stabilească numai pe seama catolicilor de rit latin, iar cei greco-catolici să fie desemnați de congresele provinciale ale celor două biserici. Spre deosebire de deputatul rutean, reprezentantul diecezei orădene Ioan Cucu nu vedea nici o incompatibilitate între autonomia bisericii romano-catolice și autonomia bisericii unite, susținând propunerea lui Appony pentru o comisie de 18, care să elaboreze regulamentul de alegere al adunării constitutive a statului catolic din Ungaria³⁴. Potrivit acestui regulament la adunare participau clerul și mireni aleși, în proporție de 1/3 și 2/3, mitropoliții, episcopii, câte un reprezentant din partea capitlurilor, reprezentanții preoțimii și ai laicatlui, în total diecezelor românești rezervându-se 22 de deputați ai preoților și mirenilor³⁵.

Presa românească și-a exprimat deziluzia că din partea clerului românesc nu s-au făcut demersuri în adunarea catolică pentru apărarea independenței bisericii unite. "Ne temem - scria "Federațiunea" - că fără voia noastră vom fi dați în mâinile catolicismului". Un congres provincial al bisericii greco-catolice putea soluționa chestiunea, dar timpul pentru organizarea lui era prea scurt, deoarece adunarea catolică era prevăzută în preajma întrunirii dietei Ungariei³⁶.

Divergențele dintre arhidieceză și episcopiile sufragane au fost receptate și ca o dispută între liberali și conservatori (între ultraliberali și ultramontani după expresia epocii). În opinia lui A.Laurianu de la Oradea, adeptul tipului unic de catolic, indiferent de rit, principiile catolicismului nu pot progresa, numai formele sale externe. El acuza "ultraliberaliștii", "care nu vor a ști nimic despre originea puterii de la Dumnezeu și vor a se sustrage de sub autoritatea bisericească", reprezentată de ierarhie³⁷.

În preajma congresului catolic maghiar, poziția episcopului orădean a fost contestată de laicatul din propria dieceză prin Iosif Roman, desemnat să reprezinte mireni la congresul de la Pesta. Într-un schimb de scrisori, episcopul neagă faptul că este congresul bisericii maghiare, deoarece nu există așa ceva, ce este specific

³³ *Autonomia catolică*, în "Federațiunea", II, 1869, nr. 67(252), 15/27 iun., p. 268.

³⁴ *De la Congresul catolicilor*, în "Federațiunea", II, 1869, nr. 72(257), 27 iun./9 iul., p. 288.

³⁵ *În cauza autonomiei bisericii catolice*, în "Federațiunea", II, 1869, nr. 91(276), 13/25 august, p. 365.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Oradea, 26 septembrie 1869*, în "Federațiunea", II, 1869, nr. 108(293), 21 sept./30 oct., p. 431.

nu este universal, deci nu e catolic. La congres se va discuta dreptul public al catolicilor din Ungaria și nu cel privat al deosebitelor rituri. Românii sunt composesori la averile comune din care este dotată și dieceza orădeană; rutenii vor să participe la congres; din episcopia Lugojului numai 1 din 3 și-a depus mandatul, ceilalți vor merge la congres. În sprijinul poziției sale, episcopul invocă hotărârile sinodului din 12 august de la Oradea, unde clerul a hotărât participarea pentru a nu se separa de catolici. În răspunsul din 12 octombrie 1869 Iosif Roman declina calitatea de participant la congresul autonomiei catolice, deoarece reprezintă numai biserica romano-catolică maghiară, catolicii din cealaltă parte a imperiului și din Croația (care aparține Ungariei) nu iau parte. Participarea câtorva ierarhi și mireni la congres s-a făcut fără voia bisericii și a laicilor. Deputatul orădean își exprima temerile față de această autonomie, deoarece "ieșind puterea statului din organizația bisericească, în locul acesteia se vrea a se vâra altă centralizațiune sub pretextul religiei": "Nu e destul că că acea putere ne copleșește naționalmente, să o facă și regionalmente?" Argumentul privind participarea rutenilor nu rezistă, deoarece "au fost maghiarizați și fac slujbe în limba maghiară", exemplul cel mai elocvent fiind parohia Macău, transformată într-o chestiune de naționalitate, nu de cult. Potrivit regulamentului electoral aprobat de comisia de 18, Congresul de la Pesta era oficial numit "adunarea organizatoare a autonomiei bisericii catolice maghiare", înlăturând orice dubiu asupra intențiilor organizatorilor. Românii greco-catolici erau minoritari în congres și nu puteau avea nici o influență, singurul organism îndreptățit să ia o decizie fiind congresul bisericii unite. În opinia lui Roman, în 12 august nu s-a ținut sinod la Oradea, ci numai consistoriu, format din protopopi numiți de episcop, care nu reprezintă clerul. Neparticiparea la congres nu înseamnă separare, pentru că în dogmă nu este nici un pericol, iar în administrație i-a separat bula pontificală, care i-a scos de sub jurisdicția arhiepiscopiei de Strigonium³⁸.

Clivajele tot mai mari din sânul bisericii unite și unanimitatea în jurul ideii sinodului provincial, care să dea o conduită unitară bisericii românești, readuc în dezbatere publică problema sinodului. Divergențele cu episcopiile sufragane l-au determinat pe mitropolitul Ioan Vancea să convoace numai sinodul arhidiecezan pentru data de 8/20 octombrie 1869. Conform circularei din 8/20 august 1869, la sinod participau protopopii și preoții aleși de sinoadele protopopești³⁹. În pofida faptului că nu a fost acceptat sinodul mixt, circulara mitropolitului a fost apreciată ca un act ce "redeschide viața constituțională a bisericii unite". Opinia publică a manifestat înțelegere și a salutat inițiativa ierarhului, doar sinodul protopopesec Cluj, format din cler și miren, a cerut în 21 septembrie ca la Blaj să participe "după

³⁸ *Correspondența lui Iosif Roman, deputat mirean cu episcopul Papp în chestiunea congresului*, I-II, în "Federațiunea", II, 1869, nr. 114(299), 5/17 oct., p. 454-455; nr. 115(300), 8/20 oct., p. 459-460.

³⁹ Circulara de convocare a sinodului nr. 1594, în "Federațiunea", II, 1869, nr. 108(293), 21 sept./3 oct., p. 429-430.

norma veche și mireni în număr egal", iar mitropolitul să propună un regulament de organizare a bisericii, să definească "raporturile cu catolicii pentru a evita confuzia"⁴⁰.

Sinodul arhiepiscopalian s-a desfășurat între 19-23 octombrie 1869. Conferința preliminară a formulat dorințele clerului, ce reiau hotărârile sinodului din 1868: sinodalitate în toate sferile și în tot cuprinsul provinciei, restaurarea vechilor drepturi și datini, convocarea congresului provincial mixt. În cuvântarea de deschidere, mitropolitul a venit în întâmpinarea dorințelor clerului, accentuând sinodalitatea, autonomia bisericii unite, demersurile făcute pentru congresul provincial mixt. În ședința din 22 octombrie a fost dezbătut regulamentul electoral pentru convocarea congresului provincial, care a fixat proporția la 1/3 cler și 2/3 laici, precizându-se că este numai o lege provizorie pentru convocarea primului congres constitutiv al bisericii, care va adopta legea definitivă, valabil numai pentru arhiepiscopalian, mitropolitul urmând să se pună în legătură cu episcopiile pentru convocarea cât mai grabnică a congresului mixt⁴¹. Comentariile pe marginea sinodului au fost favorabile, fiind caracterizat drept "înfrângerea partidei absolutiste" ("a tras clopotul de moarte absolutismului în biserica greco-catolică"), iar propunerea mitropolitului de întrunire anuală a sinodului a fost înțeleasă ca o garanție a începutului reorganizării și reformelor în biserica unită⁴². Nemărturisit, sinodul arhiepiscopalian a fost o replică la convocarea diecezelor greco-catolice la congresul autonomiei catolice maghiare.

Congresul catolic de la Pesta și-a început lucrările în 7 octombrie 1869. Din partea bisericii greco-catolice au participat episcopul I.Papp Szilagy și deputatul I.Cucu, amândoi din episcopia orădeană. Congresul a aprobat proiectul de regulament electoral, elaborat de comisia de 18. Interpelat de Paul Palasthy despre absența greco-catolicilor, primatul Ungariei a răspuns că românii greco-catolici nu vor să facă parte din congresul de la Pesta și au cerut împăratului drept de a ține congres propriu⁴³.

Presa românească a dezaprobat atitudinea episcopului orădean, acuzându-l că vrea să consolideze unitatea bisericii romano-catolice pe ruinele bisericii române unite, că se pleacă la poalele unui arhieru străin "pentru că așa pofteste ultramontanismul, care poate aduce pălărie de cardinal"⁴⁴. La chemarea presei, clerul și laicul și-au exprimat atitudinea potrivnică congresului. Inteligența românească din protopopiatul Bagău a declarat ferm "că în congresul catolic maghiar românii

⁴⁰ *Extras din procesul verbal luat în 21 sept. a.c. despre ședința sinodului greco-catolic din eparhia Cluj*, în "Federațiunea", II, 1869, nr. 117(302), 12/24 oct., p. 467.

⁴¹ *Reprivire asupra sinodului arhiepiscopalian greco-catolic de la Alba Iulia ținut în 19-23 oct. 1869*, I-II, în "Federațiunea", II, 1869, nr. 124(309), 12 nov./31 oct., p. 493-493; nr. 126(311), 5/17 nov., p. 502-502; nr. 128(313), 9/21 nov., p. 509-510; nr. 130(315), 14/26 nov., p. 518-519.

⁴² "Federațiunea", II, 1869, nr. 130(315), 14/26 nov., p. 518-519.

⁴³ *Congresul catolic al maghiarilor deschis în 7 l.c.*, în "Federațiunea", II, 1869, nr. 111(296), 28 sept./10 oct., p. 442.

⁴⁴ *Ibidem.*

nu vor merge" și cerea mitropolitului să petiționeze la ministerul maghiar pentru a acorda românilor greco-catolici dreptul la congres⁴⁵. Blajul a întreținut această atmosferă prin dese intervenții în publicistică, în care denunța regimul maghiar că "nu vrea să conceedă proviciei metropolitane drept de a avea un congres bisericesc mixt și nici autonomie separată", pretinzând ca "românii greco-catolici să meargă la congresul catolic din Pesta". Se propune chiar o strategie de protest a întregii biserici, chemată să petiționeze prin toate reprezentanțele sale, inclusiv episcopatele, împotriva congresului pestan⁴⁶.

Conferința districtului Vasiad din 14 martie 1870 s-a împotrivit protopopului care a susținut alegerea, arătând că "procedura romano-catolică prejudiciază mitropolitul nostru legitim", că "se tem ca romano-catolicii să nu-și asume iar dreptul de supremație asupra bisericii lor autonome"⁴⁷. Districtul protopopesc Ardușat, întrunit în conferință în 30 mai, a decis "să nu facă nici un pas pentru alegeri", invocând declarațiile populației din comunitățile bisericești, care ar fi spus: "la Oradea sau la Blaj vom merge bucuros, însă la unguri nicicând"⁴⁸. Peste tot preoțimea a cerut convocarea sinoadelor diecezane și a celui provincial, motivând că nu mai pot tolera "ca străinii sub masca catolicismului să ne poarte de nas"⁴⁹.

Alteritatea greco-catolic - romano-catolic s-a evidențiat și cu prilejul conciliului ecumenic de la Roma, unde a fost dezbătută dogma infailibilității papei. Alături de Strossmayer, Dupanloup au făcut opoziție la această dogmă episcopul Iosif Papp Szilagyî și mitropolitul Vancea, ultimul prezentând-o ca pe un pericol pentru unirea cu biserica Romei. Mitropolitul a apărât în conciliu codul de legi al bisericii orientale, a pretins respectarea ritului și a disciplinei greco-catolice, cerând ca în aceste chestiuni să se respecte "definițiunea conciliului florentin", în baza căruia s-a făcut unirea românilor cu biserica Romei⁵⁰. În conciliu mitropolitul a făcut demersuri pentru aprobarea congresului bisericii unite⁵¹. Capitlul blăjean a cerut, în acest sens, aprobare de la ministrul Eötvös, care a înaintat cererea la împărat. Presa maghiară a condamnat prin ziarul "Hon" această inițiativă, acuzându-l pe mitropolitul greco-catolic că nu a participat la congresul catolic de la Pesta și a cerut congres propriu, pe Cipariu, care a înaintat memoriul pentru aprobarea congresului, că dorea separarea de biserica romano-catolică⁵².

⁴⁵ *Petelea, 4 aprilie 1870*, în "Federațiunea", III, 1870, nr. 32(364), 3/15 apr., p.124.

⁴⁶ "Federațiunea", III, 1870, nr. 21(353), 6/18 mart., p.79.

⁴⁷ *Protocolul conferinței districtuale Vasiad*, în "Federațiunea", II, 1870, nr. 48(380), 22 mai/3 iun., p. 189-190.

⁴⁸ "Federațiunea", III, 1870, nr. 52(384), 3/15 iun., p. 206.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *De la conciliul ecumenic din Roma*, în "Federațiunea", III, 1870, nr. 55(387), 12/24 iun., p. 216; nr. 59(391), 24 iun./6 iul., p. 231-232. Vezi și I o a n G e o r g e s c u, *Mitropolitul Ioan Vancea*, Oradea, 1942, p. 35-39; *Mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa*, Blaj, 1890, p. 15-22.

⁵¹ *Mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa*, p. 22.

⁵² "Federațiunea", III, 1870, nr. 55(387), 12/24 iun., p. 216.

Dezbaterea din conciliul ecumenic a avut ecouri și în biserica românească, prilejuind un rechizitoriu la adresa "ultramontanilor pașiști". Denunțat ca anticatolic, "papismul ultramontan" era reprezentat pentru "Federațiunea" "prin regimentul negru al iezuiților", pentru care religia românească "era numai o chetiune de politică, de stat, un instrument". Articolul *Diferențe esențiale între greco-catolici și între ultramontanii pașiști* enunța doctrinele "periculoase pentru biserica greco-catolică din dogmele iezuite" - infailibilitatea papei, celibatul, puterea lumească a papei, dreptul suprem de jurisdicție al papei asupra întregii biserici, inchiziția, indulgențele, interdicția divorțului - declarând că dacă se va proclama infailibilitatea, biserica o va respinge⁵³. Ecourile dezbaterei ajung până în cele mai izolate sate. O corespondență pentru "Federațiunea" de la izvoarele Tisei acuza iezuiții că "au introdus infailibilitatea și despotismul în biserica Romei", amenințând cu trecerea la ortodoxie dacă stăpânirea nu permite congres greco-catolic, deoarece "numai intrigile străine" i-au despărțit, "românii formează toți o națiune, ei trebuie să aibă o singură biserică drept credincioasă"⁵⁴. Ideea nu era nouă, a mai fost avansată cu prilejul conciliului ecumenic și a discuției în jurul dogmei infailibilității, când s-a scris despre pericolul ce amenință biserica unită și națiunea: "Poate chiar acest pericol ne va convinge că n-a fost și că nu este nici un bine pentru națiunea română să aibă două biserici"⁵⁵. Ideea era împărtășită și de Ioan Poruțiu, într-o polemică cu ziarul "Albina", care pleda pentru existența a două biserici, deoarece încuraja rivalitatea între ele pentru dezvoltarea morală și intelectuală a națiunii⁵⁶.

Problema congresului catolic a revenit în actualitate în octombrie 1870, ca urmare a invitației adresate provinciei greco-catolice românești de a participa la congresul catolic din Pesta. Din nou diecezele au adoptat o poziție diferită. Episcopiile Gherla, Lugoj și arhidieceza nu au răspuns invitației și nu au organizat până în acel moment alegeri. În schimb episcopul orădean a declanșat rapid alegerile, în pofida opoziției clerului și laicului. De altfel alegerile de la Oradea au confirmat opoziția diecezei față de participarea la congresul catolic maghiar, câștigând reprezentanții curentului național, ostil orientării lui Iosif Papp Szilagyi și favorabil sinodului diecezan, respectiv congresului provincial greco-catolic. Nu au ales în episcopia Oradea profesorii din Beiuș, 5 districte protopopești și majoritatea districtului Carei. Cele mai multe voturi le-a primit Iustin Popfiu, reprezentantul curentului ostil episcopului⁵⁷.

Sinodul vicarial din Șimleu, din 24 octombrie 1870 st.n., a cerut consistoriului greco-catolic Gherla convocarea congresului provincial și respingerea concordatului, a

⁵³ "Federațiunea", III, 1870, nr. 70(402), 19/31 iul., p. 275.

⁵⁴ *De la sorgintele Tisei*, în "Federațiunea", III, 1870, nr. 80(412), 14/26 aug., p. 317.

⁵⁵ "Federațiunea", III, 1870, nr. 50(382), 29 mai/10 iun., p. 195.

⁵⁶ "Federațiunea", III, 1870, nr. 51(383), 31 mai/ 12 iun., p. 200.

⁵⁷ "Federațiunea", III, 1870, nr. 104(436), 11/23 oct., p. 413-414.

ordinelor care anulau instituții și tradiții ale bisericii românești, denumind concordatul ca o "plantă exotică în biserica românească", care nu a avut niciodată putere de lege⁵⁸.

Consistoriul Gherla a înaintat în 24 noiembrie 1870 două memorii împăratului, cerând dreptul de alegere pentru episcopia Gherlei și convocarea congresului bisericii greco-catolice românești, invocând dreptul istoric și pericolul ce-l reprezintă anularea acestui drept, ce poate provoca ruperea bisericii greco-catolice de Roma și alipirea ei "în cele bisericesti de majoritatea fraților fraților săi de un sânge și un rit, prin care s-ar debilita catolicismul spre răsărit și nord." Consistoriul gherlean a decis să restituie forurilor protopopești cauzele matrimoniale și disciplinare, provocând protopopiatele ungurene să se pronunțe dacă doresc să introducă această instituție. În caz contrar, consistoriul subaltern, prezidat de vicarul Marmației, va rezolva ca instanța întâia cauzele care în Transilvania aparțin forurilor protopopești⁵⁹. Au răspuns afirmativ preoții din districtul protopopesc Ieud, care au cerut ordinariatului Gherla să restituie forurilor protopopești dreptul de jurisdicție în prima instanță⁶⁰.

Știrile vehiculate de presa maghiară sau românească accentuează alteritatea romano-catolic maghiar - greco-catolic român. O informație vehiculată de presa maghiară despre numirea lui Ioan Olteanu ca episcop de Lugoj provoacă reacția presei românești, care acuză guvernul maghiar că nu recunoaște dreptul canonic și constituțional de alegere al bisericii unite. O altă știre despre numirea canonicului Gulovich episcop la Gherla a provocat reacția districtului protopopesc Năsăud, care a adresat memorii pentru respectarea dreptului de alegere al ierarhului la împărat, la minister, scaunul pontifical, mitropolitului și ordinariatului Gherla.

La alegerile din dieceza orădeană au câștigat reprezentanții curentului național din biserica greco-catolică: Iustin Popfiu din partea clerului, Iosif Roman și Iosif Vulcan din partea laicului. Întruniți în conferință la Pesta, deputații orădeni au hotărât că mirenii nu vor intra în congres, iar reprezentantul clerului s-a prezentat numai în ședința din 3 noiembrie, când a înfățișat congresului punctul de vedere al credincioșilor greco-catolici, potrivit căruia "nu pot și nu vor să participe la această adunare autonomă catolică convocată de primat fără învoirea bisericii greco-catolice". Declarația deputaților orădeni invocă bula papală din 1853 și legile din 1868-1869, potrivit cărora biserica unită forma o biserică diferită de cea latină și independentă de arhiepiscopia de Strigonium. Însă biserica românească a fost chemată la congresul catolic nu ca o individualitate independentă, ci numai diecezele sale au fost convocate prin primatul Ungariei, care nu are nici drept de

⁵⁸ *Reprezentarea sinodului vicarial din Șimleu către consistoriul greco-catolic din Gherla în chestiunea autonomiei bisericii greco-catolice. 24 octombrie 1870 st.n.*, în "Federațiunea", III, 1870, nr. 108(440), 23 oct./4 nov., p. 430-431.

⁵⁹ *Reprezentarea diecezei gherlene în cauza dreptului de alegere*, în "Federațiunea", III, nr. 133(465), 25 dec. 1870/ 6 ian. 1871, p. 518-519.

⁶⁰ "Federațiunea", IV, 1871, nr. 26(492), 5/17 mart., p. 107-108.

jurisdicție, nici de administrație asupra bisericii românești⁶¹.

În pofida acestei declarații, la 12 februarie 1871 primatul Ungariei a expediat deputaților orădeni proiectul de statut al Comisiei de 27 pentru organizarea autonomiei catolice. Comentând acest proiect, deputatul mirean Iosif Roman semnala pericolele ce amenințau biserica unită: românii reprezentau numai 27 din totalul de 201 membri ai adunării regnicolare catolice; prin acest statut se instituia un puternic centralism, adunarea controlând toate afacerile diecezane, protopopești, scolastice și comunale; limba oficială și spiritul adunării regnicolare catolice erau cele maghiare. Iosif Roman prevedea "că sub masca autonomiei se va vâra în biserica noastră o putere absolută, concentrată în Pesta, prin ce contrarii noștri seculari își ajung scopul de a se amesteca în toate treburile noastre interne"⁶².

Diecezele românești au fost chemate la dezbaterile congresului catolic, care începeau în 9 martie 1871. Clerul și laicatul român au răspuns negativ. Din biserica greco-catolică au participat numai Iosif Papp Szilagyî din partea episcopiei Oradea și Ioan Olteanu cu Ștefan Moldovan din episcopia Lugojului. Au intrat în congres sub pretext că apără drepturile bisericii unite, Ștefan Moldovan a și dat o declarație în acest sens, promițând că "va protesta la adunarea ungarilor în contra participării românilor greco-catolici și pentru respectarea autonomiei bisericii unite". Dar nu a făcut-o. Presa a denunțat atitudinea episcopului orădean, care a mers la congres cu canonicul Szábo, deși acesta nici nu a fost ales, ca și tendința prelaților de a administra exclusiv bunurile bisericii catolice, eliminând orice influență a laicului⁶³. Al.Roman a condus prin ziarul "Federațiunea" campania împotriva episcopului orădean și a participării românilor la congres, semnalând pericolul ce-l reprezintă statutele noi ale autonomiei, ce au nemulțumit și guvernul liberal, care spera - după opinia lui Al.Roman - ca românii greco-catolici să absoarbă oprobiul ierarhiei catolice. Acesta caracteriza ierarhia catolică din Ungaria drept "maghiaronă și maghiarizatoare"⁶⁴.

Deoarece mitropolitul Vancea a convocat o conferință separată a bisericii românești, episcopul Ioan Olteanu și-a motivat într-un discurs intrarea în congresul catolic. După ierarhul lugojean greco-catolicii datorau totul primaților Ungariei și din spirit de solidaritate cu toți catolicii din Ungaria, de înțelegere și frățietate cu celelalte popoare ale patriei, mai ales cu "sora națiune maghiară", nu vedea în adunarea catolicilor nici un pericol pentru biserica românească, care nu a primit

⁶¹ *Pinuta ablegațiilor români din dieceza Oradea față cu congresul catolic maghiar din Pesta*, în "Federațiunea", III, 1870, nr. 10(441), 25 oct./6 nov., p. 432-434.

⁶² I o s i f R o m a n, *Pericolul ce amenință biserica greco-catolică românească prin autonomia catolică pestană*, "Federațiunea", IV, 1871, nr. 17(483), 12/24 febr., p. 65-66.

⁶³ *Autonomia catolică ungară și românii greco-catolici*, în "Federațiunea", IV, 1871, nr. 26(492), 5/17 mart., p.101; nr. 27(493), 7/19 mart., p. 105-106.

⁶⁴ *Congresul catolicilor și guvernul*, în "Federațiunea", IV, 1871, nr. 35(503), 28 mart./ 9 apr., p. 137.

nici aprobarea pentru un congres provincial⁶⁵.

Nici cercurile vieneze nu agreeau statutul autonomiei catolice, care acorda drepturi foarte mari congresului catolic maghiar în stat. Comentând acest statut, ziarul "Reforme" din Viena remarca amestecul congresului catolic în afacerile bisericii românești, depășindu-și competențele. Topind provincia greco-catolică românească în autonomia catolică maghiară - scria publicația - ungurii și-au asigurat dominația bisericească și politică asupra românilor, astfel maghiarizarea s-a "transpus cu succes și pe terenul bisericesc", încât "congresul catolic intenționează una uniune forțată a Transilvaniei cu Ungaria și pe terenul bisericesc", adăugând absolutismului politic unguresc și pe cel bisericesc. Ziarul consemna și interpelarea deputatului liberal Coloman Ghyczy în dietă, care a criticat statutul din punct de vedere al dreptului public, cerând să fie supus dezbaterii și aprobării dietei, pentru că dacă intra în vigoare "ar fi un stat în stat"⁶⁶.

Evenimentele s-au precipitat prin convocarea pe neașteptate a conferinței bisericii greco-catolice la Alba Iulia pentru 1/13 aprilie 1871. Fostul ministru Eötvös a propus aprobarea congresului bisericii unite, se pare cu unele condiții, între care și participarea la congresul catolic de la Pesta. Conferința inteligenței greco-catolice, convocată de Vasile Ladislau Pop, trebuia să adopte o atitudine față de statutul autonomiei catolice, care amenința autonomia bisericii românești, înainte ca acesta să fie aprobat de împărat. Apropiata conferință a generat o dezbatere în jurul organizării și tematicii conferinței. S-a propus participarea clerului și a laicului, "exilarea din sânul bisericii a spiritului papismului iezuitic-absolutist", deoarece, se spunea, "biserica noastră trebuie să fie națională, umană și liberală, iar nu leagănul despotismului și al servilismului"⁶⁷. Sinodul protopopiatului Cluj a cerut mitropolitului, în 3-4 aprilie st.n. 1871, convocarea unui sinod provincial mixt, după modelul celui ortodox, participarea la conferința de la Alba Iulia a clerului și laicilor, aceasta să acționeze pentru ca statutul autonomiei catolice să nu fie sancționat în chestiunile privind românii, să convoace congresul greco-catolic⁶⁸.

Conferința a accentuat alteritatea romano-catolic - greco-catolic, cu toate conotațiile care s-au precizat în timp. Într-o ședință preliminară din 12 aprilie st.n., Vasile Ladislau Pop a prezentat scopul conferinței și a fost desemnat un comitet din 5 persoane, însărcinat să pregătească proiectul ce urma să fie dezbătut în conferință, format din G.Barîțiu, I.Antonelli, Ioan Micu Moldovan, Grigore Pop și Al.Roman. Conferința și-a desfășurat lucrările între 1-2/ 13-14 aprilie 1871 sub

⁶⁵ *Discursul părintelui Ioan Olteanu prin care a motivat intrarea în congresul catolic maghiar*, în "Federațiunea", IV, 1871, nr. 36(504), 2/14 apr., p. 143.

⁶⁶ *Congresul catolic maghiar și biserica românească a Transilvaniei* (după "Reforma" Viena), în "Federațiunea", IV, 19871, nr. 37(505), 4/16 apr., p. 145-146.

⁶⁷ *Biserica și jurnalistică română*, în "Federațiunea", IV, 1871, nr. 28(494), 10/22 mart., p. 111.

⁶⁸ *Protocolul sinodului protopopesic al tractului greco-catolic. Cluj. 3-4 aprilie st.n. a.c. (extras)*, în "Federațiunea", IV, 1871, nr. 37(505), 4/16 apr., p. 146.

președenția lui Vasile Ladislau Pop, având ca secretari pe Ioan Micu Moldovan și Iosif Pop. La conferință au participat 130 de reprezentanți ai inteligenței române din toate zonele Transilvaniei. Au trimis scrisori de adeziune și protopopiate mai îndepărtate, care n-au putut ajunge la Blaj, cum au fost districtele Beiuș, Cetatea de Piatră, Satu Mare, Sighet. La propunerea comitetului de 5, lărgit cu alte personalități marcante ale bisericii greco-catolice - C.Papfalvi, M.Nagy, Al.Bohățel, dr. Maior, dr. Brândușian, dr.Rațiu, Axente Sever - conferința a adoptat două documente importante: 1. declarația prin care se anunță că românii sunt hotărâți să apere autonomia și independența bisericii lor; că biserica românească nu recunoaște alt cap decât mitropolitul și nu admite ingerința în afacerile ei din partea bisericilor străine, declarând nule și neavenite hotărârile congresului catolic maghiar privitoare la biserica românească ca fiind în contradicție cu dreptul bisericii unite; 2. petiția către împărat prin care se cerea să refuze sancționarea prevederilor din statutul autonomiei catolice maghiare care privesc biserica românească și care ating independența și autonomia bisericii unite, respectiv să aprobe convocarea congresului provinciei greco-catolice românești. Pentru înaintarea celor două documente conferința a desemnat două deputații, de 12, respectiv 6 membri⁶⁹.

În 12 iunie 1871 comitetul congresului catolic maghiar, sub președenția primatului Simor, a cerut împăratului să sancționeze statutul congresului, fără intervenția guvernului, dar împăratul a decis că actul va fi remis ministerului legiuit conform procedurii constituționale⁷⁰.

Atitudinea opiniei publice față de congres a obligat cei doi episcopi să se explice. Consemnând răceala, dacă nu chiar divergențele existente între arhidieceză și episcopiile sufragane "Federațiunea" justifică prezența celor doi episcopi români la congresul autonomiei catolice maghiare prin intenția lor de a apăra autonomia bisericii românești și de a reglementa afacerile comune cu latinii. Episcopul orădean a spus clar în congres că se va opune oricăror decizii care veneau în contradicție cu instituțiile bisericii orientale, iar episcopul de Lugoj a promis că nu va participa la dezbaterile nici unei chestiuni fără consultarea diecezei⁷¹.

Eforturile întreprinse de mitropolitul Vancea pentru instituționalizarea sinoadelor și congreselor, semnificând începutul exersării vieții constituționale în biserica greco-catolică, s-au încununat prin întrunirea sinodului provincial între 5-14 mai 1872. Hotărârile sinodului au fost înaintate papei spre aprobare la 10 august 1872⁷². Întrunirea congresului scolar provincial în iunie 1873⁷³, chiar și cu o

⁶⁹ Conferința de la Alba Iulia, I-II, în "Federațiunea", IV, 1871, nr. 38(506), 7/19 apr., p. 149; nr. 39(507), 9/21 apr., p. 152; nr. 40(508), 11/23 apr., p. 157.

⁷⁰ Statutul congresului catolic maghiar și comitetul congresual ca deputățiune, în "Federațiunea", IV, 1871, nr. 60(528), 4/16 iun., p. 237.

⁷¹ Chestiunea autonomiei bisericii unite și cei doi episcopi români în Congresul de la Pesta, în "Federațiunea", IV, 1871, nr. 66(536), 25 iun./7 iul., p. 270.

⁷² Ioan Georgescu, *Mitropolitul Ioan Vancea*, p. 32-34.

⁷³ *Ibidem*, p. 31.

asemenea problematică limitată, a avut valoarea instituționalizării prezenței laicului greco-catolic în treburile legate de administrația bisericească. Prima inițiativă pentru întrunirea unui congres greco-catolic din cler și mireni a fost consemnată în 15 septembrie 1869, când mitropolitul Vancea s-a adresat ministrului Eötvös în acest sens. Prin rezoluția nr. 118, din 22 ianuarie 1870, ministerul de culte a respins cererea și a refuzat înaintarea ei la tron, "deoarece prin aceasta cauza greco-catolică din Ardeal s-ar separa de a celor din Ungaria". Ministerul sugera convocarea unei conferințe private care să decidă chestiunile legate de participarea la congresul catolicilor unguri. Mitropolitul și consistoriul blăjean au răspuns la decizia ministerului în 1, respectiv 23 mai 1870. În 6 martie 1871 și 1 martie 1872 au fost înaintate alte memorii în acest scop ministerului. Congresul școlar din 1-4 iunie 1873 a hotărât să înainteze un memoriu la împărat pentru convocarea congresului provincial greco-catolic, format din 2/3 laici și 1/3 cler, desemnând pe Iosif Hodoș în fruntea comisiei care trebuia să prezinte memoriul ministrului Trefort⁷⁴.

Sinodul și congresul școlar au mai atenuat alteritatea și tensiunea romano-catolic ungar - greco-catolic român, cărora discursul Blajului și al laicului din episcopiile sufragane le-au conferit un caracter ideologic. În această ipostază alteritățile respective, într-un anumit context politic și confesional au evoluat spre forme politice, juridice, etnice și abia în ultimă instanță de natură dogmatică.

Restaurarea vieții constituționale și exersarea autonomiei prin întrunirea sinodului și a congresului școlar au semnat și un răspuns la tendințele bisericii romano-catolice de a îngloba provincia greco-catolică românească, pentru a desăvârși și pe teren bisericesc opera începută în plan politic la 1867, uniunea forțată a Transilvaniei cu Ungaria.

⁷⁴ *Acte în cauza congresului provincial greco-catolic românesc*, în "Federațiunea", VI, 1873, nr. 44(769), 7/19 iun., p. 175-176.

PRESA ROMÂNEASCĂ ȘI POLONIA ÎN PERIOADA DE RENAȘTERE A MIȘCĂRII NAȚIONALE (1861-1864)

OVIDIU MUNTEAN

RÉSUMÉ: La presse roumaine et la Pologne dans la période de la renaissance du mouvement national (1861-1864). L'un des mouvements importants de libération du peuple polonais a eu lieu au commencement du septième décennie du siècle passé. La presse roumaine, dans les Principautés aussi bien qu'en Transylvanie, est une part active aux débats concernant ce soulèvement dramatique, en informant avec promptitude les lecteurs roumains sur la marche des événements.

L'étude présente les opinions de la presse roumaine au sujet de ce mouvement déclenché par les polonais contre la Russie, un mouvement comportant un puissant écho dans les pays roumains. Ces opinions étaient généralement favorables à la cause polonaise. On a révélé l'héroïsme de la nation polonaise, capable à se sacrifier pour sa liberté.

Unul din momentele importante ale mișcării de eliberare a poporului polonez a fost marcat de începutul deceniului al șaptelea al secolului trecut. Ciocnirile sângeroase între populația poloneză din Varșovia și armata țaristă (februarie 1861) se pot constitui ca un preludiv al unei insurecții de mare anvergură, al cărei ecou a fost puternic în Europa. Presa românească din Principate și din Transilvania a luat parte activă la dezbaterile pe marginea acestui moment dramatic din istoria poporului polonez și a informat cu promptitudine cititorii români asupra mersului evenimentelor.

Succesele mișcării naționale și unioniste din Principate, la care s-a adăugat în 1860 cele obținute de mișcarea de eliberare condusă de Garibaldi în Italia, au exercitat o influență regeneratoare asupra mișcărilor naționale din alte țări, au deschis perspectiva antrenării țărilor balcanice, a Ungariei și Poloniei într-un efort de emancipare socială și națională. Teritoriile poloneze aflate sub ocupație rusească cunosc un reviriment al mișcării naționale, favorizat în parte și de unele măsuri timide cu caracter liberal întreprinse în această perioadă de țarul Alexandru al II-lea. În 1859 a luat ființă la Varșovia un comitet care-și propunea să pregătească insurecția, iar când Napoleon al III-lea, aclamat de francezi, își începuse campania din Italia împotriva Austriei, democrații poloni din Paris au înființat un comitet, format din Iosef Wysocki, Zygmunt Milkowski și alții¹.

¹ N. Ciachir, *Istoria modernă a Poloniei (1795-1918)*, Buc., 1987, p. 129.

Comitetul de la Paris l-a trimis pe Z.Milkowski să impulsioneze mișcările conspirative din Galiția și acesta, în primăvara anului 1860, se mută la Mihăileni, la doctorul Kulczyoki². El se legitima în Moldova cu un pașaport turcesc, dar pentru a-și asigura o mai mare libertate de acțiune, face apel la români pentru a obține cetățenie română. Aceasta îi este acordată printr-un act publicat în "Monitorul oficial"³.

Concomitent, populația varșoviană face în 1860-1861 o serie de manifestații publice cu caracter antirusesc (29 noiembrie - începutul insurecției armate din 1830; 25 februarie - bătălia de la Groch\w). Studenții Academiei de Medicină, înființată în 1857, sunt sufletul mișcării, contaminând cu entuziasmul lor revoluționar și alte pături ale populației. La 27 februarie 1861, are loc o nouă manifestație la Varșovia, iar intervenția brutală a jandarmeriei ruse se soldează cu morți și răniți, așa cum se arată în "Gazeta de Transilvania": "În Varșovia se repetară demonstrațiile polonezilor în 27 februarie, cu procesiuni din biserici în suburbii, cu care ocazie cazacii batjocoriră poporul și preoțimea din frunte bătându-l cu biciușca; poporul aruncă cu pietre în ei și miliția răspunse cu foc și omorără 4 persoane între care și un sudit francez pe care poporul îl duse prin cetate și îl arătă consulului francez, rugându-l să informeze la Paris ce se face aici"⁴. Informații și note despre agitațiile poloneze se regăsesc în periodicul transilvan în tot cursul anului 1861 și, cu toate concesiile făcute de autoritățile ruse, ziarul va opina că "polonii nu se mulțumesc decât cu restaurarea regatului lor"⁵.

Evenimentele din 1861 au ocupat un loc important și în paginile cotidianului bucureștean "Românul", care a publicat numeroase informații, note și articole relative la actualitatea poloneză. Important de subliniat este faptul că se face o paralelă interesantă între tulburările orășenești de la Craiova și Ploiești⁶ și răzvrătirea poloneză din Varșovia. Subliniind că la Varșovia guvernul a instituit o gardă cetățenească pentru păstrarea liniștii, C.A.Rosetti se întreabă: "De ce guvernul n-a făcut așa și la Craiova și la Ploiești? Oare guvernul rusesc este mai în drept a avea mai multă încredere în nația polonă decât al nostru în nația română?"⁷ Foarte mult spațiu din rubrica "Revista externă" este consacrat noilor confruntări dintre populația varșoviană și armata rusă. Se exprimă speranța în triumful cauzei poloneze, arătându-se că "nu e nici o îndoială pentru noi că Polonia va reînvia și va dobândi și puterea și gloria ei"⁸. Știrile înfățișează amploarea manifestațiilor care

² I. Petrică, *Confluente culturale româno-polone*, Buc., 1976, p. 87.

³ "Monitorul oficial al Moldovei", nr. 185, 1860.

⁴ "Gazeta de Transilvania" (mai jos *G.T.*), nr. 18, 4 martie 1861, p. 78.

⁵ *G.T.*, nr. 79, 7 octombrie 1861, p. 334.

⁶ Vezi C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Buc., 1966, p. 102.

⁷ "Românul", (mai jos *Rom.*), nr. 64, 5 mart. 1861, p. 209.

⁸ *Rom.*, nr. 89, 30 mart. 1861, p. 289.

au cuprins tot regatul Poloniei, evocând mai ales teroarea instituită de autoritățile rusești⁹.

După evenimentele anului 1861, până la declanșarea insurecției (22 ian. 1863), în regatul Poloniei va domni o situație încordată, caracterizată prin numeroase comploturi, descoperite de autorități¹⁰, și atentate politice¹¹. Pentru liniștirea spiritelor, Petersburgul a fost nevoit să facă o serie de concesii polonezilor. "Rusia face concesii polonezilor cu instituțiuni liberale, Consiliu de Stat, limbă națională" - va arăta gazeta brașoveană - comparând această situație cu "liniștea dinaintea furtunii"¹². În acest context, ia ființă Consiliul de Stat, ca organ consultativ, unde orașele și districtele își trimit delegații aleși. Ca vicerege este numit marele duce Constantin¹³, considerat ca având vederi liberale, iar prințul Wielopolski este șef al guvernului civil. Tot în 1862, se redeschideau Universitatea din Varșovia și o serie de licee cu limba de predare polonă și se adoptă o serie de măsuri care favorizează nobilimea și burghezia națională. Cu toate aceste măsuri, "în Polonia lucrurile sunt foarte complicate, agitatea crește iar marele duce nu mai știe ce cale să ia ca să o potolească"¹⁴ va arăta "Românul", în timp ce foaia brașoveană scria toamna anului 1862: "polonii s-au constituit și organizat într-o legătură națională rămurită, pentru ca să-și reedifice Polonia veche, pe principii democratice, răsculându-se la timp cu armie"¹⁵.

Alexander Wielopolski, șeful guvernului civil, pentru a fi pe placul autorităților ruse, acceptă la mijlocul lunii ianuarie 1863 sistemul de recrutare practicat frecvent în vremea țarului Nicolae I (branka), care consta în a trece în mod individual recruții, care puteau fi oricând încorporați, pe o listă pregătită de autorități. Acceptarea acestui sistem însemna înrolarea în armata rusă a tuturor tinerilor suspecți de autoritățile rusești că ar fi fost pregătiți pentru insurecție de către societățile poloneze. Ca răspuns la măsura lui Wielopolski, Partidul roșilor (democrații), pentru a nu pierde zeci de mii de tineri ce urmau a fi încorporați, a publicat, la 22 ianuarie 1863, un manifest către națiune chemând poporul la insurecție. Raportul de forțe a fost inegal. Guvernul țarist a pus în mișcare, încă din primele zile, o armată de peste 100.000 de oameni și curând, când insurecția a început să se întindă, a mobilizat efectivul complet al armatei ruse, de circa

⁹ "La Varșovia, teroarea urmează a domni ascunsă sub numele de ordine. După cel mai mic presupus, cetățenii sunt arestați și expuși la mari violențe; poporul nu poate nici măcar purta doliul după cei uciși în 8 aprilie". *Rom.*, nr. 102, 12 apr. 1861, p. 333.

¹⁰ *Rom.*, nr. 355, 21 dec. 1861, p. 114; *Rom.*, nr. 127, 7 mai 1862, p. 393; *Rom.*, nr. 237, 25 aug. 1862, p. 787; *Rom.*, nr. 246, 3 sept. 1862, p. 815; *Rom.*, nr. 340, 6 dec. 1862, p. 1112.

¹¹ *Rom.*, nr. 190, 9 iulie 1862, p. 589; *Rom.*, nr. 311, 7 nov. 1862, p. 1020.

¹² *G.T.*, nr. 23, 22 mart. 1861, p.97.

¹³ Nepotul marelui duce Constantin, vicerege în perioada premergătoare insurecției din anul 1830. *Rom.*, nr. 146, 26 mai 1862, p. 449.

¹⁴ *Rom.*, nr. 231, 17 aug. 1862, p. 717.

¹⁵ *G.T.*, nr. 88, 7 nov. 1862, p. 352.

300.000 de oameni. Pe toată durata insurecției, numărul luptătorilor polonezi n-a depășit 20.000 de oameni și totuși patrioții polonezi au înfruntat, timp de peste 15 luni, una din cele mai mari puteri ale Europei¹⁶.

Cauza imediată a insurecției este bine sesizată de ziarele românești, astfel încât, la patru zile de la declanșarea ei, gazeta brașoveană va nota: "guvernul rusesc, (...) colcăind de mânie cum că polonii, după miile de mijloace întrebuințate de 30 de ani spre a nimici orice simț de viață națională separată tot mai stau neînfrânți și neînduplecați pentru restaurarea regatului lor - a găsit ideea feroasă ca sub pretextul recrutațiunii să scoată din Polonia toată floarea națiunii, adică toată tinerimea capabilă de a purta arme și totodată stătătoare în presupus cum că ea și mâine și poimâine va încerca a se folosi de brațele sale în contra rușilor"¹⁷. Același ton îl adoptă și "Telegraful Român", ce aduce în primele sale numere informații despre "recruțațiunea din Polonia rusească care continuă cu o asprime înspăimântătoare"¹⁸. Un comentariu plin de admirație pentru națiunea polonă întâlnim și în paginile ziarului "Concordia"¹⁹, redactat de Alexandru Roman la Pesta. Pretextul declanșării insurecției îl constituie această "recruțațiune barbară și dorință a țarului de a despoia Polonia de bărbații apti la arme", dar ziarele românești arătau că "mai ales instinctele și dorul libertății naționale i-au făcut pe polonezi să ia armele"²⁰.

Informația privind declanșarea insurecției la 23 ianuarie a fost înregistrată și difuzată imediat și de cele două mari cotidiane bucureștene, "Românul" lui C.A.Rosetti și, respectiv, "Buciumul" redactat de Cezar Bolliac. Aceste jurnale, cu o influență mare în mediile intelectuale progresiste, au precizat de la început, poziția lor pozitivă față de insurecția poloneză.

Profund impresionat de evenimentele din Polonia, "Românul" din 16 ianuarie 1863 publica, în afară de informații culese din diferite surse străine, care aduc detalii privind primele lupte, un interesant comentariu, în care simpatia pentru insurgenți este evidentă. Autorul exclama patetic: "Nenorocita Polonie se scaldă toată și din nou în sângele ei. Ea știe foarte bine că nu poate birui dar știe de asemenea că o națiune ce adapă pământul cu sângele său acesta se încheagă în pântecele pământului, rodește, înviază și că astfel va veni o zi, în care cântecul ce cântă fiecare polonez va fi un fapt împlinit: Nu Polonia nu e moartă!"

¹⁶ A. G i e y s z t o r, ..., *Histoire de Pologne*, Varșovia, 1972, p. 558.

¹⁷ *G.T.*, nr. 7, 26 ian. 1863, p. 27.

¹⁸ "Telegraful Român", nr. 6, 21 ian. 1863, p. 24.

¹⁹ "A se scula contra puterii țarului ar părea un lucru necredibil, dar cel ce cunoaște curajul polonilor din revoluția din 1830 nu se va îndoi despre aceasta. Atâtea bunuri confiscate, atâtea sânge vărsat nu a înfrânt încă curajul acestei ginte eroice (...)", "Concordia", n5. 5, 17 ian. 1863, p. 17.

²⁰ "Telegraful Român", nr. 8, 27 ian. 1863, p. 32.

Aceeași admirație față de lupta poporului polonez s-a manifestat și în coloanele ziarului "Buciumul". Aici, redactorul salută evenimentul cu un comentariu lung, care lasă să se vadă o luare de atitudine: "Înainte martiriului, împovărată de ani și de suferințe, înaintea martiriului întins pe roată de trei ori, înaintea bătrânului martiriu secular plin de răni și de viață, înaintea Poloniei, să ne înclinăm și să-i consacram toată revista noastră exterioară. Nici antichitatea, nici timpurile moderne n-au putut da o națiune egală în suferință cu Polonia (...). Dacă s-ar aduna la un loc tot sângele vărsat de poloni pentru naționalitatea lor, pentru independență și libertate s-ar putea forma încă un râu, un râu de sânge egal cu Vistula"²¹. Cu acest prilej, Cezar Bolliac face referiri și la ajutorul pe care polonezii l-au dat revoluției române din 1848, subliniind că "toate popoarele strivite de tiranie sunt datoare cu braț de ajutor luptei poloneze"²².

Pe toată durata insurecției, aproape fiecare număr al celor două mari cotidiene ("Românul" și "Buciumul") au consacrat cea mai mare parte a rubricii de politică externă evenimentelor din Polonia. Actualitatea poloneză este abundent ilustrată de numeroase telegrame sosite din cele mai importante orașe europene și, de asemenea, din principalele orașe ale provinciilor poloneze. Rezumatele știrilor, în stilul jurnalistic al epocii, sunt însoțite în mod obișnuit de note ale redacției, care precizează simpatia presei românești față de mișcarea de eliberare a poporului polonez. "Românul" a considerat insurecția "unul din evenimentele cele mai însemnate ale epocii"²³ și înserează pe toată durata insurecției, în pagina de politică externă, o rubrică intitulată "Insurecțiunea polonă". Prin urmare, știrile publicate au menirea de a face o prezentare reală a câmpului de bătălie, punând în evidență principalele puncte controlate de insurgenți și disensiunile ce apar în sânul conducerii lor. Comentând disputele dintre generalii polonezi M.Langiewicz și L.Mieroslawski²⁴, ziarele românești arată unanim că "discordia a fost inamicul cel mai teribil al polonezilor"²⁵. Gazeta brașoveană va scrie în martie 1863: "Neunire fu și acuma. Bestia aceea stricăcioasă iar amenință pe poloni cu stricare totală, care să-i mai adoarmă cel puțin pe alți vreo 30-40 de ani înainte (...). Astfel se știu națiunile cele cu aristocrație (mari) a se înmormânta ele pe sine. Învățați a vă dezbrăca de perfidia murdară născută din ambiție și interese particulare"²⁶. O

²¹ "Buciumul", nr. 8, 30 ian. 1863, p. 30.

²² "Noi, românii, nu putem uita că în 1848 voluntarii polonezi au fost la fruntariile patriei noastre, cerându-ne voia să intre în rândurile noastre, pentru a-și vărsa sângele pentru noi", "Buciumul", nr. 8, 30 ian. 1863, p. 30.

²³ *Rom.*, 18 oct. 1863, p. 298.

²⁴ A. G i e y s z t o r, *op. cit.*, p. 560 sq.

²⁵ *Rom.*, 30 mart. 1863, p. 250.

²⁶ *G.T.*, nr. 22, 20 mart. 1863, p. 87.

asemenea poziție o întâlnim și în paginile "Telegrafului Român", care vorbește de "ura cea nedumerită dintre radicali și aristocrați, ură ce poporul acesta nefericit nici în momentele celui mai aprig pericol nu o poate uita"²⁷. Comentând știrile sosite despre unele înfrângeri ale polonezilor comandați de Langiewicz, ziarul concluziona: "cu toate acestea, nu puterea rușilor, ci vechea dezbinare polonă, răul relelor la acest popor, totdeauna se pare a fi nimicit cauza polonă"²⁸. Presa condamnă, de asemenea, și atrocitățile comise de soldații ruși împotriva populației civile din Polonia. Știri și comentarii sunt reluate de ziarul "Concordia", care arată cititorilor "cruzimea nemiîntâlnită a ostașilor ruși asupra locuitorilor acestei țărișoare nefericite"²⁹. Plin de o ironie ascuțită la adresa agresorilor ruși este și articolul intitulat "Revoluția polonă", publicat de revista satirică bucureșteană "Nichipercea"³⁰. Simpatia pentru cauza polonă se manifestă de asemenea în paginile revistei satirice a românilor din Budapesta, "Umoristul". Realitatea poloneză e înfățișată de această dată de o serie de caricaturi. În numărul 7, caricatura care redă un cordon de soldați ruși are inserat comentariul următor: "Ziarele ruse scriu că la Varșovia domnește ordinea deplină". În numărul următor, o altă caricatură reprezintă Constituția poloneză ridicată de baionetele armatei țariste. Comentariul explică: aceasta este baza pe care țarul vrea să o dea Constituției polonezilor³¹.

Câteva luni după declanșarea insurecției, care a cuprins aproape tot teritoriul polonez ocupat de Rusia, țarul, alarmat de amploarea ei și de victoriile obținute de insurgenți, a proclamat amnistierea rebelilor în cazul că aceștia vor depune armele. În loc de răspuns la acest act, conducătorii polonezi au adresat insurgenților o proclamație înflăcărată, care a fost reprodușă integral în paginile ziarului "Reforma"³².

Plin de admirație în fața spiritului de sacrificiu de care dau dovadă insurgenții, "Românul" afirma: "Credem, suntem convinși, că în toată Europa nu se află un om care să nu simpatizeze cu acest popor martir al libertății, care de sute de ani își varsă sângele pe toate câmpiile de bătălie unde vreo națiune se luptă pentru

²⁷ "Telegraful Român", nr. 27, 4 apr. 1863, p. 108.

²⁸ *Ibidem*, nr. 23, 21 mart. 1863, p. 93.

²⁹ "Concordia", nr. 11, 19 febr. 1863, p. 41.

³⁰ "Rusia, dreaptă și bună filantroapă, pusese pe Polonia sub epitropia sa numai și numai ca să-i poată da o educațiune politică și să o înalțe ca pe un soare electric pe orizontul Europei (...). Armata pe care Rusia o menține în Polonia nu este o armată de ocupație. Soldații ruși locuiesc în casele polonezilor pentru a le da un exemplu, pentru a le scoate cizmele, pentru a le tăia lemnele și a le aduce apă (...) și polonezii noștri, totdeauna nemulțumiți și rău crescuți se dovedesc nerecunoscători (...)" "Nichipercea", nr. 9, 3 febr. 1863.

³¹ V. J e g l i n s c h i, *L'insurrection polonaise des années 1863-1864 dans la presse roumaine*, în "Revue roumaine d'histoire", nr. 3, 1967, p. 44.

³² "Reforma", nr. 3, 8 aprilie 1863.

libertate și independență"³³. Încercările repetate ale poporului polonez de a-și recuceri independența națională, eroismul de care au dat dovadă insurgenții pe câmpurile de luptă întăresc convingerea redactorului ziarului "Românul" că poporul polonez va putea să-și atingă acest ideal³⁴.

Un loc important în presa românească revine articolelor și comentariilor asupra revoluției poloneze reproduse din presa străină, care sunt în asentimentul presei române. Subiecte numeroase sunt oferite mai ales de presa franceză, reprezentată de jurnalele "La Presse", "L'Europe", "La Patrie", "L'Illustration", "L'Opinion Nationale" etc. În aceeași ordine de idei, putem afirma că un rol important în cunoașterea problemei poloneze de către opinia publică revine numeroaselor articole semnate de publicistul francez Emile de Girardin. Publicând integral articolul său intitulat "Reconstituirea Poloniei", redacția ziarului "Românul" făcea următorul comentariu: "În acest articol, acest apărător altădată și al cauzei românilor demonstrează că polonii, în manifestele lor revoluționare, nu au arătat niciodată ură contra Rusiei, ci numai asupra guvernului care urmăreauciderea naționalității polone" și deduce din aceasta că "dreptate numai să se facă, și polonezii vor trăi în cele mai bune relații cu rușii"³⁵.

De asemenea, "Buciumul" din 13 februarie 1863 și "Românul" din 18-19 februarie 1863 reproduc, după "La Presse", apelul adresat de către "apărătorul libertății", Victor Hugo, soldaților ruși, prin care îi îndemna "să fie oameni în fața polonilor". Presa italiană furnizează bogate și interesante articole, multe semnate de eroul național Giuseppe Garibaldi³⁶. Redacția ziarului "Românul", care pe toată durata revoluției s-a dovedit foarte activă în a populariza și susține cauza poporului polonez, a devenit la un moment dat sediul neoficial al amicilor Poloniei. La redacție au sosit din diferite orașe - Craiova, Brăila, Bârlad, București - sume de bani colectați pentru populația poloneză. Publicând o listă cu "subscripții în favoarea polonilor", care s-a deschis și în ziarele "Independența română" și "Nichipercea"³⁷ se arată: "Românii simt și admiră eroismul acestei națiuni martire și înțeleg că mai mult decât alte națiuni avem datoria să ne manifestăm în favoarea victimelor (...). Să arătam, în sfârșit, că dacă nu ne-am arătat încă cu arma în

³³ *Rom.*, 23 febr. 1863, p. 170.

³⁴ "Actualul război al polonezilor se va termina sau cu biruința polonezilor care luptă pentru naționalitate, independență și religiunea lor sau cu desăvârșita ruină a țării. Va putea oare să rămână Europa un simplu privitor la aceste atrocități, va putea să-și mărginească toată acțiunea în trimiterea unor note și depeșe. Ar fi o rușine pentru Europa, pentru civilizație. Trebuie să mărturisim că avem puțină speranță în intervenția Europei. Speranța noastră se reazimă numai în eroismul polonilor." *Rom.*, 24 apr. 1863, p. 362.

³⁵ *Rom.*, 2 mart. 1863, p. 194; "Telegraful Român", nr. 19, 7 mart. 1863, p. 75.

³⁶ *Rom.*, 8 mart. 1863, p. 213; "Buciumul", nr. 13, 13 febr. 1863, p. 49; *G.T.*, nr. 23, 23 mart. 1863, p. 91.

³⁷ "Nichipercea", nr. 12, 24 febr. 1863, p. 95.

mână, demni de națiunile civilizate, cauza este că ne-a lipsit ocazia iar nu mintea și mai puțin încă inima"³⁸. C.A. Rosetti scrie în 1864 despre numeroasele sume pentru ajutorarea victimelor insurecției aduse chiar de copiii români³⁹ și publică în același scop un apel către femei⁴⁰.

În Transilvania, gazeta brașoveană a publicat la o lună după declanșarea insurecției un interesant comentariu din care reiese aceeași simpatie față de lupta poporului polonez⁴¹. Vorbind despre amnistia acordată de țar polonezilor care se vor preda, gazeta remarca că aceasta a făcut "o rea impresie". Ziarul "Concordia", întrebându-se despre urmările acestei amnistii, arăta: "în Polonia tot mai curge încă sângele și Europa nu s-a liniștit. Noi credem că prin amnistie s-a făcut un pas în politică spre a mulțumi pacea, însă amnistia în sine nu este o dezlegare, ci numai ne întinde speranța pentru o dezlegare a chestiunii"⁴².

Un loc important în presa română îl au nenumăratele articole și comentarii dedicate incidentului româno-polon de la Costangalia (iulie 1863). Pe teritoriul Moldovei, nu departe de frontiera poloneză, au început să se formeze încă din anul 1862 detașamente de refugiați polonezi comandate de Zygmunt Milkowski, numit de Comitetul Național Central din Varșovia comandant al trupelor poloneze în Orient. Emigrația poloneză a pregătit un detașament înarmat în Dobrogea, care urma să ajungă în Podolia prin țara noastră. Wladislaw Czartoryski⁴³, J. Visocki și Z. Milkowski vroiau să determine puterile europene, cât și România, să se angajeze într-un conflict armat. Milkowski voia ca detașamentului polonez să i se facă publicitate pentru a înrăutăți relațiile dintre marile puteri - pretext pentru izbucnirea unui război, mai ales împotriva Rusiei⁴⁴. Până la urmă, gruparea Czartoryski a condamnat acțiunea; totuși, Milkowski a dat ordin detașamentului cu un efectiv de 213 oameni să părăsească Tulcea și să se îndrepte spre Isaccea. După ce a trecut Dunărea, Milkowski debarcă lângă Cahul de unde pornește spre nord. În ziua

³⁸ *Rom.*, 7 mart. 1863, p. 209; Pentru alte contribuții vezi *Rom.*, 19 apr. 1863, p. 346; i d e m, 23 iun. 1863, p. 51; i d e m, 23-24 sept. 1863.

³⁹ "O singură licărire despre faptele polonilor a străbătut până la noi și copiii români de 7-8 ani au venit azi la redacție și ne deteră o lacrimă, un icusar, două jumătăți de sfanți și zece gologani. Iată domnilor miniștri cum se ridică o națiune, cum se conduce la glorie și libertate!" *Rom.*, 19 ian. 1863, p. 58.

⁴⁰ "Femei române, dovediți femeilor polone că sunteți demne de a fi surorile lor (...)." *Rom.*, 20 febr. 1863, p. 163.

⁴¹ "O națiune plină de viață și curaj milităresc ca cea polonă, nu multe numără Europa. Să socotească omul, că ei îmbucățiți între trei puteri, după ce se poticniră de atâtea ori cu răsculările lor, cutează totuși, a lua lupta chiar și cu colosul nordic de care mai ieri se înfricoșa Europa. Câtă dragoste de libertate și independență!" *G.T.*, nr. 16, 27 febr. 1863, p. 62-63.

⁴² "Concordia", nr. 28, 19 apr. 1863, p. 114.

⁴³ Fiul șefului emigrației poloneze Adam Czaroryski, care a murit în anul 1861... Testamentul său a fost publicat în "Românul", nr. 213, 2 aug. 1863, p. 675.

⁴⁴ Vezi C. C. G i u r e s c u, *op. cit.*, p. 177-179.

trecerii graniței, ziarul "Românul" a publicat apelul lui Milkowski către români, în care acesta declara că a fost obligat să violeze teritoriul României pentru a veni în ajutorul patriei sale⁴⁵. La Costangalia, colonelul D.Crețulescu cere polonezilor să se întoarcă pentru a nu expune neutralitatea și integritatea țării, dar Milkowski refuză și se ajunge la conflict armat între soldații români și polonezi, cu pierderi de ambele părți. În localitatea Rânzești însă, polonezii depun armele. Publicarea apelului lui Milkowski a pus guvernul român și pe A.I.Cuza în imposibilitatea de a permite trecerea detașamentului pe teritoriul românesc. După depunerea armelor, polonezii au fost tratați cu politețe și amabilitate. Milkowski a fost chemat de A.I.Cuza la București (10 iulie 1863). Domnitorul a reafirmat simpatia pentru cauza Poloniei, exprimându-și totodată regretul pentru faptul că Milkowski nu a tratat cu guvernul problema trecerii detașamentului prin România. "Buciumul" nota că: "Milkowski, care a intrat palid, mâhnit și suferind în audiența ce i s-a acordat, a ieșit vesel și voios, plin de speranță și încredere, făcând cele mai mari elogii domnitorului și armatei sale"⁴⁶.

Deși lichidat, incidentul de la Costangalia a rămas mult timp un subiect mult dezbătut în presa românească. Ziarele "Românul", "Reforma" și revista satirică "Nichipercea", profitând de acest incident și susținute de opoziție, care voia cu orice preț să compromită guvernul și pe A.I.Cuza, au acuzat guvernul că a provocat acest incident⁴⁷. Se arată că măsurile militare luate împotriva polonilor erau un indiciu al politicii filorusse a domnitorului A.I.Cuza și a guvernului său⁴⁸. În sprijinul acestei acuzații, "Românul" arată că și "opinia publică europeană a condamnat și condamnă guvernul actual, judecă această chestiune însemnată astfel cum am judecat-o noi de la început în acest ziar". Se publică o listă ce cuprinde titlurile a treisprezece ziare franceze și germane care au condamnat politica guvernului condus de N.Crețulescu⁴⁹ și în continuare se duce o polemică ascuțită cu ziarul "Monitorul oștirii" care ia o atitudine critică față de redacția "Românului"⁵⁰. De asemenea, într-un alt articol, "Afacerea violării teritoriului român", "Buciumul" dezlănțuie o virulentă polemică cu redacția "Românului" pentru acuzațiile aduse guvernului în problema conflictului româno-polon. Interesant este că alături de critica adusă "Românului"⁵¹ era din nou acuzat de pregătirea expediției lui Miklowski,

⁴⁵ *Rom.*, 5 iul. 1863, p. 585.

⁴⁶ "Buciumul", nr. 60, 13 iul. 1863, p. 237.

⁴⁷ C. A. R o s e t t i, *România și Polonia*, "Românul", 7 iul. 1863, p. 594; R a d u I o n e s c u, *Lupta cu polonii*, "Românul", 12 iul. 1863, p. 609; "Nichipercea", 7 iul. 1863, p. 234.

⁴⁸ R a d u I o n e s c u, *Guvernele închinat la Rusia*, "Românul", 9 iul. 1863, p. 598.

⁴⁹ *Rom.*, 1 aug. 1863, p. 673.

⁵⁰ P. V i o r e a n u, "Românul" și invaziunea străină, "Monitorul oastei", 13 iul. 1863. Articol reprodus și în "Buciumul", nr. 66, 27 iul. 1863, p. 261.

⁵¹ "Acest fiu al păcatului, prins în flagrant delict de leznaționalitate, nu se rușinează a declara că purtarea ministerului în chestiunea polonă a servit politica rusă și a insinua că chiar Împăratul Franței a pronunțat această sentință înjosoare pentru nația noastră". "Buciumul", nr. 66, 27 iul. 1863, p. 261.

șeful cazacilor otomani, Sadyk-Pașa: "Știm că Said-Pașa (fostul D.Ceaicowski), ar fi asigurat mult această trupă să treacă fără temere prin Moldova căci nimeni nu-i va putea rezista. S-a înșelat mult D.Ceaicowski, precum se poate înșela oricine, că românii vor lăsa de acum înainte a li se viola pământul fără a lupta"⁵². Această acuzație era fără temei. Gh.Duzinchevici susține nu numai că Sadyk-Pașa nu a pus la cale expediția, dar chiar că a făcut tot posibilul ca ea să nu reușească⁵³. Putem să argumentăm aceasta și prin scrisoarea pe care Sadyk-Pașa o scrie din Constantinopol, în 23 iulie 1863. Aici, el îi acuză pe Al.I.Cuza și pe ministrul de război, generalul I.Em.Florescu, de politică rusofilă, își exprimă regretul pentru "ruptura morală" între români și polonezi, considerând că expediția a fost "rău organizată și încă și mai rău condusă"⁵⁴. Dar el nu vede în expediția lui Milkowski - pe care spune că nu-l cunoaște - o nouă încercare similară cu complotul lui Wierzbicki⁵⁵.

Polemica pe această temă răzbate și în paginile presei din Transilvania care condamnă în general "acțiunea polonezilor ce călcară cu dispreț condamnabil un pământ străin și neutru"⁵⁶. Din multitudinea de comentarii pe marginea acestui incident, conchidem că presa ardeleană se raliază opiniei ziarului "Buciumul". El a condamnat incursiunea lui Miklowski, dar cu toate acestea rămâne un amic al patrioților polonezi.

Această opinie a ziarului "Buciumul" este comentată ironic de redactorul revistei "Nichiperca"⁵⁷. În legătură cu acest incident, ziarul "Concordia" scria: "noi nici din punct de vedere politic, nici din punct de vedere național, nu putem fi de opiniunea "Românului", guvernul României a trebuit să apere neutralitatea teritoriului său"⁵⁸. Furtunoasele dezbateri din presa română legate de incidentul de la Costangalia se termină printr-un proces intentat ziarului "Românul" și redactorului său C.A.Rosetti, datorită articolului "Monitorul Oștirii și Românul"⁵⁹. După numeroase dezbateri, publicate în septembrie 1863, C.A.Rosetti este achitat⁶⁰.

⁵² "Buciumul", nr. 60, 13 iul. 1863, p. 237; Vezi și *G.T.*, nr. 53, 9 iul. 1863, p. 209.

⁵³ G h. D u z i n c h e v i c i, *Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863*, București, 1935, p. 45-46.

⁵⁴ "Le prince Cuza et M.Florescu peuvent porter l'epaulette moscovite ... C'est triste - quand aux polonais - c'est une rupture morale avec les roumains - focheuse - pour le present et pour l'avenir (...) l'expedition a été mal adroitement organisé, encore mal adroitement menée". B.A.R., *Arh. Sadyk-Pașa*, I, mss 3, f. 368.

⁵⁵ Vezi "Steaua Dunării" din 28 ian. 1859.

⁵⁶ "Telegraful Român", nr. 62, 23 iul. 1863, p. 254.

⁵⁷ "Aici îl vezi (pe Cezar Bolliac) că ar voi să prăpădească pe toți polonii de pe fața pământului, și aici că se întoarce și părând a-i îndemna să fugă mai curând și să treacă în țara lor le urează călătorie bună. De unde aceasta? N-o fi poate, cum zic unii, simpatie de origine, confratele nostru nu o fi poleac și prin schimbarea lui "p" în "b" s-a fi făcut Boleak?" "Nichiperca", 7 iul. 1863, p. 234.

⁵⁸ "Concordia", nr. 57, 12 iul. 1863, p. 230.

⁵⁹ *Rom.*, 14 aug. 1863, p. 714.

⁶⁰ "Buciumul", nr. 104, 16 sept. 1863, p. 413.

Episodul de la Costangalia rămâne o încercare de a salva insurecția polonă prin determinarea marilor puteri de a părăsi căile pur diplomatice de susținere a Poloniei. Puterile apusene au evitat însă un angajament direct⁶¹ iar guvernul țarist a respins în iulie 1863 propunerile de încetare a focului. În septembrie 1863 rușii au respins orice idee de tratative. Insurecția polonă se apropia de sfârșit sub loviturile represive ale generalilor ruși Muraviev și Berg⁶². Condamnând aceste atrocități, gazeta brașoveană afirma: "fără vreo lățire mai mare sau ajutor diplomatic vor cădea iar polonii pe vreo 40-50 ani înainte, atât e de mare răzbunarea rusească"⁶³ în timp ce "Românul" arăta că represaliile "sunt fără exemplu în anele timpului modern"⁶⁴.

Paginile presei române cuprind și creațiile unor scriitori care evocau în versuri martiriul acestui popor. V.Alecsandri a organizat la Iași "Comitetul prietenilor Poloniei"⁶⁵. Tot el, a dedicat luptătorilor poloni poezia "Hristos a înviat", apărută revista "Lumina", condusă de B.P.Hașdeu⁶⁶, care vorbea despre "necesitatea unei strânse simpatii între aceste două popoare, deopotrivă asuprite, românii și polonii"⁶⁷. Grigore Tăutu a publicat în "Buciumul" poezia "Astfel azi polonii cântă"⁶⁸, iar Bolintineanu pune în fruntea poemului său "Un suspin către poloni"⁶⁹, ca motto, celebra reflecție a lui Hamlet "A fi sau a nu fi". În 1863, Grigore Grandea, poet și romancier, publică ziarul "Reforma" articolul "Țarul și Polonia", împreună cu un fragment din poemul dramatic "Străbunii", al lui A.Mickiewicz, pentru a da cititorilor o "idee despre suferințele martirilor polonezi"⁷⁰. De asemenea, înființând în 1863 ziarul "Amicul familiei", Constanța Dunca⁷¹, simpatizantă a cauzei polone, își informează cititorii despre sărbătorirea unei jumătăți de mileniu de existență a Universității din Cracovia⁷² și face o descriere a legăturilor generalului H.Dembinski cu românii⁷³.

⁶¹ N. C i a c h i r, *op. cit.*, p. 138-139.

⁶² "Polonia tot sângerează. De când a intrat generalul Berg ca suprem comandant, răul s-a mărit și curgerea sângelui vinovat-nevinovat s-a făcut mai deasă". *G.T.*, nr. 102, 24 oct. 1863, p. 399.

⁶³ *G.T.*, nr. 10, 6 febr. 1863, p. 39.

⁶⁴ *Rom.*, 30 nov. 1863, p. 1064.

⁶⁵ G h. D u z i n c h e v i c i, *op. cit.*, p. 22.

⁶⁶ "Lumina", nr. 13-14, 1863, p. 21.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 28, 1863, p. 81.

⁶⁸ "Buciumul", nr. 24, 23 mart. 1863, p. 99.

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 28, 10 apr. 1863, p. 111.

⁷⁰ "Reforma", nr. 25, 11 iul. 1863, p. 98.

⁷¹ Sora românului Titus Dunca, care a luptat voluntar alături de polonezi în insurecția din 1863. Vezi T. A v r a m e s c u, *Un cavaler rătăcitor pe drumurile libertății*, în "Magazin istoric", nr. 7, 1968, p. 142.

⁷² "Amicul familiei", nr. 6, 1 iun 1864, p. 396.

⁷³ *Ibidem*, nr. 7-8, 15 iun. 1864, p. 396.

Luând în considerare cele expuse mai sus, putem să conchidem că presa românească a luat o atitudine favorabilă față de mișcarea națională a poporului polonez desfășurată la începutul deceniului al șaptelea al secolului trecut. Exemplul unei mișcări naționale puternice - pus în evidență de periodicele ardeleni - răspundea necesităților societății românești de aici, angrenată în această perioadă într-o puternică mișcare de renaștere națională, care a culminat cu legile privitoare la români votate în septembrie 1863 de Dieta de la Sibiu. Desigur, unele accente critice la adresa polonezilor nu lipsesc⁷⁴, dar, în general, articolele și comentariile inserate în paginile publicațiilor românești rămân dovada reală a faptului că opinia publică a manifestat atașament și simpatie față de cauza polonă.

⁷⁴ În Galiția, rivalitatea dintre poloni și ruși în Dietă se reflectă și în paginile presei poloneze, care numește rușii "inamicii noștri". "Telegraful Român" din 21 ian. 1863 arăta: "E de mirare cum un popor polonez care umple lumea cu vaietele și țipetele despre nedreptățile ce i se fac din partea altuia mai mare, nu se sfiște a le exercita și el cu toată puterea asupra altui popor mai mic".

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ A SECOLULUI AL XVII-LEA ȘI A PRIMEI JUMĂTĂȚI A SECOLULUI AL XVIII-LEA

CORINA TURC

ABSTRACT: *Constantin Brâncoveanu in the Romanian Historiography of the 17th Century and of the First Half of the 18th Century.* The paper is part of the study dedicated to the reign of Constantin Brâncoveanu mirrored in Romanian and foreign historiography. The research had in view narrative sources and memoirs, as well as other sources where the ruler of Wallachia was mentioned. The study insisted especially upon the historians who were his contemporaries and whose contribution may be ranged between memoirs and history. The author took into consideration both the Wallachian and the Moldavian historiography, which reflect the impact of Brâncoveanu's policy upon the whole Romanian territory. The study puts into evidence the way in which the chroniclers had built up a certain character, beginning with the coronation ceremony and followed by the relationships established between the ruler and the boyards. The research was able to reconstitute the picture of a ruler forced to oscillate between the Christian world and the Ottoman Porte, but also the cultural revival, the flourishing and the decay of his reign, making up a possible self-portrait. Ultimately, the study insisted upon the image of the ruler in the religious literature, in anthologies and orations of the 18th century.

Cap. I

I. ISTORICII PARTICIPANȚI

Decupat din tabloul domnitorilor munteni ca personalitate aparte, în care calitățile de politician și administrator, erau într-o consonanță perfectă cu cele de diplomat și protector al vieții spirituale, Constantin Brâncoveanu (1688-1714) ni se relevă ca fiind într-adevăr cel mai strălucit conducător al Țării Românești de la sfârșitul veacului al XVII-lea, ce a continuat cu dibăcie linia politică inițiată în epocă de Matei Basarab.

Monumentalitatea domniei devine într-un fel ușor de reconstituit prin existența unor imagini ale ei în cronică românească a epocii: trei cronici contemporane, aparținând lui Radu Greceanu, lui Radu Popescu și Anonimului, plus relatările din primii doi ani (1688-1690) din *Letopisețul Cantacuzinesc*, alături de care pot fi plasate mențiunile din scrierile moldovene (îndeosebi cele aparținând lui Dimitrie Cantemir și Ion Neculce). Alte probe de vizualizare din unghiul de vedere al contemporanilor voievodului muntean ne sunt oferite de paginile dedicării din cărțile ieșite din tipografiile vremii, precum și de panseurile personale ale principelui din cripticele *Însemnări de taină*.

O astfel de bogăție a universului informativ din chiar acele timpuri, ar putea oferi, cu siguranță, o imagine completă a domniei, cu greu de depășit prin considerații ulterioare. Numai că în toată această producție istoriografică a epocii brâncovenești domnește un aer de subiectivism, ce merge uneori până la paroxism (în cazul lui Radu Greceanu), iar alteori (cum se întâmplă cu notațiile Anonimului), e menținut la o limită a decenței și e justificat prin simpatia personală a scriitorului față de domn. La polul opus se conturează o imagine întunecată, în care cu forță și dinamism sunt construite acuzații, denigrări ce fac dovada unui alt gen de atitudine personale vizavi de Constantin Brâncoveanu, cum e și cazul lui Dimitrie Cantemir.

Iată de ce ni se pare oportun ca o investigație a sferei de cuprindere a istoriei istoriografiei despre Brâncoveanu să pornească de la o analiză critică a consemnărilor epocii. Din hățișul de date, evenimente, personaje asupra cărora s-au interogat martorii domniei, am putea - la o lectură peste veacuri - să obținem o imagine mult mai impregnată de obiectivitate. În plus, deși aflați într-un teritoriu al istoriei, decantând notațiile din aceste izvoare, am putea oferi o posibilă rezolvare a nedumeririi formulate de Unamuno: care este de fapt imaginea corectă a unei personalități? Cea pe care și-o asumă prin răspunsul propriu în varianta "așa cum cred eu că sunt", cea pe care i-o servește un plan ideal, cu ambiții și năzuințe de tot felul, închise în strigătul "așa cum vreau eu să fiu", ori poate cea păstrată în observațiile și creionările celor din jur, amici sau inamici: "așa cum mă văd ei că sunt".

Despre cronicile muntene s-a scris mult începând cu editarea lur de către Mihail Kogălniceanu în formula *Cronicile României*, consistent sau inconsistent, cum e cazul unor analize mai recente. Adevărate modele de investigație sunt două din studiile consacrate subiectului: în primul rând, cel al lui P.P. Panaitescu¹, în care cu o rigoare științifică de invidiat s-au plasat începuturile istoriografiei muntene în vremea lui Matei Basarab, pe baza analizei de text, fără a avea pe atunci dovada palpabilă a acestei încadrări cronologice cum s-a întâmplat mai apoi prin descoperirea de către Virgil Cândea², a manuscrisului lui Macarie Zaim, patriarhul Antiohiei, care a întregit astfel supoziția lui Panaitescu. În al doilea rând ni se oferă reperele interpretative ale lui Nicolae Manolescu³, în care coexistă profunzimea etichetărilor în baza unui criteriu estetic cu cele legate de valoarea istorică a materialelor cronistice. Dintr-o postură de lector neutru, Manolescu menționează "nedreptatea" făcută de critica literară prin neglijarea multă vreme a cronicilor muntene, soartă de care cele din Moldova au fost scutite. Pe de altă

¹ P. P. P a n a i t e s c u, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în "SMIM", V, 1962, p. 195-255.

² V. C â n d e a, *Letopisețul Țării Românești (1292-1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în "Studii. Revistă de istorie", 1970, nr. 4, p. 673-692.

³ N. M a n o l e s c u, *Istoria critică a literaturii române. Literatura medievală. Proza*, în "Revista de istorie și teorie literară", 1989-1990, nr. 3-4, 1-2, p. 216-229.

parte, sesizează că după cercetările lui Călinescu și Cartoian a început o eroare contrară - supraevaluarea lor. O analiză comparativă îl determină pe criticul bucureștean să conchidă că toate cronicile muntene nu le pot egala pe cele moldovene, nici din punct de vedere al exemplarității lor, nici din cel al talentului literar al autorilor. Meritoriu pentru critic este faptul că nu-l deranjează într-atât de mult încât să le treacă sub tăcere, ci dimpotrivă le oferă conținutul unui capitol aparte din considerațiile sale critice asupra literaturii române vechi.

A. *Între istorie și memorialistică*

Cine erau acești martori ai epocii brâncovenești, ale căror consemnări ni s-au păstrat peste timp? O punte spre comprehensiunea destinului lor ne-o oferă tot Nicolae Manolescu, care după ce le examinează biografiile, îi clasează în categoria micilor boieri, a târgoveților, negustorilor și funcționarilor, experți doar în arta spectaculosului istoric, fiindcă le lipsește calitatea definitorie a cronicarilor moldoveni - simțul grandorii umane și naționale⁴.

O analiză cu proiecție individuală asupra vieții și operei cronicarilor din epoca brâncovenească poate fi utilă pentru înțelegerea evoluției scrisului istoric românesc și chiar poate oferi neașteptate puncte de sprijin pentru judecarea obiectivă a climatului epocii. Din însăși perspectiva voievodală, vârful piramidei cronicărești e ocupat de Radu Greceanu. Autor al unei cronici oficiale, fiind alături de fratele său Șerban unul din protagoniștii scenei culturale a vremii, nu se putea lăuda cu o origine foarte nobilă, din moment ce era fiul unui mic proprietar din satul Greci (jud. Vlașca)⁵. Locul unde cei doi frați și-au făcut studiile rămâne învăluit în obscuritate. La fel de confuze sunt și decantările ce s-au făcut în privința carierei politice a lui Radu Greceanu: astfel, dacă Nicolae Iorga îl prezenta ca fiind logofăt în vremea lui Șerban Cantacuzino și mai apoi stolnic în timpul lui Brâncoveanu⁶ (eroare generată de confuzia cu un omonim), I.C. Filitti, iar ulterior Aurora Ilieș, s-au rezumat în a-l înfățișa doar ca deținătorul dregătoriei de mic logofăt, pe tot parcursul vieții sale⁷. Doar George Călinescu întrebuițează formula de mare logofăt, însă catalogarea atributiv-cantitativă ar fi putut fi făcută și dintr-un criteriu estetic, nu neapărat ca expresie a încredințării funcției de mare logofăt⁸.

⁴ *Ibidem*, p. 216.

⁵ I. C. Filitti, *Cine erau frații cărturari Radu și Șerban Greceanu*, în "Revista istorică română", vol. IV, 1934, p. 67.

⁶ N. Iorga, *Istoria literaturii românești de la 1688 la 1780*, vol. II, București, 1928, p. 66-67.

⁷ I. C. Filitti, *loc. cit.*, p. 65-67; A. Ilieș, *Constantin Brâncoveanu și cronistica epocii sale*, în vol. "Constantin Brâncoveanu", București, 1989, p. 205.

⁸ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, 1941, p. 37.

Că a fost un mic sau un mare logofăt interesează prea puțin subiectul nostru, esențial e un alt aspect: faptul că era posesorul unui univers spiritual, ce-l distanțează astfel de alți contemporani, rămași în anonimat, cum înclină să creadă și istoricii literari. Amândoi frații Greceanu erau recunoscuți ca persoane importante în cancelaria domnească încă din timpul domniei lui Șerban Cantacuzino. Deși n-a atins nivelul de erudiție al altor cronicari munteni (precum Anonimul ori Radu Popescu), Radu Greceanu se putea recomanda ca un remarcabil elenist, datorită traducerilor făcute într-o ambianță colectivă, din care nu lipsea fratele său și stolnicul Cantacuzino (cum e cazul *Bibliei* din 1688 și al *Mărgăritarelor* lui Ioan Hrisostonul, în 1691, sau al celor realizate în deplină solitudine ca *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă, în 1691 și, Mineele din 1699).

Traducătorul, corectorul și editorul Radu Greceanu devenea în același timp și autor, unul mediocru însă, al unor dedicații versificate plasate pe foile de titlu ale tipăriturilor brâncovenești, dar mai ales al cronicii domniei. Intitulată *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod*, continuând letopisețul țării, această cronică literară n-a putut fi redactată decât începând cu 1693, primul an de acalmie al domniei brâncovenești, după victoria de la Zărnești (1690) și după stoparea complotului boieresc inițiat de Staico Merișanul (1693).

O primă lectură a cronicii învederează existența mai multor etape în compunerea ei: mai întâi din 1693 până în 1698, când se aniversa un deceniu de domnie l-a folosit cronicarul pentru a prezenta domnitorului contribuția sa livrească - cele 43 de capitole - în fruntea cărora, în cinstea momentului aniversat a așezat o predoslavie, ce devine un adevărat elogiu adus voievodului⁹. A doua parte a cronicii traversează intervalul cronologic al anilor 1699-1707, oprindu-se la momentul izbucnirii conflictului între domn și Cantacuzini. În acel an 1707 i se cere cronicarului să refacă această a doua parte, folosindu-se de o formulare mult mai violentă pentru a prezenta animozitatea ce domnea la curte. Tocmai de aceea există două redacții pentru această perioadă¹⁰: prima, mai moderată, iar a doua cu sentințe mult mai virulente la adresa adversarilor domniei. Ultima parte a consemnărilor făcute de Greceanu, din anul 1707 și până în 1714, aproape de tragicul sfârșit al lui Brâncoveanu, se situează pe același teren al unei atitudini neconciliante față de opoziția boierească din țară¹¹.

Incertitudinea plutește în jurul sfârșitului lui Radu Greceanu, la fel ca și asocierea cu un plauzibil tragism: fiind unul din personajele apropiate ale familiei Brâncoveanu, încă în epocă Del Chiaro vehiculase ideea că ar fi fost întemnițat și apoi surghiunit în Asia Mică, urma Greceanului pierzându-se pe cărările exilului.

⁹ R. Greceanu, *Cronica*, în *Cronicari munteni*, vol. III, București, 1984, p. 7-11.

¹⁰ A. Ilieș, *op. cit.*, p. 206.

¹¹ *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 411.

Cronica sa, cu destule referiri istorice, s-a aflat însă cu precădere în atenția istoricilor literari. Aceștia au încercat să evidențieze mai ales valoarea estetică a textului și abia adiacent, mesajul istoric și împrejurările redactării. Astfel, George Călinescu pare nemulțumit de faptul că a consemnat doar evenimente, fără a face erudiție, chiar fără a avea talent de narator¹². George Ivașcu califică cronica drept "buletin oficial", scris de "un cărturar mediocru, elenist remarcabil, ce a fost ales de Brâncoveanu cu intenția de a-și vedea glorificată domnia". Încercând o oarecare nuanțare, Ivașcu socotește că tot ceea ce a consemnat Greceanu până la 1711, "rămâne în afara literaturii", dând impresia unei remarcabile lipse de talent, dar mutațiile rapide din sfera politică survenite în urma războiului ruso-româno-turc l-au influențat vizibil, scrisul său câștigând în vioiciune, fiind comparabil cu letopisețele anterioare¹³. Pentru autorii *Dicționarului literaturii române de la origini până la 1900* opera cronicărească a lui Greceanu nu e decât "un jurnal oficial al domniei brâncovenești", supravegherea atentă a textului de către domn fiind totuși o circumstanță atenuantă pentru lipsa de fantezie, de spontaneitate sau de prețiozități stilistice¹⁴. Surprinzătoare sunt precizările lui Ion Rotaru care, pe de o parte cataloghează cronica, cum era și firesc, ca "un lung panegiric ce expune domnia lui Constantin Brâncoveanu", dar pe de altă parte, în mod eronat, neagă orice valoare documentară a textului¹⁵. În cazul lui I.D.Lăudat îndărătnicia de a găsi neapărat o valoare literară a cronicii îl face să abandoneze realizarea unei analize critice și să augmenteze, pornind de la faima lui Greceanu de traducător din greacă, doar meritele sale, hiperbolizat conturate, în arta portretului literar ori valențele lingvistice ale unei exprimări lipsite de slavonisme (precizare ce nici nu se mai impunea, având în vedere că timpul istoric în discuție era sfârșitul veacului al XVII-lea)¹⁶.

În fața câtorva analize literare superficiale asupra scrierii lui Radu Greceanu revenim, chiar și doar succint, la schema interpretativă propusă de Nicolae Manolescu. Prezentându-l pe Greceanu într-o permanentă triadă, alături de Anonim și de Radu Popescu, nemulțumit de introspecțiile pe care acest cronicar le face în atmosfera epocii și chiar în universul psihic al unor personaje, el îl plasează, în urma lecturilor comparative, pe ultimul loc, argumentându-și ierarhizarea prin lipsa darului expresiei, a intuiției asupra oamenilor și întâmplărilor din epocă, de care Radu Greceanu se face vinovat¹⁷.

¹² G. Călinescu, *op. cit.*, p. 37.

¹³ G. Ivașcu, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1969, p. 233-234.

¹⁴ *Dicționarul literaturii române...*, p. 412.

¹⁵ I. Rotaru, *Literatura română veche*, București, 1981, p. 198-200.

¹⁶ I. D. Lăudat, *Istoria literaturii române vechi*, partea II, București, 1969, p. 52-55.

¹⁷ N. Manolescu, *op. cit.*, p. 219.

A doua caracterizare completă a domniei brâncovenești din perspectiva unui martor al evenimentelor ne este oferită în *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717*, care prin omiterea voită de însuși autor a numelui său s-a înscris în catalogul lucrărilor istorico-literare în dreptul apelativului ANONIMUL BRÂNCOVENESC. Cum era de așteptat în animate pledoarii s-au angajat istoricii literari pe tema paternității ei. Mai întâi I.G.Sbiera în 1897, iar apoi Nicolae Iorga în 1899, atribuiau textul lui Radu Popescu¹⁸, polemica izbucnind în momentul în care Constantin Giurescu a infirmat această ipoteză, restabilind anonimul cronicii¹⁹. Ulterior, Ion Roman, în 1940, relua justificarea paternității în favoarea lui Radu Popescu (la fel ca și George Călinescu în 1945 și Eugen Stănescu în 1961), dar în 1941 Scarlat Struțeanu îl indica pe Teodor Corbea drept autor al acestei *Istории a Țării Românești*²⁰. În anii din urmă s-au vehiculat și alte ipoteze: în spatele Anonimului s-ar ascunde Preda Brâncoveanu, văr cu domnitorul, după părerea Elvirei Sorohan²¹, ipoteză ușor spulberată de alți critici; Dumitru Velciu înclină să creadă că e vorba de logofătul de "rumânie" a lui Brâncoveanu, postelnicul Constantin Strâmbeanu, probabil fost elev al Academiei domnești din București²².

O dezbatere atât de amplă și-a avut firește și susținători ai tezei anonimului, precum Constantin Grecescu care publica în 1959 ediția completă a cronicii, ori Mircea Cociu care a încercat să răspundă altfel la întrebarea - "cine e Anonimul?" -, abținându-se să propună o atribuire concretă. În viziunea lui M.Cociu, Anonimul trebuie să fi făcut parte din rândul micii boierimi muntene, să fi fost un partizan al familiei domnești și un dușman al Cantacuzinilor, în esență, un personaj foarte instruit, ce cunoștea latina, greaca, turca și italiana²³.

Imposibilitatea elucidării definitive a enigmei paternității și ca atare absența bagajului informațional despre biografia sigură a cronicarului a făcut ca mai toți criticii ce s-au apropiat de această operă să fie nevoiți să se mulțumească cu o riguroasă analiză a textului. Dinspre valorizările din perspectivă istorică (cele mai ample aparținându-i Aurorei Ilieș) putem să ne întoarcem la etichetările făcute de istoricii literari, pentru a schița, atât cât e posibil portretul Anonimului. Începând cu Nicolae Cartoian este subliniată expresivitatea literară deosebită caracteristică

¹⁸ N. I o r g a, *Cronicile muntene*, în vol. *Despre cronici și cronicari*, București, 1988, p. 51-63, unde scrierea Anonimului e prezentată ca fiind *Memoriile lui Radu Popescu*.

¹⁹ C. G i u r e s c u, *Contribuțiuni la studiul cronicilor muntene*, București, 1906, p. 120-150.

²⁰ D. V e l c i u, *O ipoteză nouă cu privire la autorul Cronicii anonime brâncovenești*, în "Limbă și literatură", vol. III, 1985, p. 335-336.

²¹ E. S o r o h a n, *Cronica anonimă brâncovenească. Contribuții cu privire la data scrierii și autorului ei*, în "Analele Universității Alexandru Ioan Cuza", Iași, secț. III (științe sociale), XII, 1966, fasc. 1, p. 81-86.

²² D. V e l c i u, *op. cit.*, p. 337-345.

²³ M. C o c i u, *Paternitatea Anonimului brâncovenesc în lumina criticii interne*, în "Revista de istorie și teorie literară", A 976, nr. 1, p. 71-81.

pentru "cea mai obiectivă ca ținută și cea mai frumoasă ca factură literară dintre cronicile brâncovenești"²⁴. Deși I.D.Lăudat găsește de cuviință să remarce doar că lucrarea Anonimului ocupă "un loc aparte", datorită obiectivității, stilului îngrijit, artei portretului și folosirii vorbirii populare²⁵, iar Șerban Cioculescu argumentează talentul literar al cronicarului numai prin erudiția de care dă dovadă și prin folosirea vorbirii directe și celei indirecte²⁶, în schimb George Ivașcu îi consacră pagini elogioase. Astfel, el socotește că lucrarea Anonimului, o "cronică oficială" cum o cataloghează, prin contrapondere la cea oficială a lui Radu Greceanu, e altceva decât o dublare a celei grecene. Preluând o sugestie de-a lui Iorga, Ivașcu consideră că scrierea reprezintă memoriile unui contemporan cu domnitorul, dar care scrie fără nici o urmă de adulație, deși cu căldura specifică unui adept al liniei politice brâncovenești. Din punct de vedere compozițional crede că este cea mai bine încheată și cea mai armonioasă dintre toate cronicile muntene, ceea ce îl face să creadă că probabil Constantin Brâncoveanu n-ar fi bănuțat că adevărata oglindă a domniei sale, peste veacuri, nu va fi oferită de cronică oficială, ci de "amintirile acestui Anonim"²⁷. *Dicționarul Literaturii române de la origini la 1900* remarcă și el sintaxa expresivă și calitatea expunerii²⁸, iar Ion Rotaru, tributar notațiilor lui Ivașcu, o raportează la întregul volum al cronicisticii muntene, percepând-o și el ca fiind "cea mai valoroasă realizare a graiului muntean în proza istoriografică"²⁹.

Încadrându-se în aceleași aspecte ce țin de reperele biobibliografice ale Anonimului mai putem nota că redactarea cronicii sale s-a făcut în două etape, așa cum a încercat Constantin Giurescu să le departajeze: în 1709 - prima parte, iar în 1716 - cea de a doua³⁰. De asemenea, un alt punct nodal ridicat de analiza cronicii îl reprezintă identificarea izvoarelor folosite, demers ce s-a transformat iarăși într-o polemică. Raportată la celelalte cronici ale vremii s-a vehiculat fie ideea că Anonimul a fost tributar lui Radu Greceanu și Radu Popescu, fie doar unuia din ei, fie că totuși a fost străin de orice influență³¹.

²⁴ N. C a r t o j a n, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1980, p. 460.

²⁵ I. D. L ă u d a t, *op. cit.*, p. 27-37.

²⁶ Ș. C i o c u l e s c u, *Variatăți critice*, București, 1966, p. 46-48.

²⁷ G. I v a ș c u, *op. cit.*, p. 261-262.

²⁸ *Dicționarul literaturii române...*, p. 39-41.

²⁹ I. R o t a r u, *op. cit.*, p. 213.

³⁰ C. G i u r e s c u, *op. cit.*

³¹ *Dicționarul literaturii române...*, p. 39; D. V e l c i u, *Un izvor nesemnălat al Anonimului brâncovenesc*, în "Revista de istorie și teorie literară", 1984, nr. 3, p. 88-94 afirmă că dimpotrivă, Radu Popescu e cel ce a beneficiat de opera Anonimului; M. C o c i u, *Izvoarele și datarea Anonimului brâncovenesc. O reconsiderare a argumentelor*, în "Revista de istorie și teorie literară", 1977, nr. 4, p. 520-534 demonstrează că Anonimul ar fi fost contemporan cu evenimentele relatate, nefiind vorba de o redactare ulterioară, cum susțin C. Grecescu și E. Stănescu.

În loc de epilog la această incursiune bibliografică, notațiile lui Nicolae Manolescu vin parcă să ne asigure că farmecul acestui cronicar muntean vine de dincolo de cuvinte, că oricum nici nu e așa de important să se rezolve dilema influenței reciproce între cronicarii munteni. Semnificativ pentru criticul bucureștean rămâne faptul că cronicarul dincolo de anonimul lui, se bucura de încredere la curtea domnească (de aici accesul la o serie de surse, spre exemplu conținutul unor tratate), că în ciuda simpatiei pentru domnul muntean s-a străduit să nu se lase furat de informații neverificate, iar stilul său fluent, presărat și cu neologisme, îi întregeste cartea de vizită³².

Al treilea cărturar muntean a cărui cronică, mult mai amplă însă, conține și reflecții despre domnia brâncovenească este RADU POPESCU. Sinuozitățile pe care i le-a rezervat viața, uciderea tatălui său Hrizea vornicul, din porunca lui Șerban Cantacuzino, pribegia constantinopolitană și moldoveană, reîntoarcerea în țară în 1687, obținerea unor înalte demnități (mare vornic și apoi mare ban al Craiovei) abia spre sfârșitul vieții, în vremea lui Nicolae Mavrocordat, convertirea sa în final în piosul Rafail monahul, nu vor trece fără a lăsa amprente asupra scrisului său. Un om instruit, apreciat de contemporani pentru cunoștințele de latină, greacă și turcă, educat pentru a ocupa înalte funcții diplomatice³³, n-a încercat să-și mascheze animozitatea față de Cantacuzini și simpatia pentru familia Bălenilor, căreia îi și aparținea prin legături de rudenie.

Cronica sa, *Istoriile domnilor Țării Românești*, a reprezentat un alt măr al discordiei pentru istoricii literari. Deoarece nu s-a păstrat nici un manuscris și nici o copie manuscrisă în întregime a fost mai dificilă reconstituirea părților ei și chiar foarte dificilă atribuirea întregului text al *Istoriilor* lui Radu Popescu. Astfel, s-a acceptat că perioada referitoare la evenimentele cuprinse între anii 1688-1729 a fost scrisă de Radu Popescu, la cererea lui Nicolae Mavrocordat. S-au vehiculat însă mai multe ipoteze legate de problema paternității paginilor din *Istorie* ce cuprind nararea evenimentelor de la 1290 la 1688. Textul, cunoscut în istoriografie și ca *Letopisețul Bălenilor*, o replică la *Letopisețul Cantacuzinesc*, a fost atribuit inițial de către Aron Densușianu și Nicolae Iorga (în 1899) lui Constantin căpitanul Filipescu, eroare care s-a dovedit a avea ca punct de plecare interpretarea superficială a precizării lui Nicolae Bălcescu, cel care publicase textul pentru întâia oară, în anii 1845-1846. El menționase doar că cronica fusese scrisă de Constantin Filipescu, ce era un copist ulterior și nu autorul ei, greșeală ce s-a prelungit și în analizele lui Hasdeu și Xenopol³⁴.

³² N. Manolescu, *op. cit.*, p. 220-221.

³³ S. Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, București, 1987, p. 121.

³⁴ A. I. Vasilescu, *Contribuțiuni la biografiile cronicarului Radu Popescu și compilatorului Constantin Căpitanul*, în vol. În amintirea lui Constantin Giurescu, București, 1944, p. 533-535.

O a doua ipoteză a început să-și facă loc în divagațiile critice din anul 1897, când I.G.Sbiera l-a susținut ca autor pentru prima dată pe Radu Popescu. La această părere s-a raliat și Constantin Giurescu, George Pascu³⁵, Constantin Grecescu³⁶, Nicolae Cartoian³⁷, iar mai apoi I.D.Lăudat³⁸ și Dumitru Velciu³⁹.

În fine, alți istorici literari s-au mărginit doar să infirme ipoteza paternității lui Radu Popescu asupra *Letopisețului Bălenilor*, neaducând în ecuația negației un alt nume, doar un prezumtiv membru al familiei Bălenilor, ascuns sub masca Anonimatului⁴⁰ (cum au procedat Emil Panaitescu⁴¹ și P.P.Panaitescu⁴²). Valoarea istorică a întregului text, un neîndoielnic document istoric, e atestată de folosirea unui bogat material cronicistic - cronică maghiară, turcești, cele ale lui Stavrinov și Matei al Mirelor, letopisețe moldovene - ce-l așează pe autor într-un punct central, de unde își îndreaptă atenția și spre istoria țărilor vecine: Moldova, Transilvania, Rusia, Turcia etc.

Valențele literare ale lucrării au fost elogios subliniate de George Călinescu care deși remarcă aciditatea unor portretizări și panseuri făcute de Radu Popescu, nu s-a oprit aici, ci conchidea: "dacă istoricul literar ar judeca după criteriile etice, Radu Popescu ar fi cel mai ticălos dintre cronicari. Însă ticăloșia unită cu talentul dă adesea cele mai de seamă opere"⁴³. Cu același ton admirativ pleda și i.d.lăudat, de astă dată îndeosebi pentru talentul de narator al cronicarului și pentru stăpânirea cu precizie a artei descrierii⁴⁴. Dacă Călinescu atenționase doar că Radu Popescu este un cronicar pe nedrept uitat, pentru Șerban Cioculescu el e cel mai înzestrat dintre cronicarii munteni disputându-și astfel întâietatea pentru această distincție cu Anonimul⁴⁵. În schimb, George Ivașcu se rezumă doar la a evidenția virulența limbajului utilizat de Radu Popescu, tonurile verbale foarte dure făcând din el primul scriitor român ce uzează de pamfletul literar⁴⁶. În sfârșit,

³⁵ G. Pascu, *Istoria literaturii române în sec. al XVII-lea*, Iași, 1922, p. 141-144.

³⁶ C o n s t. G r e c e s c u, *Câteva date noi în legătură cu istoria domnilor Țării Românești*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 279-284.

³⁷ N. C a r t o j a n, *op. cit.*, p. 442-449.

³⁸ I. D. L ă u d a t, *op. cit.*, p. 59-65.

³⁹ D. V e l c i u, *Cronicarul Radu Popescu*, București, 1987, p. 100.

⁴⁰ E. P a n a i t e s c u, *Cronicarul Radu Popescu și Istoriile domnilor Țării Românești*, București, 1908, p. 5-14.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² P. P. P a n a i t e s c u, *op. cit.*

⁴³ G. C ă l i n e s c u, *op. cit.*, p. 37.

⁴⁴ I. D. L ă u d a t, *op. cit.*, p. 102-104.

⁴⁵ Ș. C i o c u l e s c u, *op. cit.*, p. 63.

⁴⁶ G. I v a ș c u, *op. cit.*, p. 217.

Nicolae Manolescu semnaleză prezența unei adevărate arte a spectacolului în cronica lui Radu Popescu și în plus asociază fluența povestirii, tonul nervos cu atenția spre limbajul oamenilor de rând⁴⁷.

Reflectării domniei brâncovenești în cronistica munteană i se mai poate asocia, chiar dacă doar cu succinte precizări, ce privesc doar primii ani de domnie, și *Letopisețul Cantacuzinesc* sau *Istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini (1290-1690)*.

Aparținând începuturilor istoriografice românești din Muntenia, letopisețul cantacuzinesc, redactat se pare de Stoica Ludescu⁴⁸, este în același timp o mărturie a rupturii ce caracteriza mediul politic, boieresc. Din punct de vedere cronologic schițată înainte de *Letopisețul Bălenilor*, scrierea reprezintă o continuare a cronicii țării, ce a început să fie redactată în timpul lui Matei Basarab.

Moldova care, cel puțin până la finele secolului al XVII-lea, ocupa un loc însemnat în planurile brâncovenești de exercitare a protectoratului asupra tuturor teritoriilor românești, a punctat și ea, în câteva scrieri contemporane, cadrul evenimential de la curtea munteană. Unele din aceste izvoare sunt dovada unei meșteșugite arte narative, autorii lor fiind nume mult prea cunoscute, precum Dimitrie Cantemir, Ion Neculce, sau chiar Nicolae Costin; altele; în schimb, oferă din perspectiva subiectului nostru doar câteva piese la dosarul unor fapte ori personalități din epoca brâncovenească (precum *Letopisețul Țării Moldovei de la Istratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir - 1661-1709* și *A doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat în Moldova (1711-1716)* prezentată de Axinte Uricarul⁴⁹).

Cel mai strălucit reprezentant al istoriografiei moldovene a epocii, DIMITRIE CANTEMIR, a încercat, în primul rând prin lucrările sale de istorie românească și de istorie universală, să ofere un posibil răspuns, în limbaj cronic, la relatările muntenești despre Valahia, ce erau scrise de pe poziții procantacuzine și probâncovenești. Autorul nici nu încearcă să construiască pledoarii pentru a arăta valabilitatea interpretărilor sale, fiind convins că aceasta e evidentă atâta vreme cât precisase de la început că era un martor al evenimentelor relatate. Incursiuni în domnia lui Brâncoveanu, dușmanul său declarat, regăsim bunăoară în *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului otoman*, lucrare ce îl recomanda ca cel mai bun orientalist al Europei în acea vreme⁵⁰. În schimb, *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor*, scrise în 1718, păstrate doar într-o variantă rusească, nu erau doar o simplă saga a familiilor muntene, ci și o precisă introspecție, cu un ton

⁴⁷ N. Manolescu, *op. cit.*, p. 218.

⁴⁸ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 224-232.

⁴⁹ Vezi volumul *Cronici brâncovenești*, ed. de D.H. Mazilu, București, 1988.

⁵⁰ E. Țarălunghă, *Dimitrie Cantemir*, București, 1989, p. 70-71.

polemic, în culisele vieții de la curtea Valahiei, țesută în jurul personajului principal al cărții - stolnicul Cantacuzino, "inspiratorul" politicii domnești de atunci⁵¹.

Într-o cu totul altă ținută, *Istoria ieroglifică* (1705) a fost menită a releva fața ascunsă a evenimentelor, care conform opticii cantemiriene trebuia să conducă spre restabilirea ordinii naturale a lumii, întemeiată pe supremația adevărului. Roman alegoric, inspirat din realitatea nemijlocită, cu adâncă semnificație morală, înnobilit de suprasensurile ascunse în simbolurile folosite, a suscitat discuții vizavi de oportunitatea încadrării sale în categoria izvoarelor istorice. Astfel, dacă Nicolae Iorga și Ilie Minea au fost tentați să aprecieze valoarea de document istoric a *Istoriei ieroglifice*, P.P.Panaiteșcu se rezuma la a o eticheta doar ca un pamflet politic, căruia i-ar fi lipsit ambițiile de izvor istoric⁵². În pofida acestei ultime aprecieri, ni se pare important să accentuăm că autorul reușește să contureze portrete ale unor personaje istorice, ce pot fi foarte bine expresia unei imagini reale, camuflată însă de intenția ludică într-un limbaj mai puțin obișnuit.

Însoțindu-l pe Cantemir în Rusia după înfrângerea de la Stănilești (1711) și reîntorcându-se în țară abia în 1720, ION NECULCE și-a scris cronica după 1733, de pe aceeași atitudine dezaprobatoare față de destinul Țării Românești în vremea lui Constantin Brâncoveanu. *Letopisețul Țării Moldovei* era o evocare a unor fapte în parte trăite de cronicar, chiar dacă reconstituirea lor se făcea după ce evenimentele în sine se consumaseră deja. Talentat povestitor, considerat de Călinescu drept un Creangă al secolului al XVIII-lea, ce avusese un rol important în ierarhia dregătorească a țării ca vornic al Țării de Sus, departe de a fi un erudit, Neculce preluase cu o totală responsabilitate pentru istoria țării redactarea cronicii Moldovei de unde o lăsase Miron Costin până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1661-1743), o încercare destul de dificilă, caracterizată chiar ca saint-simoniană, dacă se are în vedere enorma cantitate de fapte ce trebuiau extrase dintr-o memorie care se părea că funcționase aproape perfect⁵³.

Colegul său de divan în vremea lui Nicolae Mavrocordat, NICOLAE COSTIN, fiul lui Miron Costin, ajuns logofăt și totodată cronicarul oficial al domnitorului citat, interesează subiectul nostru prin *Letopisețul Țării Moldovei (1709-1711)*. Descriind prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat în Moldova, își prelungește cronica și cu evenimente din perioada cantemiriană, analizând bătălia de la Stănilești (1711) și amintind în acest context și atitudinea Țării românești⁵⁴.

⁵¹ *Ibidem*, p. 98-99.

⁵² D. C a n t e m i r, *Opere complete*, vol. IV, *Istoria ieroglifică*, București, 1973, p. 35-36.

⁵³ I. N e c u l c e, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1980, p. 403.

⁵⁴ vezi N. C o s t i n, *Opere*, vol. I, Iași, 1976, *passim*.

B. Construirea unui personaj: Brâncoveanu

Martori ai spectaculosului derulat la curtea brâncovenească, cronicarii epocii, în special cei munteni s-au străduit, conform unei interioare opțiuni politice, să contureze adevărate portrete în proză ale conducătorului Munteniei. Această tentativă pare înrădăcinată în firesc în compoziția lui Radu Greceanu, cronicarul oficial al domniei. El alege predoslovia, redactată la aniversarea a zece ani de domnie, drept locul cel mai nimerit pentru a plasa o imagine amplă a domnitorului, cu scopul de a impune în conștiința contemporanilor și a urmașilor un "model voievodal"⁵⁵. Este momentul în care Radu Greceanu face un adevărat tur de forță în a enumera calitățile lui Brâncoveanu: "Căci măria ta ești cu daruri vrednice împodobit și ai îngrijit de această țară cu o așa adâncă pricepere și înaltă priveghere, cu atâta blândețe și răbdare, pornită din sufletească dragoste ce îi porți, încât eu poci să dau chezășie că politica luminată și plină de bunătate a înălțimii-tale este în adevărată asemănare cu înțelepciunea lui Democrite"⁵⁶. Pledoaria făcută de cronicar cu convingerea că destinatarul predosloviei poate "purta tronul Țării Ungrovlahiei", are ca temelie lungă serie a virtuților morale ale lui Brâncoveanu, în centrul cărora stau "înțelepciunea și multa bunătate". Pentru rotunjirea construcției nu putea lipsi termenul de comparație, mascat într-o aluzivă referire la timpul înaintașului lui Brâncoveanu: "nici nu însuflă spaima supușilor mării tale ca alți stăpânitori, căci prin dragoste îi apropii"⁵⁷. Există în această introducere ce amintește prin superlativele de la început ("Preainălțatului și prealuminatului și preaslăvitului și de la Dumnezeu iubitorului stăpânului și oblăduitorului Io Costandin Basarab Brâncoveanu voievod și domn a toată Ungrovlahia") de predosloviile din tipăriturile contemporane intenția clară de a transforma statutul textului, dintr-o cronică scrisă la porunca domnească într-un dar oferit voievodului de unul din supuși, care semnează cu umilință: "mica și preaplecata slugă".

Scriind dintr-un impuls personal, simțindu-se probabil responsabil în fața posterității de veridicitatea celor expuse, Anonimul, care de altfel nici n-a evadat prea mult în cronica sa în afara cadrului îngust al curții domnești, alege o altă coordonată temporală pentru a-și prezenta eroul. Nu o aniversare, ci întoarcerea de la Constantinopol în 1703 și numirea lui Brâncoveanu domn pe viață, îl fac pe cronicar să explice, în termeni rostuiți drept concluzie: "iar acest domn în toate au avut noroc, bogat, frumos la chip, la stat, vorba lui frumoasă, cu minte mare, rude multe, fii, fete din destul; gineri, nurori așisderea, cinste mare și boieria lui și domnia lui, ci au domnit nici o lipsă nu au avut. Și acest domn ar fi putut să zică

⁵⁵ D. H. M a z i l u, *Cronicari munteni*, București, 1978, p. 151.

⁵⁶ R. G r e c e a n u, *op. cit.*, p. 9.

⁵⁷ *Ibidem.*

cuvintele lui Solomon că orice i-a pohtit inima lui nu i-au lipsit"⁵⁸.

Pentru autorul *Letopisețului Cantacuzinesc* apartenența lui Brâncoveanu la casta înalților dregători în momentul alegerii ca domn este o recomandare serioasă. Acesteia i se mai asociază, într-o foarte sumară expunere, originea domnească și evidența înțelepciunii: "aleseră dintre dânșii pre un boieriu anume jupan Costandin Brâncoveanu, marele logofăt, de-l ridicară să le fie domn, că-l știa că iaste înțelept și să trăgea din odraslă domnească"⁵⁹.

În schimb, pentru ultimul martor cărturăresc al Munteniei, Radu Popescu, ce-și rezervă exploziile de încântare doar pentru domnia lui Nicolae Mavrocordat, prezentarea lui Constantin Brâncoveanu se rezumă doar la conturarea mulțumirii și fericirii de sine a voievodului, ce decurgeau dintr-o deja mitologică bogăție, dar care pentru cronicar nu este suficientă pentru a i se acorda stima și lauda contemporaneității: "Costandin Vodă Brâncoveanu în domnia lui au fost fericit de toți oamenii țării, și încă și de oamenii altor țări, cât i s-au auzit numele, iar nu lăudat, pentru că alta iaste fericirea, alta iaste lauda. Iastă osăbire între laudă și între fericire, că să fericesc mulți împărați, crai, domni, boieri, pentru noroc ce au în viața lor, după pofta și voia celor trupești lucruri, cum avuții multe să aibă cu cinste, cu îndelungări de stăpânire și altele ca acestea"⁶⁰. Însă, ca o răsturnare a imaginii oferite de Radu Greceanu, Popescu nu se sfiște să exagereze până într-atât defectele lui Brâncoveanu încât să nu recunoască nici un merit al stăpânirii sale în Muntenia: "Costandin Vodă nici bunătate sufletească n-au arătat în viața și domnia lui, pentru ca să să laude, ci mai vârtos este a să huli pentru multe fapte rele ce-au făcut în domnia lui"⁶¹.

Portretizări în aceleași sumbre tonalități cromatice transpar și din lucrările contemporanilor săi moldoveni care ilustrează astfel învrăjbirea politică dintre familiile domnitoare ale celor două țări române. În așa zisa "secretă" *Istorie ieroglifică*, Dimitrie Cantemir nu se sfiște să facă din rivalul său un întunecat personaj: "iară în monarhia păsărilor este pasărea care se cheamă Corb (Brâncoveanu - n.n.) care măcar că din tagma a doua era, însă cu o întâmplare epitrop Vulturului era" (domn al Țării Românești - n.n.). Stăpânirea acestuia devine pentru Cantemir expresia totală a despotismului domnesc: "iară lucrurile în monarhia păsărilor a face sau a desface în voia sa avea, nici glas sau cuvânt împotriva lui cineva a scorni a îndrăzni a putea"⁶².

⁵⁸ Anonimul brâncovenesc, *Istoria...*, în vol. *Cronicari munteni*, ed. de M. Gregorian, vol. II, București, 1961, p.337.

⁵⁹ *Letopisețul Cantacuzinesc* în vol. *Cronici brâncovenesti*, p. 326.

⁶⁰ R. P o p e s c u, *Istoriile domnilor Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, vol. II, București, 1984, p. 242.

⁶¹ *Ibidem*, p. 243.

⁶² D. C a n t e m i r, *op. cit.*, p. 78.

Înceind prezentarea tragicului sfârșit al familiei Brâncoveanu, Neculce consideră de cuviință să recurgă la o imagine a domnului conformă cu înțelepciunea populară și cu sancționarea divină: "Precum se zice «domn bogat și fără de sfat», adevărat că atunci Brâncoveanu Vodă au fost fără de sfat, dacă s-au mâniat Dumnezeu pre dânsul. Iară mai înainte în vreo treizeci de ani, tot cu sfat au fost, că ținea Dumnezeu cu dânsul și-i ierta osânda, iar acum n-au vrut să-l mai rabde"⁶³.

C. *Un spectacol de epocă: ceremonialul înscăunării*

În asociație cu această portretizare este ceremonialul înscăunării lui Brâncoveanu, petrecut în toamna lui 1688, prezentat în înlănțuirea detaliilor sau doar într-o succintă transpunere de aceeași martori oculari - cronicarii. În rememorarea lui Radu Greceanu alegerea domnului echivala cu împlinirea voinței țării și era urmată de ceremonialul încoronării, care prin fastul său amintea de o atmosferă bizantină. Îmbrăcat cu caftanul domniei, Brâncoveanu este "uns" domn de un reprezentant al puterii divine, de astă dată patriarhul Dionisie al Constantinopolului aflat printr-o stranie coincidență în Țara Românească. Ceea ce a urmat amintește de omagiul medieval vasalic, ai cărui protagoniști erau acum boierii munteni: "Decii ieșind din biserică, îndată și calul domnesc i-au adus cu toată podoaba, și toți slujitorii, și toată orânduiala domnească fiind au încălecat și la curtea domnească au mers și au intrat, și cântând axion după obicei, sfintele icoane au sărutat și jurămintele acolo cu boierii încredințându-se, în sfânta evanghelie ca cu măriia sa în dreptate să ție, după aceea în casele domnești, în divanul cel mare suindu-se, în scaunul domnesc au șezut și cu tunurile dând, mare veselie s-au făcut de domnie nouă".

Greceanu caută de la începutul cronicii sale să aducă un sens suprem, inatacabil al alegerii Brâncoveanului și-l găsește în voința divină, în fața căreia nici chiar cel vizat nu putea alege o altă cale: "iar nici într-alt chip să urmeze nu putea, de vreme ce de la Dumnezeu orânduiala era, după cuvântul carele zice «că tot darul desăvârșit de sus ieste»"⁶⁴. Actul înnobilit astfel e plasat într-un spațiu al idealității. Ulterior, Greceanu introduce și alte elemente prin care dorea o legitimare cât mai puternică a ascensiunii lui Brâncoveanu spre putere. Fostul mare logofăt, numit consecvent și insistent - Basarab - este declarat "bătrân moștean al țării", iar drepturile lui coboară prin Matei din Brâncoveni și Neagoe spre începuturi, astfel încât Brâncoveanu ocupa cum era firesc, tronul strămoșilor săi⁶⁵.

⁶³ I. Neculce, *Cronica*, ed. de Al.Procopovici, vol. II, Craiova, 1932, p. 352.

⁶⁴ R. Greceanu, *op. cit.*, p. 15.

⁶⁵ D. Mazilu, *op. cit.*, p. 165.

În cronică Anonimului alegerea lui Brâncoveanu este înfățișată într-o ținută mai apropiată de realitatea vremurilor, ca expresie a unei solidarități boierești într-o conjunctură europeană tensionată și nu atât de generos ca la Radu Greceanu, ce vorbea despre o unanimă dorință munteană: "boierii făcură socoteală că Constantin logofătul Brâncoveanu este neam de-al lui Matei vodă și are și alte bunătăți, blândețe și altele; să-l ridice pre dânsul domn că și om este în vârstă, de va putea chivernisi domnia cum se cade"⁶⁶. Abia după recunoașterea noului domn de către boieri la mitropolie, simbolizată prin gestul vasalic al sărutării mâinii și urarea de "mnoga leata", a urmat, în viziunea Anonimului efuziunea de simpatie a celorlalți supuși, oameni de rând care vin la curtea domnească să-l salute pe noul domn⁶⁷.

Credincios unei viziuni boierești, *Letopisețul cantacuzinesc* propune reconstituirea momentului din perspectiva semnificației sale pentru boierimea țării și a implicării acesteia în culisele politicii muntene. După ce ni se spune că "boierimea și cu alții cu toți *nu avură cum face într-alt chip*" (s.n.) urmează aceleași secvențe ale ungerii de la Mitropolie, iar apoi ceremonialul omagierii noului domn, asemănător cu cel schițat în cronică anonimă, "și așa ieșind de acolo (din mitropolie - n.n.) l-au pus în scaun domnesc până i-au cântat mnoga leta, mergând toată boierimea de i-au sărutat mâna"⁶⁸. Cronică boierească se oprește aici, nemaiaștind nimic despre înfățișarea în fața noului voievod și a altor supuși ai țării.

Momentul de început al domniei nu i-a scăpat nici lui Radu Popescu, care îl conturează cu detășarea-i specifică. Pentru el evenimentul nu are altă semnificație decât că deschide un alt capitol al cronicii, intitulat *Domnia lui Costandin-Vodă Brâncoveanu*, în care ceremonialului nu i se conferă nimic din aureola imperială ce o evidențiasse Greceanu, ci doar o derulare conformă cu respectarea tradiției. Sunt amintiți factorii puterii - bisericești și otomane - care asistau la încoronare pentru a atribui autenticitatea necesară: "l-au chemat și pe el acolo la Mitropolie și au făcut alegere pe care vor pune domn și au găsit cu sfatul lor să puie pe Costandin Brâncoveanu și îndată aducând caftan, capigi bașa au luat caftanul și l-au îmbrăcat pe Costandin Brâncoveanul. Decii au intrat în biserică și l-au cântat mnogo leta după obicei și mai aducând de la curte și toată slujitorimea și toată rânduiala ce se cade domniei și au ieșit din biserică și încălecând au venit în curtea domnească cu alai"⁶⁹. În ciuda semnificației momentului, Radu Popescu nu recurge nici la descendența basarabească, nici la epitetele pline de prețiozitate verbală, mulțumindu-se doar să-l înregistreze pe domnul Valahiei ca pe un simplu personaj, doar cu numele de Constantin Brâncoveanu.

⁶⁶ Anonimul în *Cronici brâncovenești*, p. 239.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 240.

⁶⁸ *Letopisețul cantacuzinesc*, în loc. cit., p. 326.

⁶⁹ R. Popescu, *op. cit.*, p. 227.

D. *Un delicat echilibru: voievodul și boierii*

În timpul lui Constantin Brâncoveanu, Țara Românească este tributară unui model de organizare tradițională în care acțiunile voievodului erau preluate și împinse până la transpunerea în faptă de membrii curții domnești. Ce traiectorie au urmat relațiile domnului cu boierimea țării, chiar din 1688 și până spre sfârșitul domniei se poate urmări interogând consemnările cronicărești.

Pentru a crea o imagine cât mai apropiată de ideal, Radu Greceanu subliniază gestul unanim al boierimii care "la Mitropolie adunându-se și sfat pentru alegerea de domn făcând" optează pentru numele Brâncoveanului⁷⁰. Solidaritatea tuturor boierilor țării se regăsește doar în primele pagini ale cronicii, ce coincid cu sărbătorirea alegerii. În climatul creat de necesitatea recunoașterii noii domnii de către Poartă și al înștiințării soliei ce fusese trimisă la Viena de antecesorul lui Brâncoveanu, apar primele manifestări de opoziție boierească. "Eroul" lor este pentru început Constantin Bălăceanu, căruia, "vestirea domniei lui Costandin-Vodă peste voie fiind, altele mai de demult în inima lui hrănind și socotind, la mare mâhnire au venit"⁷¹. În ciuda acestei prime rupturi în relațiile domnului cu boierii pe care cronicarul Radu Greceanu o înregistrează, tot el revine cu alte notații în succesiunea lor faptică, reiterând o nouă concentrare a boierimii în jurul lui Brâncoveanu într-un dramatic moment politic: intrarea austriecilor în țară. "Atuncea domnul, văzând că nu mai iaste nădejde de mântuire de ei, făcut-au sfat cu boierii și din două rele cel mai puțin rău alegând, că după cererile lor a-i chivernisi rău era, iar și nechivernisiți a-i lăsa rău era, iarăși pe alți boieri au trimis la nemți... pentru ca să vază ce iaste cererea lor...", completând cu informații despre o nouă întrunire a divanului pentru a hotărî și trimiterea unei solii la turci: "atuncea dar domnul de acoloa, de la Cotroceni, au făcut sfat cu boierii și au ales boierii de au trimis la Poartă... pentru ca să facă știre la împărăție că nemții au intrat în țară"⁷².

Nu este uitat nici numele altui opozant boieresc: Staico paharnicul și complotul organizat de acesta împotriva lui Brâncoveanu, ca "un om foarte rău și zavistnic ce era, înălțându-se și el cu hirea a apuca domnia", gest pus de cronicar pe seama originii sale modeste și a nechibzuinței ce izvora din totala lui necredință: "și nu se uita că nu se dau acestea nici celui ce aleargă, ci cui Dumnezeu va"⁷³.

⁷⁰ R. Greceanu, *op. cit.*, p. 14.

⁷¹ *Ibidem*, p. 17.

⁷² *Ibidem*, p. 22-24.

⁷³ *Ibidem*, p. 54.

Paginile următoare ale cronicii sunt în măsură să ilustreze o stare de lucruri frecventă și în alte domnii: scindarea boierimii în două grupări antagonice: simpatizanții și opozanții voievodului. Această animozitate va fi evidentă în anul 1703, când Brâncoveanu e chemat la Poartă, ca rezultat al uneltirilor unei părți a boierimii: "însemnăm aici cum unii boieri vrăjmași ai măriei sale lui Costandin Vodă pe vizirul la cale au pus de au chemat la Odriu pe măria-sa"⁷⁴. Cine erau acești boieri adversari Radu Greceanu nu spune, însă nu repetă omisiunea atunci când descrie impresionanta suită a domnului cu care s-a înfățișat în fața sultanului, cu 30 de boieri fiind nominalizați "pentru ca să se știe pentru o pornire cine și cine au fostu aicea îi însemnăm"⁷⁵.

Dacă Radu Greceanu transpune în scris fluctuanta relație a domnului cu boierii, așa cum i-a cerut Brâncoveanu s-o facă, Anonimul ajunge să se identifice cu domnitorul, atât de mult încât să împrumute de la acesta modul de a judeca, de a iubi, de a urî sau de a sancționa. Situându-și începutul discursului în preajma alegerii lui Brâncoveanu ca domn al Valahiei, Anonimul decantează mobilurile boierilor atunci când au optat pentru o alegere internă a conducătorului: "hotărând că nu este bine să facă zăbavă a nu pune domn și nu este bine să meargă la Poarta turcească să ceară domn"⁷⁶. Cum Anonimului i-a fost recunoscută iscusința de a separa faptele semnificative de cele fără greutate, el insistă mult mai mult decât a făcut-o Greceanu asupra jurământului cerut de domn boierilor, după înscăunarea sa, încercând chiar o reproducere a solicitărilor domnitorului: "să jurați înaintea lui Hristos precum veți fi cu dreptate și de ar veni vreo primejdie domniei mele, despre vreo parte, să stați cu mine toți"⁷⁷.

Ca și Greceanu și Anonimul îl introduce în cronică pe Bălăceanu, încondeindu-l la fel de aspru pentru purtarea sa lipsită de rațiune ce viza răsturnarea lui Brâncoveanu: "însă se înșela ca un Bălăcean, că Bălăcenii totdeauna își întindeau mâna după niște păreri nebunești, adecă după viteji"⁷⁸. Spre deosebire de Greceanu, Anonimul amintește exact care dintre boieri au fost mediatori în discuțiile cu reprezentanții puterilor vecine: postelnicul Radu Golescu, trimis de generalul Heissler, în fapt pentru a atenua conflictul cu Bălăceanu, apoi Radu Popescu, Anonimul redând chiar dialogul acestuia cu generalul Heissler (amănunt al cronicii ce va cântări mult pentru criticii care au încercat să-l identifice pe Anonim cu Radu Popescu).

Și *Letopisețul Cantacuzinesc*, ce se oprește la primii ani de stăpânire brâncovenească, reține la fel de detaliat, străduindu-se chiar să consemneze frazeologic discursul domnitorului, jurământul pe care acesta l-a cerut, în 1688,

⁷⁴ *Ibidem*, cap. LIX, p. 118.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 121.

⁷⁶ Anonimul, în vol. *Cronici brâncovenești*, p. 238.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 240.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 246.

boierilor săi: "Iată, am ascultat eu rugăciunea dumneavoastră, de mi-am lăsat toată odihna și toate moșiile mele și mai mult fără voia mea m-ați rădicat domn. Acum dară să cade și dumneavoastră să vă arătați credința cea adevărată, cum că vă veți afla în toată vremea lângă noi, cu slujbă dreaptă și credincioasă și veți face toate poruncile domniei fără nici o îndoială, precum și noi ne făgăduim să aveți dumneavoastră și toată țara de la noi dreptate"⁷⁹. E mai mult decât o mărturisire de credință în înregistrarea aceasta, e consemnarea dorinței ca alianța cu Cantacuzinii să rămână indisolubilă, așa cum se anunța în primele zile de domnie. Cronicarul Cantacuzinilor sugerează așadar importanța păstrării, în limitele deplinei înțelegeri a pactului inițial al domnitorului cu cei mai însemnați dintre supuși: boierii.

Radu Popescu, a cărui condei incisiv își face simțită prezența în primele rânduri dedicate lui Brâncoveanu, nu surprinde atunci când optează pentru conturarea petelor întunecate din jurul raportului domn-boierime. Dacă jurământul de credință al boierilor este notat cu aerul că el nu valorează mai mult decât un fapt divers, pagini mai consistente redau pedeapsa capitală aplicată unor boieri vrăjmași, uneori chiar cu eludarea cauzei reale a abuzurilor comise, doar ca o întruchipare a mâniei domnești: "Pricina morții Cârșii alta n-a fost, fără decât numai căci s-au certat cu Brâncoveanu în boieriile lor, pentru lucrul mai de nimic. Deci Brâncoveanu fiind minte ascunsă pizmă și viind la domnie și-au vărsat mânia cu moarte, ce l-au omorât"⁸⁰.

În întreaga ierarhie boierească, cronicarul stăruie mai mult asupra Cantacuzinilor, dușmani ai familiei sale, ce sunt etichetați în conformitate cu atitudinea sa personală, ceea ce nu putea conduce decât spre judecăți subiective, precum: "În mijlocul vremilor acestora Cantacuzinii, cari pururea au fost vicleni domnilor și n-au fost odihniți de nici un domn, și acum la Costandin-Vodă au început să-l viclenească și să-l deșrădăcineze din fața pământului, neavând altă pricină fără numai răutatea lor, aceea ce din fire au avut și mai dinainte"⁸¹. Nu lipsesc așadar nici aluzii la o similară atitudine comportamentală și în alte împrejurări, cu siguranță cele ce priveau propria familie a cronicarului.

E. Alte personaje

Boieri simpatizanți sau opozanți, domnitori ai Moldovei sau ai Transilvaniei, oameni de cultură, membrii ai familiei, generali austrieci și atâția alții construiesc o lume ale cărei trăsături sunt mai palide sau mai pregnant conturate în fiecare din aceste scrieri contemporane.

⁷⁹ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, în loc. cit., p. 327.

⁸⁰ R. P o p e s c u, *op. cit.*, p. 230.

⁸¹ *Ibidem*, p. 240-241.

Radu Greceanu, spre exemplu, nu alcătuiește decât arareori portrete în adevăratul înțeles al cuvântului, mulțumindu-se doar să găsească și să aplice fiecăruia o "marcă" fundamentală. Înșușirea cronologică a evenimentelor îl conduce mai întâi spre Șerban Cantacuzino, înmormântat "cu fală și cu cinste mare ca un domn", apoi spre Pârvu Cantacuzino, "om iscusit, nepot de frate lui Șerban Vodă", preotul Necula, "grec și veche slugă a casii măriei sale lui Costandin Vodă și om foarte politic, știut, vrednic în toate", sau spre Antiohie, "feciorul lui Cantemir, fiind domnu Țării Moldovei, nu era îndestulat până încât mânca și jefuia acea biată țară și sugea sângele săracilor", ori spre personalități străine, precum lordul Paget, "om mare cinstit și înțelept" și Dosithei patriarhul, "mare om și învățat foarte..."⁸². Foarte multe exemple ar putea urma aceeași manieră de caracterizare lapidară, de care uzează din plin Radu Greceanu.

O enumerare doar a câtorva din personajele care-i populează cronica învederează un autor atras doar de arta narării, nu de introspecției psihologice. În cronica lui Radu Greceanu personajele se autodefinesc prin faptele lor ori prin conjunctura în care sunt surprinse. Cronicarul nu ne oferă propria-i părere despre toate aceste personalități, ci ne decupează doar fapte ce devin istorie. În rest, toate etichetările sumare pe care le face seamănă într-atât încât doar citindu-le ar fi practic imposibil să-l deosebim, spre exemplu, pe patriarhul Dosithei de lordul Paget. Doar "necrologul" ce i se face lui Constantin Bălăceanu aduce a portret literar ("că acest Costandin Bălăceanu nu-l lăsa, ticălosul, trufia ca să-și aducă aminte de Dumnezeu ci credea avere și în cai și în arme și în vitejii și în fandasii nebunești și nu știa că nu ieste Dumnezeu înaintea celor ce nu să țin de dânsul, ci așa cu acestea și-au pus sufletul și viața"⁸³ alături de plasarea lui Toma Cantacuzino în tabăra trădării ("carele tocma ca cel din 12 apostoli, Iuda, alegându-se și de către stăpânul său fără de nici o nevoie ca un viclean hainindu-se, Iudii cu adevărat s-au asemănat, pentru că din râvna ce pururea spre cele dășarte lumești avea, uitând cinstea, folosul, mila și căutarea..."⁸⁴).

În schimb, un valoros stilist, a cărui incontestabilă supremație printre semeni nu poate fi tăgăduită se dovedește a fi Anonimul. Personajele epocii ce devin personajele cronicii, aceleași multe dintre ele cu cele întâlnite în cronica lui Greceanu, sunt mai precis individualizate. Notațiile cronicarului se încheagă cel mai bine tot în încercarea de definire a adversarilor domnului: același Bălăceanu și generalul Heissler. Fiind un alter ego literar al lui Brâncoveanu, Anonimul e necruțător cu aroganța Bălăceanului, cu vădita intenție de a-l discredita, chiar folosindu-se de date care "motivează" la nivelul eredității nebunia boierului:

⁸² R. Greceanu, *op. cit.*, passim.

⁸³ *Ibidem*, p. 39-40.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 170.

"precum și tată-său Badea vornicul Bălăceanul, în zilele lui Antonie Vodă au ucis niște negustori moscovitii..De acest feliu de viteji erau Bălăcenii"⁸⁵. În consecință, pedepsirea lui Bălăceanu vine ca o sancțiune în numele unui principiu etic, despre care Anonimul crede că a fost o pecete a epocii: "Ci capul l-au trimis la București de l-au pus într-o sulită în ziua de Sântă Măria Mare, că întru acea zi se lăuda Bălăceanu că va să fie la București, iar trupul i-au rămas acolo batjocură oamenilor"⁸⁶.

Celălalt opozant, generalul Heissler, aflat pe aceeași platformă ideologică cu Bălăceanu, nu scapă nici el de pata de umbră cu care îl acoperă naratorul. Impulsiv, lipsit de luciditate, acesta afișa o mândrie vecină cu aroganța: "și lui Haizlar încă să-i pogoare nasul cel înalt al mândriei lui"⁸⁷.

Alte personaje apar în conturarea Anonimului ca purtătoare ale câte unui stigmat definitoriu, cum e lăcomia bineștiută a lui Constantin Duca: "Iar Constantin Vodă Duca, au venit domn cu steag de la împărăție în Țara Moldovei și domnea cu pace; însă averea lui Cantemir Vodă și a boierilor lui o cerea în tot felul și unde o găsea o lua..."⁸⁸

Radu Popescu se poate recomanda cel mai bine cu meritele sale de moralist autentic ce se ivesc în tentativele sale de sancționare ale unor fapte ce contravin principiilor etice. Bunăoară, creionarea stolnicului Cantacuzino o face cu armele apostrofării pentru uneltirile ce au condus la mazilirea lui Brâncoveanu. "Numai hoțul acel bătrân, tată-său Costandin Stolnicul, știind toate tainele nepotului-său Costandin Vodă, pentru că le știa toate, avându-l ca pre un unchi și ca pre un părinte..."⁸⁹.

F. Pledoarii pentru o saga brâncovenească

Mărturii despre o istorie trăită, cronicile muntene și moldovene din epoca brâncovenească au totodată darul de a reconstitui evenimente plăcute sau scandaloase, tragice sau vesele în care e implicată familia domnitoare din Muntenia. Chiar dacă luxul, bogăția, fastul ceremonialelor cu rezonanță bizantină nu sunt derulate întotdeauna cu o încărcătură de amănunte, rămâne totuși posibilitatea pătrunderii în intimitatea unor momente cu rezonanță deosebită pentru familia Brâncovenilor.

Radu Greceanu, cronicarul ce se dovedește a fi cel mai minuțios la acest capitol, înfățișează de astă dată un domnitor atent la toate ieșirile sale în public, pentru care se pare că avea o adevărată vocație, fiind capabil chiar să și le regizeze

⁸⁵ Anonimul, în vol. *Cronici brâncovenești*, p. 146.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 292.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 249.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 305.

⁸⁹ R. P o p e s c u, *op. cit.*, p. 245.

singur⁹⁰. Cronicarul curții pare fascinat în primul rând de tot ceea ce îl aruncă pe voievod în aria spectacolului, nunțile fiicelor și fiilor domnului, care îi oferă posibilitatea unor relatări amănunțite ale ceremonialelor la care a asistat. Radu Greceanu dezvăluie o față mai puțin știută a lui Brâncoveanu, modelată din amestecul unei griji paterne cu raționamentul politic. De aici importanța acordată căsătoriei fiicei Maria cu fiul lui Gheorghe Duca, Constantin Duca, ajuns stăpân al Moldovei. Evenimentului i se acordă proporții însemnate, suita ce o conducea pe tânăra doamnă în țara vecină e impresionantă, din ea făcând parte doamna Stanca, stolnicul Cantacuzino, alți boieri și curteni ai Țării Românești. Rolul de regizor e asumat în întregime de Brâncoveanu, tatăl miresei: "gătit-au măria sa pre fiica măriei-sale cu toate cele vrednice cuvioase și domnești cinste și orânduială, și împreună cu cinstite și mari obraze o au trimis... (la Iași - n.n.)"⁹¹. Însemnătatea acestei alianțe matrimoniale este notificată de cronicar și în capitolul următor al cronicii, ce relatează o vizită în Țara Românească a Mariei, ce e de astă dată "doamna Maria de la Moldova". Însoțită și ea de un impresionant alai, din care nu lipsea soacra ei, doamna Anastasia, e primită de Brâncoveanu "despre o parte ca pre o fiică, despre altă parte ca o doamnă a unei țări, că după altă cinste și primință ce i-au făcut de la hotar până a veni la București, trimis-au măria sa Costandin Vodă pe doamna măriei sale împreună cu toți coconii măriei sale și cu multă boierime și jupâneșe cu toată slujitorimea, de le-au ieșit întru întâmpinare la Colentina"⁹².

Paginile cronicii lui Greceanu ne oferă și aspecte de la căsătoria fiicei celei mari, Stanca, cu Radu, fiul lui Iliș-Vodă ("a căror nuntă s-a făcut în luna lui noiembrie, însă veselie domnească mare și înfrumusețată, carele în zilele noastre asemenea cu a ei n-am pomenit"⁹³) ori a Ilincăi cu Scarlat, fiul lui Alexandru Mavrocordat Exapriotel ("cinstit-au întâi cu dregătorie pre acest cocon, făcându-l paharnic mare; după aceea și nunta s-au făcut la februarie..., veselie foarte mare și cu cinste domnească făcându-l și despre o parte, și despre altă parte, că nici coconul acesta nu cu proastă gătire de la tată-său venise, om mare lângă împărăție fiind, știut și învățat foarte"⁹⁴).

Nu lipsesc nici alte evenimente memorabile ale familiei, precum căsătoria Saftei cu marele logofăt Iordache Crețulescu, săvârșită în prezența lui Atanasie, patriarhul Antiohiei, "care slujba cununii o au făcut, fiind nun părintele vlădica Teodosie"⁹⁵. O atare ultimă distincție, cea de naș de căsătorie, îi e rezervată și

⁹⁰ D. H. M a z i l u, *op. cit.*, p. 178-179.

⁹¹ R. G r e c e a n u, *op. cit.*, p. 62-63.

⁹² *Ibidem*, p. 63.

⁹³ *Ibidem*, p. 53.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 91.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 102-103.

stolnicului Cantacuzino, la nunta fiului mai mare al domnului, Constantin, cu fiica boierului Balș, din Moldova, prilej pentru cronicar să noteze: "Așa măriia sa bine au voit și au poftit ca dumnealui însuși (stolnicul - n.n.) cu cinstea bătrâneților dumnealui să săvârșească sfânta și legiuita cununie"⁹⁶.

Unui ceremonial asemănător îi construiește Greceanu imaginea cronică, derulat la nunta Bălașei, al șaselea copil al domnitorului, cu un boier constantinopolitan, Manolache, această alianță panortodoxă săvârșindu-se tot cu concursul stolnicului Cantacuzino, precum și cu cel al patriarhului Alexandriei, Gherasim, care a oficiat cununia. Evenimentul având o greutate mai mare decât căsătoriile care mobilizaseră doar spațiul românesc este amintit în plenitudinea sa, cu masa domnească ce a urmat, unde "dându-se dinspre partea măriei-sale lui vodă marămi la toți boierii câți la masă șădea, s-au săvârșit nunta cu multă cinste și mare veselie, urându-le toți tinerilor multă norocire și fericire de la Dumnezeu"⁹⁷.

Tragicul, nici el străin din destinul familiei brâncovenești, este concretizat în istoria lui Radu Greceanu prin nararea unor situații care l-au îndurerat profund pe domnitor. Bunăoară, moartea fiicei Maria este reținută cu consecințele ei imediate încărcate de dramatism: "Atuncea fără de nădejde au ajunsu pre domn veste foarte amară de la Țarigrad, că au murit fiica măriei sale, doamna Maria a lui Costandin vodă, feciorul Ducăi-vodă, care vestire rumpere de inimă părinților au fost, că e mult a zice de întristarea și jalea ce au avut pentru fiica lor cea iubită și dorită, că nu o văzuseră de patru ani și au murit în străinătate și nu era a să potoli acea fără de mângâiere plângere și întristare cu altceva fără cât iar cu mângâierea celorlalte odrasle ale măriilor sale"⁹⁸.

Referințele pe care le face Anonimul la cadrul familial brâncovenesc aduc în atenția cititorilor același grup de persoane și evenimente asupra cărora a poposit și Radu Greceanu. În afara firescului aer de veselie cu care autorul își învăluie personajele atunci când interpune în cronică relatări despre nunțile domnești, el încearcă totodată să ne ofere particularitățile fiecărei cununii. Astfel, despre nunta Stancăi ni se spune că s-a bucurat de prezența unor soli străini, îndeosebi moldoveni: "după acel Radu beizadea dându-și pre fii-sa, cu cinste și cu mare pompă nuntă au făcut, strângându-se toată boierimea țării și venind soli de la Moldova și dintr-alte părți mai vârtos"⁹⁹. Căsătoria Mariei cu domnul Moldovei, Constantin Duca, are, la fel ca în cronică lui Radu Greceanu, ceva din dramatismul marilor momente, ce-i este conferit de absența părinților de la ceremonia ce se desfășura în capitala țării vecine, la Iași: "În anul acesta au trimis domnul

⁹⁶ *Ibidem*, p. 136.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 154-155.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 97.

⁹⁹ Anonimul, în vol. *Cronicari munteni*, p. 293.

Costandin Vodă Brâncoveanu pe fii-sa Maria cu jupâneasa Stanca, mama domnului și cu boieri mulți în Moldova de o au măritat după Costandin Vodă Duca, domnul Țării Moldovei, petrecând-o domnul și doamna, părinții ei, până la Afumați, a căror jale de despărțire nimeni nu poate povesti, iar și veselie ce s-au făcut în Iași, la Moldova, cum spun cei ce au fost câte una cu anevoie este a să povesti"¹⁰⁰.

Mai mult decât Greceanu, Anonimul evidențiază raționamentele politice cu care a operat Brâncoveanu chiar atunci când a fost vorba de căsătoriile copiilor săi. Așa e și cazul Ilincăi, ce va fi căsătorită cu fiul lui Alexandru Exaporitul, dragomanul Porții, potrivit deciziei brâncovenești: viitorul ginere fusese "chemat de domnul Costandin Vodă al românilor să-și dea fata după el"¹⁰¹. Aceluiași scenariu politic i se revendică și încercarea de alianță politică cu Antioh Cantemir, din anul 1714, prin logodna lui Radu Brâncoveanu cu Maria, fiica domnului Moldovei.

Nici Anonimului nu-i sunt străine tragediile familiale brâncovenești pe care se străduiește a le evoca într-o tonalitate melodramatică. Moartea fiicei Maria aduce multă durere în familie ("întristăciune au avut măriia sa și doamna și toată casa măriei-sale"), dar cronicarul reține și un alt trist eveniment, circumscris primului, pe care Greceanu îl omite, venirea fiului Mariei, nepotul Șerban al domnului Brâncoveanu: "și atuncea a doua jale au fost în casa măriei sale și a doua plângere când au văzut coconul"¹⁰².

Pentru Radu Popescu toate aceste întâmplări de familie nu sunt altceva decât material cronicăresc, el nu pătrunde în universul interior al familiei, refuză să se lase furat de bucuriile și durerile ei, mărgininu-se doar la a înregistra, la a consemna. Pentru acest cronicar ce rememorează faptele după atâția ani de la întâmplarea lor, aerul de sărbătoare ce plutea în jurul căsătoriilor domnești nu apare decât rareori, el fiind umbrat de vălul negru al unor negative atitudini comportamentale ce sunt înregistrate. Despre Stanca ni se spune că s-a căsătorit cu Radu Iliș, conform dorinței tatălui, care "au trimis de au adus în țară de la Țarigrad, făcând nuntă cumsăcade, domnească", dar noul ginere va înșela repede încrederea domnului astfel încât moartea lui este văzută ca o etică rezolvare a problemei: "Sărac era foarte, iar domnul l-au îmbogățit, blând să arăta dintâi și vin nu bea. Să părea tuturor că va fi înțelept. Dar pe urmă îmbogățindu-se și învățându-se a bea și vin s-au făcut foarte rău și vrăjmaș și crunt, atâta cât cu mâna lui mulți oameni au omorât, pentru care Dumnezeu i-au scurtat viața și s-au mântuit mulți de nevoie"¹⁰³.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 306.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 330.

¹⁰² *Ibidem*, p. 325.

¹⁰³ R. Popescu, *op. cit.*, p. 232.

Relatarea despre căsătoria Mariei este concentrată asupra îndeplinirii corecte a uzanțelor, prin trimiterea zestrei orânduite, prin amintirea câtorva din cei ce-au însoțit-o și "au dus-o la Iași și acolo făcând cele ce se cuvin nunților domnești o au dat pe Maria doamnă lui Costandin vodă Duca și s-au întors toată gloata în țara lor". Cronicarul nu pomenește nimic despre dureroasa despărțire de la granița munteană. Mai mult, o incriminează pe tânăra doamnă a Moldovei pentru purtarea-i arogantă cu jupânele ("mândră și semeață, având pe tată-său domnul mare Țării Românești"), această atitudine fiind pentru Radu Popescu unul din motivele - cele foarte subiective evident - detronării lui Duca: "aceasta văzând boierii s-au scârbit foarte tare și au umblat cu mijloc ca acela de l-au scos din domnie"¹⁰⁴. Pe lângă scena morții Mariei cronicarul muntean trece cu aceeași atitudine de totală detașare: "Însă după răs vine și plâns că iată vine veste de la Țarigrad că au murit doamna Maria, fii-sa lui Costandin Vodă Duca, la Țarigrad, fiind mazilit, de mare jale și întristare au avut"¹⁰⁵. O consemnare atât de echivocă ne face să ne întrebăm dacă pentru cronicar adevărata pricină a întristării domnului era moartea fiicei sau poate mazilirea lui Duca.

Privit astfel de cărturarii munteni, cadrul familial brâncovenesc este recepționat la un alt nivel, lipsit de strălucirea ce-i fusese conferită de cronică Anonimului și în cea a lui Radu Greceanu, de către cronicarii moldoveni ai epocii. Ei sunt interesați în mod stăruitor de acele evenimente din familie ce aveau legătură cu Moldova, cum e cazul atât de des citatei căsătorii a Mariei Brâncoveanu cu Constantin Duca. Ion Neculce plasează momentul într-un cadru mai generos, începând cu tentativele lui Brâncoveanu de a-l înscăuna pe Duca în Moldova, continuând cu angajamentul logodnei, misiune ce i-a fost încredințată lui Mihai spătarul, trimis la Constantinopol. Nunta s-a săvârșit la Iași, sub regia indirectă a lui Brâncoveanu, care i-a trimis într-acolo pe stolnicul Cantacuzino și pe doamna Stanca, secondată de alți boieri: "și boierimea a două țări nuntiră trei săptămâni cu mare pohvăli și cu podoabe și cu feluri de feluri de muzică și cu pehlivăni de mirare în târg la Iași"¹⁰⁶.

Memorialist ce-și înscrie cronică în dorința de imortalizare a evenimentelor din istoria Moldovei, Ion Neculce notează și o altă alianță matrimonială a Brâncovenilor cu o familie moldoveană: căsătoria altei fiice (Ancuța - cronicarul îi omite însă numele) cu fiul vistierului Iordache Ruset. Că și această măsură este în fond axată pe considerente politice cronicarul este pe deplin încredințat când plasează în succesiune cronicărească o discuție de-a lui Brâncoveanu cu vistierul moldovean căruia i se cere un sfat în legătură cu înscăunarea în locul lui Antioh

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 233-234.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 235.

¹⁰⁶ I. Neculce, *Cronica*, vol. I, p. 150.

Cantemir a unuia dintre boierii moldoveni pribegi: "zis-au Iordache că este bun de domnie Mihălachi spătarul, feciorul lui Ion Racoviță vornicul, că este neam de boier, vechiu moldovean și este rudă și Brâncoveanului și este și bun că nu-i va ieși Brâncoveanului din cuvânt la ce i-ar porunci. Iar acesta nu zice Iordache pentru altă, ce o zice, căci era Mihălachi de casa lui, rudă aproape, și va face precum i-ar fi voia lui"¹⁰⁷.

Ion Neculce mai înregistrează și încercări de împăcare ce vin dinspre Țara Românească spre Moldova lui Antioh Cantemir, având ca pioni ai dificilei operațiuni pe reprezentanți ai celor două familii ori întâmplări în care aceștia sunt introduși. În a doua domnie a lui Antioh, Brâncoveanu îl trimite pe unul din ginerii săi, Șerban logofătul, fratele cronicarului Greceanu la curtea Moldovei, iar în 1706 este realizată căsătoria fiului cel mare al domnului muntean cu fiica lui Ioan Balș, vornicul Moldovei, la București, fata mergând acolo "cu voia și cu porunca lui Antioh vodă"; Neculce mai adaugă: "atuncea m-au trimis și pre mine cu solie despre partea domniei, ce m-am tâmplat le acea nuntă, care să zicem nu era nuntă domnească, ce putem zice crăiască"¹⁰⁸. După căsătorie, până la stricarea fragilei alianțe moldo-muntene nu mai e decât un pas: Antioh cere extrădarea unuia din boierii moldoveni pribegi, iar cum Brâncoveanu refuză, Antioh înfuriat "au trimis de i-au jefuit casa" (boierului - n.n.).

Înscriind în lucrările sale referiri la familia Brâncoveanu, Dimitrie Cantemir face lucrul acesta și pentru a-și împlini intențiile defăimătoare. Revelatoare sunt într-adevăr pledoariile viitorului principe moldovean pentru impunerea unei false teorii privind originea Brâncovenilor. Că eruditul scriitor știa prea bine că răstălmăcește reala configurație genealogică a domnului muntean nu încapă îndoială. Dar rivalitatea dintre cele două familii îl determină să încerce să aplice într-o manieră subiectivă, antroponimele pe care și le asumase domnul muntean; Imbinând ceea ce știe că se află "într-o carte întregă; foarte voluminoasă în care se cuprinde viața și genealogia sa, scrisă la ordinul său de unii învățați, pe care-i ținea în sold cu mare spese", cu "ceea ce știu eu că fac unii adulatori". Respinge, prin urmare, folosirea de către Brâncoveanu a numelui de Basarab, "nume al unei familii foarte vechi și nobile în România, dar a cărui linie bărbătească se stinsese demult"¹⁰⁹, asta după ce cu câteva rânduri mai sus acceptase înrudirea Brâncovenilor cu Matei Basarab.

O severă caracterizare este făcută întregii familii brâncovenești în lucrările lui Dimitrie Cantemir, exceptându-i doar pe Șerban Cantacuzino și pe văduva acestuia, abatere voită și politicoasă având în vedere faptul că principele moldovean se căsătorise cu fiica acestora, Casandra. Astfel, pentru Cantemir, Șerban Cantacuzino era

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 201.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 225.

¹⁰⁹ D. Cantemir, *Istoria imperiului otoman*, partea II, p. 624-626.

victima stolnicului, a spătarului Mihai și a nepotului lor, Constantin Brâncoveanu; ultimul e mai apoi apostrofat ca abuzând de metode tiranice, de pe urma cărora ar fi suferit profund văduva lui Șerban Cantacuzino: Cantemir nu omite, chiar înregistrează cu o evidentă satisfacție, încordarea raporturilor dintre Brâncoveanu și unchiul său, stolnicul. Responsabilitatea ar aparține domnului, care i-ar fi reproșat stolnicului că nu a administrat bine afacerile țării și chiar că nu se pricepea la guvernare. Pe de altă parte, ruptura dintre cei doi, în viziunea lui Cantemir, a fost alimentată de abilitatea stolnicului care cunoaște multe din corespondența secretă a domnitorului muntean. Depășirea subiectivității și conturarea cu sinceritate deplină a unui moment din viața familiei Brâncoveanu sunt încercate de D.Cantemir în scrierile sale abia atunci când schițează împrejurările morții domnitorului, ca rezultat chiar al unor uneltiri din familie, acuzațiile fiind ațintite asupra stolnicului și a fiului acestuia, Ștefan Cantacuzino: "încarceratul domn Brâncoveanu nu și-ar fi pierdut poate viața, dacă domnul Ștefan Cantacuzino și tatăl său Constantin, prin neuzite intrigi și prin acuzațiuni parte adevărate, iar parte mincinoase nu ar fi înlăturat pe sultan în contra lui"¹¹⁰.

G. Mrejele politicii: între puterea crucii și cea a semilunii

Fiind o perioadă foarte complicată din punctul de vedere al acutizării conflictelor creștino-otomane, acest aspect nu putea lipsi din analizele cronicarilor. Însă fiecare din ei a înregistrat fenomenele de pe scena internațională conform unui barometru interior.

Pentru Constantin Brâncoveanu, Radu Greceanu a fost un observator pătrunzător al situației politice, perspicacitatea ce-l caracteriza fiind ajutată și de accesul la informații ce pentru mulți alții rămâneau secrete. Cronicarul e foarte activ, el parcurge rapoartele capuchehaielor de la Poartă, citește misivele celorlalți agenți ai domnului, adună date care pot da culoare paginilor sale. Bine informat în ceea ce privește deciziile politice ale domnitorului și statutului politico-juridic al țării, Greceanu e un contestatar neobosit al abuzurilor turcești: "și iarăși prin țară și a lui trecire era, cu conace și cu cheltuială mare ca și în alte dăți de câte ori haini și sultani au trecut". Scriitorul exultă ori de câte ori pedepsele divine intersecțiază traiectoriile incriminațiilor jefuitori străini. Nemaifiind nevoit să dovedească justetea sancțiunii, Greceanu Inserează doar pedeapsa impusă de divinitate: "ci poate că și pentru acele suspiciuni și necazuri ale creștinilor, Dumnezeu la osândă ca aceia i-au adus, că nu fiecă moarte mai ocărăță au avut vezirul acela, ci omorându-l au poruncit împăratul de i-au lepădat spurcatul trup tocmai în uliță, de au zăcut câțva, în vederea tuturor"¹¹¹.

¹¹⁰ I d e m, *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor*, în vol. *Opere*, tom V, București, 1878, p. 27.

¹¹¹ D. H. M a z i l u, *op. cit.*, p. 214-215.

Greceanu este receptiv mai ales la evenimentele care au loc în spațiul imediat, precum intrarea austrieșilor în Transilvania, căderea lui Tököly ori lupta de la Stănilești. El excelează îndeosebi în descrierea bătăliilor, ceea ce demonstrează că probabil nu-i erau străine cunoștințele militare, ce-l ajutau să surprindă momentele tactice ale unei bătălii, să descrie amplasamentele și mișcările de trupe. Luptele prezentate în cronică sunt refăcute probabil după relatările unor martori sau participanți (Greceanu s-a aflat în apropierea lui Brâncoveanu doar în războiul de la Zărnești), totuși, nu le lipsește o exactitate cronologică de metronom ("când au fost la zece ceasuri din zi într-o luni, august 11"¹¹²).

Imaginile foarte reușite nu lasă deloc impresia că au fost construite "din auzite", spre exemplu deplasările trupelor rusești în preajma luptei de la Stănilești: "într-aceiași duminică, după apusul soarelui, socotit-au să se tragă înapoi, pentru ca să poată afla loc mai bun de tăbărât și să poată ajunge și la apă. Și așa după ce au înserat, început-au a să trage noaptea înapoi, spre luni toată noaptea și a doua zi până la amiază, nu departe de conacul ce mai sus s-au zis, ci ca la un ceas și jumătate, până la un loc ce se chiamă Stănilești". Cronicarul intervine imediat pentru a sugera eroarea alegerii, prin consecințele tactice: "și acolo pe Prut, tăbărând și așezându-se pomenitu-se-au ocoliți de turci pe de toate părțile, de o parte de turci, dinspre alta de tătari..."¹¹³.

Într-o conjunctură politică în care o opțiune clară era foarte greu de făcut, cronicarul, având libertatea cuvântului scris, acuză nu doar împovărătoarele obligații față de Poartă, dar și distrugerile făcute de alte armate - cele austriece, de exemplu, spre care se îndrepta la fel de bine disprețul provocat de prezența străină: "după reaua lor neconținută pornire, care se pornise cu gând ca acela, ca să vie în țară", faptă care, în ochii lui Greceanu, a fost alimentată din plin de marele dușman al domnitorului Constantin Bălăceanu: "din îndemânarea și pornirea hiclenilor și vânzătorilor țării, cărora capul Bălăceanu Costandin și cu ai lui era"¹¹⁴.

Cronicarul muntean scrutează și în mutațiile politice ce se înregistrează în Moldova vecină, atâta vreme cât destinul acestuia era supravegheat cu atenție de Brâncoveanu. Greceanu înregistrează schimbările de domni din Moldova, dar cu partizanatul ce-l caracterizează. Astfel, moartea lui Constantin Cantemir nu e altceva decât o mărturie că și pe Cantemirești "judcata lui Dumnezeu nu i-au trecut, ci în scurtă vreme și lor dumnezeiasca arătare s-au făcut"; răsturnarea lui Antioh Cantemir și instaurarea pentru a doua oară ca domn a lui Constantin Duca nu e o elocventă manevră politică a lui Brâncoveanu, ci o dovadă a funcționării unui mecanism etic: "văzând dar și Costandin Vodă, domnul Țării Românești, cea

¹¹² R. Greceanu, *op. cit.*, p. 37-38.

¹¹³ *Ibidem*, p. 175-176.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 20-21.

nesuferită și cruda lor răutate cu a sa vrednicie și putere ce avea la Poartă, cu ajutorul lui Dumnezeu și prin mijlocul prietenilor, pre Antiohie din domnie l-au lipsit și totodată fără de veste cu agă de la împărăție s-au pomenit de i-au luat și nici capicheaiile lot n-au prins de veste și domnia o au dat lui Costandin vodă, feciorul Ducăi vodă, ginerele mării sale, lui Costandin vodă Brâncoveanul"¹¹⁵.

Anonimul se angajează într-o scrutare mai serioasă a situației internaționale, care vine o dată mai mult să evidențieze curiozitatea cronicarului pentru fapte senzaționale. Informațiile par a fi culese din surse exclusiv orale, după cum singur mărturisește ("zic cei ce au fost în Țara Leșească"), fapt ce îi permite să-și folosească în scris imaginația, izbutind chiar scene ce șochează: "iar îmbrăcămintea craiului (Poloniei) și a calului lui era foarte de mare preț, tot diamanturi și robine, mărgăritariu, întru care lovind soarele să părea că un alt soare răsare. Zic unii, cari nu este cuvânt de crezut, cum că prețul acei haine era de 1000 de pungi de bani"¹¹⁶).

Anonimului brâncovenesc îi este destul de familiară harta Europei, de-a lungul căreia el călătorește în paginile cronicii pentru a nota senzaționalul. Impresionat de forța fizică a regelui Poloniei, o consemnează: "carele potcoave de fier, încă precum sunt la nemți groase și câte cu opt cuie o ia în mâini și o frânge în două, adevărat, nu minciună și pentru aceea i-au pus turcii numele de Nalcăran, fărâmă-potcoavă"¹¹⁷.

Nu toate paginile sunt la fel de încărcate de dinamism, situații conflictuale și aranjamente politice sunt câteodată rezumate cu un aer sfătos, de conversație casnică: "întru aceste vremi murind craiul de la Spania mare vrajbă s-au făcut între franțozi și între nemți...În cea după urmă tot franțozu au biruit și au pus pe un nepot al lui craiu la scaunul Spaniei, de dânsul asculta...Și după aceea n-au mai trăit multă vreme craiul franțozesc, ci de bătrânețe au murit..."¹¹⁸. Alteori însă, când parcă cu o baghetă magică face rost de detalii suplimentare, expunerea-i capătă ritm. Se întâmplă așa atunci când relatează petrecerea organizată la Belgrad de austrieci cu prilejul victoriei lor asupra turcilor. Atractivitatea descrierii își are sursa în înfățișarea amănunțită a numeroaselor toasturi rostite cu acel prilej: "întru care ospăț zic că trei pahară au închinat mari: unul întru numele lui Dumnezeu celuia ce le-au dat biruință; al doilea pahar întru sănătatea și norocirea împăratului Leopold; al treilea pahar întru sănătatea și norocirea și vitejia ostașilor. Și la fiștecarea pahar slobozia câte 300 de tunuri nemțești și turcești, care le luase ei atuncea"¹¹⁹.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 105-106.

¹¹⁶ D. H. M a z i l u, *op. cit.*, p. 237-238.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 238.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 239.

Mult mai familiar îi este spațiul dominat de otomani, fapt care îl determină să se angajeze în nararea unor amănunte ai căror protagoniști sunt turcii. Cronicarul nu pare a nutri resentimente deosebite față de reprezentanții stăpânirii otomane; îi încondeiază cu sarcasm câteodată, protejat de comicul situației pe care o înfățișează: "acest turc (Rami reiz-efendi), carele au mers cu dragomanul (să trateze pacea), cum s-au auzit, au fost om prost și neînvățat, că au zis și acei nemți, care era trimiși pentru pace, că atâta au fost turcul de mojić și neînvățat, cât toată ritorica lui Alexandru dragomanul nu putea astupa mojićia turcului"¹²⁰.

Din multitudinea de fapte care-i implică deopotrivă pe creștini și pe otomani, Anonimul nu scapă prilejul de a poposi și asupra celor care interesează spațiul românesc. Abilitatea diplomatică a lui Brâncoveanu funcționează perfect în condițiile în care asupra Țării Românești se exercită presiuni atât din partea turcilor, cât și din partea austrieilor. Anonimul semnalizează ieșirea inspirată a domnitorului dintr-un moment critic: primind poruncă de la turci să-și trimită oștile la Cerneți, Brâncoveanu îl desemnează pe logofătul Radu să-l înștiințeze și pe generalul Heissler despre această poruncă, "arătându-se despre amândouă părțile prieten". Brâncoveanu acceptă să încheie o alianță cu creștinii sau se rezumă la acceptarea suzeranității otomane? Anonimul evită o tranșare unilaterală a problemei, pășind pe urmele faptelor voievodului muntean și transpunând atât dialogul acestuia cu generalul Heissler ("au vorbit cele ce au vrut, însă temeiul vorbelor acesta au fost: că să ruga Costandin vodă să facă bine să ducă din București în Ardeal, spuindu-i că vin tătarii asupra-le și va veni primejdie mare pământului și oștilor împărătești"), cât și omagierea sultanului la frontiera dunăreană¹²¹.

Spre finalul cronicii talentul Anonimului este subordonat ilustrării atitudinii voit neutre a lui Brâncoveanu în războiul ruso-româno-turc din 1711, conformă de fapt cu linia politică pe care domnitorul român o urmărește și până atunci: "însă el nu vrea să meargă nici spre o parte, nici spre alta, ca să nu i se întâmple vreo greșeală, iar el nicicum nu vrea, numai ce ședea la Urlați, lângă Cricov, privind ce vor face oștile moscăcești și cu ale turcului"¹²². Judecând lupta de la Stănilești din perspectiva domnească, cronicarul asociază trădarea lui Toma Cantacuzino cu consecințe nefaste pentru țară: "(Brâncoveanu) se temea că turcii auzind de un boier spătar și rudă a lui și credincios al lui că s-au dus la vrăjmașii lor, toți vor să zică și vor să creadă că cu învățătura lui s-au dus, iar nu într-alt chip și crezând îi va veni și lui și țării vreo supărare; care au și fost mai pre urmă căci aceasta au fost cea întâia pricină a nevoii lui Costandin-vodă, că au rămas întru mare necredință despre turci"¹²³.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 240.

¹²¹ Anonimul, în vol. *Cronicari munteni*, p. 290.

¹²² *Ibidem*, p. 339.

¹²³ *Ibidem*, p. 340.

Că Radu Popescu scrie o istorie dedicată lui Nicolae Mavrocordat, domn fanariot, se poate desluși și din conformismul consecvent afișat vizavi de situația raporturilor țării cu Poarta care se traduce în proclamarea caracterului inamovibil al puterii otomane. Suzeranitatea otomană e privită ca un "dat etern", iar încercările unora de a răsturna această ordine declanșează acuzații și discreditări. Cantemir devine bunăoară un monument de ingratitudine: "carele era domn Moldovii, cinstit și miluit de împăratul nostru al otomanilor cu domnie și cu alt tot bine, iar el ca un om de nemica, viind țariul Moscului în părțile Moldovii s-au hainit de către împărăție și s-au lipit lângă țariul, socotind că va găsi mai bine de cum era în binele stăpâne-său"¹²⁴.

Bine informat în ceea ce privește știrile internaționale, Radu Popescu la notează pe cele care i se par a fi evenimentele anului: câte o abdicare mai spectaculoasă ("Filip al cincilea, craiu Spanii, fiind de 49 de ani, de a lui bunăvoie au lăsat coroana crăiască și au mers cu crăiasa lui într-o mănăstire, ca să trăiască acolo viață cu liniște...") sau decesele unor personalități ("murit-au și Inochentie al treisprezecelea, papa al Râmului")¹²⁵.

Evenimentele externe cu conținut politic care îl interesează cel mai mult sunt cele în care e implicat și destinul țării sale. De aceea nu lipsesc referirile substanțiale la conflictele militare austro-otomane, amintite în succesiunea lor cronologică. Teritoriul țării devine un spațiu ce trebuie să accepte dese incursiuni străine. Consecvent în atitudinea destul de binevoitoare față de turci, Radu Popescu se concentrează spre dezaprobarea expedițiilor austriece: "ci iată și nemții vin la București; însă răutăți ce s-au făcut într-o lună, ce au șăzut, limbă nu poate să spuie: bătăi, cazne, legături; egumenii și unii boieri legați cu ștreanguri de gât pentru făină, și orz, și carne și altele ca acestea nenumărate"¹²⁶.

Relatările despre climatul politic sunt asociate cu cele despre operațiunile militare, chiar cu enunțuri rezumative asupra unor bătălii semnificative. Principalii adversari Heissler, Tököly, Brâncoveanu sunt surprinși în timpul luptei de la Zărnești, din 1690: "prinzând veste și Haizler ghinărar că vin turcii cu Tiukili, le-au ieșit înainte cu nemți, cu săcui ce au avut și dându război iute ca la un ceas, au intrat turcii și tătarii și ungurii tiukelenii și românii noștri prin nemți și au început a-i tăia, de au fost zăcând trupurile ca boștenii și au fost izbânda turcilor"¹²⁷.

Descrierea altei semnificative bătălii, cea de la Stăniilești, îi prilejuiește cronicarului muntean să-și expună propria interpretare asupra manierei contradictorii în care Brâncoveanu s-a implicat în această luptă. Gândind ca un partizan al

¹²⁴ R. Popescu, *op. cit.*, p.238.

¹²⁵ D. H. Mazilu, *op. cit.*, p. 329.

¹²⁶ R. Popescu, *op. cit.*, p. 229.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 230-231.

turcilor, Radu Popescu comentează situația dinaintea bătăliei: Constantin-vodă "avea două socotele, una că îndemnase pe Tariul ca să vie asupra turcilor, care de va bate pe turci să fie izbânda moscalilor, să se arate cu față curată, că din îndemnarea lui s-au făcut biruință asupra vrăjmașilor lor creștinești; altă socoteală avea că scria totdeauna la turci, îndemnându-i să meargă fără grijă, că le sunt oștile puține și flămânde și altele, și cu aceste socotele gândea să facă ca să nu scape de bine, ori o parte va birui, ori alta"¹²⁸. Consecințele acestei duplicități, pierderea încrederii în fața rușilor, dar și a turcilor, precum și necazurile ce se vor abate asupra Brâncovenilor se înscriu pentru cronicar, în revenirea la ordinea supraviețuită de divinitate: "precum gândise el să umble ca să placă vreunei părți, în cea după urmă nici uneia nu au plăcut, nici alteia, că nu minte Hristos unde zice că nu poate sluji neștine la doi domni"¹²⁹.

Un moment cu adâncă rezonanță în relațiile româno-otomane, acordarea titlaturii de domn pe viață lui Constantin Brâncoveanu, devine pentru Radu Popescu un prilej de a reaminti cititorilor despre bogăția bineștiută a domnitorului, care ar fi cântărit mult în acordarea noii demnități: "au gătit boiari și mulți bani de au trimis la Poartă, și cu cărți despre țară, laudându-l și cerșindu-l să li-l dea domnu, să le fie cât va trăi el și cu multă cheltuială ce au făcut și cu câteva pungi ce au mai adaos la haraciul cel vechi, carele era haraciul cel vechi 250 de pungi, iar el cu această pricină l-au făcut 280 de pungi"¹³⁰.

Angajat politic în tabăra luptei antiotomane, Dimitrie Cantemir nu ezită să-i reproșeze domnitorului muntean abaterea de la linia fremă a opoziției creștine și acceptarea unui joc dublu, fundamentat pe promisiuni și ezități atât față de otomani, cât și față de creștini. Cantemir inaugurează așadar în istoriografia moldoveană un discurs plin de ostilitate față de domnia lui Brâncoveanu, atribuindu-i în totalitate vina pentru înfrângerile suferite de creștini în 1690 la Zărnești și în 1711 la Stănilești: "că afecțiunea ce pretindea Brâncoveanu că o are pentru creștini n-a fost reală s-a putut vedea foarte clar în două expedițiuni. Mai întâi, a fost în anul 1690 când el arătau turcilor calea peste munții din România în Transilvania, cale până atunci necunoscută și prin aceasta a făcut de Heissler cu armata sa a fost tăiat în bucăți...A doua oară a fost la anul 1711, când prin promisiunile sale lingușitoare a atras pe Petru, țarul Rusiei în Moldova și apoi i-a refuzat în public orice proviziune și orice asistență"¹³¹.

În *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor* se utilizează o încărcătură informațională mult mai mare ce e subordonată aceleiași tentative de a-l declara pe Brâncoveanu răspunzător pentru neinspirata acțiune ruso-română din 1711 din

¹²⁸ *Ibidem*, p. 240.

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 236.

¹³¹ D. C a n t e m i r, *Istoria imperiului otoman*, p. 476.

bătălia de la Prut. În această lucrare, Cantemir așează față în față două atitudini diametral opuse care fac din Brâncoveanu un neinspirat om politic: pe de o parte e imaginea țarului Rusie care "dorea să-i ia sub protecția sa pe creștini, eliberându-i de turci", iar pe de altă parte cea a lui Brâncoveanu care încălcând jurămintele făcute împăratului Rusiei și "săpând groapa altuia a căzut el însuși într-însa"¹³². Având în vedere scopul căruia îi e subordonată lucrarea, Cantemir trece sub tăcere rolul avut de el însuși în aceste confruntări militare, făcând un adevărat leit-motiv din atitudinea domnitorului muntean din preajma bătăliei de la Stănilești. Reușește să se mențină în limitele unei analize obiective abia atunci când numește între consecințele evidente ale victoriei otomane din 1711 înrăutățirea relațiilor lui Brâncoveanu cu Poarta, iar recunoscuta (de astă dată) inteligență a voievodului valah n-a funcționat așa cum se scontase: "Brâncoveanu credea că cu inteligența sa îi va putea înșela pe ambii împărați și că amândoi vor cădea în cursa sa. Însă sultanul a promis cândva că va distruge neamul lui Cantacuzino și Brâncoveanu"¹³³.

O altă analiză a stării politice și militare a Valahiei din perspectivă moldovenească - *Cronica* lui Ion Neculce - mai eliberată de patimă în comparație cu scrisul cantemirian, difuzează tot secvențe politice în care s-a implicat curtea brâncovenească, conform ecoului pe care acestea le-au avut la Iași.

Prin efectele dezastruoase pe care le-a avut reține atenția cronicarului invazia tătară din 1689, dar păstrează tăcerea asupra celei similare, austriece. Astfel, poate construi din Brâncoveanu un personaj opozant, ce refuză sfatul boierilor de a închina țara Habsburgilor și, în consecință, se face responsabil de jafurile săvârșite de tătari. Împresionează la Neculce îndeosebi maniera prin care poate construi propozițiile unei tragedii, răsfrânge asupra modestei lumi a supușilor domnului: "iar pe țară au stricat-o foarte rău tătarii, că numai că n-au luat robi, iar altă ce au găsit tot au luat...Ce au rămas oamenii numai cu sufletele. Iară de vară de-ndată ce s-au făcut, trecut-au tătarii două-trei rânduri prin Țara Muntenească"¹³⁴.

În pofida acestor pierderi, cu toate că Neculce nu o spune răspicat, lasă să se înțeleagă că nu s-a stricat alianța lui Brâncoveanu cu turcii și tătarii, dovadă că împreună luptă împotriva austriecilor. Victoria de la Zărnești este un prilej pentru cronicarul moldovean ca să facă o scurtă pledoarie despre destoinicia celor din țara sa: "zice că la acel război să fi fost mai mult izbânda despre partea cazacilor Brâncoveanului, căroră le era cap un moldovean, anume Cistin căpitanul de Focșani"¹³⁵. Că în anii următori s-au accelerat eforturile lui Brâncoveanu înspre creșterea capitalului său de încredere la Constantinopol, pare foarte dispus Neculce ca să-și încredințeze cititorii, accentuând semnificația aparte a conferirii domniei

¹³² I d e m, *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor*, în loc. cit., p. 15.

¹³³ *Ibidem*, p. 19.

¹³⁴ I. N e c u l c e, *Cronica*, vol. I, p. 130.

¹³⁵ *Ibidem*.

pe viață: după întâlnirea cu sultanul la Dunăre "i-au pus și Brâncoveanului vodă caftan în spate, de s-au întors înapoi la București iarăși domn. Când este mila lui Dumnezeu slujește și mintea omului și banii folosesc, iar când este mânia lui Dumnezeu, atunci nici mintea nu slujește, nici prietenii, nici banii..."¹³⁶. Tributar determinismului divin, autorul inserează în cronică acea imagine, conturată destul de pregnant în epocă, despre bogăția domnului muntean, care îl recomanda drept "prințul aurului".

Neculce mai reflectează și asupra locului ocupat de Moldova în strategia politică a lui Brâncoveanu, vizibil prin amestecul său în alegerea domnului din țara vecină, în încercarea disperată de a găsi un personaj asupra căruia să-și poată exercita suzeranitatea. Cel găsit, Constantin Duca, este primit printre membrii familiei brâncovenești. Ca un leit-motiv, de astă dată difuzat prin vocea fiicei Maria e decupat același mit despre bogăția domnului muntean, cu care orice se putea obține, chiar o recumpărare a domniei pentru ginerele său, detronat între timp de Cantacuzini: "că va pune taica pungă de pungă din București până la Țarigrad și zău nu ne va lăsa așa și iar nu vom întoarce cu domnia îndărăpt"¹³⁷.

Cu o oarecare notă de obiectivitate ce i-o conferea distanța cronologică la data când își scria cronică, Neculce înregistrează și ruperea armoniei politice dintre Moldova și Țara Românească în timpul Cantemireștilor, și de aici uneltiri reciproce la Poartă, un Brâncoveanu încercând să-l detroneze pe Antioh, Cantemireștii - favorizați de prezența în familia lor a fiicei lui Șerban Cantacuzino. Repetate domnii ale unora în Moldova, Antioh Cantemir ori Mihai Racoviță, aduc în final o schimbare în raționamentul domnului muntean, o atenuare a adversității declarate de până atunci și o continuă pendulare între partizanii unora și ai altora: "că Brâncoveanu vodă până atunci avea tot două obraze de prieteșug, de se arăta unul către Mihai Vodă și altul către Antioh vodă"¹³⁸.

Celelalte cronici moldovene, de o importanță secundară, oferă pentru subiectul aflat în discuție doar schematic reportaje asupra câte unui eveniment politic. Bunăoară, în *Letopisețul Țării Moldovei de la Istratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir (1661-1705)* se menționează, pe același fundal al obsedantei bogății a domnului Munteniei, vizita pe care acesta e obligat s-o facă la Poartă în 1703 și care se termină în mod fericit, dovadă că o mare avere poate schimba un destin: "și-au tocmît lucrul cu bani până a sosi, ca un om bogat ce era, cât nici vizirul n-au avut ce-i face, ci l-au grăit de bine către împărat"¹³⁹.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 157.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 164.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 231.

¹³⁹ *Cronici brâncovenești*, ed. D.H. Mazilu, p. 339.

Fiul lui Miron Costin, Nicolae, își rezervă loc în *Letopisețul* său pentru a nota și câteva gânduri despre lupta de la Stănilești, la care Brâncoveanu face figura unui adept al politicii otomane, trimițând turcilor ajutor material, și izolându-se de luptă, pentru a o cântări la rece, așteptând să vadă cui îi va surâde victoria, iar în final, folosindu-se de fapta lui Toma Cantacuzino pentru a-și salva poziția și așa Costandin vodă și-au îndreptat lucrul despre turci¹⁴⁰.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 333.

GH. I. BRĂȚIANU ȘI RELAȚIILE ROMÂNIEI CU GERMANIA ȘI ITALIA LA SFÂRȘITUL DECENIULUI IV

ION NOVĂCESCU

ABSTRACT: Gh. I. Brătianu and the Relations Between Romania, Germany and Italy at the End of the Fourth Decade. The paper puts into evidence the efforts of the well-known Romanian politician of the inter-war period, Gh. I. Brătianu, leader of the Liberal Party, his endeavours to contribute to the normalization of the relationships between Romania, Germany and Italy. At the end of the fourth decade, following the rising of the two powers and the enmity of the Soviet Union, Romania was in a difficult position as the agreement system after World War I was in decline. Through his endeavours the historian and liberal politician Gh. I. Brătianu was striving to safeguard Romania's independence and territorial integrity.

Unul din cele mai controversate aspecte în activitatea politică a lui Gh. I. Brătianu a fost cel legat de atitudinea sa față de relațiile româno-germane. După cum se va observa, politicianul liberal va milita clar pentru o apropiere de Germania, mai ales din 1936, în momentul în care și-a dat seama că sistemul politic european a intrat într-o gravă criză politică, în timp ce istoricul Gh. Brătianu "vedea" prefigurarea cauzelor și a condițiilor ce vor conduce la prăbușirea civilizației liberale europene.

"Întotdeauna căile politicii externe au părut mai obscure și mai periculoase pentru noi"¹, iar această politică trebuia să fie - în opinia lui - clară și fermă în apărarea intereselor naționale; de asemenea ea trebuie să fie realistă și lucidă pentru a lua în calcul orice fenomen politic ce putea veni în contradicție cu interesele românești, periclitându-le².

Un astfel de factor, potențial inamic și opus intereselor naționale, era factorul de putere german, prin însăși ideologia revizionistă și revanșardă adoptată de o națiune dornică să-și reocupe, rapid, locul în concertul european.

Germania, liderul necontestat al politicii europene revizioniste, se bucura de atenția și curtoazia diplomației și a lobby-ului ungar care vedeau în politica acesteia o modalitate și un punct de sprijin în atingerea propriilor interese. Acest

¹ G. I. Brătianu, *La Roumanie et la crise du système politique*, B., 1936, p. 6.

² *Ibidem*.

fapt, evident în epocă, n-a scăpat atenției lui Gh. Brătianu, care va promova o serie de acțiuni personale (de multe ori încurajate oficial) de deschidere a unor canale și de câștigare a unor simpatii în mediile influente germane; urmărind prin aceste demersuri o contrapondere la eficiența și influența lobby-ului ungar la Berlin.

"Politica externă a României se bazează pe liniștea comodă a tratatelor și convențiilor înregistrate la Societatea Națiunilor", nota, nu fără oarecare ironie, Gh. Brătianu în 1937. "Alianțe solide protejează frontierele sale și apără interesele sale", însă, pe bună dreptate, își punea întrebarea: "Ou en sommes nous aujourd'hui?"³

Rememorând și rezumând evenimentele vieții politice europene petrecute până în acel moment, el va sublinia derularea lor foarte rapidă și, evident, imprevizibilă:

1. Sistemul european bulversat prin intrarea în scenă a factorului sovietic;
2. Franța, în plină criză interioară;
3. Italia, în fața unei surprinzătoare ocazii de expansiune colonială, ce s-a putut realiza ciuda împotrivirii Imperiului Britanic, ("*fapt fără precedent!*", va exclama el);
4. Marea Britanie - rănită în orgoliul ei, tot așa de mult ca și în interesele ei, se repliază în interiorul său, declanșând un redutabil efort de înarmare;
5. Germania, trecând într-un mod uimitor peste bariera vechilor obligații ale Tratatului de la Versailles, reușește să obțină egalitatea în drepturi, și deci egalitate de beneficii din noua sa situație de mare putere;
6. U. R. S. S. - pe plan intern se observă o oarecare depărtare de la doctrina revoluționară pură, dar pe plan extern obligă organizațiile subordonate să propage doctrina cu o violență din ce în ce mai crescândă;
7. Mica Antantă se zbate în complicațiile multiple ale alianțelor sale care lărgindu-se prea mult riscă să se rupă;
8. Pe resturile de defunct ale securității colective - dispărută fără flori și fără coroane - se înalță noi grupuri de putere amenințătoare, fiind rivale: pactul franco-ceho-sovietic, acordul italo-german și acordul germano-japonez;
9. Statele balcanice așteaptă inițiativa celorlalți surprinse de a fi, odată, un ostrov în agitație⁴.

În opinia lui Gh. Brătianu, zona central-europeană devenise la sfârșitul deceniului IV cea mai sensibilă zonă de fricțiune politică între diferitele grupuri și interese de putere. Fiecare măsură pe care una din părți o lua în interesul propriu era urmată de o contramăsură a părții adverse, urmărindu-se o asigurare și o reasigurare cât mai eficiente.

³ G. I. Brătianu, *La politique exterieure de la Roumanie*, B., 1937, p. 3.

⁴ *Ibidem*, p. 46.

Astfel, "pactul franco-sovietic a fost ratificat și această ratificare a fost urmată la 7 martie (1936 n. n.) de intrarea trupelor germane în Renania", acest moment provocând la București iluzia sau "considerația pur teoretică a posibilității ca la Geneva Consiliul Societății Națiunilor să delibereze asupra sancțiunilor militare"⁵.

Complicațiile arenei europene se adânceau și datorită faptului că nu se găsea un numitor comun pentru o posibilă operă de securitate și de stabilitate.

"Pe de o parte erau dificultățile intervenite în cadrul Micii Antante, în timp ce Marea Britanie se străduia să prindă Italia într-un front unit al marilor puteri împotriva Germaniei, aceasta din urmă evitând o asemenea angajare. Franța făcea eforturi aproape supraomenești pentru a menține solidaritatea tot mai precară cu GBR și Italia, într-o acțiune de asigurare a propriei securități. Ungaria, Austria și Bulgaria animate de interese identice și aflându-se pe aceleași poziții se ajută între ele, iar Turcia va redeschide problema strâmtorilor"⁶.

Toate acestea îl făceau pe Gh. Brătianu să conchidă că "se poate deduce existența unei crize, o criză foarte gravă în sistemul politic european"⁷, obligându-l să-și aducă aminte de remarcă unui revoluționar polonez făcută în secolul trecut: "Dumnezeu este atât de sus și Franța atât de departe"⁸.

În aceste condiții, situația României devenea din ce în ce mai specială și mai sensibilă la orice nou factor de putere ce perturba stabilitatea zonei.

Făcând o succintă examinare a situației sistemului de alianțe a României, Gh. Brătianu ajunge la o serie de concluzii interesante și pertinente: alianța cu Franța nu se prezenta deloc fericită din cauza multiplelor complicații izvorâte în urma semnării pactului franco-sovietic. Mica Antantă era divizată din cauza chestiunii sovietice; pe de o parte pact de asistență între Moscova și Praga, iar pe de altă parte nici un contact diplomatic între Moscova și Belgrad.

La rândul său pactul balcanic nu s-a dovedit foarte eficace, întrucât unul din aliații noștri - Turcia - vine și repune în discuție punctele esențiale ale Tratatului de la Lausanne, fără a consulta și fără a cere părerea României. "*Ne-a devenit acest punct indiferent?*", se întreba pe bună dreptate Gh. Brătianu, în condițiile în care eventuala închidere a Strâmtorilor se prelungea natural și logic asupra libertății Dunării⁹.

Rămânea alianța cu Polonia, dar această alianță era vehement atacată de o parte a mediilor politice și a presei românești datorită relațiilor de prietenie dintre

⁵ I d e m, *La Roumanie et la crise...*, pp. 3-4.

⁶ *Ibidem*, pp. 4-5.

⁷ *Ibidem*, p. 5.

⁸ I d e m, *La politique exterieure...*, p. 6.

⁹ I d e m, *La Roumanie et la crise...*, p. 7.

Varșovia și Budapesta¹⁰.

Astfel, din punctul de vedere al lui Gh. Brătianu, omul politic neimplicat în structurile de putere și superficial, poate, datorită inaccesului la informația oficială, apare ca justificată interogarea sa: "În ansamblu, unde este politica de alianțe tradiționale ale României?"¹¹ Continuându-și argumentația, el susținea că "aceste alianțe riscau, pe zi ce trece, a deveni inoperante și să ne arunce în brațele alianței sovietice - Dumnezeu și mașina - noul sistem politic al Europei orientale."¹²

La toate acestea el adăuga și regimul de inegalitate la care era supusă România de o parte din aliații săi în problema sovietică și al unui eventual sprijin acordat de U. R. S. S. Cehoslovaciei. În condițiile în care România nu avea un pact de asistență mutuală cu Uniunea Sovietică, Cehoslovacia și Franța considerau acest fapt drept dovadă a infidelității României față de aliații săi, în timp ce Jugoslavia abia admitea o legăție sovietică la Belgrad¹³.

O astfel de situație dovedea existența a două categorii distincte de "aliați" în sistemul politic francez: una care avea posibilități largite de mișcare și manevrare, cealaltă care trebuia să accepte tutelă și indicații ce veneau de multe ori în contradicție cu propriile interese naționale. "Era acolo, în diriguirea politicii externe românești, o abdicare, care echivala cu un abandon total al interesului național"¹⁴.

"Dar în ceea ce privește politica externă - scria el - suntem din nou la o răscruce din cele mai importante: pe teritoriul nostru se întrepătrund și se contraatacă mari interese internaționale. Noi nu vom putea să la rezistăm și nu vom putea reuși să ne apărăm existența, decât dacă suntem dirijați de patriotism și nu de ideologiile internaționale. Trebuie deci să se știe că granițele României nu sunt în Etiopia mai mult decât cele ale Imperiului Britanic, că nu sunt în Renania, mai mult decât cele ale Franței sau Belgiei, în plus că ele nu sunt în Tirol sau Salzburg, mai mult decât nu înțelege să le păstreze voința liberă a austriecilor"¹⁵.

Lecturarea acestor reflecții făcute de omul politic liberal pe marginea sistemului de alianțe al României, la sfârșit de deceniu patru, lasă impresia analistului lucid și realist, din ce în ce mai neliniștit de perspectivele sumbre în care avea să se miște România în complicatul peisaj european. Nemulțumit, vizibil, de ideologizarea politicii externe românești, promovată de Nicolae Titulescu și continuată de Palatul Sturza și după plecarea acestuia, Gh. Brătianu se simte dator

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 7.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, pp. 11-12.

¹⁴ *I d e m*, *La politique exterieure...*, p. 25.

¹⁵ *Ibidem*.

să-și aducă contribuția la echilibrarea politicii externe românești. În acest scop, el consideră benefic pentru interesul național să promoveze faptic, în scris, de la tribuna Parlamentului sau în conferințe publice, un curent de opinie favorabil lărgirii și dezvoltării relațiilor României cu Germania și Italia, puternic afectate de unele demersuri titulesciene.

În primul rând, pentru liberalul Gh. Brătianu, în planul relațiilor internaționale, Germania totalitară era o mare putere continentală, principalul client comercial al României, care nu ridica pretenții revizioniste directe la adresa integrității noastre teritoriale.

În acest scop, el preciza: "Raporturile cu Germania le-am considerat și le consider în lumina intereselor României, de la țară la țară și de la stat la stat, nu în perspectiva unei ideologii sau a unei politici interne. Noi nu putem concepe ca politica externă a României să fie inspirată de doctrine fasciste sau antifasciste¹⁶."

Dorind să fie cât se poate de clar, el ținea să precizeze, în ianuarie 1936, la întoarcerea din vizita făcută în Germania, că noi "nu avem alți dușmani în lume decât acei ce pun în discuție cuprinsul actual al statului român¹⁷."

La toate acestea mai adăugăm și existența unor excelente raporturi comerciale româno-germane ce vor cunoaște după 1933 un progres continuu. Mijlocul și sfârșitul deceniului patru au înregistrat un ascendent continuu al Germaniei asupra economiei românești, care a atins apogeul în primii ani ai celui de-al doilea război mondial¹⁸.

România nu se temea atât de mult de un atac german direct cât de încurajarea și sprijinirea de către Germania a tendințelor revizioniste la adresa României ale Ungariei și Bulgariei.

În aceste condiții și pe baza unei logici simple, apărea ca nefirească lipsa inițiativelor oficiale românești menite a nivela asperitățile raporturilor româno-germane, inițiate chiar și numai din perspectiva unui necesar proces de reasigurare.

Pentru Gh. Brătianu era foarte clar faptul că bunele raporturi germano-ungare vor sfârși prin înclinarea balanței în favoarea Ungariei și satisfacerea acesteia în dauna noastră. Problema care se pune era aceea a consistenței "cadoului".

Pentru a evita o asemenea perspectivă nefericită, lui i s-a părut cel mai nimerit să abordeze, fără întârziere și fără prejudecăți, calea directă ce îl va conduce spre centrul de decizie europeană ce va fi Berlinul: vizitele făcute unor înalți demnitari naziști.

¹⁶ "Mișcarea", 15 februarie 1936.

¹⁷ I d e m, 31 ianuarie 1936.

¹⁸ D a v i d B. F u n d e n b u r k, *Politica Marii Britanii față de România. 1938-1940*, Editura Științifică și Enciclopedică, B., 1983, p. 38.

Astfel, Gh. Brătianu considera că cel mai simplu și cel mai sigur mod de a anula consecințele nefaste ale unei prietenii germano-ungare era prietenia româno-germană.

Era întărit în convingerea sa întrucât după 1933 și după eșecul Conferinței pentru dezarmare a Societății Națiunilor, Marea Britanie era în căutarea unor posibilități de diminuare a tensiunilor din relațiile cu Germania. " Au existat asemănări între guvernul Baldwin și Chamberlain în faptul că favorizau ajungerea la o înțelegere cu germanii, dacă era necesar chiar prin revizuirea condițiilor înscrise în tratatele de pace privitoare la Europa Centrală¹⁹."

Poziția anticarlistă și dezacordul manifestat față de unele inițiative ale lui N. Titulescu, au atras atenția diplomației germane care, întrevăzând un prezumtiv aderent și colaborator, a cultivat relațiile cu el.

Gh. Brătianu nu a respins dialogul cu W. Fabricius, ministrul Germaniei la București, și a acceptat mai multe invitații de a vizita Germania în anii premergători conflagrației mondiale.

Călătoria făcută la începutul anului 1936, la Berlin, unde la 22 ianuarie istoricul Gh. Brătianu a susținut, la prestigioasa universitate berlineză, comunicarea: *Bismark und I. C. Brătianu*, a fost folosită și pentru a se întâlni cu Herman Goering, președintele Reichstagului, ministru al Prusiei și titular la Ministerul Aerului, cu ministrul de externe, von Neurath și cu Cecil von Rente-Fink, director în Departamentul II al Ministerului de Externe german, primind asigurări că Germania nu sprijină revendicările ungurești. În cadrul discuției s-a mai abordat problema pactului româno-sovietic, față de care guvernul german manifesta mari reticențe²⁰.

Referitor la aceste declarații neoficiale, Gh. Brătianu va afirma că "i s-au făcut fără a fi provocate"²¹ și pe care le va da publicității la întoarcerea în țară, neinsistând ca ele să fie publicate în ziare oficiale germane²².

De asemenea, el ne spune că s-a încercat obținerea unei confirmări oficiale din partea Ministerului Afacerilor Externe al Germaniei, acțiune eșuată pe care el o explică prin faptul că "în momentul în care se întreprindea acest demers, acțiunea diplomației românești în favoarea politicii sovietice nu crea în nici o manieră un climat favorabil confirmării sau repetării acestei declarații, care a fost făcută unui

¹⁹ *Ibidem*, p. 168.

²⁰ V. Spinei, *Confluente istoriografice românești și europene*, Editura Junimea, Iași, 1988, p. 304; vezi și Gh. I. Brătianu, *Memoriu prezentat Comisiunii de revizuire a Universității din București*, B., 1945, p. 5.

²¹ G. I. Brătianu, *La politique exterieure...*, p. 82.

²² *Ibidem*. Totuși ele au fost reproduse într-o publicație semioficială "Preustische Jahr - Bucher" (*Ibidem*, p. 83.)

membru al opoziției²³. "

Dorind să-și motiveze acțiunea sa politică din capitala germană prin faptul că, oare, "trebuie prin atitudini ce depășeau sfera intereselor noastre naționale să facem să fie solidare Germania și Italia cu Ungaria, sau e preferabil să tragem avantaje din elementele ce le-ar putea diviza?"²⁴

La obiecția că acțiunea sa ar putea fi interpretată ca o tendință de părăsire a Franței, Gh. Brătianu va răspunde că în ceea ce privește această țară, considera inutil să-și exprime toată căldura sentimentelor sale de prietenie și dorința de a face mai strânse relațiile dintre cele două țări.

"Trebuie totuși să-i cerem (Franței n. n.) să înțeleagă o problemă specifică a politicii românești în Europa orientală, care-i pune nu o chestiune comunistă de dată recentă ca altor țări, ci o chestiune rusă, de mai multe ori seculară. Și noi trebuie, de asemenea, să-i cerem să înțeleagă necesitățile noastre economice dictate de situația noastră geografică ce ne impune fatal relații cu Italia, Europa Centrală și Germania²⁵. "

Subliniind această stare geografică și geopolitică în care România trebuia să-și deruleze demersurile sale diplomatice (ce riscau să se politizeze excesiv în dauna interesului economic), Gheorghe Brătianu considera că: "e momentul să ajungem la o destindere în relațiile cu Germania, cu care, nu avem diferende. "²⁶ Pentru împlinirea acestui deziderat soluția era extrem de simplă, în opinia lui: prin promovarea și această direcție a unuia din cele mai generoase postulate diplomatice titulesciene. În acest sens Gheorghe Brătianu îl reamintea: "Vreau ca România să trăiască și va trăi, căci acțiunea ei constă nu în a substitui o ostilitate altei ostilități, ci în a suprapune o prietenie altei prietenii"²⁷.

Din această cauză, credem, Gh. Brătianu se opunea tendințelor politicii franceze și cehoslovace de a face din România "o piesă de eșichier diplomatic sau un instrument de coaliție îndreptat împotriva purtătorilor unei ideologii politice; de a o amesteca în conflicte ce amintesc mai degrabă de războaiele confesionale dintre catolici și protestanți din secolul al XVI-lea, decât rosturile naționale ale unui stat modern"²⁸. "

Declarațiile lui Gh. Brătianu la întoarcerea de la Berlin au provocat polemici acute în presa românească, protagoniști fiind "Lupta" și "Adevărul" iar de cealaltă parte "Mișcarea".

²³ *Ibidem*, p. 88.

²⁴ *Ibidem*, p. 91.

²⁵ *Ibidem*, pp. 92-93.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ "Mișcarea", 15 februarie 1936.

Spre exemplu: "Lupta" exprima neîncrederea în declarațiile liderilor naziști că nu ar sprijini revizionismul maghiar la care "Mișcarea" răspundea că: "În sprijinul celor declarate de d-nul Gh. Brătianu trebuie invocat argumentul realității, de care oamenii de stat germani nu se arată străini. Și aceasta o exprimă aceste cifre: România - 294. 290 km² și 19. 000. 000 locuitori; Ungaria - 92. 900 km² și 8. 500. 000 locuitori²⁹."

Era evident că asemenea inițiative diplomatice, ce veneau în contradicție cu demersurile oficiale, vor dezlănțui reacții cu mult mai dure decât cele menționate mai înainte.

Într-adevăr, întrevederile din capitala Reichului au fost ferm dezavuate de Nicolae Iorga, care va scrie în "Neamul Românesc" articolul : *Câteva cuvinte despre metodele politice externe*, în care contesta oamenilor politici necuprinși în guvern dreptul de a întreține raporturi cu oficialități străine, "independent de valoarea ce o poate avea în alte domenii". Pentru Iorga asemenea acțiuni erau "stricătoare" statului român din mai multe motive: ar apărea ca niște exteriorizări ale propriilor ambiții și ar da anumitor state europene impresia că s-ar putea baza în politica lor externă pe personalitățile cu care s-au stabilit legăturile. Ceea ce-l deranja cel mai mult pe Iorga era obiceiul "din partea unor anume oameni politici din toate partidele de opoziție", care-și căutau câte o "Înaltă Poartă pentru ambițiile lor³⁰."

Faptul că N. Iorga nu a reacționat identic când Gh. Brătianu sau alți politicieni s-au întâlnit anterior cu șefi de guverne ori miniștri străini sugerează că nu chestiunea de principii a deranjat cel mai mult, ci împrejurarea că s-a dialogat cu un regim cu vederi pe care le stigmatiza³¹.

Articolul lui N. Iorga, deși nu-l nominaliza pe Gh. Brătianu, lăsa să se înțeleagă că despre el este vorba, determinând replica lui în "Mișcarea", unde va apare: "*Un cuvânt pentru lămurirea politicii noastre externe*", în care el preciza: "țin deci să se știe că nu am mers să pun întrebări nici unui stat străin, nici nu am fost și nici nu sunt la dispoziția cuiva pentru vreun alt interes decât al țării mele. Mi s-a făcut o declarație pe care n-am provocat-o, dar a cărei însemnătate este însă evidentă³²."

În continuare el afirma că orice om politic are dreptul de a înfățișa opiniei publice anumite probleme de politică externă ținute ascunse de oficialități³³.

²⁹ I d e m, 31 ianuarie 1936.

³⁰ "Neamul Românesc", 11 februarie 1936.

³¹ V. S p i n e i, *op. cit.*, p. 304.

³² "Mișcarea", 14 februarie 1936.

³³ I d e m.

O replică asemănătoare dădea în Adunarea Deputaților la acuzațiile lui I. Inculeț, ministrul de interne, potrivit cărora Gh. Brătianu atenta la moralul națiunii, prin declarațiile și presupunerile care mergeau contra politicii oficiale a statului. Răspunzându-i, el afirma: "Ce a văzut domnia sa contrar, în aceste declarații, politicii oficiale a statului român? A văzut ceva contrar în faptul că acolo am declarat că unele puteri sunt favorabile revizionismului maghiar contra României?"³⁴

În anul 1945, Gh. Brătianu va justifica, într-un memoriu adresat Universității din București, aceste tendințe de apropiere față de Germania prin faptul că voia să evite "ca România să ia prea devreme poziție, prin angajamente internaționale, pentru a nu atrage asupra ei amenințarea puterii germane cu toate consecințele ei, într-un moment în care nimeni nu ne putea ajuta."³⁵

Referitor la delicatul aspect al înrolării României într-o tabără sau alta, el va preciza că: "nu mi-am ascuns și nu-mi ascund grozăvia acestei alternative: ori război cu Germania împotriva Sovietelor și a statelor ce le vor sta alături, ori cu Sovietele și Cehoslovacia împotriva Germaniei. Într-un caz și în celălalt noi devenim câmp de bătălie necesar."³⁶ Într-adevăr problema era extrem de complicată întrucât soluția nu se întrededa, Gh. Brătianu militând, în același timp, împotriva unei politici de "splendidă izolare"³⁷.

Totuși, "nimeni nu ne silește - concluziona "Mișcarea", în februarie 1936, - să alegem între Moscova și Berlin, dar nimeni nu ne poate obliga să alegem între Moscova și Europa pe cea dintâi"³⁸.

Intuind foarte bine că politica externă germană deepindea și era sub influența totală a lui Hitler, Gh. Brătianu era convins că cel mai eficient mijloc de a afla adevărata stare a relațiilor româno-germane, văzute din punctul de vedere al Berlinului, (și dorind să aibă o întretvedere personală cu Führerul), era acela al obținerii unei audiențe la Hitler.

Beneficiind de serviciile lui W. Fabricius, s-au întreprins toate demersurile necesare atingerii acestui obiectiv.

Astfel, la 16 noiembrie 1936 este primit în audiență de către Hitler - prima acordată unui politician român - cu care abordează problema pretențiilor revizioniste maghiare susținute la acea dată public de către Mussolini.

³⁴ "Dezbaterile Adunării Deputaților", 13 martie 1936, pp. 1702-1703. (În continuare se va cita D.A.D.)

³⁵ Gh. I. Brătianu, *Memoriu prezentat Comisiunii...*, p. 5.

³⁶ "Mișcarea", 2 aprilie 1936.

³⁷ I d e m.

³⁸ I d e m, 6 februarie 1936. Grigore Gafencu va consemna și el aceste dispute asupra orientării României: "De partea cui va lupta România în cazul unui război mondial? Unii spuneau: cu Rusia și cu Aliații. Alții spuneau, de pe atunci, cu Germania. (G r i g o r e G a f e n c u, *Pagini din Jurnal*, xerografiat, vol. I, partea a II-a, p. 239).

În mod diplomatic, Hitler i-a declarat că "pretențiile revizioniste ungare nu trebuie luate în tragic", ele fiind necesare din punctul de vedere al politicii interne, subliniind că, "adevăratul pericol care amenință România este bolșevismul"³⁹. Sugerându-i că dacă "România devine un avanpost al ordinii în Europa"⁴⁰, care nu va permite, în nici o situație, trecerea armatelor sovietice spre vest, atunci Reichul va garanta integritatea teritorială a României⁴¹.

Asupra acestor intenții Gh. Brătianu a primit confirmări în plus din partea lui Goering și von Neurath⁴² și se va sesiza foarte bine, în anii care vor veni până la dezastrul național din 1940, că el a crezut întrutotul în cele afirmate de liderii naziști. Permanent, în Cameră, în presă, prin viu grai sau în scris, el se va opune total ideii de a permite trupelor sovietice să pătrundă pe teritoriul românesc, chiar și în condițiile recunoașterii de către Soviete a frontierei pe Nistru. Făcea acest lucru crezând că demersurile sale vor fi interpretate favorabil la Berlin de către analiștii germani, în sensul unei respectări reciproce a promisiunilor.

În timpul acestei întâlniri, Gh. Brătianu a ținut să accentueze interesele României de a rămâne neutră, în cazul declanșării unui război, fără ca această poziție să afecteze relațiile sale tradiționale.

Referitor la spinoasa și presanta - pentru el - problemă a revizionismului unguresc la adresa României, Hitler l-a câștigat de partea sa atrăgându-i atenția asupra unui articol pe care Alfred Rosenberg - ideologul oficial al regimului nazist - îl publicase cu o zi înainte în oficiosul "Volkischer Beobachter" și în care afirma că: "Pretențiile Ungariei nu privesc Germania"⁴³.

Toate aceste fapte, precum și propriile concluzii, au fost relatate de Gh. Brătianu în audiența avută la Carol al II-lea și într-un raport ținut în fața Comisiei parlamentare de politică externă⁴⁴.

O constantă extrem de interesantă a a acestor demersuri personale întreprinse de politicianul liberal în sfera diplomatică - fapt care relevă concepția sa democratică - este aceea că rezultatele vizitelor sale erau comunicate întotdeauna regelui, Parlamentului și guvernului, pentru ca aceste instituții să poată lua deciziile cele mai bune pentru țară⁴⁵.

În anii următori el a participat la festivitățile prilejuite de aniversarea instaurării regimului totalitar nazist. Toate vizitele, pe care le va face în cursul

³⁹ A. Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu*, Humanitas, București, 1994, p. 44.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ V. Spinei, *op. cit.*, p. 305.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 44.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Gh. I. Brătianu, *Memoriu prezentat Comisiunii...*, p. 5.

anilor 1937 - 1939, vor avea un caracter neoficial, fiind făcute din proprie inițiativă sau din însărcinarea lui Carol al II-lea.

Situația geo-politică și echilibrul strategico-militar al Europei s-au modificat radical în urma anexării Austriei și a Acordului de la Mhnen. După ce s-a consfințit la jertfirea intereselor Cehoslovaciei, încrederea liderilor politici români față de Paris și Londra a fost pe bună dreptate zdruncinată.

Având asentimentul lui Carol al II-lea, Gh. Brătianu va pleca din nou spre Berlin pentru a testa dacă în noua conjunctură atitudinea Germaniei, în ce privește integritatea granițelor României nu a cunoscut modificări.

Astfel, la 6 noiembrie 1938 și la 1 februarie 1939, împreună cu Atta Constantinescu, Gh. Brătianu a avut întrevederi cu mareșalul Göring, după ce în prealabil îl întâlniseră, la 4 noiembrie 1938, pe secretarul de stat Ernest Weizsacker, având ocazia să schimbe opinii privind problemele politicii curente și să abordeze aspecte referitoare la intensificarea schimburilor economice bilaterale. Încercarea sa de a intra în contact direct cu Hitler, precum și cu Ribbentrop, Goebels, Funk și Neurath nu s-a putut materializa⁴⁶.

Scopul acestor întrevederi a fost identic cu cel din ianuarie 1936, interlocutorii români insistând pentru ca guvernul german să frâneze pretențiile revizioniste ungare, la care Göring a replicat că poziția antigermană a României nu-i oferă nici un imbold pentru a interveni la Budapesta în favoarea României, așa cum a făcut cu Yugoslavia⁴⁷.

De fapt, Gh. Brătianu, încă din 1937, considera că e "bine să spunem limpede: dacă Germania dorește ca România să-și îndeplinească mai departe misiunea sa istorică la marginile de răsărit ale Europei, ea nu trebuie să îngăduie sau să sprijine acțiuni ce trebuie să o neliniștească la hotare"⁴⁸. Pentru el, "drumul care duce la București, oricare ar fi direcția căilor ferate, nu trecea prin Budapesta", acest adevăr trebuind a fi promovat oficial și neoficial "mai mult încă la Roma decât la Berlin"⁴⁹.

O ultimă călătorie la Berlin a fost întreprinsă în aprilie 1939, etapă într-un turneu diplomatic ce a cuprins în popasurile sale Parisul și Bruxelles, (unde s-a întâlnit cu regele Leopold), pentru ca odată cu momentul izbucnirii războiului să-și dea seama că "toate încercările făcute în vederea păstrării integrității României dăduseră greș"⁵⁰.

⁴⁶ V. Spinei, *op. cit.*, pp. 305-306; vezi pe larg: I. Ardeleanu, M. Mușat, *România după Marea Unire*, vol. II, partea a 2-a, Ed. Științifică și Enciclopedică, B., 1988, pp. 868-871, care redă procesul verbal al întrevederii lui Gh.Brătianu cu H.Goering, în 1938.

⁴⁷ M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II/2, p. 868.

⁴⁸ "Mișcarea", 17 aprilie 1937.

⁴⁹ Idem.

⁵⁰ Gh. I. Brătianu, *Memoriu prezentat...*, p. 5.

A rămas statornic, totuși, în credința și principiile sale când, în iunie 1940, când Carol al II-lea i-a cerut să meargă din nou în Germania pentru a folosi cunoștințele ce le făcuse acolo în interesul politicii românești⁵¹.

Deși, animozitățile personale și îndelungile șicane la care a fost supus de rege și de camarilă i-ar fi oferit motive să refuze o asemenea însărcinare, totuși o acceptă, condiționând-o de *intenția de a apăra drepturile și teritoriul României și nu de a ceda în fața presiunilor*⁵². Din păcate, răspunsul comunicat prin Legația Germaniei de la București sugera că o asemenea călătorie nu-și are rostul: "zarurile erau aruncate"⁵³.

Atitudinea sa principială și corectă față de oricare din actorii politici ai scenei europene, fără prejudecăți și ideologisme, s-a remarcat și cu ocazia incidentului diplomatic determinat de participarea miniștrilor Germaniei, Italiei și Japoniei la înmormântarea legionarilor Moța și Marin. El va condamna vehement această imixtiune politică a unor reprezentanți oficiali ai unor state în treburile interne ale României, considerând-o o atingere a demnității naționale.

Salutând reacția promptă a oficialităților române, el a cerut ca aceeași fermitate "să se manifeste întotdeauna, față de manifestări ce ar putea fi interpretate ca ingerințe în afacerile noastre interne, indiferent de forma în care s-ar produce"⁵⁴. Recomanda acest lucru, întrucât "numai așa se va putea dovedi că îndrumarea politicii noastre externe nu este subordonată nici unei influențe din afară, fie ea germană sau sovietică, franceză sau italiană, ci este determinată de interesul unei politici integral și exclusiv românești"⁵⁵.

În ceea ce privește relațiile româno-italiene, vom observa același mod de a vedea lucrurile, ca și în cazul relațiilor româno-germane.

În opinia lui Gh. Brătianu, Italia reprezenta un important factor de putere continental cu interese și influențe majore în Centrul și Sud-Estul european; unul din marii aliați ai României din Marele Război de Întregire, ce au luptat pentru aceeași cauză, iar după încheierea păcii, o putere amică, ce-i recunoscuse și garantase frontierele printr-un tratat de amiciție în 1926.

Toate demersurile sale politice înspre Italia (identice cu cele înspre Germania) au luat forma unor reacții personale la anumite atitudini și inițiative diplomatice ale lui Nicolae Titulescu - pe care el le-a perceput ca niște gafe politice - în

⁵¹ *Ibidem.*

⁵² *Ibidem.*

⁵³ *Ibidem.*

⁵⁴ "D.A.D.", 18 februarie 1937, p. 1087. Preferințele Germaniei naziste față de anumite mișcări și partide politice românești au fost confirmate și de prezența lui Hitler în gara din Berlin în momentul trecerii trenului ce purta sicriile lui Moța și Marin. ("D.A.D.", 19 februarie 1937, p. 1115.)

⁵⁵ *I d e m*, 18 februarie 1937, p. 1087.

condițiile mult vehiculatei teze georgiste a concurenței româno-ungare de câștigare a simpatiilor marilor puteri.

Ca și Nicolae Iorga, Gh. Brătianu nu a împărtășit orientrea impusă diplomației românești de către N. Titulescu față de problema conflictului italo-abisinian și de adoptare a sancțiunilor economice hotărâte de Societatea Națiunilor împotriva Italiei în 1935⁵⁶.

La sugestia lui Gh. Brătianu, probabil, oficiosul P. N. L. - georgist - "Mișcarea" propunea în octombrie 1935, o atitudine "de prudență unei politici ferme (. . .), fără ostentație și fără provocări, pentru a se evita atragerea în jocul inconștient al forțelor dezlănțuite", publicația opunându-se ferm modalității de a transpune acest conflict în Europa⁵⁷.

Regretând graba guvernului de a adopta sancțiunile, în unele cercuri politice interne se arăta că în acest mod "România a pierdut simpatiile Italiei și s-a dat ocazie Ungariei de a se ridica politicește în ochii Italiei, în detrimentul nostru. Italia era recunoscătoare Ungariei pentru aprovizionarea cu petrol și cereale, pe care le cumpăra din România, pentru susținerea războiului din Abisinia. Pe lângă avantaje politice, Ungaria beneficia și de avantaje materiale rezultate din diferența de prețuri"⁵⁸.

Într-un interviu acordat ziarului parizian "Le Matin", el preciza că: "chestiunea embargoului izbește evident în interesele economice esențiale ale țării noastre, întrucât nu trebuiește ignorată latura ce privește criza debușeurilor, care apasă de câțiva ani asupra producțiunii țării și care explică faptul că România nu a putut onora obligațiile sale financiare. Ori, în Italia, prin jocul balanței comerciale România era creditoare pentru aproape un miliard de lei. Pe de altă parte, petrolul constituie partea cea mai importantă a exportului nostru. Aceasta va fi pentru comerțul nostru o privațiune din cele mai mari"⁵⁹.

Dorind să combată argumentul politic și ideologic invocat de Palatul Sturza în adoptarea embargoului economic împotriva Italiei, el amintea că precedentul invaziei și anexării unui stat independent, membru (după 1919 n. n.) al Societății Națiunilor de către un altul nu l-a oferit Italia, el afirma că de la "1913 la 1936 s-au observat 11 cazuri, din care în două din ele - invazia Nicaragului de către S. U. A. în 1926 și a Mancuriei de către U. R. S. S. în 1930 - nu a fost invocat nici măcar un pretext"⁶⁰.

⁵⁶ V. Spineî, *op. cit.*, p. 303.

⁵⁷ "Mișcarea", 22 octombrie 1935.

⁵⁸ Emilia și Gavrilă Soonea, *Viața economică și politică a României*, Ed. Științifică și Enciclopedică, B., 1978, p. 189.

⁵⁹ "Mișcarea", 3 noiembrie 1936.

⁶⁰ Idem.

În această problemă a sancțiunilor apare ca meritorie intenția sa de a disculpa factorul decizional intern, aruncând vina asupra "sistemelor internaționale" ce impuneau propriul lor punct de vedere, determinând uneori un exces de zel nedorit⁶¹.

Atitudinea prudentă a omului politic liberal în problema sancțiunilor va fi validată și de faptul că nu se putea pune prea mare preț pe comportamentul ferm și constant al democrațiilor occidentale în problema sus-numită.

Astfel, în martie 1936, când Germania remilitarizează zona renană, conflictul italo-abisinian este șters de pe agenda de lucru a areopagului genovez, iar Consiliul Ligii Națiunilor va propune un plan de pace Italiei. Practic, în acest mod s-a pregătit reintrarea Italiei în corul marilor puteri în scopul adoptării unei rezoluții comune a semnatarilor Tratatului de la Locarno, rezoluție îndreptată împotriva Germaniei.

În declarațiile pe care le-a făcut ziarului "Curentul", la întoarcerea de la lucrările Congresului internațional de bizantinologie, ținut la Roma, el se va declara impresionat de realizările obținute de Italia pe plan intern. De asemenea, el a opinat pentru normalizarea relațiilor cu Italia, întrucât din discuțiile purtate personal cu Mussolini și Ciano reieșise nemulțumirea factorilor de conducere italieni față de atitudinea ostilă a României în timpul conflictului italo-abisinian⁶².

Drept recunoștință pentru faptul că Gh. Brătianu avusese una din cele mai fățișe atitudini de combatere a politicii sancțiunilor aplicată de guvernul român contra Italiei, Mussolini i-a adresat o scrisoare de mulțumire prin Legația de la București și l-a invitat la Roma⁶³. Dând curs invitației, Gh. Brătianu va întreprinde o nouă călătorie la Roma, în toamna anului 1936, de data aceasta ea desfășurându-se sub auspicii "oficiale".

Discuțiile purtate cu oficialii italieni l-au determinat, la întoarcere, să declare ziarului "Mișcarea" că în Italia efectele politicii externe românești din perioada sancțiunilor sunt dezastruoase⁶⁴.

De asemenea, într-o serie de întrevederi pe care le-a avut cu prieteni politici ca: gen. Văitoianu, prof. C. Giurescu, avocatul Hentzescu, ș. a, Gh. Brătianu le-a spus că "italienii au o foarte proastă părere despre noi, aceasta datorită în cel mai înalt grad politicianilor care ne-au făcut de râs în toate părțile"⁶⁵.

Cu toate că s-a pronunțat împotriva sancțiunilor și pentru ameliorarea relațiilor cu Italia totalitară, totuși el a condamnat în termeni asprii "Declarația de la Milano", rostită de Mussolini în 1936, prin care era sprijinit și încurajat în

⁶¹ G. I. Brătianu, *La politique exterieure...*, p. 45.

⁶² "Curentul", 7 octombrie 1935; vezi și Emilia și Gavrilă Sonea, *op. cit.*, pp. 189-190.

⁶³ Emilia și Gavrilă Sonea, *op. cit.*, p. 189.

⁶⁴ "Mișcarea", 3 noiembrie 1936.

⁶⁵ Emilia și Gavrilă Sonea, *op. cit.*, p. 189.

"drepturile" sale revizionismul ungiuresc.

Gh. Brătianu condamnă "pretențiile Italiei de a vorbi de nedreptatea făcută Ungariei", punere la punct pe care o considera necesară, întrucât Italia trebuia să fie conștientă de adevărul că "România are o misiune de îndeplinit la Răsărit și nu Ungaria"; condiția esențială a îndeplinirii acestei misiuni de strajă, care interesează și Italia și Europa, este să nu fie tulburată în stăpânirea dreaptă a hotarelor ei"⁶⁶.

În aceste condiții el va cere convocarea Comisiei Afacerilor Externe a Parlamentului, în scopul "unei lămuriri necesare astăzi, în interior și afară, asupra politicii externe a României"⁶⁷.

În cadrul *Expunerii asupra politicii străine*, ținută în fața Comisiilor Unite de Politică Externă ale Camerei și Senatului, la 11 decembrie 1936, el reamintea Italiei, "cât și celorlalte state, fie că sunt prietene sau adversare, unul din marile adevăruri rostite de Titulescu, și anume că: "revizionismul înseamnă război"⁶⁸.

Subliniind că s-a lovit la fiecare pas la Roma de propaganda ungară, "care oricum nu trebuie să depună prea mari eforturi" întrucât beneficia de simpatia italienilor, el arăta că pe agenda Ministerului de externe, la capitolul priorități să fie trecută și necesitatea ameliorării relațiilor româno-italiene.

Convins fiind și dorind să convingă, el ținea să arate că o asemenea inițiativă va avea de înfruntat dificultăți serioase, întrucât "o apropiere de Italia nu găsește factorii psihologici necesari unei apropieri, fără de care o apropiere este imposibilă"⁶⁹. Factorii care împiedicau această apropiere erau și de-o parte și de alta: pe de o parte politica externă românească care s-a vrut a fi "mai catolică decât Papa" și mai sancționistă decât Imperiul Britanic, iar de partea italienilor "nevoia de a se afirma ca mare putere, de a se înconjura cu clientela disponibilă a micilor state, din care Ungaria se găsește a fi unul"⁷⁰.

În concluzie: Gh. Brătianu, în toate demersurile pe care le-a întreprins în cadrul vizitelor făcute la Roma, în timpul discuțiilor cu oficialii italieni, a căutat să-i convingă de marele interes al Italiei și Europei că "frontierele comunismului să fie pe Nistru". Stare împosibil de menținut "fără o Românie puternică și asigurată de posesiunea indiscutabilă a tuturor frontierelor ei"⁷¹.

Aceasta va fi ideea centrală a discursului politic georgist în încercările de abordare și convingere a factorilor de decizie germani și italieni de importanța strategică și geopolitică deosebită a României în comparație cu celelalte state din

⁶⁶ "Mișcarea", 3 noiembrie 1936.

⁶⁷ I d e m.

⁶⁸ G. I. B r ă t i a n u, *La politique exterieure...*, p. 82.

⁶⁹ *Ibidem*, pp. 44-45.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*, p. 45.

peisajul central și est-european.

Pentru omul politic Gh. Brătianu - analist atent al sistemului relațiilor internaționale la sfârșit de deceniu IV - problema de maximă acuitate nu a fost aceea a sabotării politice promovate de N. Titulescu și a unei direcționări către Berlin sau Roma, cum s-a susținut nu o singură dată, ci a stabilirii unor relații normale, pe bazele sigure ale interesului reciproc și a atingerii obiectivelor politicii externe românești cuprinse într-un dublu postulat: securitatea frontierelor și dezvoltarea economică a țării.

După cum singur mărturisea, el și-a dat seama de pericolul reprezentat de politica revizionistă germană pentru integritatea granițelor României Mari, în condițiile în care Anglia și Franța erau dispuse să facă concesii și refuzau să-și asume angajamente concrete față de România, iar sistemul alianțelor țării (Mica Înțelegere, Antanta Balcanică) se arăta fragil⁷².

Agravarea situației politice europene, începând cu anul 1937, va determina și o agravare treptată a situației politice a României, care se vedea din ce în ce mai izolată și în imposibilitatea de a-și promova cu succes interesele sale majore.

Astfel, în acel moment, când Europa era confruntată cu declanșarea crizei spaniole, Gh. Brătianu va lua pe viu pulsul evenimentelor făcând o vizită în Franța și Spania. La întoarcere, el va declara că este din ce în ce mai convins de necesitatea unei politici independente care să asigure României o necesară libertate de mișcare și evitarea angajării în conflictele de ideologie⁷³.

Convins de justetea propriilor convingeri afirmate până atunci el va aduce ca dovadă situația din Spania unde războiul civil, animat și susținut de interese străine, distrugea națiunea spaniolă și servea drept câmp de acțiune și testare pentru armate străine.

De aceea, el recomanda trimiterea de observatori militari în Spania în condițiile în care acolo se testau tehnici și armamente pentru viitorul război. Pe baza celor constatate în Spania, Gh. Brătianu și-a întărit convingerile că cel mai mare pericol pentru Europa și pentru România îl reprezenta bolșevismul⁷⁴.

⁷² V. Spineii, *op. cit.*, p. 307.

⁷³ "Mișcarea", 23 iulie 1937.

⁷⁴ Idem.

RELAȚIILE INTERNAȚIONALE ÎN SUD-ESTUL EUROPEI ÎN PRIMUL SFERT AL SECOLULUI AL XIV-LEA

TUDOR SĂLĂGEAN

ABSTRACT: International Relations in South-Eastern Europe in the First Quarter of the 14th Century. In the first quarter of the 14th century, in the internal crisis conditions in the Byzantine world and the establishing of a real equilibrium between the three Balkan powers (Serbia, Bulgaria, Byzance), the head center of the South-East European policy was moving towards its northern limits. This resulted into a real cohesion of the states which entered the Mongol political system, cohesion which will survive after the disappearance of its founder, the Mongol ruler, Nogai (c. 1299/1300). The political leaders of the new generation (the Bulgarian tsar, Teodor Sviatoslav, and the Serbian king, Stephen Uros III Milutin) led the system to a political expansion towards the north-west, and determined the Transylvanian prince, Ladislau Kan, to enter into an alliance with the South-East European world. Precisely, Transylvania was the stake of the great war of 1316-1324, during which the Hungarian king, Carol Robert, was forced to face a great coalition consisting of the seditious nobility, the Orthodox neighbours of Hungary and the Tatars. The result of this war was, finally, undecided. Although it regained Transylvania, Hungary did not succeed in reestablishing itself as a dominant political factor on the south-east European stage, giving the states in the area the necessary respite to develop their own historical identity.

Perioada a cărei analiză o vom efectua în cele ce urmează are o identitate istorică distinctă. Ea este deschisă prin dispariția unei personalități de mare anvergură - emirul mongol Nogai (cca 1299/1300) și prin declanșarea, aproape concomitentă, a fazei de apogeu a marii crize interne din regatul maghiar, ca urmare a morții unei personalități de o mai mică însemnătate - regele Andrei al III-lea "Venețianul" (1301). Statele din aria civilizației sud-est europene au profitat de conjunctura favorabilă creată de aceste evenimente, găsind răgazul pentru a-și afirma propria politică, pentru a se consolida și a se extinde.

Lenta destrămare a marginilor colosului imperial mongol a prilejuit o nouă afirmare a statului de dimensiuni mijlocii, care va fi caracteristic regiunilor balcano-dunărene în secolul al XIV-lea. În cazul a două dintre puterile regionale - Bulgaria și Serbia - temporara centralizare din prima parte a secolului va fi urmată

de o accentuată tendință spre dezintegrare, care reprezenta o aliniere la starea de lucruri din jumătatea meridională a Peninsulei, unde, după glorioasa și costisitoare domnie a lui Mihail al VIII-lea, Bizanțul și-a constatat incapacitatea de a mai urmări himerele imperiale ale epocii Restaurației. Sub Andronikos al II-lea¹ (1282-1328), imperiul este măcinat de lupte interne; se confruntau aici două concepții: aceea romano-bizantină, a unității statului sub conducerea nemijlocită a basileului, și cea occidentală, pătrunsă odată cu cruciații Imperiului Latin, și susținută de cea de a doua soție a lui Andronikos, Irene (Jolanda) de Montferrat. "Lucru nemaiauzit - scria Nicefor Gregoras - ea dorea ca fiii basileului să domnească nu ca monarhi, după vechiul model romeic, ci să-și împartă orașele și provinciile, după modelul latin, astfel încât fiecare dintre fiii săi să administreze acea unică parte care i-ar fi fost încredințată ca proprietate personală. Părțile ar fi trebuit să fie moștenite de la părinți, după legea proprietății private, și transmise astfel fiilor lor, și fiilor fiilor acestora. Această împărțeașă - explica Gregoras - era de origine latină, și de la latini a luat acest nou sistem, pe care a încercat să-l introducă printre Romei"². Chiar dacă "noul sistem" întâmpina o rezistență îndârjită din partea aristocrației fidele tradiției imperiale, ceea ce mai rămăsese din imperiul basileilor evolua, în mod inevitabil, înspre starea de lucruri preconizată de împărăteasă. Moreea, izolată de capitală, își începea o viață proprie sub conducerea guvernatorilor Mihail Kantakouzenos (1308-1316) și Andronikos Asan (1316-1323), pregătindu-se pentru a deveni, peste mai bine de un secol, ultimul refugiu al Paleologilor în fața valului otoman. Despotatul Epirului și Thessalia lui Ioan al II-lea Angelos continuau să fie, practic, state separate, ale căror legături cu imperiul rămâneau pur formale. Pe mare, lipsit de flotă, Bizanțul era o pradă ușoară în fața Venetiei și Genovei, care își disputau punctele cheie ale Arhipelagului și dominația Mării Negre. În Asia Mică, Imperiul făcea față cu greu presiunii lente, dar sigure a turcilor lui Osman. Ultimele tentative de reluare a inițiativei cu propriile sale forțe au eșuat aici în 1296 și 1301. Andronikos al II-lea s-a văzut nevoit să recurgă la mercenari; aceasta era însă o soluție mai degrabă nefericită pentru un stat mereu mai lipsit de resurse. Neplata soldelor a provocat revoltele alanilor (1302) și catalanilor (1305) - ultima dintre acestea cu consecințe dintre cele mai grave. Condamnat la expectativă, bătrânul basileu a fost obligat să suporte, în 1326, o ultimă grea lovitură: pierderea Brussei, care va deveni, nu peste mult timp, capitala emiratului otoman. Ca și cum toate acestea nu ar fi fost suficiente, imperiul a fost obligat să treacă prin dificila încercare a războiului civil al celor doi Andronici (1321-1328), care a dus la epuizarea economică a Traciei, ultima sa provincie sigură. Acest tablou sumar ne

¹ Ostrogorsky, *Storia dell'impero bizantino*, Torino, 1968, 1993, p. 435 sq.

² Nicephori Gregorae, *Byzantina Historia*, ed. L. Schopen, Bonn, 1829, I, p. 233 sq; cf. Ostrogorsky, p. 437.

îngăduie să înțelegem motivele pentru care Bizanțul a renunțat, după 1300, la aspirațiile hegemonice asupra sud-estului european. Confruntat cu atât de complexe probleme interne, imperiul Paleologilor și-a pierdut vocația dominatoare. Capacitatea sa de rezistență nu era însă complet atrofiată. În Balcani, cel puțin, micile sale armate continuau să se comporte în mod onorabil; mai mult, el reușește încă să profite de momentele dificile ale vecinilor săi, pentru a mai recupera câte ceva din teritoriul pierdut. Aceasta face ca tabloul politic al Peninsulei să prezinte, până în a doua jumătate a secolului, imaginea unui echilibru al celor trei puteri majore: Bizanțul, Serbia, Bulgaria. Un echilibru atât de solid, încât el s-a menținut, în pofida tuturor încercărilor la care a fost supus, până în momentul invaziei otomane.

Evenimentul care încheie acest prim sfert al veacului al XIV-lea, marele război din 1316-1324, indică transferul centrului de greutate al politicii Sud-Estului european către limitele sale nordice. Principalii actori ai lungului război, purtat împotriva unei Ungarii de acum Angevine, sunt Serbia, Bulgaria, Haliciul, Transilvania răzvrătită și, desigur, Valahia Transalpină, țara lui Basarab, care, cu această ocazie, își înregistrează intrarea pe scena istoriei majore. Rolul Hoardei de Aur a fost deja - așa cum vom vedea - unul estompat. După o jumătate de secol de dominație mongolă, pe care doar ultimii Arpadieni au mai încercat, fără succes, să o pună în discuție, secolul al XIV-lea debuta cu o afirmare a identității sud-est europene. Care însemna, pe lângă o coeziune spirituală (reprezentată de ortodoxie), și o coeziune politică, ale cărei origini imediate trebuie căutate în era hegemoniei lui Nogai în Europa sud-estică. Realizarea ei a fost o operă de durată, nu lipsită de dificultăți, oscilații, incertitudini.

Încă de la instalarea lor efectivă în regiunea Dunării de Jos, la începutul anilor '60 ai veacului al XIII-lea, tătării se arătaseră interesați de cooperarea cu forțele politice locale. În 1260-1261, asaltul mongol împotriva Ungariei fusese coroborat cu acțiuni bulgare asupra Severinului. Tot în cooperare cu bulgarii a fost efectuată prima mare invazie împotriva Bizanțului, în iarna 1264-1265³. În 1270, un document al cancelariei ungare afirma explicit relația existentă între primejdia mongolă și instigațiile vecinilor regatului maghiar⁴. Mongolii încă aveau, în acea perioadă, un adversar redutabil: Ștefan al V-lea, coregent și "duce al Transilvaniei" (1257-1270), apoi rege titular al Ungariei (1270-1272). Diplomat tenace, războinic temerar, Ștefan al V-lea a fost ultimul suveran arpadian care s-a dovedit capabil să facă față cu succes presiunii dinspre răsărit și să-și exercite controlul asupra unei vaste zone din Sud-Estul european. La moartea sa (1272), însă, s-au desprins de sub hegemonia ungară "împăratul" Vidinului, Iakov Sviatoslav, împreună cu cnezii

³ Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 417; Papacostea, *Români în secolul al XIII-lea. Între cruciadă și imperiul mongol*, București, 1993, p. 120.

⁴ DIR, C, Transilvania, veac XIII, II (1250-1300), p. 133.

Kudelin și Drman din ținutul Branicevo și cu voievodul oltean Litovoi: de asemenea, s-au distanțat cnezul Haliciului, Lev Danilovici, și regele sârb Ștefan Uros I. Un întreg sistem politic s-a dezorganizat, iar Nogai, care se bucura deja de o influență hotărâtoare la Dunărea de Jos a început să domine situația cu autoritate.

Ungaria și-a redescoperit vocația cruciată pe la 1280; între 1280-1284 regele Ladislau a încercat să recupereze terenul pierdut în Răsărit în timpul minoratului său. În acest interval și în acest context sunt de localizat acțiunile magistrului Gheorghe împotriva cnezilor din Branicevo și a lui Litovoi⁵. Însă modestele rezultate ale acestei presiuni militare, coroborate cu eforturile diplomatice ale Papalității de atragere a țarului Gheorghi I Terter în proiectata coaliție antimongolă⁶, au fost anulate de loviturile necruțătoare administrate de Nogai atât Ungariei, cât și Bulgariei, în 1285. Dominația Hoardei la Dunărea de Jos era deja completă, iar ultima tentativă ungară de a o pune în discuție, la începutul domniei lui Andrei al III-lea, s-a stins în urma ripostei mongole din anul 1292. Ungaria a pierdut atunci, pe lângă Severin - unde nu va mai reveni până în 1330 - și ultimele rămășițe ale influenței sale politice în Balcani. În Bulgaria, țarul Gheorghi Terter, care pare să nu fi fost, nici de această dată, străin de proiectele Creștinătății, a fost nevoit să își abandoneze tronul, fiind înlocuit de boierul Smileț (1292-1298), o simplă marionetă mongolă. Regele sârb Ștefan Milutin, adus la ordine, a participat cu trupele sale la asaltul asupra Ungariei⁷, iar moștenitorul tronului a luat drumul curții lui Nogai, în calitate de ostatic. Serbia era, așadar, obligată să se integreze, la rândul ei, în sistemul politic mongol. După 1292, Hoarda nu mai avea, în sud-estul european, nici un adversar.

Războiul civil din Imperiul mongol (cca. 1298-1300) - care a dus la moartea lui Nogai și a fiului său Čaka, ridicăți împotriva hanului legitim Toqtai - nu a avut consecințe importante asupra pozițiilor Hoardei la Dunărea de Jos. El a creat, temporar, o perioadă de confuzie, de care Ungaria pare să fi încercat să profite. După unele interpretări, se pare că fiul lui Nogai, Čaka, și-ar fi căutat, pentru un timp, refugiul în regatul maghiar⁸, iar piatra de mormânt de la Câmpulung, a "comitelui Laurențiu"⁹, ar putea să mărturisească o temporară extindere maghiară

⁵ Amintite în documentele din 1285 și 1288; *DIR*, C, XIII,2, p. 271, 303.

⁶ În 1281 papa Nicolae al III-lea scrie țarului Gheorghi, patriarhului Ioachim al III-lea și fiicei catolice a lui Terter, Elena, regina Serbiei. V. *Storia della Bulgaria*, Roma, 1982, p. 118.

⁷ P. N i k o v, *Istoriya Vidinskoto knjazestvo do 1323 godina*, Sofia, 1922, p. 80-82; P a p a c o s t e a, *op. cit.*, p. 125.

⁸ V i c t o r S p i n e i, *Moldova secolele XI-XIV*, București, 1982, p. 191.

⁹ Care e, pentru N i c o l a e I o r g a, un "comes" săsesc - *Istoria Românilor*, ed. 1993, III, p. 93 și 137. Vezi, mai nou, E m i l L ă z ă r e s c u, *Despre piatra de mormânt a comitelui Laurențiu și câteva probleme arheologice și istorice în legătură cu ea*, în SCIA, 1957, 1-2, p. 109-127; P a v e l B i n d e r, *Din nou despre "Comes Laurentius de Longo Campo"*, în SCIA, artă plastică, 1975, p. 185-188.

dincolo de crestele Carpaților. Însă, după lichidarea ultimei rezistențe a lui Čaka în Bulgaria, prin revolta lui Theodor Sviatoslav, noul guvernator al regiunilor occidentale ale Imperiului mongol - Tuqlubuqa, fiul lui Toqtai - a restabilit rapid situația. Atacuri ale mongolilor împotriva Ungariei, împreună cu aliații lor cumani, schismatici și păgâni, sunt amintite de corespondența papală din anii 1301 și 1302¹⁰. În același timp, moartea lui Andrei al III-lea (1301) a imobilizat Ungaria, aruncând-o într-o lungă și gravă criză internă¹¹. Imperiul mongol a continuat să își extindă, nominal, autoritatea până la Porțile de Fier¹² și de asemenea, asupra țaratului bulgar¹³. Însă Tuqlubuqa, care pare să-și fi menținut poziția până la sfârșitul domniei lui Toqtai¹⁴, nu s-a dovedit la fel de energic și capabil ca și predecesorul său. Hotarele apusene ale Imperiului au rămas imobile; nu s-au mai semnalat expediții de amploare, tătarii fiind amintiți doar în calitate de auxiliari ai suveranilor locali - mai ales ai țarilor bulgari. Această lungă pasivitate mongolă, prelungită până către sfârșitul anilor '30, a fost uneori interpretată de istorici ca reprezentând o șubrezire a pozițiilor Hoardei, un declin, care ar fi fost cauzat de moartea lui Nogai¹⁵. Victor Spinei¹⁶ a demonstrat convingător lipsa de temei a unor astfel de afirmații. Atât sub Toqtai, cât și sub Özbag, Hoarda pare să fi fost, în ansamblu, la fel de puternică ca înainte. Nu se poate contesta însă faptul că, după moartea lui Nogai, ea încetează să mai fie amenințătoare pentru Creștinătate. Această prea lungă inactivitate, care își așteaptă încă explicațiile, constituie preludiul marelui reflux de la mijlocul secolului. Aproape pe nesimțite - izvoarele nu înregistrează zguduirii majore - hegemonia mongolă asupra Sud-Estului european s-a transformat, într-un timp relativ scurt, într-o suzeranitate nominală. În condițiile în care Hoarda se dezinteresa în mod tot mai evident de această regiune, inițiativa politică și militară a fost preluată de sateliții ei, în rândul cărora se detașează marea figură a țarului bulgar Theodor Sviatoslav (cca. 1300-1322).

¹⁰ Hurmuzaki, I, p. 557-560.

¹¹ Asupra trăsăturilor acestei "crize de structură" a regatului maghiar, vezi P a p a c o s t e a, *op. cit.*, p. 134-135. O relativ amplă expunere evenimentială la B a l i n t H o m a n, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria. 1290-1403.*, Roma, 1938, p. 80 sq.

¹² V. S p i n e i, *op. cit.*, p. 172.

¹³ Anonymi Geographi, *Descriptio Europae Orientalis* (I.I.R., II), ed. Popa-Lisseanu, 1934, p. 27: "nunc (Bulgaria, N.N.) seruit tartaris sub tributo".

¹⁴ Emiterea unor monede cu tamghaua mongolă a continuat, la Isaccea, până pe la 1311-1312. Vezi E. și I. O b e r l a n d e r - T â r n o v e a n u, *Contribuții la studiul emisiunilor monetare și al formațiunilor politice din zona gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, în SCIVA XXXII (1981), 1, p. 89-109.

¹⁵ V. *Istoria României*, II, București, 1962, p. 163.

¹⁶ *Op. cit.*, p. 175-176.

Fiu al lui Gheorghi I Terter, el fusese trimis ostatec la curtea lui Nogai după invazia mongolă din 1285, când s-a încheiat și căsătoria surorii sale cu Čaka, fiul marelui general¹⁷. Șederea lui printre mongoli a fost îndelungată. Pe la 1299-1300 el pare să fi participat la revolta lui Nogai și la ultimele confruntări ale cumnatului său Čaka cu trupele fidele marelui han. Refugiat în Bulgaria, Čaka a ocupat, temporar, tronul țărilor din Târnovo. Însă, nu după mult timp, Theodor Sviatoslav a organizat o revoltă, în cursul căreia Čaka a fost ucis, odată cu el găsindu-și moartea și Ioachim, patriarhul Târnovei, care îl sprijinise.

Declarându-se fidel marelui han Toqtaï, Sviatoslav a devenit țar al Bulgariei, în calitate de vasal al Hoardei¹⁸. În timpul lungii sale domnii, el a știut să profite din plin de avantajele alianței mongole, reușind să redea statului bulgar o parte din prestigiul său de odinioară.

După ce, cu ajutorul tătarilor, a îngenunchiat Bizanțul în războiul din 1303-1307, amplificând posesiunile bulgare în Tracia și ocupând, mai ales, importantele orașe portuare Mesembria și Anchialos de pe țărmul Mării Negre¹⁹, după sfârșitul domniei lui Toqtaï el pare să fi fost investit de către noul han Özbag, în condiții încă prea puțin clarificate, cu autoritatea asupra stepei dintre Dunăre și Nistru²⁰. Isaccea și Cetatea Albă, două centre economice majore din zona gurilor Dunării, s-au aflat, după 1313, sub autoritatea sa²¹. Este posibil ca Theodor,

¹⁷ *Storia della Bulgaria*, p. 118.

¹⁸ *Ibidem*, p. 119-120.

¹⁹ *Ibidem*, p. 120-121; Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 448.

²⁰ Asupra acestei probleme, a se vedea lucrările lui G h e o r g h e I. B r ă t i a n u - care considera că instalarea stăpânirii lui Sviatoslav în Bugeac ar trebui datată în preajma anului 1300: *Les Bulgares a Cetatea Albă (Akkerman) au debut du XIVe siècle*, în "Byzantion", II, 1925, p. 153-158; i d e m, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, p. 104-119; i d e m, *Bulgaria de dincolo de Dunăre în izvoarele bizantine*, în "Omagiu lui Ioan Lupaș", București, 1943, p. 130-132; i d e m, *Marea Neagră*, ed. V. Spinei, Buc., 1988, II, p. 169-170; i d e m, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, ed. V. Râpeanu, Buc., 1980, p. 44-47. Tezele lui G.I.Brătianu au fost acceptate de către cea mai mare parte a istoricilor care au acordat atenție acestei probleme. Anumite rezerve față de acest punct de vedere a formulat V i c t o r S p i n e i, *op. cit.*, p. 172-175. I v a n D u j c e v, *Il francescanesimo in Bulgaria nei secoli XIII e XIV*, în "Medievo bizantino-slavo", I, Roma, 1965, p. 412 sq crede chiar (fără a aduce argumente suficiente) că stăpânirea lui Theodor Sviatoslav se putea întinde până în regiunea Niprului. După opinia noastră, datorită faptului că emisiunea monedelor mongole continuă la Isaccea până pe la 1311/1312 (v. nota 14), iar prezența lui Tuqlubuqa la Dunărea de Jos este confirmată de izvoarele istorice, extinderea autorității lui Sviatoslav asupra unei arii teritoriale greu de precizat de la nordul gurilor Dunării s-a putut produce abia după sfârșitul domniei lui Toqtaï (c. 1312/1313).

²¹ *Geographie d'Aboulfeda*, II,1, p. 316: "Isacdji est une ville du pays des Valaques (Aloualac)...", etnonim prin care geograful arab îi desemna pe bulgari. Vezi și p. 318: "Ternovo (Thernau) est une ville du pays des Valaques /.../ Les hommes qui l'habitaient sont infideles et appartiennent au peuple qu'on nome Valaque; on les appelle encore Alborghal". Stăpânirea lui Sviatoslav la Cetatea Albă e atestată de o informație de proveniență geneveză din anul 1316: "...in terris subditis dicto domino imperatori (Ferdixclaus Sviatoslav) tam in Mauocastro quam alibi" *Monumenta Historiae Patriae, Leges Municipales*, Torino, 1838, coll. 382-383.

în urma unor servicii pe care le va fi adus noului han de la Saray, să fi preluat o parte din atribuțiile foștilor guvernatori ai Hoardei la Dunărea de Jos. Iscușința sa diplomatică nu a fost inferioară capacității sale militare. Pacea încheiată cu Bizanțul, în 1307 sau 1308, i-a adus mâna unei prințese din familia imperială²² și recunoașterea tuturor achizițiilor sale teritoriale. Relațiile Bulgariei cu Serbia, au fost excelente de-a lungul întregii sale domnii. De asemenea, Țarul de Târnovo și-a restabilit, în acest timp, bunele raporturi cu cnezatul separatist al Șişmanizilor de la Vidin. Cneazului Mihail Șişman (cca. 1313-1323) i-a fost acordat titlul de despot al Bulgariei²³; acest eveniment a semnat reintegrarea Vidinului în sistemul politic al țaratului, prevestind reunificarea completă a celor două Bulgarii, în 1323, care va fi opera lui Mihail Șişman însuși.

Formațiunea statală de la Vidin merita, la rândul ei, atenția noastră. Luând naștere într-o regiune ale cărei aspirații autonomiste se manifestaseră din chiar zorii existenței celui de-al doilea țarat bulgar, cnezatul Șişmanizilor pare să se fi sprijinit, inițial, mai ales pe protecția mongolă. Pe la 1291/92, ca urmare a aderării Serbiei la sistemul politic al lui Nogai, vechea ostilitate dintre Șişmanizi și vecinii lor apuseni a fost înlocuită printr-o alianță, consolidată ulterior prin căsătoria lui Mihail Șişman cu Ana-Neda, fiica regelui Ștefan Milutin²⁴. Legăturile cnezatului din Vidin cu teritoriile nord-dunărene reprezintă încă un subiect prea puțin explorat. Dacă Petar Nikov credea încă, în 1922, că hotarele nordice ale stăpânirii Șişmanizilor nu depășeau linia Dunării²⁵, opinii mai recente admit posibilitatea controlului, de către vidineni, a unor regiuni din sudul Olteniei²⁶.

Raporturile Bulgariei apusene cu Oltenia vecină fuseseră, dealtfel, intense în întreg secolul al XIII-lea. Deja în 1211-1213 expediția comitelui Ioachim de Sibiu, îndreptată, la cererea țarului Boril, împotriva Vidinului separatist, întâmpinase opoziția armată a trei căpetenii din Cumania²⁷, localizabile, cu destulă probabilitate, în regiunea Oltului²⁸. Pe la 1272-1273, "împăratul" de la Vidin, Iakov Sviatoslav, s-a ridicat împotriva hegemoniei ungare în același timp cu voievodul oltean Litovoi și

²² Este vorba despre Theodora, fiica co-împăratului Mihail al IX-lea. Cf. O s t r o g o r s k y, *op. cit.*, p. 516, nota 92.

²³ "Dispoti Bulgariae et dominus de Bigdino". Asupra semnificației acestei titlaturii v. P. N i k o v, *op. cit.*, p. 45.

²⁴ V. *Ibidem*: p. 81-82 - despre evenimentele anului 1292; p. 49-50 - despre relațiile Șişmanizilor cu tătarii și p. 84-91, despre politica matrimonială a Șişmanizilor.

²⁵ *Ibidem*, p. 8 și 51-52, despre frontierele despotatului de Vidin.

²⁶ V. S p i n e i, *op. cit.*, p. 173 și lucrările citate la nota 143.

²⁷ *DIR*, C, XI-XIII, p. 338.

²⁸ Ș t e f a n P a s c u, în *Istoria României*, II, p. 112. V. și Ș t e f a n Ș t e f ă n e s c u, *Țara Românească de la Basarab I Îneimeietorul până la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 21.

cu cnejii Kudelin și Drman din ținutul Branicevo²⁹, și nu considerăm hazardată ipoteza unei cooperări antimaghiare a acestor dinastii locale. La rândul lor, în războiul inițiat în 1316, trupele lui Mihail Șișman vor fi angajate în confruntările militare din zona Mehadieci, în cooperare cu nobilimea locală răzvrătită împotriva regelui Carol Robert. Potrivit opiniei lui Nicolae Iorga, statul Șișmanizilor de la Vidin ar fi constituit un model pentru organizarea administrativă a Țării Românești, iar legăturile de rudenie dintre Basarabi și Șișmanizi ar fi fost anterioare celei stabilite prin căsătoria nepotului lui Mihail Șișman cu fiica Întemeietorului³⁰.

Dincolo de hotarele apusene ale despotatului de Vidin, în Serbia, anul 1298 marcase momentul unei cotituri fundamentale în politica externă a lui Ștefan Uroș al II-lea Milutin (1282-1321). El urcase pe tron în calitate de reprezentant al unei partide nemulțumite de orientarea promaghiară și filocatolică a fratelui său Ștefan Dragutin (1276-1282); acesta se refugiase în Ungaria lui Ladislau Cumanul, care, în intenția consolidării frontierei meridionale a regatului său, îi încredințase, ca apanaj, banatele de Mačva și Ozora. De pe aceste poziții, Ștefan Dragutin nu a încetat niciodată să emită pretenții asupra coroanei sârbești și să spere într-o restaurație. Cu toate acestea, politica externă a lui Milutin, în prima parte a domniei sale, fusese în primul rând una antibizantină. Războiul declanșat în 1282 a dus la o remarcabilă consolidare a pozițiilor Serbiei în Macedonia, prin cucerirea orașelor Skoplje și Dyrrachion. Însă după ce, în 1292, Milutin se integrase, cu sau fără voie, în sistemul mongol (fiul său, viitorul Ștefan Decanski, a fost ostatic la curtea lui Nogai între cca. 1292-1299), căsătoria sa cu Simonis, fiica lui Andronikos al II-lea (1299) a deschis o nouă etapă în istoria relațiilor sârbo-bizantine³¹. De acum înainte, Serbia va fi deschisă influenței grecești: curtea regală adoptă ceremonialul și titulatura imperială bizantină; în teritoriile cucerite din sud, instituțiile bizantine fuseseră menținute. Acestei alianțe bizantine, care îi dezlega mâinile în disputa cu Dragutin, Milutin i-a rămas fidel până la moarte. În Constantinopolul prieten l-a exilat regele sârb și pe fiul său, Ștefan Decanski, care s-a revoltat în 1314, încercând să-i ia viața și tronul.

De această lume a sud-estului european a căutat să se apropie, după 1301, puternicul voievod al Transilvaniei, Ladislau Kan (1294-1315). El era un om al provinciei, ridicat din mijlocul nobilimii locale; nu întâmplător, prima sa menționare

²⁹ N i k o v , *op. cit.*, p., 26; *Istoriya na Bălgariya*, Sofia, 1985, III, p. 291.

³⁰ I o r g a , *Istoria Românilor*, III, p. 144-145. Este, de asemenea, locul să ne întrebăm dacă în mențiunea acelui neidentificat "Mihail voievod", a cărui domnie este încadrată de vechile cronicile munteneste între anii 1314-1333, nu ar trebui să vedem amintirea confuză a unor relații speciale ale românilor nord-dunăreni cu Mihail Șișman, care domnește în aproximativ aceeași perioadă la sud de Dunăre.

³¹ O s t r o g o r s k y , *op. cit.*, p. 444-445; D i m i t r i O b o l e n s k y , *Il Commonwealth bizantino. L'Europa orientale dal 500 al 1453*, Bari, 1974, p. 358-359.

ca vicevoievod coincide cu cea dintâi atestare documentară a unei congregații generale a nobilimii din Transilvania (1288)³². Ladislau este cel dintâi voievod transilvan care pare să-și fi obținut demnitatea altfel decât prin servicii aduse regelui. Predecesorii săi - inclusiv Roland Borsa, în timpul căruia tendințele autonomiste ale Transilvaniei au cunoscut o semnificativă accentuare - fuseseră, la început cel puțin, oameni de încredere ai puterii centrale, numiți în această funcție cu scopul de a consolida controlul regal asupra provinciei. Ladislau, dimpotrivă, este liderul unei nobilimi transilvane care își manifesta acum tendința de a se constitui ca o "stare" distinctă, fapt dovedit în cursul întregii sale - nu vom ezita să o numim astfel - domnii. Domnie care reprezintă singurul moment, din epoca voievodatului, în care Transilvania a dus cu adevărat o politică externă proprie. Au fost hotărâtoare, în acest sens, necesitățile defensive: abandonată în voia soartei în urma colapsului puterii centrale, Transilvania nu mai putea și nu mai avea interesul de a juca rolul de bastion al politicii cruciate a Creștinătății. Odată izolată de Ungaria, dând curs mai vechilor sale tendințe autonomiste față de coroana Sfântului Ștefan și punând pe primul plan propriile sale rațiuni de securitate, deriva Transilvaniei către Sud-Estul european devenise firească. Miile de fire care o legau de aceste regiuni au fost puse acum în adevărata lor lumină. Prin anul 1310, când regele Carol Robert a căutat să readucă voievodatul sub controlul său, Ladislau Kan operase deja o turnură de 180 de grade: adversarii tradiționali ai expansiunii maghiare către sud și est deveniseră aliații săi; aliați și protectori pe care voievodul va încerca să se sprijine în politica sa de rezistență împotriva noii puteri centrale.

Potrivit cronicii lui Ottokar de Styria, Otto de Bavaria, prizonier al voievodului Ladislau, ar fi fost eliberat de acesta la intervenția "regilor" Serbiei și Bulgariei, impresionați de suferințele sale, și expedit la curtea aceluiași ilustru anonim al istoriei noastre medievale, voievodul românilor "de peste pădure"³³. Această informație constituie o prețioasă mărturie asupra influenței de care sârbii și bulgarii se bucurau la curtea din Deva. Care ar putea fi explicațiile acestui surprinzător interes pe care cei doi suverani balcanici i-l purtau lui Otto? Să observăm mai întâi faptul că aceste evenimente se petreceau în anul 1307, dată la care trebuie să fi existat deja proiectul căsătoriei fiului lui Ștefan Milutin cu fiica voievodului. Era firesc ca apariția lui Otto în Transilvania, în calitatea sa de deținător al coroanei Ungariei, dar și de pretendent la mâna aceleiași prințese, să fi stârnit o îndreptățită îngrijorare la sud de Dunăre. Credem că ambasadorii sârbi și bulgari vor fi cerut, în realitate, nu atât eliberarea lui Otto, cât îndepărtarea lui. Iar faptul că voievodul de la Deva a dat un răspuns pozitiv acestor solicitări ne arată că, într-unul dintre momentele

³² *DIR*, C, XIII, 2, p. 300-301, 8 iunie 1288.

³³ A d o l f A r m b r u s t e r, *Românii în cronică lui Ottokar de Styria: o nouă interpretare*, în "Studii", XXV (1972), nr. 3, p. 468-469.

critice ale oscilației Transilvaniei între apus și răsărit, cumpăna se înclinase, de această dată, în favoarea răsăritului. În anul 1308³⁴ se realiza căsătoria fiicei voievodului cu, probabil, Ștefan Constantin, al doilea fiu al lui Milutin, care va deveni moștenitorul tronului după rebeliunea lui Decanski din 1314. Această alianță matrimonială, împotriva căreia Fra Gentile, legatul papal în Ungaria, a protestat cu îndârjire, a oferit Transilvaniei lui Ladislau Kan poziția internațională pe care acesta și-o dorea.

Printre susținătorii ortodocși ai noii orientări politice a Transilvaniei ar trebui, probabil, să numărăm și cnezatul rutean al Haliciului, care își trăia, în acest început de secol al XIV-lea, ultima perioadă de strălucire. Marele cneaz Iuri I (1301-1308) pare să-și fi reasumat titlul de rege (*rex Russiae*), care îi aparținuse bunicului său Daniil Romanovici³⁵; pe la 1303-1305, el a obținut ridicarea episcopiei ortodoxe a Haliciului la rangul de mitropolie, iar după moartea întâiului mitropolit, Nifon, succesorul său Petru, fost egumen al unei mănăstiri haliciene și cunoscut iconograf, a obținut din partea Patriarhiei ecumenice titlul de mitropolit "al Kievului și al întregii Rusii"³⁶.

Fiul și urmașul lui Iuri, Andrei Iurievici (1308-1323), s-a considerat îndreptățit să formuleze pretenții asupra coroanei Ungariei, în virtutea îndepărtatelor sale legături de sânge cu Arpadienii, și este semnificativ faptul că o parte a nobilimii maghiare îi va sprijini candidatura, împotriva noului suveran angevin³⁷.

Legăturile politice ale lui Ladislau se întindeau cu siguranță și în lumea românească, indiferent dacă voievodul "de peste pădure" este într-adevăr de căutat la sud de Carpați, așa cum propune din nou Șerban Papacostea³⁸, sau într-o altă regiune³⁹.

Aceste relații externe ne ajută să înțelegem mai bine cum a fost posibilă marea sfidare adresată de Ladislau Kan regelui Carol Robert, căruia voievodul de la Deva i-a refuzat, timp de câțiva ani, restituirea coroanei; înțelegem, de asemenea, de ce Angevinul, după înfrângerea clanului Aba pe câmpia de la Rozgony (1312), s-a arătat preocupat în primul rând de lichidarea acestui periculos separatism transilvan. Desigur, regele știa prea bine cu ce adversari va avea de-a face: la cererea sa, papa Clement al V-lea acorda, în 1314, iertarea de păcate a celor care vor cădea în

³⁴ H o m a n, *Gli Angioini...*, p. 112; I. L u p a ș, *Un voievod al Transilvaniei în luptă cu regele ungar*, în "Studii, conferințe și comunicări istorice", II, București, 1940, p. 36.

³⁵ J o h n M e y e n d o r f f, *Byzantium and the Rise of Russia. A Study of Byzantino-Russian Relations in the Fourteenth Century*, Cambridge, 1981, p. 92.

³⁶ *Ibidem*, p. 93-94.

³⁷ H o m a n, *op. cit.*, p. 124-125.

³⁸ *România în secolul al XIII-lea*, p. 169, nota 112.

³⁹ Pentru diferitele opinii exprimate în legătură cu această problemă v. A. A r m b r u s t e r, *op. cit.*, p. 463-483.

luptele cu tătarii și cu schismaticii⁴⁰ - concludentă dovadă a faptului că, în răsărit, tensiunile erau în curs de acumulare. În același an, la Cetatea Albă, bulgarii îl martirizau pe călugărul minorit Angelo de Spoleto.

Cel târziu în primăvara anului 1315, Carol Robert a reușit să-l înlăture pe Ladislau Kan, în împrejurări încă incomplet elucidate, și a dat curs procesului de reinstaurare a controlului central asupra întregii provincii⁴¹.

Conjunctura îi impusese această opțiune: în 1314 Ștefan Decanski, principe al Zetei, se revoltase împotriva tatălui său Ștefan Milutin; înfrânt și parțial orbit, el fusese trimis în exil la Constantinople, iar fratele său Ștefan Costantin, ginerele lui Ladislau Kan, devenise astfel moștenitorul tronului sârb. Confruntat cu această situație intolerabilă, Carol Robert s-a văzut obligat să intre în acțiune. Din 1315, el își stabilește reședința la Timișoara (care pare să se fi aflat până atunci, într-o formă sau alta, sub controlul voievodului transilvan), ia măsuri de pedepsire și deposedare a credincioșilor lui Ladislau și de răsplătire a nobililor din propriul său anturaj; instalează oameni de încredere în cetățile transilvane; îi răsplătește pe sași pentru atitudinea lor antivoievodală, care însă, așa cum se va vedea ulterior, nu era în mod necesar una proregalistă; pe scurt, el încearcă să recupereze, aproape contra cronometru, un teren pe care autoritatea regală îl pierduse, în Transilvania, de-a lungul a câteva decenii.

Așa cum regele își va fi dat desigur seama, liniștea relativă care a însoțit căderea voievodului a fost amăgitoare. Furtuna s-a declanșat în primăvara anului 1316, când fiii lui Ladislau Kan, împreună cu clanurile Akos și Borsa, au declanșat marea revoltă; tot atunci, au început să-și facă intrarea în scenă sârbii, rușii, bulgarii, tătarii, românii, și, chiar dacă izvoarele nu se grăbesc să ne ofere prea multe detalii asupra naturii raporturilor dintre aceștia, ni se pare evident faptul că flăcările care au cuprins frontierele estice și meridionale ale Ungariei, până în 1324, aparțin unuia și aceluiași război. Un război a cărui lungă desfășurare poate fi împărțită în două etape, dintre care cea dintâi și cea mai importantă se întinde până pe la 1319-1320. În această primă perioadă, caracterizată prin împletirea confruntărilor de la frontiere cu acțiunile rebelilor din interiorul regatului, s-au consumat cele mai semnificative evenimente militare ale acestui conflict.

Chiar în anul 1316, marea revoltă a nobilimii din teritoriile de la est de Tisa, condusă de fostul comite palatin Kopasz Borsa, a fost sprijinită de două intervenții externe de anvergură: cea a marelui cneaz Andrei Iurievici - care își susținea astfel candidatura la tronul Ungariei - și aceea a regelui sârb Ștefan Milutin; pentru ambii suverani, existența unei Transilvanii autonome și puternice

⁴⁰ *DIR*, C, XIV, 1, p. 223; *Hurmuzaki*, I, P. 574-575.

⁴¹ La 13 mai 1315, Ladislau era deja "quondam Woyvodam". *DIR*, C, XIV, 1, p. 217. *CHDA*, I, p. 380.

reprezenta o garanție împotriva evidentelor tendințe ale lui Carol Robert de reluare a expansiunii către răsărit. Atacul rutean a fost respins de Philippe Druget, comitele de Szepes și Abaujvar; lipsită de acest ajutor și de prezența lui Andrei, ultimul contracandidat al lui Carol la Coroana ungară, oastea nobiliară a fost risipită la Debrețin de trupele regale comandate de comitele Bihorului, Dozsa. Kópasz Borsa, liderul necontestat al rebelilor, s-a refugiat în cetatea Solyomken; dar, după un asediu de câteva săptămâni, obligat să capituleze, el a fost condamnat la moarte și decapitat. În scurt timp, rezistența opusă de partizanii familiilor Aba și Akos în comitatele din nord-est a fost lichidată de același Philippe Druget, învingătorul lui Andrei Iurievici⁴². Astfel, pe teatrul de confruntări din nord-estul Ungariei, pozițiile partidei angevine se consolidaseră simțitor.

Cu totul altfel stăteau lucrurile în sud. Reușind să înfrângă rezistența lui Dragutin, regele Ștefan Milutin a cucerit Belgradul și a lichidat, pentru moment, banatul ungar de Mačva⁴³. În aceste împrejurări, Dragutin și-a pierdut viața⁴⁴, iar fiul său Vladislav a fost luat captivitate de către regele sârb⁴⁵, care a reușit astfel să scoată din competiție doi importanți contrapretendenți la coroana regală. Pe de altă parte, rezistența rebelilor a fost aici mult mai îndârjită, datorită eficientului sprijin extern de care ei beneficiau.

În 1317, când o oaste regală și-a făcut apariția sub zidurile Mehadiiei, stăpânită de Ioan, fiul banului Theodor, din vechea familie nobiliară Weyteh, garnizoana cetății era alcătuită atât din nobili răsculați cât și din oșteni trimiși în ajutor de despotul Vidinului, Mihail Șișman⁴⁶. Singurul rezultat pozitiv al încăierării care a avut loc atunci a fost capturarea câtorva dintre acești oșteni bulgari, trimiși apoi în lanțuri în fața regelui⁴⁷. Carol Robert avea astfel încă o dovadă a intervenției externe în războiul civil din regatul său, intervenție despre care scrisese deja Papei în ianuarie 1317⁴⁸. Cetatea Deva, în care se refugiaseră atât fiii lui Ladislau Kan, cât și cei ai fostului conte palatin Ștefan Akos, a ținut și ea piept, cu succes, tuturor sângeroaselor asalturi la care a fost supusă. Ca urmare a insucceselor înregistrate, voievodul Nicolae Pok a fost înlocuit, în 1318, cu energicul comite Dozsa,

⁴² V. nota 37.

⁴³ H o m a n, p. 127; N i k o v, *op. cit.*, p. 64-66.

⁴⁴ Prin martie 1316, propune N i k o v, *loc.cit.*

⁴⁵ Pentru H o m a n, *loc.cit.*, capturarea lui Vladislav s-ar fi produs în timpul campaniei din 1319.

⁴⁶ M a r i a H o l b a n, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină și despre reflectarea campaniei din 13300 în diplomele regale și "Cronica Pictată"*, în vol. *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, p. 90-95.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 90-91.

⁴⁸ CHDA, I, p. 412.

învingătorul de la Debrețin⁴⁹. La rândul său, regele Carol Robert - care, prin alianța cu Boemia⁵⁰ reușise să neutralizeze amenințarea austriacă - a început să pregătească marea ofensivă împotriva Serbiei.

Carpații și Dunărea nu au fost însă singurele teatre ale acestui război; în scurt timp, efectele sale economice s-au făcut simțite până la Marea Neagră. Deja în martie 1316, izvoarele menționează persecutarea negustorilor genovezi la Cetatea Albă și în celelalte "țări" supuse lui Theodor Sviatoslav. Genova - această tradițională aliată a Ungariei - a trimis o solie la Târnovo pentru a cere despăgubiri, pe care este însă puțin probabil că țarul le va fi acordat. În consecință, în februarie 1317, autoritățile republicii ligure au interzis propriilor negustori să mai întrețină relații comerciale cu orașele bulgare⁵¹, declanșând astfel un război economic de pe urma căruia pare să fi avut de suferit și Vicina dunăreană⁵². La fel ca în 1290, locul eliberat de genovezi în regiune a fost imediat ocupat de către venețieni, ale căror excelente relații cu Theodor Sviatoslav⁵³ trebuie să fi fost datorate comunelor interese antigeneveze și antimaghiare.

1319, care se anunțase un an al marilor confruntări, a fost și anul decisiv al acestui conflict. Pentru a putea urmări evenimentele îndeaproape, Carol Robert a revenit în luna ianuarie la Timișoara, care va rămâne reședința sa permanentă până în primăvara anului 1323⁵⁴. Aici a pregătit regele campania din Serbia, care va fi principalul eveniment militar al anului și, poate, al întregului război. Comandată personal de rege, armata ungară a recucerit Belgradul⁵⁵ și a reușit să repună în funcțiune banatul de Macva⁵⁶; totodată, legăturile dintre sârbi și rebelii din Ungaria au fost, practic, sistate. Campania din Serbia a reprezentat un moment de turnură a războiului; de acum înainte, inițiativa se va afla mereu de partea lui Carol Robert. Acesta nu a fost însă singurul succes al partidei angevine în anul 1319.

⁴⁹ S. Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolilor (1241-1243) până la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotorpirii ungare*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, s.red. N.Stoicescu, București, 1980,

p. 63.. Până la investirea sa cu demnitatea voievodală, fusese jude delegat în comitatele Bihor, Crasna, Solnoc, Szabolcs și Sătmar.

⁵⁰ Homan, *op. cit.*, p. 126.

⁵¹ V. Gjuzelev, *Du commerce genoise dans les terres bulgares durant le XIVe siècle*, în "Bulgarian Historical Review", VII (1979), 4, p. 39.

⁵² Dennis Deletant, *Genoese, Tartars and Romanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century*, în *Studies in Romanian History*, București, 1991, p. 28.

⁵³ *Storia della Bulgaria*, p. 121.

⁵⁴ *DIR*, C, XIV, 1, p. 305 sq.

⁵⁵ Homan, *op. cit.*, p. 127.

⁵⁶ S.Iosipescu, *op. cit.*, p. 66.

Rebeliunea inițiată în nordul Transilvaniei de Moyus, comitele Bistriței (cărui regele îi atribuia intenția de a ocupa întreaga provincie) a fost înfrântă de voievodul Dozsa prin luptele de la Bonțida și Ciceu⁵⁷. A fost lichidată, astfel, ultima rezistență armată din teritoriile de nord-est, aflate probabil în legătură cu Haliciul.

Nu încapе îndoială că victoriile succesive obținute de Carol Robert în anul 1319 au determinat înclinarea balanței victoriei de partea sa. De acum înainte, hărțuită îndeaproape și lipsită de un sprijin extern eficient, opoziția nobiliară nu mai avea nici o șansă. Fie în 1320, fie în 1321, frații Nicolae și Dionisie Szechy, în numele regelui, au luat cu asalt cetatea Deva - este adevărat, cu prețul unor pierderi însemnate⁵⁸. La rândul ei, Mehadia s-a predat fără luptă, cândva în intervalul decembrie 1320-martie 1321⁵⁹, ca urmare a negocierilor purtate de comitele de Sălaj, Martin, fiul lui Bugar - același care, în 1324, va purta tratativele cu Basarab. Rebelii au beneficiat de iertarea regală⁶⁰. În 1321 războiul intern a luat, practic, sfârșit, iar adversarii externi au început să-și facă, rând pe rând, ieșirea din scenă. Haliciul fusese neutralizat încă din vara anului 1320, când Carol Robert a încheiat o alianță - care își va dovedi trăinicia - cu regele Poloniei, Vladislav Lokietek, serbându-și la Timișoara, căsătoria cu fiica acestuia, Elisabeta⁶¹. La 13 mai 1323 însuși cneazul Andrei Iurievici a fost asasinat, iar tronul a devenit, pentru aproape doi ani, obiectul de dispută al facțiunilor boierești rivale. Însă cea mai mare șansă a Ungariei a fost moartea lui Ștefan Milutin (1321), care a aruncat Serbia, pentru trei ani de zile, în vârtoarea războaielor civile. Până în ianuarie 1322, Ștefan Decanski, revenit din exil, reușise să înlătore concurența fratelui său, Ștefan Constantin, cârmuitorul Zetei. În acest moment a intervenit însă în dispută Vladislav Dragutin, care scăpat și el din captivitate, beneficia din nou de sprijinul maghiar⁶². Rolurile se inversaseră. Carol Robert era acum acela care se implica în conflictele interne din Serbia, reușind să deplaseze războiul pe teritoriul adversarilor săi. Mai mult încă, în aceeași perioadă (cca. 1322) murea, la Târnovo, țarul Theodor Sviatoslav; dispariția sa a avut cel puțin două consecințe importante. Mai întâi, prin moartea sa, Bulgaria pare să fi pierdut controlul direct asupra stepei din nordul gurilor Dunării⁶³, ceea ce trebiue să fi diminuat, prin forța lucrurilor, atât interesul ei față

⁵⁷ Ștefan Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în secolele XIII și XIV*, Sibiu, 1944, p. 19; idem, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 426; *DIR*, C, XIV, 1, p. 349.

⁵⁸ S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 67; Maria Holban, *op. cit.*, p. 95.

⁵⁹ Pentru această datare, vezi analiza lui Sergiu Iosipescu, *op. cit.*, p. 66-67.

⁶⁰ Maria Holban, *op. cit.*, p. 93.

⁶¹ Homan, *op. cit.*, p. 128.

⁶² *Ibidem*, p. 130-131.

⁶³ Deletant, *loc. cit.*; *Istoria României*, II, p. 163. V. și lucrările menționate la nota 20.

de evoluțiile din Ungaria, cât și capacitatea efectivă de a le influența. În al doilea rând, criza dinastică care și-a făcut apariția după foarte scurta domnie a lui Gheorghe al II-lea Terter (cca. 1322-cca. 1323) a deschis despotului de Vidin, Mihail Șișman, noi preocupări, mai atractive și mai profitabile decât lungul și costisitorul război cu Ungaria. La începutul anului 1323, Mihail Șișman va reuși să ocupe tronul de la Târnovo⁶⁴, iar prima sa acțiune externă a fost declanșarea unui război împotriva basileului, motivat de încălcările de frontieră săvârșite de bizantini în răstimpul scurs de la moartea lui Sviatoslav. Este puțin probabil că războiul din nord mai trezea acum vreun interes la curtea din Târnovo.

Astfel, de prin 1321/1322, datorită unui imprevizibil concurs de împrejurări, marile figuri ale coaliției antiangevine au ieșit, rând pe rând, din scenă. În lipsa lor, marele război și-a pierdut elanul, transformându-se într-o confuză succesiune de mici confruntări locale lipsite de orizont. Dionisie Szechy, noul ban al Mehadiiei recuperate, s-a evidențiat, în acești ultimi ani, apărându-și cetatea "împotriva bulgarilor, a lui Basarab, voievodul transalpin, a regelui schismatic al Rasciei și a tătarilor, ce năvăleau neîncetat cu dușmănie"; în aceste lupte, Dionisie a pierdut "mai bine de o sută de inși", nobili și slujitori ai săi.

Printr-o îndrăzneță incursiune dincolo de Dunăre, banul Mehadiiei a cucerit cetatea "Guren", aparținând "despotului sau ducelui de Târnovo"⁶⁵. Coaliția funcționa încă; această diplomă ulterioară, din 27 martie 1329 o confirmă. Ea ne oferă însă imaginea unui mic război de frontieră, o bătălie a fortărețelor, purtată de comandanți de rang inferior. Nu avem decât să extindem această imagine la scara întregului *limes* care separa Ungaria de lumea răsăriteană, pentru a înțelege că marile cărți fuseseră deja jucate, și că războiul, mai mult din inerție, își trăgea, cu greu, ultima suflare. De altfel, în primăvara anului 1323, Carol Robert renunțase la reședința sa timișoreană în favoarea aceleia de la Vișegrad; în același an, așa cum deja am amintit, țarul Mihail Șișman se lansa în războiul împotriva Bizanțului, fiind activ susținut în această întreprindere de către "ungrovlahi" și de tătari⁶⁶.

În aceste condiții, readus în Transilvania de răscoala săsească, în vara anului 1324, regele Carol Robert a hotărât să pună capăt acestui prea lung război, al cărui sfârșit era dorit de toată lumea. Însăși această revoltă a sașilor, nemulțumiți de înfinita prelungire a unei incertitudini care - în calitatea lor de oameni ai frontierei - îi afecta în cel mai înalt grad, îl va fi grăbit pe rege să facă acest pas. Tratatивele cu Țara Românească, purtate de comitele Martin, erau deja încheiate la 26 iulie 1324, când Basarab apărea, în ochii regelui, drept "voievodul

⁶⁴ Nikov, *op. cit.*, p. 118.

⁶⁵ Cf. Maria Holban, *op. cit.*, p. 93-94; S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 67.

⁶⁶ În 1323. Vezi *FHDR*, III, p. 483.

nostru transalpin"⁶⁷. El acceptase, aşadar, suzeranitatea ungară⁶⁸, însă fără a ceda Severinul, pe care regele va încerca să-l obțină, pe calea armelor, şase ani mai târziu. Întreagă această vasalitate este, dealtfel, ambiguă. "Cronica Pictată" va afirma, mai târziu, că voievodul român şi-ar fi îndeplinit cu stricteţe, după 1324, obligaţiile faţă de suzeranul său; în acest caz, însă, trebuie să admitem că aceste obligaţii vor fi fost foarte limitate. Basarab a rămas integrat, în realitate, într-un sistem de alianţe care gravita în jurul ţaratului din Târnovo. Izvoarele nu mărturisesc, între 1324-1330, nici o participare a sa la vreo întreprindere militară maghiară; este sigur, în schimb, faptul că trupele sale au participat atât la războiul bulgaro-bizantin din 1323, cât şi la acela bulgaro-sârb din 1330.

În aceeaşi perioadă a prezenţei regale în Transilvania s-a desfăşurat şi curioasa misiune a lui Phynta de Mende în ţara tătarilor⁶⁹, ce pare să fi avut rosturi mai curând diplomatice decât militare⁷⁰, şi a cărei posibilă relaţie de continuitate cu anterioarele negocieri dintre Basarab şi rege a fost deja sugerată⁷¹. Tot în 1324, Ungaria a încetat să-l mai susţină pe Vladislav Dragutin împotriva lui Ştefan Decanski, fapt care ne îngăduie să admitem că, la rândul ei, pacea cu sârbii se va fi încheiat în preajma aceleiaşi date; nu ne îndoim că lucrurile au stat la fel şi la mult mai puţin însemnata frontieră ungaro-bulgară.

Pacea generală care s-a aşternut, în 1324, la frontierele estice şi meridionale ale Ungariei a fost o pace de compromis. Desigur, având în vedere obiectivele iniţiale ale acestui război, căruia Transilvania pare să-i fi servit drept principală miză, Carol Robert este cel dintâi care ar putea aspira la titlul de învingător. El a reuşit să lichideze opoziţia nobiliară din teritoriile de la est de Tisa, iar sprijinitorii externi ai acesteia au fost nevoiţi să se resemneze cu realitatea completei reintegrări a voievodatului intracarpatic în noua structură centralizată a Ungariei angevine. La rândul său, însă, Carol Robert a luat act de realitatea existenţei, între lumea catolică şi cea ortodoxă, a unei frontiere imposibil de modificat, căreia marea confruntare de forţe dintre 1316-1324 nu a făcut decât să-i aducă o nouă confirmare. O frontieră pe care Ungaria, aflată deja la limitele maxime ale capacităţii sale de expansiune, nu o va mai depăşi, în mod durabil, niciodată.

⁶⁷ DIR, C, XIV, 2, p. 129-130; DRH, D, I, p. 36-37.

⁶⁸ S-a admis chiar posibilitatea desfăşurării, poate la Haţeg, a ceremoniei depunerii omagiului. V. Maria Holban, *Pe marginea unor "Probleme controversate în istoriografia română"*, RI, XXXI (1978), 3, p. 1073-1074.

⁶⁹ CDHA, I, p. 155.

⁷⁰ S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 71; o altă opinie la V. Spinei, *Moldova...*, p. 177.

⁷¹ de către Sergiu Iosipescu, *loc. cit.*

* *
*
*
*

Asemeni tuturor ariilor de civilizație care dispun de o identitate proprie, cea a sud-estului european prezintă, la începutul secolului al XIV-lea, imaginea unei cetăți încercuite din toate direcțiile: apusul catolic, marea italiană, steпа mongolă, Asia turcească. După cum se știe, această ultimă amenințare se va dovedi cea fatală. Însă, până la prăbușirea în lanț a statelor balcanice sub loviturile otomane, civilizația ortodoxă a sud-estului european a perseverat în a se delimita de lumea înconjurătoare. Ea este, încă, o civilizație capabilă de expansiune. După ce s-a extins în mod durabil asupra Țărilor Românești, cărora le-a oferit formele statale și cultura medievală, ierarhia socială și cea ecleziastică, ea a dat chiar Transilvaniei - avanpost al lumii occidentale și spațiu de suprapunere a civilizațiilor - prilejul de a-și trăi momentul ei de incertitudine, moment în care deriva către sud-est a părut, pentru o clipă, posibilă.

Față de varietatea stimulilor, această lume ortodoxă prezintă o varietate de răspunsuri. Dispusă, în general, să coopereze cu războinicii stepei și cu stăpânii mării, ea se arată, întotdeauna, intransigentă în relațiile cu Occidentul catolic, pe care a învățat să-l înfrunte cu armele cele mai variate și mai eficiente. Această îndârjire anticatolică, dusă uneori până dincolo de limitele rezonabilului, a fost, se pare, unul dintre factorii favorizanți ai tragicelor evenimente care au urmat. Sub stăpânirea turcească nu numai că civilizația post-bizantină a sud-estului european și-a văzut periclitată propria identitate istorică; ea a pierdut și supremația asupra lumii ortodoxe, devenind o periferie în cadrul acesteia; centrul real al acestei lumi s-a deplasat către limitele extreme ale spațiului european, în sălbatica și nesfârșita Rusie.

Privită din interior, această civilizație medievală a sud-estului european nu pare să fi depășit, totuși, stadiul de virtualitate. Fuziunea variatelor elemente componente a fost stopată prea repede, într-un moment în care unitatea nu ajunsese încă să prevaleze asupra diversității. Chiar așa fiind însă, realizările ei, mult prea adesea subestimate, și-au pus în mod decisiv amprenta asupra marilor desfășurări ulterioare.

ASPECTE ALE SECURITĂȚII GENERALE ÎN PROIECTELE DE INSTAURARE A PĂCII ETERNE ÎN EUROPA SEC. XIV-XIX

CHRISTIAN CHEREJI

ABSTRACT: Aspects of General Security Within the Projects of Establishing Eternal Peace in Europe, 16th-19th Centuries. Appeared at the dawn of history, the question of war and peace drew the attention of the enlightened spirits of the epoch as early as the birth of the state-nation in Europe. Facing the rise of the state-nation on the European political stage, the failure of the papal *Res Publicae Christiana* project generated an intellectual movement that militated for the establishment of peace on the continent. The results of this movement - sporadic, at the beginning, more and more active and coherent, to the 19th century - took shape in a range of projects aiming at giving up war as means of maintaining national interests, and establishing peace by limiting the national sovereignty, considered as a main source of the European conflicts. Divided into two periods, the series of eternal peace establishing projects was ceaselessly carried on during centuries, which proved the constant concern of the European intellectuals in the pacification of the continent. The first period, the most consistent as regards the devising of the mechanisms which could insure the security of the European countries by setting up a supra-national organism, for settling and mediating the conflicts between states, comprised the 16th-19th centuries, and was grounded in the idea of a general alliance of the European princes. The second period, developed under the sign of the French Revolution and the ideas of democracy and liberalism, proved less interested in the mechanisms of general European security, and lasted from the French Revolution to World War I.

The ideas and concepts included in the eternal peace projects, such as William Penn's principle of general solidarity facing aggression, or the "sufficient security" concept of the abbot of Saint-Pierre, laid the foundation of the setting up of the collective security mechanisms in the 20th century. This fact demonstrates that, although deemed as useless and unpractical utopias, the peace projects had had a considerable impact upon the factors of political decision in Europe and in the New World, supplying the conceptual potential necessary for the establishment of the collective security system in the period following World War I.

Redusă la esență, mișcarea unui actor în planul politicii internaționale se află prinsă într-un "*mecanism de opțiune binară*"¹, ce constă în a alege între pace și război. Dialectica pace-război a fost o constantă a istoriei umanității din momentul în care primele embrioane de organizare politică au prins viață. Problematika războiului și a păcii devine acută odată cu succesul statului-națiune pe scena

¹ Mircea Eliade / I. P. Culiianu, *Dicționar al religiilor*, Humanitas, București, 1993, p. 15-19.

istoriei, moment în care pasiunile declanșate de naționalism au devenit forța motoare a unor războaie interminabile, astfel că din sec. al XII-lea și până la 1945 putem spune mai degrabă că perioadele de război au fost întrerupte de scurte vremuri de pace decât invers.

Din această cauză, problema războiului și a păcii a fost constant în atenția spiritelor marcante ale istoriei, devenind o temă majoră de meditație ce a incitat nenumărați intelectuali, venind din cele mai diverse domenii și abordând problematica din diverse unghiuri de vedere.

Odată cu cristalizarea sentimentului național medieval, ce coagula națiunea în jurul monarhului și a curții sale, și odată ce acest sentiment național a început să mobilizeze forțele umane spre continui războaie, fie pentru supraviețuire, fie pentru gloria și puterea suzeranului, cărturarii acelor timpuri au căzut tacit de acord în a fixa sursa primară a războiului în problemele pe care existența statului-națiune le generează. Astfel procedează Dante Alighieri, unul dintre pionierii proiectelor de instaurare a păcii în Europa, când definește naționalismul. ca "*monstru cu o sută de capete*"², văzând în acesta sursa oricărui război.

Războiul fiind astfel o realitate pregnantă a vremurilor, instaurarea păcii eterne a fost visul de aur al unei intelectualități europene sortite să trăiască într-un sistem politic prea frământat pentru a fi propice vieții spirituale și progresului uman. Cruciadele, războaiele intestinale ale secolelor XII și XIII, războiul de o sută de ani, cruciada târzie, războaiele italiene urmate de cele religioase din a doua jumătate a sec. al XVI-lea, războiul de treizeci de ani, războaiele Franței lui Ludovic al XIV-lea pentru hegemonie, toate aceste conflicte au avut drept consecință o eferescentă mișcare intelectuală ce milita pentru instaurarea păcii în Europa. Și cum armele cărturarului au fost dintotdeauna erudiția și imaginația, evadarea din spațiul real al războiului spre insulele utopice ale păcii eterne s-au transpus într-o lungă serie de proiecte ce vizau instaurarea păcii prin confederarea statelor europene. Pace prin confederare, aceasta a fost soluția imaginată de cărturari, odată ce statul națiune fusese găsit principalul vinovat al persistenței războaielor, datorită intereselor sale pentru supraviețuire și putere. În fapt, aceste două obiective esențiale ale politicii statului națiune sunt interdependente, puterea garantând implicit supraviețuirea, iar supraviețuirea fiind condiția sine-qua-non a obținerii puterii³. Date fiind aceste realități, cărturarii au încercat să găsească soluția asigurării securității fiecărui stat în parte fără ca acesta să fie nevoit să-și utilizeze forța militară în acest scop. Găsind originea utilizării forței militare pentru asigurarea securității proprii în neîncrederea ce persista în planul politicii

² Denis de Rougemont, *Vingt-huit siècles d'Europe*, Payot, Paris, 1961, p. 56.

³ Raymond Aron, *Paix et guerre entre les nations*, Calmann-Levys, Paris, 1984, ediția a VIII-a, p. 82-95.

internaționale, în suspectarea reciprocă a actorilor de "*mauvaises intentions*" vis-à-vis de vecinii lor, iar sursa neîncrederii în suveranitatea nelimitată proprie fiecărui stat, intelectualii au văzut soluția în limitarea acestei suveranități prin construirea unor organisme suprastatale care să garanteze securitatea fiecărui membru. Asigurarea securității fiecărui membru al unui organism suprastatal prin și de către acesta se numește a fi un mecanism de securitate generală (sau colectivă, în limbajul actual), care se originează intelectual în proiectele medievale și moderne de instaurare a păcii în Europa. Acest mecanism va fi implementat în sistemul politic internațional abia după finalul Primului Război Mondial, sub denumirea de sistem de securitate colectivă.

Demersul de față își propune a merge pe firul istoric al acestor construcții utopice, pentru a desluși modul în care autorii lor, fiecare parte, au imaginat realizarea mecanismului de securitate generală, fiind firesc ca forma și substanța instituțiilor propuse să difere de la o epocă la alta, funcție de realitățile politice ale vremii. Aceste proiecte nu sunt altceva decât propuneri de instaurare a unor sisteme politice internaționale alternative, încercând construcția unei realități imaginare paralele lumii în care trăiau. Și aceasta pentru că, în conflictul său cu "*potestas*" ai vremii, intelectualitatea nu a avut altă soluție decât întocmirea unui plan de evadare dintr-o ideologie a războiului spre utopia păcii eterne.

Dintru început, în demersul nostru, vom proceda la o periodizare a discursului utopic privind instaurarea păcii în Europa. Criteriul care ne stă la îndemână este însăși modalitatea (sau modalitățile) prin care erau structurate mecanismele de securitate generală așa cum se desprinde din textele ce vor fi analizate mai jos. În acest sens, vom observa existența a două mari etape istorice de configurare a unei noi ordini europene a păcii eterne. Cele două etape cuprind, prima, timpul scurs între eșecul planului papal de realizare a Republicii Creștine și Revoluția Franceză, iar cea de-a doua, de la Revoluția Franceză la Pacea de la Versailles. Ar exista o a treia etapă, cea care acoperă perioada interbelică, dar ea va face obiectul unui alt studiu.

Aplicând criteriul de periodizare amintit mai sus, vom spune că prima etapă, care se întinde între sfârșitul sec. al XIII-lea/începutul sec. al XIV-lea și începutul sec. al XVIII-lea, este etapa în care instaurarea păcii se dorește a fi realizată prin alianța principilor. Ca atare, firul roșu ce străbate proiectele primei etape îl constituie confederarea Europei - ca mod de stingere a conflictelor - prin alianța generală a domnitorilor europeni și supunerea diferendelor dintre ei unui organism supra statal de arbitraj și decizie politică. Proiectele celei de-a doua etape stau sub semnul triadei ideologice a Revoluției Franceze - Libertate, Fraternitate, Egalitate - și urmăresc instaurarea păcii prin alianța popoarelor (prin termenul *popor* se subînțelege *națiune*), alianță realizată sub patronajul ideilor de democrație și

liberalism.

Momentul de apariție a primelor proiecte ce vizau instaurarea păcii eterne se află la capătul perioadei ce cuprinde eforturile papalității de edificare a Republicii Creștine. La sfârșitul sec. al XIII-lea, visul unei Europe unite sub imperiul dublei puteri, temporale și spirituale, se spulberase⁴. Apariția unei Franțe naționale - termenul *național* înțeles în sensul său medieval - unită în jurul coroanei, și a unui rege francez care se dorea "*impărat în regatul său*", punea capăt iluziilor unei papalități aflată deja în criză. Atentatul de la Agnani și mutarea Scaunului Apostolic la Avignon au întărit sentimentul general că Europa, departe de a fi o unitate creștină, era de acum o diversitate națională.

Pe plan spiritual, legătura dintre tezele Republicii Creștine papale și noua viziune intelectuală a confederației europene a fost realizată de Dante Alighieri, autor în 1308 al tratatului "*De Monarchia*"⁵. Tributar vechii idei de Res Publica Christiana, Dante a văzut abolirea războiului prin așezarea Europei sub o suzeranitate bicefală, compusă din papalitate - ca sursă unică a suveranității - și imperiu ca sursă primă a ordinii sociale. Monarhia universală, aflată la încrucișarea celor două puteri, constiuia pentru poetul toscan cheia de boltă a realizării unității genului uman, precum și a evitării manifestărilor anarhice și generatoare de conflicte ale naționalismului. Se contura astfel, în planul gândirii utopice europene, necesitatea unui ordonator al relațiilor dintre statele-națiune, a căror afirmare pe scena continentală Alighieri a surprins-o cu acuitate.

Tributar încă modelului carolingian de unitate europeană, precum și tezelor papalității din timpul lupei pentru investitură, Dante este cel care a deschis seria proiectelor de instaurare a păcii în Europa, fixând unul din pilonii de bază ai concepțiilor pacifiste: necesitatea unui organism aflat deasupra statelor, girat de o putere spirituală și dotat cu putere temporală, care să ordoneze relațiile dintre statele europene.

Vremea monarhiei universale bicefale trecuse însă. Realitatea diversității naționale a Europei se impune⁶, astfel că paradigma proiectelor păcii eterne va fi de acum înainte confederarea statelor europene și nu realizarea unității prin imperiu. Acest fapt poate fi surprins în tratatul avocatului francez Pierre du Bois⁷, contemporan al regelui Filip al IV-lea cel Frumos. Realitatea franceză l-a ghidat spre ideea necesității unui vast plan de reforme, menit să distrugă puterea

⁴ Henri Brugmans, *L'Europe des nations*, Paris, 1970, p. 73-75 și Jean-Baptiste Duroselle, *L'idée de l'Europe dans l'histoire*, Denoel, Paris, 1965, p. 62-68.

⁵ Denis de Rougemont, *op. cit.*, p. 55-60.

⁶ J. - B. Duroselle, *op. cit.*, p. 71-74.

⁷ D. de Rougemont, *op. cit.*, p. 63; Bernard Voyenne, *Histoire de l'idée européenne*, Petit Bibliothèque Payot, Paris, 1964, p. 53-58.

temporală a papalității - cu alte cuvinte, un plan de reforme pentru secularizarea relațiilor internaționale. Originând războiul în tendințele papalității de a-și impune puterea asupra principilor, cât și dorința principilor de a evada de sub tutela unei Biserici încă omnipotente, du Bois a crezut în necesitatea organizării societății creștine pe noi baze, astfel încât pacea, definită ca *summum bonum*, să se instaleze în interiorul său. Francezul a eliminat din start soluția toscanului, văzând în monarhia universală doar sursa unor lupte nesfârșite între state pentru preeminență.

Soluția lui du Bois prefigurează marile proiecte ale sec. al XVII-lea, menținând ideea republicii creștine, dar renunțând la unitatea și centralizarea ei în favoarea unei confederații de state suverane plasate sub autoritatea unui Conciliu ordonator și arbitru. Conflictelor dintre statele europene urmau să fie rezolvate de acest Conciliu, alcătuit din trei judecători prelați și câte trei judecători de fiecare parte implicată în conflict. Cei nouă urmau să asculte pledoariile, să analizeze mărturiile cu probe, apoi să dea o sentință. Dacă una din părți ar fi fost nemulțumită de sentința dată, abia atunci cazul urma să ajungă în fața Scaunului Apostolic. În acest mod, avocatul francez (formația profesională este vizibilă în modalitatea în care imaginează activitatea Conciliului, ca pe a unui tribunal obișnuit) dă glas reacției la tezele Bisericii care afirma obligativitatea arbitrajului papal în relațiile internaționale. Conștient de pericolele pe care lipsa unui ordonator al relațiilor dintre state le induce - anarhia, războaiele generale etc. - du Bois concepe un organism suprastatal dotat cu prerogativele pe care Scaunul Apostolic urmărise să le monopolizeze în sec. XI-XIII, organism care este mai puțin un garant al securității naționale, fără a fi, prin aceasta, mai puțin un garant al securității generale a statelor europene.

Secolele următoare vor aduce noi propuneri și noi analize privind problematica războiului și a păcii în Europa. În acest sens s-a urmărit o întemeiere a unui drept internațional, având ca fundament "*le droit des gens*". Se remarcă în acest domeniu dominicanul Francesco da Vitoria (1480-1546) prin tratatul său *De Indis*, apoi marele istoric francez Jean Bodin (1529-1596) prin a sa *Methode pour faciliter la connaissance de l'histoire* apărută la Paris în 1566, iezuitul spaniol Francesco Suarez (1548-1617), precum și Hugo Grotius prin *De jure bellis ac pacis*⁸. Toate aceste apariții precum și multe altele, nenumite aici, netezesc calea spre marile proiecte ale sec. al XVII-lea, punând la dispoziția autorilor acestora instrumentarul juridic și bagajul istoric necesar unor demersuri de asemenea dimensiuni.

⁸ D. de Rougemont, *op. cit.*, p. 76 sqq; B. Vuyenne, *op. cit.*, p. 72 sq; J. - B. Duroselle, *op. cit.*, p. 94 sq și Pavel Suiian, *Integrarea vest-europeană*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, p. 76 sq.

Seria marilor proiecte s-a deschis la 1623, prin tratatul lui Emeric CruHe și s-a încheiat cu marea sinteză a abatelui de Saint-Pierre, în zorii sec. al XVIII-lea.

Emeric CruHe, "mic director de școală pariziană", născut în ultimul sfert al sec. al XVI-lea și mort la 1648, a elaborat, așadar, primul din seria marilor proiecte de instaurare a păcii în Europa. Tratatul său, intitulat *La Nouveau Cynee* sau *Discurs despre Stat reprezentând ocaziile și mijloacele stabilirii unei Păci Generale*⁹ se adresa "tuturor monarhilor și principilor suverani ai timpului". Prima parte a acestui tratat cuprinde o analiză asupra războiului, determinându-i cauzele și oferind soluții ideatice de rezolvare a sa. În cea de-a doua parte, autorul efectuează un demers pentru stabilirea păcii generale în Europa, arătând că este necesar ca principii europeni să se supună unui arbitraj neutru înainte de a utiliza forța militară. Mecanismul de asigurare a securității naționale și de instaurare a păcii generale era constituit din două elemente: un tratat general de pace încheiat între toate statele europene, care să observe și să conserve statu-quo-ul, și un organism suprastatal - Adunarea sau Senatul Statelor - care să garanteze aplicarea și respectarea tratatului. Senatul statelor apărea ca un loc unde ambasadorii fiecărui stat urmau să se întâlnească pentru a rezolva în comun diferendele apărute. De asemenea, pentru a înlătura orice luptă pentru preeminența între state, directorul parizian alcătuia o ierarhizare a acestora în felul în care urmează: Papa, în fruntea ierarhiei nu datorită funcției lui, ci din respect pentru vechea Romă, urmat de sultanul turc, deținător al scaunului Imperiului de Răsărit, apoi împăratul german, regele Franței, regele Spaniei, iar locul al șaselea urma să fie împărțit de către regii Persiei, Chinei, Preotul Ioan, hanul tătar și marele duce al Moscovei. Restul nu erau ierarhizați, ci doar enumerați, pentru a evita plasarea vreunui pe ultimul loc: regii Angliei, Danemarcei, Suediei, Marocului, Marele Mogul, alți monarhi din India și Africa. La această listă se adăugau marile republici Veneția și Elveția.

Se poate observa că autorul lui *La Nouveau Cynee* urmărea instaurarea unei păci universale, depășind granițele Europei și cuprinzând întreaga lume. Departe de a putea vorbi de o Societate a Națiunilor sau de o Organizație a Națiunilor Unite, fapt este că Senatul Statelor prefigurează aceste instituții ale securității colective ale sec. al XX-lea. Analizând războaiele și concluzionând că ele sunt întotdeauna de sorginte politică, CruHe credea într-o soluție politică realizată prin întâlnirea ambasadorilor statelor lumii într-o adunare generală, loc de dezbateri și de mediere a conflictelor "*in statu nascendi*". Mai puțin explicit în ceea ce privește mijloacele și prerogativele acestui Senat, tratatul oferă o viziune

⁹ D. de Rougemont, *op. cit.*, p. 88-93; B. V. Oyenne, *op. cit.*, p. 73-76; J. - B. Duroselle, *op. cit.*, p. 96 sq.

globală asupra lumii și problemelor sale încercând o soluție universală, condimentată cu noile idei în vogă în sec. al XVII-lea: toleranța religioasă, libertatea comerțului, educația maselor, dezvoltarea industriilor artizanale etc.

Următorul proiect, cel al ducelui de Sully, a prins formă de-a lungul mai multor etape înainte de a fi reunit într-o unică sinteză. *Memoriile*¹⁰ diplomatului lui Henric al IV-lea, compuse de cei patru secretari care au prelucrat documentele arhivei lui, cuprind "*Le Grand Dessein*" ale cărui prime două părți au fost publicate la 1638 iar cea de-a treia în 1662. Mai există apoi o ediție modernă, foarte remaniată, publicată în 1745 de abatele de l'Ecluse. Proiectul s-a constituit paralel cu activitatea politică a ducelui de Sully, fiind parte integrantă a acesteia. Vom trece cu vederea, în analiza noastră, primele etape ale "*Marelui Proiect*", mai puțin interesante pentru demersul nostru, și vom lua în considerare doar ultimele faze ale acestui proiect care debordează larg spre profitul întregii civilizații europene.

"*Le Grand Dessein*" al ducelui de Sully propune, ca prim pas în instaurarea păcii eterne în Europa, realizarea unei confederații a statelor europene iar apoi, împărțirea noii Europe în șase provincii, fiecare condusă de un Consiliu provincial¹¹. Instituțiile centrale ale confederației europene urmau a fi Consiliul Europei - compus din reprezentanții celor șase Consilii provinciale - având competențele unui guvern suprastatal, și Consiliul General - alcătuit din patru reprezentanți pentru fiecare stat mare și câte doi reprezentanți pentru fiecare stat mic - care se constituia în sprijin moral și tehnic al Consiliului Europei.

Ceea ce aduce nou "*Le Grand Dessein*" este ideea necesității construirii unui mecanism de asigurare a securității confederației împotriva străinilor. Pentru aceasta urmau să fie create regatele Ungariei, Poloniei și Boemiei, ai căror conducători erau aleși de un colegiu compus din opt suverani europeni¹², aceștia având obligația de a apăra aceste "*mărci*" ale noii Europe. Cu alte cuvinte, securitatea statelor europene trebuia realizată nu numai în interiorul continentului, stopând conflictele intraeuropene, ci Europa trebuia apărută și contra străinilor, potențiali agresori. Astfel, dacă pentru fiecare stat, Marele Proiect prevedea asigurarea securității naționale prin organismele suprastatale enumerate mai sus, constituind un mecanism de securitate generală intraeuropeană, securitatea "națională" a noii Europe, înțeleasă ca un nou stat pe firmamentul lumii, trebuia realizată printr-un mecanism de tip Consiliul de Securitate al O.N.U.

¹⁰ D. de Rougemont, *op. cit.*, p. 93-98; B. Vuyenne, *op. cit.*, p. 76-80; J. - B. Duroselle, *op. cit.*, p. 96 sq.

¹¹ D. de Rougemont, *op. cit.*, p. 95 sq.

¹² *Ibidem*, p. 96. Este vorba de regii Angliei, Franței, Spaniei, Suediei, Danemarcei, Lombardiei, împăratul Sfântului Imperiu și Papa.

Încă o noutate: Consiliul Europei, precum și Consiliul General, aveau puterea de a tranșa orice diferend din Europa, inclusiv diferendele dintre suveran și poporul său. Ca atare, suveranitatea statelor urma să fie limitată prin prerogativele celor două Consilii, fapt care trebuia, în viziunea ducelui de Sully, să contribuie la asigurarea stabilității și, implicit, a păcii în interiorul confederației.

Organizarea mecanismelor de instaurare a păcii generale în Europa, cuprinsă în "*Le Grand Dessein*", este cea mai dezvoltată dintre toate proiectele de acest gen, cu excepția celui al abatelui de Saint-Pierre. Sintetizând în tratatul său contribuțiile predecesorilor precum și experiența politică personală, ducele de Sully a imaginat un sistem european alternativ celui real, sistem dotat cu toate instituțiile necesare funcționării. În finalul Marelui Proiect, omul politic francez a insistat pe conservarea statu-quo-ului european, cheie de boltă a instaurării păcii eterne; în cazul vreunui diferend teritorial între două state europene, teritoriul vizat era supus autorității centrale a Consiliului Europei, ca teritoriu sub mandat de administrare până la rezolvarea conflictului pe cale pașnică.

Șirul marilor proiecte ale sec. al XVII-lea continuă, trecând din Franța, peste Marea Mânecii, în Anglia de după *The Glorious Revolution*, prin "*Essay Towards the Present and Future Peace of Europe*"¹³ aparținând lui William Penn. Fiu al unui nobil și bogat amiral englez, quaker și, prin aceasta, pacifist convins, martor al războaielor Franței lui Ludovic al XIV-lea pentru hegemonie, Penn își publică lucrarea la 1692, în plin război al Franței contra Ligii de la Augsburg. Eseul cuprinde patru părți, primele trei făcând o analiză a cauzelor războiului, concluzia fiind evidentă necesitate a instaurării păcii în Europa, pace care urma să fie garantată de către un organism suprastatal a cărui alcătuire și funcționare este descrisă în partea a patra. Instaurarea păcii, arată Penn, era posibilă doar dacă, în fiecare an, suveranii Europei s-ar fi întâlnit într-o Dietă Generală, unde ei urmau să hotărască regulile juridice valabile și aplicabile pe tot cuprinsul Europei. De asemenea, toate divergențele dintre suverani, care ar fi rămas nesoluționate prin negocieri bilaterale, trebuiau aduse în fața judecății Dietei. În cazul în care una din părțile în cauză nu s-ar fi supus arbitrajului Dietei și ar fi încercat să tranșeze conflictul în favoarea sa prin utilizarea forței, toți suveranii Europei, constituiți ca singură forță legal existentă, urmau să oblige agresorul să se conformeze deciziilor Dietei și, de asemenea, să plătească daunele produse de războiul pe care îl provocase.

Organizarea Dietei merită o atenție aparte. Numărul delegaților unui stat urma să fie proporțional cu puterea statului respectiv - având drept criterii de evaluare a puterii *economia, demografia și forța militară*. În concordanță cu acest

¹³ *Ibidem*, p. 100-106. De asemenea, B. V o y e n n e, *op. cit.*, p. 84-86 și J. - B. D u r o s e l l e, *op. cit.*, p. 122.

principiu, Imperiul German trimitea în Dietă 12 delegați, Franța și Spania câte 10, Italia 8, Anglia 6, Elveția și Polonia 4, Portugalia, Danemarca și Veneția câte 3. Dacă Rusia și Turcia urmau a fi acceptate în această nouă organizare confederală a Europei, "ceea ce ar fi convenabil și just" spunea Penn, ele trebuiau să trimită fiecare câte 10 delegați. În total, Dieta ar fi cuprins 90 de delegați, așezați în jurul unei mese rotunde pentru a elimina orice discuții posibile vizând preeminența. În cadrul Dietei hotărârile urmau să se ia prin acumularea a trei sferturi din numărul total de voturi, fiecare delegat având dreptul la un vot.

Eseul acestui quaker, fondator al statului american Pennsylvania, căruia i-a dat una din cele mai democratice constituții, aduce cu sine, în plus față de ideile și principiile lui du Bois, CruHe și Sully, principiul solidarității suveranilor Europei în fața celui ce ar fi călcat pactul general și hotărârile Dietei. Și dacă *Marele Proiect* prefigura organisme precum Societatea Națiunilor sau Organizația Națiunilor Unite, eseul lui Penn propunea o Dietă care se aseamănă, în ceea ce privește organizarea interioară și funcționarea sa cu Parlamentul European de la Strasbourg, iar în ceea ce privește prerogativele sale de menținere a păcii în Europa prin arbitrarea conflictelor, cu C.S.C.E. Combinând această din urmă constatare cu principiul solidarității generale, putem afirma că mecanismul de menținere a păcii în Europa era compus, în viziunea englezului, din două elemente distincte, aflate în relație de succesiune: 1. arbitrajul internațional prin Dieta Generală; 2. în cazul nerespectării deciziei Dietei și utilizării forței, constituirea forței unice legal existente pe baza principiului solidarității generale, forță care să impună aplicarea deciziei Dietei. Acest mecanism de menținere a păcii este, de facto, un mecanism de garantare a securității fiecărui membru al Dietei prin intermediul unui organism suprastatal având la bază principiul solidarității generale în fața agresiunii.

Seria marilor proiecte ale primei etape se încheie prin *Projet pour rendre la paix perpetuelle en Europe*¹⁴, aparținând abatelui de Saint Pierre. Cel mai complex din seria marilor proiecte, el însumează experiența politică a autorului și ideile privind instaurarea păcii Europa, așa cum apăruseră ele de-a lungul timpului.

Charles Irenee Castel de Saint Pierre, născut la 1658 în Contentin, într-o veche familie nobiliară, a făcut carieră sub auspiciile lui Fontenelle, fapt care îi va deschide porțile Academiei Franceze în 1695. Implicat în marea politică franceză ca secretar al abatelui de Polignac, trimisul Franței la Congresul de Pace de la Utrecht din 1712, abatele de St. Pierre va prezenta acestui Congres prima formă a proiectului său. În 1713, tot la Utrecht, va apărea versiunea amplificată a acestui proiect purtând numele sub care va deveni cunoscut Europei. Celor două tomuri

¹⁴ D. de Rougemont, *op. cit.*, p. 106-112; B. V oyenne, *op. cit.*, p. 92-94; J. - B. Duroselle, *op. cit.*, p. 123 sq.

publicate în 1712 și, respectiv, în 1713, li se va adăuga un al treilea, în 1717, definitivând astfel ceea ce a fost cel mai complet proiect de instaurare a păcii în Europa Vechiului Regim.

Tratatul debutează cu o descriere a ororilor războiului în general, a Războiului de Succesiune la tronul Spaniei, în special. Căutarea soluțiilor de rezolvare pașnică a conflictelor europene l-a condus pe abate înspre o analiză laborioasă a mijloacelor de menținere a păcii, așa cum erau ele utilizate în practica politică a vremii: tratate, alianțe, congrese și conferințe, mijloace care toate sunt găsite necorespunzătoare și ineficace. Concluziile analizei abatelui sunt cuprinse în Primul Discurs, tomul I, și anume: 1. constituția prezentă a Europei nu va face niciodată altceva decât să provoace războaie, căci nu se va putea realiza "siguranța suficientă", necesară fiecărui stat, prin executarea tratatelor de pace. 2. echilibrul puterilor între Casa de Franța și cea de Austria nu va putea produce "siguranța suficientă" nici împotriva războaielor civile, nici împotriva celor "străine". În concluzie, acest echilibru și această constituție a Europei nu puteau produce "siguranța suficientă" pentru conservarea statelor și protecția comerțului. Abatele nu definește în mod direct "siguranța suficientă", dar modul și situațiile în care uzează de el ne conduc spre concluzia că acest nou concept vizează securitatea, atât cea națională, ca atunci când se referă la conservarea statelor, cât și cea generală, când se referă la constituția Europei și la echilibrul de putere. Cu alte cuvinte, sistemul politic internațional al vremii era astfel constituit încât, în viziunea abatelui, el nu putea asigura nici securitatea națională nici cea generală, fiind doar o sursă continuă de războaie. Ca urmare, abatele considera necesar ca acest sistem politic să fie înlocuit cu altul. Acest sistem politic alternativ era compus din două elemente fundamentale, doi piloni ai noii ordini europene: 1. unificarea tuturor tratatelor de pace și de alianță într-un pact general numit Tratat de Uniune; 2. Tratatul urma să fie garantat colectiv de suveranii Europei reuniți într-un Congres. Aceste două instituții, Tratatul și Congresul, edificau *Uniunea Europeană* care avea avantajul maxim de a asigura "siguranța suficientă" pentru fiecare stat în parte și pentru sistem în general. Modul de organizare a Congresului nu diferă mult de cel al Consiliilor lui Sully sau cel al Dietei Generale a lui Penn.

Trebuie notat faptul că abatele fixează limitele ingerinței Congresului în politica externă a statelor membre, arătând că intervenția este posibilă numai în măsura în care aceasta este în interesul conservării formei fundamentale a existenței unui stat. Sintagma este confuză, dar se poate bănuși referința la intervenția Congresului pentru rezolvarea pașnică a unui conflict intern cu scopul evitării perturbării sistemului general prin tendințele de ingerință concurențială a statelor vecine, fiecare de partea facțiunii care-i reprezintă interesele.

De la William Penn, abatele preia și dezvoltă principiul solidarității generale în fața agresiunii, principiu ce trebuie înscris în Tratatul de Uniune și aplicat de către Congres.

Projet pour rendre la paix perpetuelle en Europe s-a dorit a fi o soluție practică a problemelor pe care sistemul politic internațional al acelei vremi le ridică. Încununare a proiectelor secolelor XIV-XVII, tratatul abatelui de St. Pierre propunea un sistem alternativ, rațional și umanitar, și introducea concepte noi, precum ar fi "siguranța suficientă", amalgamând într-un tot coerent idei mai vechi: solidaritatea generală, organizarea confederală, pactul general, organismul suprastatal de arbitraj și mediere etc.

Ordinea mondială de după Primul Război Mondial și mai ales, organizarea Europei postbelice datorează, la nivelul ideilor, principiilor și formelor, aproape totul acestor proiecte utopice prin care cărturarii timpurilor medievale și moderne au încercat să schimbe o lume bulversată de războaie.

Proiectul abatelui de St. Pierre a fost ultimul mare proiect clasic de instaurare a păcii. Elitele sec. al XVIII-lea, descoperind *contractul social* și *drepturile omului și cetățeanului*, convinse fiind de unitatea genului uman, au modificat unghiul de abordare a problemației războiului și a păcii. Războiul, departe de a fi devenit mai puțin prezent prin apariția sistemului echilibrului european, a fost luat mai puțin în considerare de către spiritele sec. al XVIII-lea. Problema ce a frământat elitele Luminilor a fost cea a relației dintre suveran și poporul său, dintre stat și națiune. Disputele provocate de necesitatea democratizării statelor europene ocupa acum scena pe care, până de curând, se dezbăteau problemele păcii și ale războiului.

Revoluția Franceză, ce demarează la 1789, și-a alcătuit discursul din suma ideilor vehiculate în Secolul Luminilor. Triunghiul *Libertate-Egalitate-Fraternitate* a cucerit spiritele progresiste ale epocii. Cei care erau interesați de asigurarea păcii în Europa, au găsit sursa conflictelor europene în polemica dintre susținătorii Vechiului Regim și propovăduitorii noului - noul fiind Întruchipat de un set de concepte ce includeau: republica, democrația și liberalismul. Deoarece Răul era identificat cu structura putredă a Vechiului Regim, pe seama căruia erau aruncate toate nenorocirile Europei, campionii democrației găseau rezolvarea problemelor umanității - incluzând războiul - în edificarea Republicii Universale¹⁵. Atenția noilor promotori ai unității mondiale va fi mai puțin reținută de modul în care trebuiau realizate instituțiile unei astfel de întreprinderi politice, ei fiind cu totul absorbiți de discursurile vizând beneficiile pe care instaurarea Republicii Universale le puteau aduce umanității. Ca rezultat al acestei schimbări de viziune,

¹⁵ B. V o y e n n e, *op. cit.*, p. 100-109.

în sec. al XIX-lea nu se va mai vorbi de instaurarea păcii eterne prin alianța principilor (deși se încercase o astfel de întreprindere prin constituirea Sfintei Alianțe la Viena 1815)¹⁶ ci doar de o alianță a popoarelor europene infiltrată de principiile democrației și liberalismului, alianță numită de Victor Hugo într-unul din discursurile sale "Statele Unite ale Europei". Ca atare, problematica păcii se subsumă, în gândirea romantică, revoluției democratice al cărei rezultat - Republica Universală - ar fi rezolvat global problemele Europei, inclusiv abolirea războiului.

Deși esențiale pentru edificarea unei conștiințe europene, ideea revoluției universale și planurile pentru construirea Statelor Unite ale Europei n-au dat naștere unor proiecte care, prin conținutul lor, să intereseze studiul de față. Mecanismele de asigurare a păcii, cu alte cuvinte, mecanismele securității generale au fost puțin dezvoltate de gânditorii sec. al XIX-lea, cu câteva excepții, astfel că proiectele celei de-a doua etape sunt sărace în ceea ce privește problematica complexă a securității statelor europene.

Dintre notabilele excepții de care aminteam mai sus trebuie remarcat tratatul lui Immanuel Kant numit *Zum ewigen Friede*¹⁷. Deși nu se încadrează temporal în secolul al XIX-lea - a apărut în 1795 - el face parte din proiectele celei de a doua etape prin substanța sa. Compus din șase articole preliminarii, trei articole "definitive" și două articole adiționale, tratatul marelui filosof fundamenta realizarea păcii eterne pe ideea confederației europene. Ilustrativ în acest sens este articolul 2 definitiv care stabilea metoda de realizare a confederației europene: în primul rând, era necesar ca un stat puternic să se constituie în republică; mai apoi, acesta urma să devină centrul unei alianțe federative. La această alianță trebuiau să adere succesiv și alte state. Kant arăta că, pentru a ieși din anarhie, statele trebuiau să accepte constrângerea unei legi exterioare universale și să se constituie într-un Stat al Națiunilor - *civitas gentium*. Așadar, în viziunea kantiană, unitatea Europei se putea realiza pornind de la un stat-republică transformat în centru al unei alianțe federative, care să constituie "nucleul dur" al unei uniuni europene. Kant exprima succint, în articolul 2 definitiv, ideea de bază a instaurării păcii: dizolvarea statului națiune într-o uniune europeană supusă unei legi universale.

Sec. al XIX-lea este punctat, în prima sa jumătate, de numeroase proiecte privind uniunea europeană și modalitățile ei de realizare. Spațiul fiind limitat, vom aminti doar pe Carlo Cattaneo¹⁸, unul dintre cei care au contribuit la definirea calității de *a fi european*, apoi pe Johann Gaspar Bruntschli¹⁹, care oferea modelul

¹⁶ *Ibidem*, p. 112-115.

¹⁷ *Ibidem*, p. 105-108; D. de Rougemont, *op. cit.*, p. 173 sq și J. - B. Duroselle, *op. cit.*, p. 125 sq.

¹⁸ D. de Rougemont, *op. cit.*, p. 247-249.

¹⁹ *Ibidem*, p. 261-263.

elvețian ca mod de realizare a unității continentului și Giuseppe Mazzini²⁰, Victor Hugo²¹, Vincenzo Gioberti²², toți militând pentru înlocuirea mitului Sfântului Imperiu și a teoriei alianței principilor cu Statele Unite ale Europei, substituit democratic al instanței superioare a națiunilor.

Scurta parcurgere a producțiilor intelectuale ce izvorăsc în zorii sec. al XVI-lea și își află o relativă domolire la jumătatea sec. al XIX-lea ne oferă posibilitatea de a susține că ceea ce s-a înfăptuit după prima conflagrație mondială și, mai ales, după cea de-a doua, în privința securității colective și a mecanismelor sale se originează ideatic în aceste scrieri medievale și moderne. Aceste utopii au creat o mișcare politică ce a susținut necesitatea edificării unui organism suprastatal care, în virtutea unei *legi universale exterioare*, să asigure *siguranța suficientă* pentru fiecare din statele semnatare ale *tratului de uniune*. Mai mult decât atât, proiectele de instaurare a păcii eterne au pus în circulație în limbajul politic o serie de concepte, cum sunt cele de mai sus, care fac parte din setul de idei al elitei politice de după Versailles.

Importanța ideilor dezvoltate de aceste proiecte poate fi mai bine înțeleasă utilizând dichotomia lui Karl Mannheim, așa cum poate fi ea surprinsă în lucrarea acestuia *Ideologie und Utopie*²³, apărută 1929. Arătând că ideologia reprezintă setul de valori al sistemului (politic) în vigoare, Mannheim definea utopia ca set de valori ce tind să înlocuiască sistemul cu un sistem-alternativă. Utilizând această dualitate, am putea defini proiectele de instaurare a păcii eterne ca utopia contrapusă ideologiei unui sistem politic european fundamentat pe conflictele de interese dintre statele-națiune. Am putea spune așadar, alături de Henri Irenee Marrou²⁴, că "teoria precede istoria", în cazul de față "teoria" securității colective și a mecanismelor sale prefigurând istoria acestui sistem.

Am dori, în finalul întreprinderii noastre, să arătăm că aceste proiecte de instaurare a păcii eterne în Europa au făcut obiectul unor numeroase alte cercetări istoriografice, care au abordat problematica din prisma ideii de Europa și au încercat o "istorie intelectuală" a integrismului european. Prin demersul nostru, am dori să deplasăm centrul de greutate al investigațiilor privitoare la aceste proiecte dinspre unitatea europeană spre problematica păcii generale de pe continent. În acest sens noi credem că obiectivul autorilor a fost instaurarea și menținerea păcii

²⁰ B. V o y e n n e, *op. cit.*, p. 126 sq și J. - B. D u r o s e l l e, *op. cit.*, p. 215-216. Vezi și *Nations and Empires* edited by R.C.Bridges, P.Dukes, J.D.Heargraves and W.Scott, McMillan & Co Ltd, London, 1969, p. 126-131.

²¹ B. V o y e n n e, *op. cit.*, p. 129 sq; J. - B. D u r o s e l l e, *op. cit.*, p. 219.

²² J. - B. D u r o s e l l e, *op. cit.*, p. 217.

²³ Sorin Antohi, *Utopica. Studii asupra imaginarului social*, Ed. Științifică, Buc., 1991, p. 44 sq.

²⁴ *Ibidem*, p. 46.

în Europa - așa cum se desprinde din analiza titlurilor și a conținutului scrierilor lor - mijlocul realizării acestui obiectiv fiind unitatea europeană. Oricum, această dualitate ideatică justifică atât demersurile anterioare care găseau în analiza proiectelor o sursă intelectuală a integrismului european postbelic, cât și demersurile asemănătoare celui de față care vizează mecanismele de instaurare și menținere a păcii în Europa., acestea prefigurând sistemul securității colective așa cum a fost el realizat în secolul XX.

MUTAȚII ACTUALE ÎN EVOLUȚIA PRINCIPIULUI SEPARAȚIEI PUTERILOR ÎN STAT (II)

EMIL BOC

RÉSUMÉ: Mutations actuelles dans l'évolution du principe de la séparation des pouvoirs dans l'état. La paternité du principe de la séparation des pouvoirs dans l'état appartient sans doute à Locke et Montesquieu.

Est-ce que Montesquieu représente-il "le point terminus" du principe de la séparation des pouvoirs? Quelles sont ses principales directions d'évolution? Est-ce que la valeur morale-politique de la séparation des pouvoirs est encore actuelle?

Ce sont quelques questions auxquelles cet étude essaie à répondre.

La contribution américaine ("American Founders") à la doctrine de la séparation des pouvoirs peut être synthétisée ainsi: 1. l'idée selon laquelle ce n'était pas seulement le législatif qui était le représentant du peuple, mais aussi l'exécutif; 2. l'introduction du juridique dans le procès de l'équilibre des pouvoirs; 3. le système "checks and balance".

Nous considérons que les mutations actuelles dans l'évolution du principe de la séparation des pouvoirs sont les suivantes: 1. l'élargissement de la fonction gouvernementale; 2. la diversité de la perspective classique des rapports entre les pouvoirs; 3. le développement du pouvoir administratif; 4. l'influence des partis politiques sur la séparation des pouvoirs.

Outre les débats terminologiques ("la séparation des pouvoirs dans l'état", "le partage des fonctions de l'état", "les autorités publiques", "separate institutions sharing powers", etc) le principe de la séparation des pouvoirs garde toute sa valeur politique et morale.

Nous ne soutenons pas que le principe de la séparation des pouvoirs est parfait. Nous soutenons pas que son application ne soulève aucun problème.

Ce que nous voulons mettre en évidence est le fait que les difficultés de la mise en pratique de la séparation des pouvoirs sont vraiment grandes, mais les conséquences de ne pas l'appliquer sont désastreuses.

Les régimes dictatoriaux, plus ou moins récents, confirment ce fait.

b.1. Dreptul Executivului de a dizolva Parlamentul (sau una dintre camere)

Dreptul Executivului de a dizolva Parlamentul este considerat a fi condiția indispensabilă a oricărui regim parlamentar și garanția cea mai eficace împotriva exceselor Puterii, aspirațiilor tiranice, întodeauna de temut, ale unui Parlament¹.

¹ Pierre Lalumière, A. Demichiel, *Les régimes parlementaires européens*, Press Universitaires de France, Paris, 1966, p. 21.

Din punctul de vedere al relațiilor dintre Executiv și Legislativ, dreptul de dizolvare a Parlamentului se prezintă a fi "contramăsura", corolarul responsabilității ministeriale. Puterea de dizoluție a Parlamentului îi oferă Cabinetului aflat fără *suport* dreptul de a-și "regla" diferendele de opinie cu Legislativul prin intermediul electoratului.

La început, dreptul de dizoluție a fost utilizat de către monarhul britanic pentru a se debarasa de Parlament după ce a obținut de la el ceea ce a dorit. Dizoluția Parlamentului a devenit efectiv un corolar, o contramăsură a responsabilității ministeriale din momentul în care reprezentarea națională a îmbrăcat un caracter permanent iar autoritatea Cabinetului a înlocuit-o pe cea a Coroanei. S-a stabilit, drept urmare, un echilibru între Executiv și Legislativ: dacă Executivul poate fi dizolvat de către Legislativ, Executivul poate replica la rândul lui dizolvând Parlamentul. Mecanismul enunțat împiedică subjugarea reciprocă a Executivului și Legislativului, făcând posibilă și necesară colaborarea dintre ele.

Urmând modelul britanic, dreptul de dizolvare a Parlamentului s-a extins în majoritatea monarhiilor constituționale, fiind privit ca o prerogativă regală. Mai târziu prerogativa dizoluției Legislativului a fost introdusă și în constituțiile republicane. Astăzi, numai într-un număr redus de state - în principiu cele aparținând modelului prezidențial - Parlamentul nu poate fi dizolvat (S.U.A., Brazilia, Costa Rica, Indonezia, Norvegia, Senegal).

În forma lui clasică, dreptul de dizolvare a Parlamentului constituia o prerogativă a Șefului Statului. În perioada contemporană, chiar dacă dreptul de dizolvare aparține formal tot Șefului Statului, el este condiționat de colaborarea și consultarea cu Primul-Ministru și/sau Președinții Camerelor Parlamentului.

În Franța, Adunarea Națională poate fi dizolvată de către Președintele Republicii după consultarea Primului-Ministru și a Președinților celor două Camere ale Parlamentului. Senatul nu poate fi dizolvat.

În Italia, Președintele Republicii poate dizolva una sau ambele Camere ale Parlamentului după consultarea Președinților Camerelor dar nu și în timpul ultimelor 6 luni ale mandatului parlamentar.

În România, Președintele Republicii poate dizolva Parlamentul numai atunci când acesta nu a acordat votul de încredere pentru formarea Guvernului în termen de 60 de zile de la prima solicitare și numai după respingerea a cel puțin două solicitări de investitură, însă după consultarea Președinților celor două Camere și a liderilor grupurilor parlamentare.

Într-un număr restrâns de țări Șeful Statului poate dizolva Parlamentul fără nici un fel de condiționare (Chile, Paraguay, Iordania, Kuweit etc.).

Indiferent de modalitatea care este utilizată, dizolvarea Parlamentului de către Executiv constituie o "armă cu două tăișuri". Pe de o parte, dizolvarea

Parlamentului contribuie la depășirea blocajului Executiv-Legislativ prin desemnarea de către electorat a unui nou Parlament care să asigure suport pentru propunerile guvernamentale. Pe de altă parte, în cazul în care electoratul desemnează un Parlament ostil Executivului, blocajul dintre Executiv și Legislativ nu numai că nu este depășit dar se poate antagoniza. Mai mult, noul Parlament poate proceda la dizolvarea Guvernului.

Tocmai având în vedere considerentele arătate, disoluția Legislativului este rar întâlnită, fără ca prin aceasta să o excludem din "arsenalul" mijloacelor de control ale Executivului asupra Legislativului. (Se cunoaște faptul că "bastonul" cel mai eficient este acela care așteaptă în "dulap").

b.2. Interferențele legislative ale Executivului

Activitatea legislativă nu mai constituie - în condițiile contemporane - atributul exclusiv al Parlamentului. Executivul, sub imperiul tehnicizării și multiplicării problemelor stringente care-și așteaptă rezolvarea, se implică în procesul legislativ, exercitând o importantă funcție de presiune și control asupra Legislativului².

Modalitățile principale prin care Executivul se implică în procesul legislativ sunt următoarele:

- delegarea legislativă
- promulgarea legii și dreptul de veto
- inițiativa legislativă și prerogativele bugetare
- alte mijloace complementare

b.2.1. Delegarea legislativă

Considerentele privind delegarea legislativă prezentate în discuția despre extinderea funcției guvernamentale rămân valabile și aici.

Pornind de la impactul pe care îl are asupra structurilor constituționale, delegarea legislativă a fost privită nu de puține ori ca fiind fie o "uzurpare" din partea Executivului fie o "abdicare" a Parlamentului în materie legislativă. Referitor la această problemă tinem să facem următoarele precizări:

- delegarea legislativă a Parlamentului în favoarea Executivului nu constituie nici "abdicare" nici "uzurpare" dacă prerogativa legislativă este delegată în așa măsură încât ea să poată fi revocată oricând;

- considerăm că este nepotrivit să vorbim despre o "abdicare" a Parlamentului sau "uzurpare" a Executivului în măsura în care Constituția însăși conferă Executivului prerogative legislative. Parlamentul nu poate abdica de la ceea ce nu are iar

² Conform unei statistici, Parlamentul împarte funcția legislativă cu: Șeful Statului - 10 țări, Guvernul - 26 țări, Electoratul - 8 țări, Comisiile parlamentare - 6 țări, Statele federate, regiunile - 12 țări (sursa: *Parliaments of the World...*, p. 572).

Executivul nu poate uzurpa ceea ce deține în mod legal!

În ultimă instanță, delegarea legislativă favorizând extinderea funcției guvernamentale (sub imperiul Necesității), presupune o nouă rearanjare a raporturilor clasice dintre Executiv și Legislativ fără ca prin aceasta să fie vorba despre "abdicarea" sau "uzurparea" uneia sau alteia dintre puteri.

b.2.2. Promulgarea legii și dreptul de veto

Votarea legii de către Parlament este în general stadiul final al procesului legislativ. Legea votată de Parlament pentru a deveni efectivă trebuie însă să fie promulgată. Promulgarea îi conferă legii autoritate și permite desfășurarea operațiilor necesare pentru aplicarea ei.

Actul promulgării, în același timp, conferă Executivului dreptul de a exercita un control asupra Legislativului și de a se implica în procesul legislativ prin dreptul de veto și cererea de reexaminare a legii. Prerogativa promulgării aparține în cele mai multe cazuri Șefului Statului³.

În monarhiile constituționale actul promulgării ia forma "Consimțământului Regal" (Royal Assent), procedură prin care Suveranul consimte la adoptarea legii votate de Parlament.

Teoretic, Monarhul are dreptul să refuze promulgarea legilor dar practic nu-și exercită respectiva prerogativă. În Anglia, ultima neacordare a "Consimțământului Regal" datează din 1707 și este foarte probabil ca o asemenea procedură să nu mai fie folosită deoarece refuzul Regal ar fi incompatibil cu arhitectura constituțională unde Guvernul și nu Suveranul este responsabil politic.

Prin analogie cu sistemul britanic, "Consimțământul Regal" este întâlnit în Australia, Canada, Fiji, Malta și Noua Zeelanda prin intermediul Guvernatorului General care este reprezentantul Coroanei.

"Consimțământul Regal" este întâlnit și în Belgia, Danemarca, Japonia, Iordania, Lichtenstein, Malaysia, Monaco, Olanda și Norvegia unde, pentru același motiv invocat în cazul Angliei, refuzul promulgării legii este condiționat de suportul Guvernului, încât în practică ar putea fi refuzate doar acele legi care nu au constituit inițiativa legislativă a Executivului.

Semnificativ este faptul că în unele situații alături de Șeful Statului este implicat în procedura promulgării și Ministrul de resort (Finlanda) sau atât Ministrul de resort cât și Primul-Ministru (Italia, Germania, Austria).

Prin cererea de reconsiderare a legii și mai ales prin dreptul de veto Executivul se implică substanțial în procesul legislativ.

³ În Elveția nu există un act formal de promulgare, legea intră în vigoare când ambele Camere al Parlamentului au adoptat legea și au trecut 5 zile de la publicarea ei în jurnalul de specialitate.

Prerogativa veto-ului legislativ din partea Executivului constituie o dimensiune esențială a sistemului prezidențial. Dreptul de veto este consecința firească a modalității de implementare a principiului separației puterilor în regimul prezidențial sub forma lipsei presiunii reciproce dintre puteri, dar prin existența mijloacelor de cenzurare reciprocă. Dacă Executivul - în sistemele prezidențiale - nu are drept de inițiativă legislativă, el poate totuși lua parte la activitatea legislativă prin intermediul dreptului de veto.

Exemplul tipic de veto legislativ conferit Executivului îl constituie sistemul constituțional american.

Potrivit Constituției americane, Executivul și Legislativul se bucură de aceeași autoritate electivă (aleși prin sufragiu universal), îndreptățind Executivul (Președintele) să ia parte în procesul legislativ - în special prin exercitarea dreptului de veto (cunoscut fiind faptul că Președintele nu are prerogativa constituțională a inițiativei legislative specifică Executivului din regimul parlamentar). Dacă scopul original al veto-ului prezidențial a fost acela de a proteja "drepturile legislative" ale Executivului, gradual el a devenit și o metodă prin care Președintele poate testa opinia publică asupra unui diferend pe care îl are cu Congresul⁴. Totuși, Președintele trebuie să utilizeze circumspect dreptul de veto deoarece Congresul poate decide să ignore veto-ul prezidențial, atrăgând nu numai o înfrângere legislativă cât și o opinie publică defavorabilă politicii prezidențiale. Sub cupola măsurii și contramăsurii, a echilibrului în mecanismul constituțional, dreptul de veto nu este absolut. Veto-ul Executivului poate fi depășit cu o majoritate -în general de 2/3 în ambele Camere ale Parlamentului (majoritatea sistemelor prezidențiale).

Deosebit de această procedură de depășire a veto-ului se situează, în principiu, Finlanda și Norvegia⁵.

În republicile semi-prezidențiale - cum este cazul României - prerogativele legislative ale Președintelui sunt relativ restrânse. În schimb, Executivul, prin intermediul Guvernului, beneficiază constituțional⁶ de dreptul de inițiativă legislativă.

⁴ *Parliaments of the World...*, p. 707.

⁵ În Finlanda, legile votate de către Parlament (Eduskunta) sunt trimise spre aprobare Președintelui Republicii, dacă acesta nu promulgă legea în trei luni de la primire, se consideră că a refuzat să o sancționeze și respectiva lege nu poate intra în vigoare decât dacă este adoptată în aceeași formă de către noul Parlament ales după alegeri; când acest lucru se întâmplă legea intră în vigoare fără aprobarea Președintelui.

⁶ Și în sistemul prezidențial Executivul poate iniția propuneri legislative, dar nu în virtutea unei prerogative constituționale, ci prin intermediul unui membru al Parlamentului.

Președintele - în cazul României - poate solicita Parlamentului, o singură dată, reexaminarea legii iar după reexaminarea ei Președintele este obligat să promulge legea indiferent de schimbările intervenite. Președintele se mai poate adresa Curții Constituționale - tot înainte de promulgare - pentru verificarea constituționalității unei anumite legi⁷. Dacă Curtea Constituțională avizează legea ca fiind constituțională, promulgarea ei de către Președinte devine obligatorie.

În concluzie, implicarea Executivului în procesul legislativ este semnificativă și consistentă în regimurile prezidențiale (dreptul de veto), nuanțată și diminuată în regimurile semi-prezidențiale, teoretică (în posibilitatea refuzului "Royal Assent"-ului) și practică (prin inițiativa legislativă a Guvernului) în cazul monarhiilor constituționale.

Indiferent de modalitatea prin care veto-ul Executivului este depășit, el nu constituie un obstacol insurmontabil în calea înlăturării operei legislative a Parlamentului. Esența veto-ului este esențialmente suspensivă, constituind atât un mijloc de control al Executivului asupra Legislativului cât și un mecanism de reglare a raporturilor dintre ele.

b.2.3. Inițiativa legislativă și prerogativele bugetare

Dreptul de veto constituie mijlocul prevalent, flexibil și rutinal prin care Executivul (în special în sistemele prezidențiale) poate afecta procesul legislativ⁸.

Dintre prerogativele non-veto prin care Executivul se poate interfera în procesul legislativ cea mai întâlnită este inițiativa legislativă.

Necesitatea elaborării proiectelor de lege într-o formă tehnică - implicând cunoștințe profunde de specialitate - face din Executiv principalul subiect de inițiativă legislativă⁹. Parlamentul, ales pe alte criterii decât cele profesional-tehnice, are la îndemână procedura amendamentelor pentru a atenua "excesele de zel" din partea Executivului.

În regimurile parlamentare și semi-prezidențiale inițiativa legislativă a Executivului este facilitată atât de prerogativele constituționale cât și de cumularea calității de membru al Guvernului cu cea de deputat sau senator.

Majoritatea Președinților - în regimurile prezidențiale - au autoritatea de a introduce propuneri legislative iar acolo unde nu posedă constituțional asemenea prerogative, nimic nu împiedică pe Șeful Executivului să inițieze propuneri legislative prin intermediul unui membru al Parlamentului.

⁷ Pe lângă Președintele României, verificarea constituționalității legii mai poate fi cerută de unul dintre Președinții celor două Camere, de Guvern, Curtea Supremă de justiție și de un număr de cel puțin 50 deputați sau 25 de senatori.

⁸ Matthew Soberg Shugart, *op. cit.*, p. 138.

⁹ *Parliaments of the World...*, p. 572.

Prerogativele privind inițiativa legislativă a Executivului dobândesc substanță mai ales când Executivul posedă inițiativă legislativă exclusivă (cazul legilor bugetare). Totuși nu trebuie uitat faptul că dacă sub aspect tehnic bugetul de stat este opera Guvernului (prin Ministerul de Finanțe), sub aspect politic este opera Parlamentului, adesea punând în cauză răspunderea politică a Guvernului.

b.3. Mijloace subsidiare de acțiune și control ale Executivului asupra Legislativului

Executivul - pe lângă mijloacele discutate - mai poate să exercite o anumită influență asupra Legislativului prin următoarele modalități: dreptul Șefului Statului de a închide și deschide sesiunile Parlamentului (cazul monarhiilor constituționale), prin mesajele adresate Parlamentului de către Șeful Statului (ex. cunoscutele Mesaje asupra Stării Națiunii adresate de șeful executivului american), posibilitatea Șefului Statului de a convoca Parlamentul în sesiuni extraordinare, procedura referendum-ului precum și prin personalitatea și popularitatea Șefului Statului. Vom insista doar asupra ultimelor două modalități.

Referendum-ul constituie modalitatea prin care Corpul electoral se pronunță asupra unei chestiuni importante, de regulă de interes național. Referendum-ul reprezintă modalitatea primară de înfaptuire a democrației directe. Date fiind condițiile democrației reprezentative contemporane, practica referendumului este restrânsă fără ca prin aceasta să fie exclusă.

Referendum-ul poate fi, în principiu, de trei feluri: opțional, obligatoriu și abrogativ.

Referendum-ul opțional există, de exemplu, în Austria (inițiat de către Consiliul Național, la solicitarea majorității membrilor ei), în Franța (inițiat de către Președintele Republicii la solicitarea guvernului sau a Camerelor Parlamentului) asupra unei legi care implică structura instituțională a Statului sau în Danemarca (inițiat la solicitarea unei treimi din membrii Folketing-ului) asupra oricărei legi ne-financiare.

Referendum-ul obligatoriu este întâlnit, de exemplu, în Japonia, cu privire la entitățile publice locale (o lege referitoare la o entitate publică locală nu poate fi adoptată de către Dietă fără consimțământul majorității membrilor entității respective).

Referendum-ul abrogativ poate fi instituit pentru suspendarea ori anularea unei legi deja adoptate de către Parlament. În Italia, un asemenea referendum poate fi organizat la solicitarea a 500.000 de cetățeni ori cinci regiuni, în Elveția la solicitarea a 30.000 de cetățeni ori opt cantoane iar în Lichtenstein la solicitarea a 600 de cetățeni sau 3 Comune.

În majoritatea țărilor, însă, practica referendum-ului este legată în special de procedura revizuirii parțiale sau totale a Constituției decât de legiferarea ordinară.

O nuanță aparte prezintă dreptul de inițiere a referendum-ului de către Președintele României. Șeful Statului român poate convoca Corpul electoral - după consultarea Parlamentului - pentru a se pronunța asupra unor probleme de interes național. Referendum-ul are un caracter consultativ și nu legislativ - de ex. Franța - unde Șeful Statului poate legifera prin referendum, substituindu-se procedurii legislative ordinare.

Referendum-ul, după cum se poate observa, nu constituie o modalitate primară de acțiune și control a Executivului asupra Legislativului. Totuși, în anumite situații - cazul referendum-ului legislativ francez - Executivul, prin intermediul Șefului Statului, poate legifera evitând procedura legislativă ordinară.

Referendum-ul constituie, mai bine spus, *o modalitate duală de acțiune și control reciproc între Executiv și Legislativ* în care Suveran este Corpul electoral prin posibilitatea confirmării/infirmării inițiativelor legislative ale oricărei părți.

Dincolo de prerogativele constituționale, Șeful Statului (în sistemele prezidențiale și mixte) și Primul-Ministru (în sistemele parlamentare) pot influența cursul relației Executiv-Legislativ în direcția unui "ascendent psihologic" favorabil Executivului.

Sursa unui asemenea "ascendent psihologic" rezidă în prerogativa Executivului de a creiona și desfășura politica internă și externă a statului. Respectiva prerogativă este "colorată" și nuanțată de personalitatea Șefului Executivului.

Urmând un exemplu, Franța celei de V-a Republici este dominată de personalitățile lui Charles de Gaulle - fondatorul celei de-a V-a Republici - și François Mitterand.

Președintele De Gaulle, prin intermediul referendum-ului legislativ, a reușit să-și impună punctul de vedere în chestiuni importante precum problema Algeriei (1961 și 1962) sau desemnarea Președintelui prin sufragiu universal (1962). Demn de subliniat este faptul că inițiativele respective au provenit de la De Gaulle însuși și nu de la Guvern sau Parlament - potrivit prevederilor constituționale¹⁰!

François Mitterand - "cel care a făcut pentru Stânga ceea ce De Gaulle a făcut pentru Națiune"¹¹ - reușește să creioneze "axele" politicii franceze atât în "perioadele normale" (când are majoritatea parlamentară de partea lui) cât și în perioada "de coabitare" (1986-1988, când majoritatea parlamentară a aparținut opoziției).

¹⁰ Michael Curtis (colectiv), *Introduction to Comparative Government*, Harper Collins Publisher, 1993, p.141.

¹¹ Idem, p. 139.

Exemplele pot fi continuate, Președinți precum Nixon, Reagan, Bush sau Clinton, Prim-Miniștri de talia lui Adenauer, Brandt, Kohl sau M.Thacher ori J.Major - toți constituie repere fundamentale în evoluția politică a respectivelor națiuni, conferind prestanță și prestigiu Executivului în ansamblu.

Executivul beneficiază - după cum am încercat să prezentăm - de un avantaj larg de mijloace de acțiune și control asupra Legislativului. Arhitectonica mijloacelor amintite este determinată de tipologia sistemului politic pe care se grefează.

În sistemele parlamentare și mixte, dreptul Executivului de a dizolva Parlamentul constituie "*arma nevralgică*" de acțiune și control asupra Legislativului, constituind corolarul responsabilității politice a Executivului în fața Parlamentului. Date fiind complicațiile constituționale ale unei asemenea prerogative - și de aici rara ei utilizare - primatul modalităților de acțiune și control este deținut de ansamblul prerogativelor legislative ale Executivului (legislația delegată, inițiativa legislativă, promulgarea legii etc.) și nu în ultimul rând de personalitatea, prestigiul și popularitatea Șefului Executivului.

În sistemul prezidențial, lipsind posibilitatea disoluției reciproce între Executiv și Legislativ, acțiunea și controlul Executivului se exercită, în principiu, prin dreptul de veto al Executivului, prin alte prerogative legislative și nu în ultimă instanță prin statutul autorității electivă a Executivului, regăsită în persoana Șefului Statului.

În esență, indiferent de sistem, prerogativele legislative ale Executivului tind să constituie modalitatea primară de acțiune și control a Executivului asupra Legislativului.

II.2. Echilibrul și contraponderile din interiorul Executivului și Legislativului.

Despre echilibru și control se vorbește nu numai în legătură cu raporturile dintre Puteri, ci și în privința structurii intrinseci a fiecăreia dintre ele.

Legislativul, în majoritatea situațiilor, prezintă o structură bicamerală. Dacă la început structura bicamerală a Legislativului răspundea necesității reprezentării separate a clasei aristocrate, în prezent un asemenea argument este lipsit de consistență.

Bicameralismul contemporan, sub "cupola" separației puterilor în stat, este justificat de cel puțin două argumente:

- în statele federale, bicameralismul reflectă structura dualistă a statului federal;

- în statele unitare, adoptarea bicameralismului reflectă dorința de a face ca "mașina parlamentară" să acționeze dacă nu mai eficient atunci cel puțin mai *lin, calculat, înțelept*, prin așa numitul mecanism de "revizuire" a unei Camere în

vederea asigurării unui control eficient asupra unor decizii luate în grabă de către prima Cameră. Altfel spus, cea de-a doua Cameră, "mai conservatoare", are drept finalitate contrabalansarea eventualelor excese ale Camerei populare și constituie un obstacol față de o posibilă dictatură a majorității acestei ultime Camere¹².

La rândul său, Executivul este divizat între un Șef de Stat și un Cabinet Ministerial: primul este un organism permanent dar lipsit de răspundere, exercitând doar puteri formale, al doilea realizează efectiv puterea executivă dar este revocabil. În Anglia, Germania sau în Regatele din nordul Europei, Șeful Statului este doar formal capul puterii executive, adevăratul deținător fiind însă Președintele Consiliului de Miniștri (Prim-Ministru, în Anglia, Cancelar, în Germania etc.). În alte state, SUA, Franța, Șeful Statului deține sau împarte puterea executivă cu Primul-Ministru(vezi, de asemenea, cap. II.1).

Diviziunea Executivului constituie un obstacol în calea aventurilor autoritare după cum divizarea legislativului este o protecție împotriva "tiraniei populare"¹³. În situațiile în care Executivul are o structură monocefală (sistemul prezidențial), pericolul "autoriatarismul" este atenuat de Statutul independent al Legislativului care nu poate fi dizolvat.

În urma acestei analize "grosso-modo" a raporturilor intrinseci-extrinseci dintre Executiv și Legislativ, o considerație de ordin general se impune: dincolo de deosebirile de ordin funcțional sau morfologic existente între regimul parlamentar și prezidențial (inclusiv sistemele mixte), finalitatea lor este identică: *fundamentarea unui echilibru și a unui control reciproc între puteri dar prin mijloace diferite*. Regimul prezidențial vrea echilibru prin izolare, regimul parlamentar, echilibru prin colaborare¹⁴.

Fundamentul echilibrului în regimul prezidențial rezidă în statutul și prestigiul egal al Executivului și Legislativului precum și în lipsa mijloacelor directe de presiune reciprocă.

În regimul parlamentar, *puterile* nu se opun una alteia, ci colaborează, echilibrul rezultând din contrabalansarea dreptului de dizoluție reciprocă între Executiv și Legislativ.

Opoziția între puteri, întâlnită în regimul prezidențial, este înlocuită de opoziția dintre drepturile acestor puteri, în regimul parlamentar.

Șirul considerațiilor pe marginea dimensiunilor actuale ale principiului separației puterilor nu se poate încheia fără câteva referiri la locul, rolul și funcționalitatea puterii judecătorești.

¹² C. Lalumiere, A. Demichel, *op. cit.*, p. 22.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Jean Gicquel, *op. cit.*, p. 201.

II.3. Locul și rolul puterii judecătorești în doctrina actuală a separației puterilor în stat.

Teoria clasică a separației puterilor consideră puterea judecătorească ca fiind separată și independentă de puterea legislativă și executivă. "Nu există, de asemenea, libertate - spunea Montesquieu - dacă puterea judecătorească nu este separată de puterea legiuitoare și cea executivă"¹⁵.

Optica contemporană asupra puterii judecătorești - păstrând perspectiva clasică - impune doar câteva adnotări în legătură cu garantarea independenței judiciarului și scoaterea lui de pe terenul influențelor politicianiste.

Garantarea independenței judiciarului implică respectarea a cel puțin următoarelor principii:

- principiul inamovibilității judecătorilor, în temeiul căruia un judecător, odată legal numit, nu poate fi revocat sau retrogradat decât pe baza unei hotărâri disciplinare sau penale iar transferarea într-o funcție echivalentă în grad sau avansarea lui nu poate avea loc fără consimțământul său nici măcar în interes de serviciu;

- principiul desfășurării activității de judecată potrivit unor norme procesuale și caracterul publicitar al dezbaterilor;

- interdicția adresată membrilor corpului judecătoresc de a se înscrie în partide politice sau de a participa la manifestările publice ale acestora, de a fi aleși în organele reprezentative centrale sau locale etc.

Mai pot fi enunțate, evident, multe alte aspecte în privința modului de organizare și funcționare a puterii judecătorești. Din perspectiva locului puterii judecătorești în sistemul separației puterilor considerăm că se impune imperativ independența și separația judiciarului de celelalte două puteri, respectarea principiilor de organizare și funcționare a organelor judecătorești precum și crearea unor condiții care să permită aplicarea obiectivă, nepărtinitoare a dreptului, eliminarea influențelor sau presiunilor din partea Legislativului sau Executivului.

Prestigiul și autoritatea puterii judecătorești reprezintă barometrul "sănătății politice" a unei națiuni. O putere judecătorească supusă influențelor politicianiste, măcinată de corupție, afectează *coloana vertebrală* a statului de drept, răspândind confuzie, neîncredere și propheciune spre nerespectarea legilor.

Respectarea principiului legalității și ordinii statului de drept impune funcționarea *sănătoasă* a mecanismului separației puterilor. Puterea judecătorească independentă și echidistantă constituie atât garanția *sănătății* mecanismului separației puterilor cât și a sistemului politic în ansamblul lui.

¹⁵ Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, vol.I, Ed. Științifică, Buc., 1964, p. 196.

Confirmând o asemenea presuposiție, nu puțini sunt teoreticienii care văd în autoritatea și prestigiul puterii judecătorești din sistemul constituțional american cheia longevității demne de invidiat a democrației americane.

III. Partidele politice și separația puterilor în stat

La data formulării clasice a principiului separației puterilor în stat nu existau partide politice în sensul politic modern. Odată cu apariția partidelor politice propriu-zise nu puțini au văzut în aceasta sfârșitul principiului separației puterilor în stat. Pentru a demonstra adevărul sau falsitatea unei asemenea supoziții vom recurge la o scurtă analiză pornind de la o tipologie clasică privind sistemele partidiste. Pe lângă criteriul numărului de partide care domină sistemul politic, vom introduce în analiză o altă variabilă referitoare la gradul de polarizare și antagonism existent între partidele politice, indiferent de numărul lor¹⁶.

Sistemul partidic este *consensual*¹⁷ dacă între partidele care dețin majoritatea locurilor în Parlament nu există diferențe mari în ceea ce privește orientarea politică și prezintă un anumit grad de încredere reciprocă.

Sistemul partidic este *conflictual*¹⁸ dacă viața legislativă este dominată de partide între care există diferențe majore privind opțiunile politice, "favorizând" o ambianță politică antagonistă și lipsită de încredere reciprocă.

Sistemul partidic *consociațional* sau *acomodativ*¹⁹ se definește printr-un mixaj al dimensiunilor consensuale și conflictuale. Antagonismele și conflictele au de obicei la bază motive religioase, etnice sau de clasă.

a) Bipartismul și separația puterilor în stat

Numim bipartism²⁰ un regim politic în care numai două partide se confruntă și se înscrie în cadrul general al democrației pluraliste și liberale.

Anglia și S.U.A.²¹ constituie exemplele tipice de sisteme partidice bipartidiste consensuale, cu toate că diferența între gradul de consens este diferită. S.U.A. și Anglia nu sunt totuși sisteme bipartidice perfecte. În Anglia întâlnim, pe

¹⁶ Pentru detalii suplimentare vezi: A r e n d L i j p h a r t, *Democracy in Plural Societies*, New Haven, Conn., Yale University Press, 1997; G. B i n g h a m P o w e l l, Jr., *Contemporary Democracies*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1982.

¹⁷ G a b r i e l A. A l m o n d, G. B i n g h a m P o w e l l Jr., *Comparative Politics. A Theoretical Framework*, Harper Collins College Publishers, 1993, p. 118.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Partidele politice*, Centrul de Drept Constituțional și Instituții Politice, Regia Autonomă "Monitorul oficial", Buc., 1993, p. 82.

²¹ Canada, Noua Zeelandă, Australia dezvoltă, după modelul britanic, un sistem bipartidist.

lângă Laburiști și Conservatori, Partidul Național Scoțian sau Partidul Liberal Democratic. Totuși, în general, un singur partid deține majoritatea legislativă și controlează atât Executivul cât și Legislativul prin intermediul unei riguroase discipline de partid. O atare structură partidică atenuează separația puterilor. Relativa concentrare a puterii în favoarea partidului majoritar este diminuată de statutul Opoziției în sistemul britanic - "*Majestatea sa Opoziția*" - căreia îi este conservat dreptul de a critica, constituind în permanență o alternativă viabilă la guvernare ("guvernul din umbră").

Sistemul partidic american a cunoscut și el "mișcarea celui de-al treilea partid"²² fie în forma unor partide mici (Libertarian, Socialist, Dreptul la viață etc.) ne semnificative fie prin intermediul candidaților prezidențiali independenți (ex. R.Perot în 1992).

Ceea ce caracterizează, prin excelență, sistemul partidist anglo-american (dincolo de structura bipartită), este prezența/absența coeziunii interioare și a gradului de disciplină partidică.

Coeziunea și disciplina de partid britanică nu este mai accentuată decât în alte sisteme dar cu siguranță este cea mai cunoscută²³, familiară analizei politice²⁴.

Fiecare partid britanic major, Conservator sau Laburist, în virtutea coeziunii sale interne, *poate* menține un Guvern, atunci când are majoritatea sau *poate* demonstra capacitatea de a forma un Guvern când este în opoziție. Realizarea dezideratelor amintite nu presupune cu necesitate o coeziune absolută și continuă. Se pot întâlni situații în care parlamentarii să voteze împotriva propriului partid, atât timp cât majoritatea parlamentară deținută este confortabilă. Asemenea situații sunt excepționale și nu afectează decizii majore (ex. căderea Guvernului), fiind considerate ca făcând parte din normele comportamentului parlamentar. Mai mult, este suficient doar să amintim că în cursul secolului XX nici un partid cu majoritate parlamentară nu a fost obligat să demisioneze ca urmare a unui vot parlamentar advers²⁵. (Demisia guvernului minoritar laburist în 1924 - prin vot de

²² Charles W. Dunn, Martin W. Slann, *American Government. A Comparative Approach*, Harper Collins College Publishers, 1994, p. 254.

²³ Leon D. Epstein, *Cohesion of British Parliamentary Parties*, în "American Political Science Review", L, June, 1995, p. 362.

²⁴ Se poate discuta dacă partidul Laburist australian are o structură disciplinară și coezivă mai accentuată decât oricare partid britanic. În cazul Australiei, disciplina partidică provine din cutuma potrivit căreia candidatul parlamentar se angajează, dacă va fi ales, să voteze cu majoritatea laburistă în toate problemele care au legătură cu platforma laburistă sau destinul propriului guvern (vezi, de asemenea, I. D. B. Miller, *Australian Government and Politics*, London, Gerald Duckworth, 1964).

²⁵ Leon D. Epstein, *Political Parties in Western Democracies*, New Brunswick and London, 1982, p. 319.

neîncredere - nu s-a datorat lipsei de suport laburist ci liberal, care inițial susținuse guvernul).

Cum se explică existența unei asemenea coeziuni și discipline rigide de partid?

În primul rând, sistemul parlamentar - în special cel care îmbracă forma bipartită - presupune prin el însuși o atare disciplină în virtutea responsabilității politice a Guvernului în fața Parlamentului. Promovarea politicii guvernamentale și asigurarea stabilității Guvernului nu pot fi realizate decât prin intermediul unei coeziuni și discipline partidiste ferme. Evident, disensiunile sunt admise, dar ele trebuie să rămână "în sistem".

În al doilea rând, parlamentarii nu au motive să nu respecte disciplina partidică. Nici un alt stimulent nu explică mai bine coeziunea internă a parlamentarilor decât ambiția acestora de a deține posturi ministeriale! Prin urmare, Primul-Ministru, dispunând de prerogativa numirilor guvernamentale, stimulează disciplina partidică. La fel, tradiționala putere a Executivului de dizolvare a Parlamentului, oferă Primului-Ministru un instrument major pentru a menține intactă majoritatea parlamentară. Se poate asuma că parlamentarii vor prefera să-și mențină propriile "scaune" decât să le riște în alegeri. Protejarea propriului viitor politic presupune loialitate Primului-Ministru!

Pe de altă parte, disciplina, centralizarea și coeziunea partidică este mai accentuată în interiorul Partidului Laburist decât a celui Conservator, drept urmare concentrarea puterilor este mai pronunțată în condițiile majorității laburiste.

Disciplina rigidă de partid britanică are așadar efectul unei atenuări considerabile a separației puterilor. În secolul al XIX-lea, când organizarea internă a partidelor britanice nu a fost la fel de riguroasă, separația puterilor a fost mai puțin afectată de sistemul bipartidist. De fapt aceasta explică descrierea clasică a regimului parlamentar britanic ca un sistem al echilibrului între Executiv și Legislativ, ca un sistem de "checks and balance"²⁶. O asemenea apreciere cu greu mai poate fi acceptată astăzi. Situația este cu totul diferită în sistemul partidic american, caracterizat prin lipsa coeziunii și disciplinei partidice. "Nu aparțin nici unui partid politic organizat. Sunt Democrat"²⁷ spune un cunoscut aforism american, subliniind o asemenea dimensiune.

Prin natura lui intrinsecă regimul prezidențial nu favorizează coeziunea și disciplina partidică. Executivul american poate avea nevoie de sprijinul parlamentar al propriului partid în vederea dezvoltării programului guvernamental dar nu necesită un asemenea suport pentru a rămâne la guvernare. Durata mandatului Executivului

²⁶ Maurice Duverger, *Political Parties*, Methuen | Co LTD, Cambridge, 1976, p. 398.

²⁷ Th. Lowi, Benjamin Ginsberg, *American Government. Freedom and Power*, W.W.Norton/Company, New York, 1990, p. 189.

este fixă, prestabilită și fără posibilitatea demisiei guvernului prin intermediul unui vot de neîncredere.

Care este efectul unei asemenea "discipline de partid" asupra separației puterilor? Deși amplu criticată, o asemenea "disciplină" considerăm că nu poate avea decât o influență benefică asupra separației puterilor. Dacă în cazul disciplinei rigide de partid deputatul/senatorul reprezintă un simplu "robot parlamentar" care trebuie să urmeze "linia partidului", în cazul lipsei unei asemenea discipline, deputatului/senatorului îi este permis să acționeze în conformitate cu propria convingere, favorizând pluralismul de opinii și oferind consistență actului decizional. Sub aspect instituțional, echilibrul și controlul dintre puteri (checks and balances) este consolidat. Președintele american, de exemplu, nu poate niciodată să conteze pe faptul că va fi susținut în Congres de către toți deputații partidului sau că va fi combătut de toți ceilalți din partidul advers. Dacă partidul prezidențial este majoritar în Congres nu este totuși exclus ca opoziția din parlament să fie relativ puternică, după cum nu este exclus ca în cazul lipsei unei asemenea majorități, suportul prezidențial să fie semnificativ. În fapt, o asemenea situație este analoagă aceleia unui regim multipartid.

Concluzionând, în cazul în care Executivul și majoritatea parlamentară aparțin aceluiași partid, conjugată și cu o disciplină partidică riguroasă, bipartidismul consensual și consociațional are efectul unei atenuări a separației puterilor. Executivul și majoritatea parlamentară constituie *două mâini* ale aceluiași organism - partidul. Lipsa disciplinei riguroase de partid întărește separația puterilor.

Dacă Executivul și majoritatea parlamentară sunt deținute de partide diferite, conjugată cu lipsa unei discipline partidice riguroase, bipartidismul consensual și consociațional întăresc separația puterilor. Bipartidismul conflictual determină o agravare a tensiunii politice conducând la demolarea regimului democratic, deci și a separației puterilor. Exemplul Austriei între 1918-1934 conduce la o asemenea concluzie. Antagonismul între Partidul Socialist și alte partide a fost așa de intens la mijlocul anului '30 încât a condus la un scurt război civil. Conflictul a avut drept urmare supresia Partidului Socialist, colapsul regimului democratic și crearea unui sistem autoritar unipartidic.

b). Multipartidismul și separația puterilor.

Numim "multipartidism" un sistem în care confruntarea politică are loc între două sau mai multe partide politice (cazul României, Franței și a majorității statelor Europei continentale).

Într-un asemenea sistem este rar ca un partid să obțină singur majoritatea absolută a locurilor în Parlament. Germania are două partide principale iar alianța unuia dintre acestea cu Liber-Democrații asigură, în general, majoritatea necesară.

Viata politică scandinavă - exemple tipice de democrații consensuale multipartidice - este dominată de 3-5 partide - socialist, agrarian, liberal, conservator și o mișcare comunistă minoră²⁸.

Așadar, în situația în care nici un partid nu obține majoritatea locurilor în parlament, o coaliție parlamentară fiind necesară, separația puterilor, așa cum ea este stabilită prin arhitectonica diferitelor constituții, este consolidată și nuanțată în funcție de tipul regimului politic.

Cum se prezintă disciplina partidică într-un sistem multipartid? Coeziunea partidică constituie un element obișnuit dar nu universal în sistemul parlamentar multipartidist. Prevalența coeziunii și disciplinei partidiste o întâlnim în sisteme multipartidiste care în fapt se apropie de sistemul bipartidist (ex. sistemul partidist german, cunoscut și ca un sistem de "două partide și jumătate"²⁹). Excepția de la regula coeziunii partidiste în sistemul multipartid o constituie, prin excelență, Franța celei de-a III-a și a IV-a Republici. Din aproximativ 72 de probleme majore discutate în Adunarea Națională franceză între 1946-1956, cu excepția Socialiștilor și Comuniștilor, toți membrii celorlalte partide au votat într-o manieră necoezivă și independentă³⁰.

Dacă democrația consensuală și consociațională în forma multipartidică, în principiu, nu constituie o amenințare la adresa democrației și implicit a separației puterilor, sistemul multipartidic conflictual, antagonist, pune în pericol exercițiul democratic. Franța, Italia și Germania în timpul Republicii de la Weimar oferă exemple tipice de sisteme multipartidice conflictuale, cu puternice partide comuniste la Stânga și mișcări conservatoare și fasciste la Dreapta³¹. Guvernele formate - fără contribuția Centrului - au fost ele însele divizate, conducând la instabilitate politică, performanță guvernamentală scăzută și neîncredere generală în valorile democrației. Asemenea factori au facilitat sfârșitul democrației în Republica de la Weimar și colapsul celei de-a patra Republici franceze. În perioada recentă, partidele franceze și italiene au devenit mai puțin antagoniste. Asemenea semnale consociaționale au apărut în Italia începând cu anii '70 când Comuniștii s-au raliat altor partide împotriva terorismului Brigăzilor Roșii sau în Franța după ce Partidul Comunist a pierdut tot mai mult teren în favoarea moderatului Partid Socialist³².

Apariția partidelor politice a schimbat configurația categoriilor politice inspirate de la Aristotel și Montesquieu. Realitățile politico-constituționale moderne și

²⁸ Gabriel A. Almond, G. Bingham Powell Jr., *op. cit.*, p. 118.

²⁹ Yves Meny, *op. cit.*, p. 211.

³⁰ Leon D. Epstein, *op. cit.*, p. 334.

³¹ Gabriel A. Almond, G. Bingham Powell Jr., *op. cit.*, p. 118.

³² *Ibidem.*

contemporane nu pot face abstracție de partidele politice - "motorul vieții politice"³³ - după caracterizarea lui P.P.Negulescu.

Gradul de separație a puterilor - susține Duverger³⁴ - este mai mult dependent de sistemul partidic decât de sistemul prerogativelor constituționale. Considerăm că problema trebuie privită mai nuanțat. Dacă în cazul britanic sistemul bipartidist, conjugat cu disciplina rigidă de partid, influențează separația puterilor încât un asemenea regim cu greu mai poate fi caracterizat ca fiind un sistem al separației puterilor, în alte situații (cazul majorității covârșitoare a sistemelor multipartidiste) sistemul partidist și separația puterilor se influențează și nuanțează reciproc atât în direcția unei atenuări cât și a unei întăriri a separației puterilor. Mai mult, putem considera că sistemele partidiste sunt produsul *ulterior* al configurației mecanismului separației puterilor în sistemul parlamentar și în special prezidențial.

Având în vedere o asemenea intercondiționare, putem afirma că adevărata separație a puterilor în stat este întodeauna produsul combinației prevederilor constituționale cu sistemul partidic concret. Fundamental rămâne faptul că partidele politice - "liantele democrației" - influențând separația puterilor, nu o exclud ci, dimpotrivă, o presupun.

IV. Dezvoltarea puterii administrative

O altă tendință contemporană în evoluția principiului separației puterilor o reprezintă dezvoltarea puterii administrative.

După cum este cunoscut, nu există în prezent criterii precise pentru a distinge între activitățile politice propriu-zise și cele administrative. Guvernul acționează în cele mai diverse domenii, orice activitate administrativă având un caracter sau o legătură politică mai mult sau mai puțin incidentă. Desigur, în principiu, funcția politică constă în stabilirea scopurilor ce se urmăresc a fi atinse, în timp ce funcția administrativă acționează pentru realizarea acestor obiective și funcționarea serviciilor. În practică cele două activități coexistă frecvent. Un ministru, spre exemplu, este, mai întâi, un important personaj politic dar, în același timp, are calitatea de administrator în cadrul departamentului său. Activitatea desfășurată de organele statului îmbracă evident această dublă perspectivă: politică și administrativă.

Datorită amplificării și diversificării tot mai evidente a acestor dimensiuni, considerăm că se poate vorbi, în contextul realităților politico-constituționale contemporane, despre tendința desprinderii funcției administrative de cea guvernamentală

³³ Partidele politice, *op. cit.*, p. 13.

³⁴ M. D u v e r g e r, *op. cit.*, p. 393.

și afirmarea sa drept cea de-a patra putere în stat. Câteva argumente considerăm că justifică o asemenea afirmație:

1. Dimensiunea impresionantă a aparatului birocratic constituie o realitate întâlnită în toate sistemele politice contemporane. George Washington, spre exemplu, a început constituirea statului american cu 9 departamente birocratice și aproximativ 1000 de persoane. Astăzi birocrăția federală cuprinde aproximativ 3 milioane (!) de persoane - număr aproximativ egal cu populația Americii în timpul lui Washington - dintre care 15.000 în ramura juridică, 40.000 în cea legislativă iar restul în cea executivă, organizată în mai mult de 1000 de unități și subunități³⁵.

2. Dintr-o perspectivă istorică, istoria omenirii poate fi privită și ca fiind istoria guvernării și administrării popoarelor³⁶, mari imperii (Imperiul mongol) n-au rezistat datorită lipsei unei administrații și, *per a contrario*, mari imperii au avut longevitate (Imperiul roman) tocmai datorită unei administrații bine organizate. Nu mai puțin, când se vorbește de cauzele decăderii Imperiului roman, alături de decăderea moravurilor (pierderea virtuților oamenilor publici ori a matroanei romane) și alte cauze externe, se reține și "căderea administrației publice"³⁷.

3. Activitatea administrativă, într-o interpretare strictă, se distinge de Legislativ, Judiciar și Executiv (guvernarea), justificându-se ca o a patra putere importantă a statului.

Astfel Legislativul stabilește regulile generale la nivelul comunității naționale pentru activitățile private sau publice în timp ce administrația asigură gestiunea afacerilor publice sau private. Acțiunea administrativă, distingându-se de cea Legislativă, este, de fiecare dată, *continuuă și concretă*³⁸.

Pentru a delimita administrația de activitatea judecătorească același autor (J.Riviero) precizează că judecătorul aplică dreptul, soluționând litigii, cu alte cuvinte, el nu intervine decât în caz de contestație și rolul său se termină când s-a făcut apel la regula de drept, în cazul în care este sesizat. Administrația, spre deosebire de judiciar, are propria mișcare. Pe de altă parte, dreptul constituie pentru administrație o limită și nu un scop, administrația se desfășoară în cadrul dreptului, dar nu numai pentru a face să fie respectat dreptul, ci pentru a satisface necesitățile publice care sunt în continuă schimbare.

În privința limitelor dintre guvernare și administrație, guvernarea se referă la deciziile esențiale care angajează viitorul național (deschiderea unei negocieri internaționale, o opțiune în favoarea unei politici economice etc, iar administrația

³⁵ Partidele politice, *op. cit.*, p. 13.

³⁶ Antonie Iorgovan, *Drept administrativ*, Editura Hercules, Buc., 1993, p. 2.

³⁷ I d e m.

³⁸ Jean Riviero, *Droit administratif*, Deuxième édition, Dalloz, Paris, 1987, în Antonie Iorgovan, *op. cit.*, p. 22.

se ocupă de probleme cotidiene cum ar fi coordonarea agenților care veghează funcționalitatea sistemului.

Dimensiunile intervenției administrativului în viața societății și a cetățeanului constituie, prin urmare, realități de domeniul evidenței.

Care sunt însă implicațiile fenomenului birocratic asupra societății în ansamblu, asupra structurilor instituționale în particular? Raspunsul implică câteva elemente de analiză birocratică.

Literatura politologică occidentală este dominată de două tipuri de teorii-mituri despre birocrație³⁹.

Prima dintre ele privește birocrația în *rol de "diavol"* și aparține lui Harold Laski. El descrie birocrația ca o structură ce prezintă pasiune pentru rutina în administrație, rezistență la schimbări, asumarea minimului risc, continuitate și acțiune pe baza precedentului și întârzierea procesul decizional. Laski privește birocrația ca o amenințare la adresa guvernământului democratic. Argumentația lui poate fi rezumată astfel: dimensiunile guvernării moderne determină inevitabil administrarea prin intermediul experților, dar puterea acestor experți ca birocrați nu este ușor de controlat prin intermediul instituțiilor democratice. În timp ce birocrația - afirmă Laski - manifestă o tendință irepresibilă spre lărgirea propriilor ei hotare, controlul asupra ei devine tot mai dificil și costisitor.

În aceeași ordine de idei, C. Northcote Parkinson ("Legea Parkinson") sublinia că birocrația tinde să se auto-protejeze și auto-perpetueze. Angajații își vor găsi de lucru pentru a-și justifica propria existență iar cum își fac mai mult de lucru, tot mai mulți angajați sunt necesari pentru a se descurca cu ceea ce ei au creat. Dezvoltarea birocratică se prezintă astfel într-o spirală continuă.

Al doilea tip de teorie-mit privește birocrația în *rol de erou*. Max Weber reprezintă probabil proponentul cel mai cunoscut al unui asemenea punct de vedere. Weber susține că birocrația este capabilă de a atinge cel mai înalt grad de eficiență și forma cea mai rațională a administrației. Aceasta se datorează, susține Weber, faptului că birocrația își exersează prerogativele prin cunoștințe. Weber descrie un "tip ideal" de birocrație, în care activitățile sunt distribuite într-un mod fix, autoritatea de comandă este distribuită și ea într-o manieră stabilă și delimitată prin reguli, autoritatea ierarhică este monocritică, managementul se bazează pe documente scrise iar calitatea de birocraț este o vocație. În acești termeni birocrația este în mod virtual sinonimă cu raționalitatea și obiectivitatea în administrarea largilor unități societale.

³⁹ R o y C. M a c r i d i s, *Comparative Politics: Notes and Readings*, Prentice Hall, New Jersey, 1968, p. 231.

Din colaborarea celor două teorii - care se complinesc reciproc prin sublinierea diferitelor fațete ale fenomenului birocratic - putem sintetiza funcțiile pe care birocrăția le îndeplinește în structura politico-constituțională contemporană.

Birocrăția îndeplinește, în principal, două funcții care constituie, în același timp, două surse importante de putere și influență politică.

Birocrăția constituie, în primul rând, agenția principală care conferă "viață" politicii Executivului prin punerea în practică a legilor, ordonanțelor, regulamentelor etc. Aplicarea legilor și realizarea politicii guvernamentale depinde în mare măsură de interpretarea, responsabilitate și "onestitatea" organelor birocratice. Rezistența și inerția birocratică poate dăuna serios implementării politicilor guvernamentale - în special a celor noi. Înfăptuirea procesului de reformă din societățile post-totalitare est-europene demonstrează veridicitatea unei asemenea asumții. Cu toate că este de presupus că birocrăția să fie o agenție politică și ideologică neutră, în realitate este influențată de ideologia dominantă a timpului, cu o înclinație ineluctabilă spre conservatorism și promovare a unor interese instituționale proprii. Mai mult, birocrăția poate juca un rol important chiar în procesul elaborării legilor. Legislația modernă - implicând specializare și tehnicizare crescândă - nu poate fi inițiată fără contribuția specialiștilor din diferite departamente birocratice.

Președintele S.U.A., de exemplu, în ciuda vastelor puteri constituționale și extraconstituționale de care se bucură, este o victimă, la fel ca alții, a inerției birocratice⁴⁰.

Pentru Președintele care dorește să schimbe politica, birocrăția poate constitui o sursă de tensiuni și fricțiuni. Birocrăția gigantică este mai mult înclinată să facă lucrurile pe care le-a exersat în trecut decât să se angajeze în situații noi⁴¹.

Birocrăția performează, în același timp, o importantă funcție informativă, constituind una dintre cele mai semnificative surse de informație despre politicile și evenimentele publice majore. (Reporterii "bat" constant la ușa birocrățiilor în căutarea de informații referitoare la politica internă și externă).

Cu toate că "presa agresivă" specifică democrațiilor contemporane poate obține informații și pe alte canale, birocrăția deține, indiscutabil, un anumit control asupra cantității de informație care se divulgă și a modului ei de interpretare.

Filtrarea informației constituie o altă modalitate prin care birocrăția poate influența evoluția politică. În "Afacerea Watergate", "Deep Throat" a fost numele

⁴⁰ Milton C. Cummings, Jr., David Wise, *Democracy under Pressure: An Introduction to the American Political System*, Third Edition, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1977, p. 362.

⁴¹ Louis W. Koenig, J. Radway, *American National Government: Policy and Politics*, Glenview, Illinois, 1971, p. 331.

codului dat uneia dintre cele mai importante surse de informații folosite de către jurnaliști în relevarea violării legii de către Casa Alba⁴². Societatea modernă nu poate funcționa fără birocrație după cum pare dificil a te împăca cu ea!

Dimensiunile impresionabile ale fenomenului birocratic împreună cu funcțiile pe care le performează ne îndreptățesc, credem, să formulăm tendința desprinderii funcției (puterii) administrative ca o importantă putere a statului, aflată în strânsă interdependență cu celelalte puteri statale.

Formularea unei asemenea tendințe contrazice oare principiul separației puterilor în stat? Raspunsul considerăm că este negativ. Dacă în întreaga literatură de specialitate s-a încetățenit "trinomul" separației puterilor, nimic nu împiedică însă ca acest "trinom" să se transforme în ... patruleter! Esențial în principiul separației puterilor nu este *numărul* puterilor ci *echilibrul și controlul* reciproc care se stabilește între puteri.

Mutațiile intervenite în evoluția principiului separației puterilor în stat - determinate de noile realități politice și constituționale specifice secolului XX - nu au rămas fără ecouri în câmpul teoriei politice și constituționale.

Realitatea politică incontestabilă a extinderii funcției guvernamentale este aproape unanim acceptată de literatura de specialitate ca fiind cea mai importantă modificare intervenită în evoluția principiului separației puterilor în stat. Dacă realitatea ei este aproape unanim acceptată, consecințele asupra separației puterilor sunt interpretate diferit. Puterea pe care continuăm s-o numim din rutină executivă - arată Sergio Cotta în recentul studiu dedicat separației puterilor⁴³ - a devenit peste tot o veritabilă putere de guvernământ, de propulsare și direcționare globală a vieții sociale prin mijlocul unei administrații publice mereu mai amplă și mai penetrantă. Noua dimensiune guvernamentală a fostului executiv a lărgit enorm competența și puterile acestuia. În consecință, arată S. Cotta, extinderea funcției guvernamentale a modificat sensibil echilibrul tradițional al raporturilor dintre Executiv și Legislativ și reprezintă motivul, probabil principal, al punerii sub semnul întrebării a mecanismului separației puterilor, fără ca totuși să-i fi fost substituit un alt mecanism la fel de favorabil libertății cetățenilor.

Unirea libertății și demnității umane pe care o presupune teoria lui Montesquieu nu și-a pierdut valoarea în ochii noștri⁴⁴.

⁴² Bruce D. Porter, "Parkinson's Law": War and the Growth of American Government, în "Public Interest", Summer, 1980.

⁴³ Sergio Cotta, *La separation ds pouvoirs*, în "Revue des Sciences Morales et Politiques", nr. 2, 1992.

⁴⁴ Sergio Cotta, *op. cit.*, p. 234.

Dacă în concepția lui S.Cotta, precum și a altor teoreticieni⁴⁵, noile echilibre rezultate din această modificare nu alterează substanța principiului separației puterilor, în concepția altora aceeași modificare semnifică sfârșitul separației puterilor prin ruperea echilibrului între puterile statului⁴⁶.

Substanța principiului separației puterilor nu presupune existența unor forțe (puteri) dispuse la același nivel, cu o precizie farmaceutică, ci doar existența unor mijloace de acțiune și control reciproc între diferitele ramuri ale guvernământului în vederea prevenirii tiraniei și asigurării eficienței guvernamentale.

Extinderea funcției guvernamentale nu înseamnă supremația absolută a puterii Executive, Legislativul având la îndemână mijloacele necesare pentru a tempera eventualele "excese" ale Executivului. Mai mult, în sistemul constituțional american, regim de referință pentru separația puterilor, mecanismul separației puterilor este criticat uneori tocmai pentru faptul că nu dotează Executivul cu mijloacele adecvate procesării rapide și eficiente a politicii guvernamentale⁴⁷.

Un alt autor⁴⁸ critica separația puterilor prin intermediul inconsistenței termenului "executiv": puterea Executivă este chemată să "execute rezoluțiile publice" iar cine spune "executare" spune indiscutabil "ascultare", subordonare și inegalitate. Puterea Executivă este subordonată, prin definiție, puterii Legislative. Cum rămâne însă atunci cu "subordonarea" Executivului în contextul extinderii puterii guvernamentale? Încă o dată, cantonarea rigidă în clișee lingvistice se dovedește a fi inoperantă.

Extinderea puterii guvernamentale este strâns legată de dezvoltarea puterii administrative. Deși izolat, literatura de specialitate confirmă tendința desprinderii puterii administrative ca o a patra putere în stat.

Ironic, un cunoscut autor american⁴⁹ afirma, că apariția unei puternice și relativ autonome noi ramuri de guvernământ în forma birocrăției este consecința preocupării continue a constituționaliștilor americani ("American Founders") de a preveni tirania, abuzul de putere. Fragmentarea constituțională a puterii în perspectiva anti-tiranică a facilitat afirmarea birocrăției ca o putere de sine stătătoare prin controlul

⁴⁵ William B. Gwyn, *The Meaning of the Separation of Powers*, New Orleans, Tulane Studies in Political Science, 1965; Louis Fischer, *The Efficiency Side of the Separation of Powers*, in American Studies, vol. V, August 1971, p. 113-131; Arthur T. Vanderbilt, *op. cit.*

⁴⁶ Carre de Malberg, *Contributions à la theorie generale de l'État*, Tenin, Paris, 1921, p. 35.

⁴⁷ Vezi James L. Sundquist, *The Decline and Resurgence of Congress*, Washington D.C., Brookings Institution, 1981 și *Constitutional Reform and Effective Government*, Washington D.C., Brookings Institution, 1986; Robert A. Goldwin, *op. cit.*

⁴⁸ Marcel de la Bigne de Villeneuve, *La fin du Principe de separation des pouvoirs*, Siney, Paris, 1934, p. 27.

⁴⁹ Fred R. Mabbutt and Gerald J. Gheffi, *The Troubled Republic: American Government, Its Principles and Problems*, New York, John Wiley | Sons, 1974, p. 170.

incomplet exercitat asupra ei de către ramurile tradiționale ale guvernământului.

Pe de altă parte, afirma alt autor⁵⁰, birocrația a devenit o a patra ramură a guvernământului nu numai pentru că a fost capabilă să răspundă nevoilor de politici publice dar și datorită incapacității altor ramuri ale guvernământului de a detecta respectivele nevoi.

Cea de-a patra ramură a guvernământului este privită ca fiind constituită - în special în S.U.A.- din "Executivul neprezidențial"⁵¹ (sau "executivul... neExecutiv"), adică alcătuit din "guvernării permanente" deosebiți de "guvernării prezidențiali" care "vin și pleacă". Birocrația este permanentă nu numai prin *durata termenului* ci și prin *locul* unde-și desfășoară activitatea, conferindu-i un important atu în desprinderea ei de sine stătătoare.

O altă serie întregă de politologi și analiști politici contemporani vorbesc în termeni mai mult sau mai puțin categorici despre tendința desprinderii puterii administrative ca o nouă ramură a guvernământului. Ernest S. Griffith în studiul dedicat Congresului american afirmă că "ceea ce se observă astăzi este diviziunea quadruplă în loc de cea tripartită a ramurilor guvernământului, și anume: Congresul, Președenția, Birocrația și Judiciarul"⁵². În 1963, Peter Woll, într-un volum dedicat birocrației, accentua faptul că "...ramura administrativă constituie a patra dimensiune a sistemului constituțional al separației puterilor, dimensiune care nu fusese prevăzută în schema clasică a separației puterilor. Birocrația are locul ei ca partener egal alături de Președenție, Congres și judiciar"⁵³.

Dezvoltarea puterii administrative confirmă așadar tendința desprinderii puterii administrative ca o altă putere a statului. În perspectivă urmează ca locul, rolul și modalitățile de acțiune și interdependență cu celelalte puteri ale statului să fie consistent articulate.

Alți teoreticieni⁵⁴, mai ales la sfârșitul secolului al XIX-lea începutul secolului XX, au conferit o interpretare rigidă separației puterilor având drept pretext un anumit număr de formule izolate ale lui Montesquieu, construind un model teoretic pur imaginar.

Idealul politic al lui Montesquieu, în versiunea rigidă a autorilor amintiți, ar coincide cu un regim în care ar fi asigurată o riguroasă separație a puterilor.

⁵⁰ H a r v e y M. K a r l e n, *The Pattern of American Government*, 2nd edition, Beverly Hills, Calif., Glencoe Press, 1975, p. 275.

⁵¹ I s a a k K r a m m i c k, *American Government '73 '74*, Guilford, Conn., Dushkin, 1973, p. 142.

⁵² E r n e s t S. G r i f f i t h, *Congress: Its Contemporary Role*, New York, New York University Press, 1951, p. 38.

⁵³ P e t e r W o l l, *American Bureaucracy*, New York, Norton, 1977, p. 252.

⁵⁴ V e z i L o u i s A l t h u s e r, *Montesquieu. La politique et l'histoire*, Quadrige/Presses Universitaires de France, 1959, p. 64.

Fiecare putere ar acoperi foarte exact o sferă proprie, fără nici o interferență. Fiecare putere în fiecare ramură ar fi asigurată de către un organ riguros distinct de celelalte, iar mijloacele de acțiune și control reciproc sunt inexistente. "Greu de înțeles, spunea Marcel de la Bigne, cum un mecanism poate funcționa dacă este compus din piese izolate, funcționând fiecare în vid"⁵⁵.

După cum majoritatea teoreticienilor au constatat⁵⁶, *această faimoasă teorie nu există pur și simplu la Montesquieu!* Ajunge doar să citești cu atenție textele sale pentru a descoperi că nu era vorba de izolare ci de combinarea și legătura puterilor. Prin forța lucrurilor, spunea Montesquieu, puterile sunt obligate să se miște în concert.

Mai mult decât atât, nu trebuie ignorată contribuția americană la dezvoltarea conceptului de separație a puterilor, contribuție care, în principiu, rezidă tocmai în accentuarea interdependenței, echilibrului și controlului dintre puteri prin intermediul mecanismului de "checks and balances". Subliniind sugestiv, A.A. Anderson spunea că fără "checks and balances" separația puterilor ar fi fost ceea ce criticii ei accentuează: o viziune rigidă și izolată asupra puterilor statului⁵⁷. Separația puterilor, spunea un alt autor⁵⁸, este lipsită de sens dacă rezultatul ei nu este "checks and balances". O asemenea perspectivă rigidă asupra separației puterilor a stat la baza Constituției franceze din 1791, creând un "monstru politic neviabil".

Validitatea principiului separației puterilor în stat este discutată și din perspectiva unicității și indivizibilității puterii de stat. În realitate, spunea M. de la Bigne, nu există decât "o singură și unică putere, unică prin originea sa, unică prin esența sa. Admițând principiul separației puterilor ar trebui să admitem împărțirea a ceea ce nu este de împărțit"⁵⁹.

Indiscutabil, puterea de stat este și rămâne unică. Dar exercitarea Puterii se realizează printr-un ansamblu de organe diverse, care îndeplinesc diferite activități, răspunzând unei cerințe fundamentale bine determinate. Unicitatea puterii de stat nu exclude, ci chiar implică manifestarea ei prin diversele forme specifice activității statale: activitatea executivă, legislativă și judiciară. Cu alte cuvinte, înfăptuirea de către stat a mai multor forme fundamentale de activitate nu înseamnă pluralitatea sau divizibilitatea puterii care este și rămâne unică.

⁵⁵ Marcel de la Bigne, *op. cit.*, p. 39.

⁵⁶ A. Esmein, *Elements de Droit Constitutionnel*, Paris, 1896, p. 282-283; Artur T. Vanderbilt, *op. cit.*, p. 50.

⁵⁷ Ann Stuart Anderson, *op. cit.*, p. 156.

⁵⁸ Martin Birnbach, *American Political Life. An Introduction to United States Government*, Homewood, Illinois, Dorsey, 1971, p. 156.

⁵⁹ M. de la Bigne, *op. cit.*, p. 35.

Admițând valoarea teoretică și practică a separației puterilor în stat, unii teoreticieni propun totuși, sub impulsul mutațiilor contemporane intervenite în evoluția separației puterilor, înlocuirea sintagmei de "separație a puterilor" cu o alta mai adecvată.

Cu toate că sintagma "separația puterilor în stat" prezintă o anumită acuratețe - afirma Richard Neustadt⁶⁰ - în multe privințe ea se prezintă ca o descripție greșită. Sintagma "instituții separate împărțind puterile" ("separate institutions sharing powers") prezintă mai multă acuratețe deoarece despre ceea ce discutăm cu adevărat este împărțirea nu separarea puterilor. Formula lui Neustadt - în fapt - limitează separația la instituții și asociază funcțiile cu divizarea (împărțirea) puterii. Sintagma lui Neustadt prezintă o largă răspândire în literatura de specialitate americană.

În literatura română de specialitate, I. Deleanu vorbește despre "partajarea puterii de a reglementa între diferitele autorități statale"⁶¹. Termenul de "autoritate statală" în loc de "putere statală" este des utilizat în literatura franceză de specialitate⁶².

În forma lui funciară sau modificat din perspectiva sintagmei folosite, fără atingerea nucleului ideatic, principiul separației puterilor în stat este susținut și promovat de un imens număr de teoreticieni⁶³.

*

* *

Principiul separației puterilor în stat, născut din nevoia de a înfrâna abuzurile monarhilor și proteja drepturile și libertățile cetățenești își păstrează valabilitatea în orice democrație. Criticat, deseori, fără a fi fost îndestul priceput, ori din cauza unor idei preconcepute, principiul separației puterilor rămâne temelia de organizare a tuturor regimurilor democratice.

Indiscutabil, principiul separației puterilor nu mai poate fi privit în litera lui clasică. Realitățile politice și constituționale care au urmat formulării lui de către Montesquieu și "American Founders" și-au pus "amprenta" asupra separației puterilor. Principiul separației puterilor rămâne însă viabil în spiritul lui funciar.

⁶⁰ R. Neustadt, *Presidential Power: The Politics of Leadership*, New York, 1976, p. 101.

⁶¹ I. Deleanu, *Note de curs*, Facultatea de Drept Cluj-Napoca, 1993, nepublicate.

⁶² J. Gicquel, *op. cit.*, p. 128.

⁶³ Thomas R. Dye, L. Harmon Ziegler, *The Irony of Democracy: An Uncommon Introduction to American Politics*, 3rd edition, North Scituate, Mass., Duxbury, 1975, p. 58; Robert S. Ross, *American National Government*, 2nd edition, Chicago, Rand McNally, 1976, p. 17; Milton C. Cummings, Jr. and David Wise, *Democracy Under Pressure*, 3rd edition, New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1977, p. 48; Raymond E. Wolfinger, Martin Shapiro and Fred I. Greenstein, *Dynamics of American Politics*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall, 1976, p. 46; Henry J. Merry, *Constitutional Function of Presidential-Administrative Separation*, University Press of America, Washington, 1978, p. 59.

Unirea libertății și demnității umane pe care o presupune teoria lui Montesquieu nu și-a pierdut valoarea în contemporaneitate.

Se poate discuta asupra denumirii sintagmei "separației puterilor". Problema nu este una de terminologie ci de *esență*.

Dacă acceptăm vechea sintagmă de "separație a puterilor" trebuie să conștientizăm noua reorganizare a raporturilor dintre puterile statului în contextul mutațiilor politice și constituționale intervenite în contemporaneitate.

Dacă recurgem la o altă sintagmă, "instituții separate împărțind puterile", "partajarea atribuțiilor guvernământului", "autorități publice" etc., trebuie să nu omitem esența și finalitatea separației puterilor: interdependența, echilibrul și control reciproc între puteri în vederea conservării drepturilor și libertăților cetățenești și asigurării eficienței în procesul de guvernare.

Datorită extraordinarei sale rezonanțe politice și morale, înclinăm spre păstrarea vechii sintagme de "separație a puterilor" conjugată cu noile dimensiuni contemporane pe care le presupune doctrina separației puterilor.

Nu susținem că principiul separației puterilor este *perfect*.

Nu susținem că aplicarea lui nu ridică nici un fel de probleme.

Tot ceea ce vrem să accentuăm este că, într-adevar, greutățile aplicării separației puterilor sunt mari, dar consecințele neaplicării lui sunt dezastruoase.

Cei care își manifestă îndoiala cu privire la o asemenea afirmație sunt invitați să compare regimurile dictatoriale, apărute de-a lungul istoriei în coordonatele concentrării și confuziei puterilor statului, cu marile democrații din trecut și prezent fundamentate pe separația puterilor statului.

Șansele afirmării democrației sunt ridicate iar perspectivele tiranice sunt diminuate în condițiile menținerii și afirmării principiului separației puterilor în stat. Istoria, după cum am văzut, confirmă un asemenea punct de vedere.

Este situația diferită astăzi? Nu mai este nevoie să *ne fie frică de Putere*?

Secolul XX ne dovedește, mai mult ca oricând, că trebuie să ne fie frică de Putere, fără importanță unde, în Rusia sau S.U.A., China sau Germania, Spania sau Japonia.

Ce motive avem să credem că puterile statului fiind unite (sau într-un alt aranjament) vor produce consecințe mult mai benefice? Istoria iarăși ne dovedește contrariul, determinându-ne să nu uităm "lecția" lui Montesquieu: *"Oricine deține Puterea are tendința de a abuza de ea. Puterea trebuie să oprească Puterea"* sau "reflecția lui Madison": *"... ce este guvernământul însuși dacă nu cea mai marea reflecție asupra naturii umane? Dacă oamenii ar fi sfinți, nici un guvernământ nu ar mai fi necesar. Dacă sfinții ar guverna oamenii, nu ar mai fi nevoie de nici un fel de control intern sau extern asupra guvernământului. Construind un guvernământ, guvernat de oameni asupra oamenilor, dificultatea cea mai mare rezidă, în primul*

rând, în a oferi guvernământului posibilitatea de a controla pe cei care-i guvernează iar apoi în obligarea guvernământului de a se controla pe sine însuși. Dependența de popor constituie, indiscutabil, modalitatea primară de control a guvernământului dar experiența umanității ne-a confirmat necesitatea unor precauții (mijloace auxiliare)" (Federalistul, 51).

În orice caz, după cum arăta un cunoscut constituționalist român⁶⁴, celor care pun la îndoială valoarea separației puterilor, trebuie să li se amintească că unui sceptic, care contesta că ar exista mișcare în lumea aceasta, Socrate i-a răspuns începând să se plimbe.

⁶⁴ T. D r ă g a n u, *Drept constituțional și instituții politice*, Cluj-Napoca, 1992, p. 128.

C. MARINESCU: LECȚIA DE DESCHIDERE A CURSULUI
„ÎNCEPUTURILE EVULUI MEDIU”
DUPĂ NOTIȚELE LUI FR. PALL

IONUȚ COSTEA

ABSTRACT. *C. Marinescu: The Opening Lesson of the Course Entitled The Beginnings of the Middle Ages After the Notes of Fr.Pall.* The author had in view to draw the attention on the personality of one of the outstanding professors of the University of Cluj and, at the same time, to put into evidence the synchronization between the Romanian historiographical academic discourse and the European scientific achievements. This is made possible by bringing under the public's eyes the opening lecture of the general history course held by professor C.Marinescu in 1932, after the notes taken in his studying years by the historian and future professor Francisc Pall, kept in manuscript in the collections of the Central University Library of Cluj-Napoca.

În perioada interbelică universitatea clujeană a exersat talentul și priceperea unei pleiade de mari dascăli ai neamului, întregitori și inovatori în domeniile abordate. O carieră universitară de primă mărime și o activitate științifică de înaltă ținută a realizat profesorul C.Marinescu¹. Născut la 2 iulie 1889 în Șerbănești-Poduri (jud. Dâmbovița) și-a trecut licența în drept și litere, ca mai apoi să devină doctor în litere. În învățământ a intrat în 1918, iar între anii 1920-1923 a fost membru titular la École Pratique des Hautes Études din Paris. Revenit în patrie este numit conferențiar la Universitatea din București, unde rămâne până la începutul anului 1925. Odată ajuns la Cluj, ca profesor suplinitor la catedra de Istorie universală, catedră devenită vacantă în urma plecării lui I.Ursu la București, va desfășura o muncă didactică apreciată în mod deosebit de către studenți. Activitatea de la catedră întregită cu cea de îndrumare a seminariilor a fost completată cu munca susținută desfășurată în cadrul Institutului de Istorie Universală pe care l-a consolidat, oferindu-i noi direcții de investigare².

¹ *Anuarul Universității din Cluj 1941-1942*, Sibiu, 1943, p. 481-482; *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 210.

² P. T e o d o r, *Din istoria Institutului (și Seminarului) de Istorie Universală. Un omagiu Profesorului Constantin Marinescu conceput de Francisc Pall*, în A.I.I.Cluj, XXXII (1993), p. 339-357.

Această calitate, de director al Institutului, o va deține, profesorul C. Marinescu, după ce în 1928 devine și titular al cursului de istorie universală, până în 1943 când se va muta la București, Institutul încetându-și activitatea în 1948, odată cu noua legislație privitoare la Academia Română. Activitatea Institutului, deși importantă sub raportul calității științifice, este puțin cunoscută în istoriografie. Constituirea unei biblioteci cu peste 7000 de volume și 500 de reviste³, reprezintă numai un reper din prețioasa moștenire care a contribuit, de atunci și până în zilele noastre, la cizelarea profilurilor științifice și orientarea sensibilităților profesionale ale istoricilor ardeleni. Publicarea a două volume din *Mélanges d'histoire generale* (vol. I, Cluj, 1927 și vol. II, București, 1938) care au cuprins studii ale istoricilor din Cluj, dar s-au bucurat și de atenția generală a istoricilor români din epocă, stau mărturie despre măsura valorii cercetărilor întreprinse în cadrul Institutului. Volumul omagial închinat lui N.Iorga, fostul profesor al lui C. Marinescu (*Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, 1931), precum și publicarea altor lucrări semnate de către profesorii clujeni sunt indicii clare ale interesului pe care istoria europeană și a lumii în general, și nu în ultimul rând Institutul și directorul său, l-au stârnit și cultivat între istoricii ardeleni.

Cercetătorul, istoricul C. Marinescu a fost dublat de un excelent pedagog. Cursurile sale, bogate în idei, logice, concise și exprimate cu o deosebită sensibilitate a limbii, adunau studenți de la diverse facultăți. Atent în primul rând la conținutul științific, riguros în reconstituirile sale, s-a remarcat printr-o etică profesională desăvârșită. A fost pentru studenții săi nu doar un îndrumător în ale științei, el s-a arătat preocupat de asemenea de nevoile materiale ale tinerilor, sprijinindu-i în facultate și în carieră de câte ori i s-a ivit ocazia⁴. Cursurile generale de istorie universală au fost întregite cu lecții speciale de paleografie latină și seminarii în care studenții deprindeau științele auxiliare ale istoriei și își defineau metoda de investigare a realităților trecute. Din 1933 a fost inaugurată o oră de "Discuțiuni asupra cărților și revistelor istorice recent apărute", ședințe facultative care aveau loc sâmbăta între orele 6-7 pm⁵. În acest cadru au fost discutate principalele reviste de istorie din Europa, cărți de istorie și filosofia istoriei (H.Pirenne, E.Bernheim, H.See, A.Dopsch etc.). Cercul s-a dovedit un adevărat laborator în care s-au format și exersat o seamă de viitori istorici (C.Gölner, Fr.Pall, Tóth Zoltán, L. Makkai etc.).

³ *Ibidem*, p. 341.

⁴ *Ibidem*, passim.

⁵ *Anuarul Universității din Cluj 1932-1933*, Cluj, 1933, p. 215-216.

Profesorul Marinescu va părăsi Clujul în 1943 după ce în 1941 a fost desemnat de Academia Română (a cărei membru era din 1928) și confirmat apoi de Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor ca director al Școlii Române din Franța.

Activitatea științifică a profesorului C. Marinescu a fost recunoscută și apreciată în plan internațional prin participarea sa la numeroase congrese de istorie și numirea lui în diverse organisme academice internaționale.

Unul din studenții și colaboratorii preferați ai profesorului C. Marinescu era Francisc Pall⁶, cel care în anii '60 va deține catedra de Istorie medievală universală a Universității din Cluj.

Apropierea de dascălul său se regăsește în spațiul conturării preocupărilor de cercetare, investigații începute încă din anii studenției, întregite și elaborate mai apoi cu o deosebită măiestrie (contribuțiile din domeniul științelor auxiliare, lupta antiotomană, cruciada târzie etc.). Bibliotecar la Institutul de Istorie Universală din 1933, și asistent din 1936, Fr.Pall este considerat după război unul dintre continuatorii școlii medievistice din perioada interbelică.

În anul universitar 1932-1933, student, Fr.Pall a urmat cursul despre *Începutul evului mediu* susținut de profesorul C. Marinescu. Notițele sale de la acel curs se găsesc în colecția de manuscrise a B.C.U."Lucian Blaga" (mss. 5330).

Publicarea lecției de deschidere (anexa I) cu limitele inerente unor notițe își propune să releve anvergura contemporană preocupărilor europene de istorie universală. Istoricii clujeni au fost familiarizați cu rigorile discursului istoric de actualitate, liniile formative ale profilului lor profesional dezvoltându-se sincron curentelor și tendințelor din câmpul istoriografie universale.

Lecția de inaugurare propune auditoriului o delimitare temporală a ceea ce înseamnă începuturile evului mediu în multiple planuri (politic, economic, cultural). Profesorul C.Marinescu insistă mai cu seamă pe cercetările recente, surprinzând largirea ariei de investigare și motivare a realităților trecute, o angajare a istoricului în problematica economică.

Mai presus decât barierele provenite din calitatea de "notițe", care izolează într-o anumită măsură discursul, expunerea permite observarea înaltei ținute științifice a profesorului C. Marinescu întreținută de o deosebită sensibilitate a limbajului.

⁶ *Enciclopedia istoriografiei ...*, p. 248.

ANEXA I

Noi teorii asupra evului mediu

(lecție de deschidere)

Odoacru¹ 476². Romulus Augustus³ - în exil. Despărțiri bruște, artificiale cu scop pedagogic⁴. (Ovidiu, *Metamorfoze*⁵, în antichitate s-a admis mai multe vârste: aur, argint, bronz, fier). Scriitorii creștini au găsit în aceste vârste o evoluție a decadenței progresive. Sf. Ieronim⁶, marele părinte al bisericii, traducătorul *Bibliei*, admite această împărțire în vârste și zice că vremea sa e de *fier*. Sf. Augustin⁷ (nu încreștinătorul anglo-saxonilor), autorul cărții *Civitas Dei*, 6 vârste, ultimele 5 (captivitatea babilonică până la Hristos); 6. în devenirea până la Anticrist. Italia îl dezgustase (cf. Luther). Credea că a 6-a vârstă va sfârși cu căderea Imperiului roman, care va coincide cu vremea lui Anticrist (începutul evului mediu).

Această împărțire e admisă de Isidor din Sevilla⁸ (s. 7) și Beda Venerabilis⁹ (Anglia) - el a făcut din Paști o sărbătoare fixă. După ei s-a admis de toți cronicarii și se va menține până dincolo de sec. 13¹⁰.

Deci se aștepta venirea Anticristului - sfârșitul lumii, din secol în secol acest lucru.

Când Imperiul roman a căzut acest lucru n-a impresionat pe scriitorii contemporani. Imperiul roman s-a sfârșit numai politicește. (Când Iustinian va relua Italia aceasta se considera ca un lucru foarte normal.)

¹ A trăit între 433-493; regele herulilor (476-493) învins la 489 de către Teodoric se retrage la Ravenna unde mai rezistă trei ani, murind asasinat de rivalul său în martie 493. Este cunoscut în vechile povestiri germane sub numele de *Dietrich von Bern*.

² Revolta germanilor și depunerea lui Romulus Augustus.

³ Ultimul împărat roman din Occident, fiul generalului Oreste, îndepărtat de Odoacru care îi va asigura o rentă de 6000 livre aur.

⁴ Socotit drept an de hotar între antichitate și evul mediu.

⁵ Publius Ovidius Naso (43 Î.C.-17 d.C.)

⁶ Părinte al Bisericii (342-420). Traduce *Biblia* în latină între 390-405 - *Vulgata* - adoptată drept canonică de conciliul de la Trento.

⁷ Părinte al Bisericii latine (354-430). *Civitas Dei*, scrisă între 413-426 este socotită opera sa de căpătâi, tratând problema raportului dintre biserică și lume din perspectivă istorică, fiind și un răspuns dat păgânilor care acuzau pe creștini de decăderea Romei.

⁸ A trăit între 560-636. Preot spaniol, arhiepiscop de Sevilla din 600. Este unul dintre cei mai de seamă erudiți ai timpului său, principala sa scriere *Etymologiae*, o veritabilă enciclopedie larg utilizată de cărturarii evului mediu.

⁹ Călugăr și istoric englez (674-735). Opera sa principală este *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*, scriere de referință pentru istoria timpurie a Angliei creștine.

¹⁰ G. L é f é b v r e, *La naissance de 'historiographie moderne*, Paris, 1971, p. 42-46.

Odoacru, acest *cives romanus* se considera numai ca ofițer al Imperiului, care va trimite insignele imperiale la Constantinopol, în mod foarte normal. După câțiva ani va fi înlocuit în această funcție de Teodoric¹¹ (cf. Clovis¹² numai mai departe) acesta totuși mai târziu va avea unele veleități de independență. În mintea romanilor n-a pierit Imperiul și nici limba latină. (Constantin cel Mare moare creștin.)

Această împărțire se datorește unui profesor de istorie de la universitatea din Halle - Cristofor Keller (Cellarius)¹³ - mort în 1707 -. El a propus la 1688 să se împartă istoria în trei:

- 1) Hist. antiqua
- 2) aevii medii
- 3) nova

Aceasta s-a admis unanim.

(S-a adaus mai apoi și epoca contemporană.)

Istoria, expunerea vieții omului ca element social, primește tot mai mult și un aspect economic neglijându-se aceasta înainte în favoarea factorului politic. În Germania școala aceasta economico-istorică e sub conducerea lui Alee. Cartellien¹⁴ (*Weltgeschichte als Machtgeschichte* - 1927) o combinare a factorilor politico-economici.

Economiștii se opresc la un criteriu economic: evul mediu începe în sec. X, când apare feudalitatea. Se sfârșește în sec. XIII (când apar orașele, nou factor economic¹⁵. Cei cu punct de vedere politic în 476¹⁶ alții 395¹⁷; 1453¹⁸ politic sau 1492¹⁹ - economic).

Cei culturali pun începutul evului mediu, luând în considerare dezvoltarea filologiei medievale, în sec. 13.

¹¹ Teodoric (455-526), rege al ostrogoților între 493-526.

¹² Clovis (466-511), rege al francilor între 481-511.

¹³ Cristopher Keller, profesor de istorie la Universitatea din Halle; prin manualele elaborate numește epocile istorice: *Historia antiqua* (1685), *Historia mediae aevi* (1688), *Historia nova* (1689).

¹⁴ Istoric german de seamă din secolul al XX-lea, atent mai ales la raporturile dintre politică și factorii economici.

¹⁵ R. M a n o l e s c u, *Societatea feudală în Europa apuseană*, București, 1974, p. 5-10.

¹⁶ Depunerea ultimului împărat roman în Occident.

¹⁷ Moartea lui Theodosius I când Imperiul roman este împărțit între cei doi fii ai săi, Flavius Arcadius și Flavius Honorius.

¹⁸ Cucerirea Constantinopolului de către turci.

¹⁹ Prima călătorie a lui Cristofor Columb.

Cei literari - Gaston de Paris²⁰, marele filolog, consideră literatura medievală la 843 (jurămintele de la Strasburg²¹) - 1328 (stingerea dinastiei de Valois²²). Sunt alții care duc acest sfârșit la 1515 (moartea lui Francisc²³), alții 1548 (când se interzice de regi reprezentarea publică a misterelor. Aceștia pleacă mai mult de la literatura franceză.

Trecerea de la o epocă la alta e ca trecerea de la o culoare la alta în spectrul solar, nesimțită.

Istoricul german E.Stein²⁴, (1928), *Geschichte des spätrömischen Reiches* (Viena, 1928, vol. I). Introducerea și prefața istoriei sale.

Henri Pirenne²⁵ (belgian) cunoscutul istoric al Belgiei (4 vol. în Heereu-Ukert). "Revue Belge de philologie et d'histoire" (*Mohamet et Charlemagne*²⁶), la diferite conferințe internaționale, apoi *Les villes du Moyen Age* (1927). În același an Ferdinand Lot²⁷ a publicat o admirabilă carte *La fin du monde antique et le debut du Moyen Age* (1927).

Aceste trei istorii nu admit datele 476 sau 395. Păstrează aceeași denumire dar pentru alte epoci. Stein, chiar din titlul lucrării sale se vede o ieșire din făgașul tradițional; se află această idee și la istoricii germani de mai înainte. Creația romană era foarte puternică și agonia lui face o epocă intermediară (spätrömischen Reich). Francezii aveau mai înainte acest termen: *le bas empire*.

În *Hist. Zeits.* e: ist. antică; apoi Früheres Mittelalter; apoi Späteres Mittelalter - 1250-1570 - (în lista bibliografică).

²⁰ Distins filolog francez din secolul al XX-lea.

²¹ Carol Pleșuvul și Ludovic Germanicul s-au aliat împotriva fratelui lor Lothar pe care-i înving la Fontenay-en-Puisage (841). Astfel survine noua împărțire a Imperiului franc. Pentru fiecare dintre cele două părți jurământul este prestat în limbi diferite, germană și respectiv franceză. Aceste jurăminte sunt cele mai vechi monumente de limbă franceză și germană.

²² Dinastie ce a domnit în Franța începând cu Filip al VI-lea (1328) până la moartea lui Henric al III-lea (1589).

²³ Rege al Franței între 1515-1547. De o prestanță impunătoare, cu un aer majestuos și cu temperamentul unei elegante fastuoase, s-a remarcat ca un războinic destoinic și un abil diplomat.

²⁴ Remarcabil istoric german al Imperiului roman târziu.

²⁵ A trăit între 1862-1935 și a activat ca profesor la Universitatea din Gand. Principala sa lucrare este *Istoria Belgiei*. După opinia lui Pirenne lumea clasică este întemeiată pe unitatea mediteraneană. Arabii sunt cei care distrug această unitate. Odată comerțul stopat, oamenii sunt constrânși doar la resursele agrare. Carol cel Mare înțelege situația și își organizează armata și statul în consecință. Fără a mai dispune de bani trebuie să-și întrețină soldații prin dăruiri de pământuri. Astfel s-a creat o nouă structură socială și cu această schimbare evul mediu s-a născut. Într-o celebră frază Pirenne afirmă că fără Mahomet, Carol cel Mare ar fi fost de neconceput (*Charlemagne, sans Mahomet, serait inconcevable*, cf. *Les villes du Moyen Age*, Paris, 1927, p. 28).

²⁶ t. I, p. 86; retipărit postum în 1936.

²⁷ F.Lot (1866-1952) și-a petrecut viața la sau în apropierea Parisului. Născut la Plessis-Piequet acest "prinț al studiilor medievale" a trăit mai bine de 50 de ani în aceeași casă liniștită din Fontenay-aux-Roses. După studii la École des chartes își începe cariera de dascăl la École Pratique des Hautes-Études. Din 1909 și până la vârsta de 70 de ani, în 1936, a fost profesor la Sorbonna. În lunga sa viață a elaborat o operă întinsă și variată sub raportul tematicii.

La Stein Imperiul roman ține până la sec. 7 (Imperiul de Răsărit)²⁸; deci pentru el se începe evul mediu în secolul 7. Acest spât Mittelalter se începe pe vremea lui Dioclețian (prin orientalizarea Imperiului; Dioclețian își mută curtea în Nicomedia, mai importantă pentru Stein decât întemeierea Constantinopolului, când se sfârșește mai mult sau mai puțin, *suveranitatea populară*, înlocuită de *monarhism* (de caracter oriental). Deși acest criteriu nu e decisiv pentru democrație. Legarea de brazdă a țaranului s-a pus în atribuția lui Constantin cel Mare; de fapt el a oficializat acest lucru, ce exista cu mult mai înainte²⁹.

Pirenne zice că pătrunderea germanilor în Imperiu nu coincide cu fuga germanilor în Imperiu dinaintea hunilor, ci cu mult mai înainte. Se aflau germani în garda lui August, în sec. 3 majoritatea armatei era germană și termenul de "barbaros" începe să însemne "soldat". Imperiul s-a barbarizat prin armată și colonizări³⁰. Aceeași părere are și Lot³¹. Deci la data tradițională nu s-a făcut un cataclism. Năvălirile de fapt nu aveau un caracter catastrofal. Odoacru avea cam 10 mii de soldați, cu heruli etc. Teodoric avea mai puțin de 20. Vandalii cam 20. (Acești barbari duceau în expediții și femeile și copiii).

Câtă vreme poporul roman stăpânește Mediterana Imperiul se menține. În sec. 7 venirea arabilor e însă un cataclism care ocupă Imperiul Persan, ocupă Siria, Egiptul cu o viteză extraordinară, Nordul Africii, Spania, abia la 732 Carol Martel³² oprește acest vârtej. Ei au cucerit Sardinia, Creta, Sicilia. În acest moment, zice Pirenne, supremația navală romană se sfârșește, se întrerupe comunicația economică și culturală între imperiul de Răsărit și de Apus, rezultă mari schimbări în consecință³³.

Concluzia lui Pirenne, apărută îndârjit de el, mai ales la Congresul de la Oxford, începutul Evului Mediu coincide cu invazia arabă.

Lot face aceeași constatare. Pune începutul tot în sec. 8 (când se sfârșește invazia și expansiunea arabă, când se văd mai ales efectele). Islamismul are mari consecințe culturale. El mai atrage atenția că tot în sec. 8 se înfiripează puterea papală (Leon III 800 - Carol cel Mare - papa era convins că acum s-a sfârșit lungul interregnum roman). Tot acum se mijeste o formă socială deosebită: apariția vasalității (criterii germanice în organizarea societății)³⁴.

Geneza a trei elemente care se mențin pentru începutul evului mediu și se justifică și titlul *La fin du monde antique et le debut du Moyen Age*.

²⁸ E. Stein, *Geschichte des spätromischen Reiches*, Viena, 1928, p. 1.

²⁹ *Ibidem*, p. 144-201.

³⁰ H. Pirenne, *Les villes ...*, p. 12 și 24.

³¹ F. Lot, *La fin du monde antique et le debut du Moyen Age*, Paris, 1927, p. 465.

³² A trăit între 688-741; după victoria de la Poitiers (732) când oprește pătrunderea arabilor în Europa devine în ochii creștinilor un campion al crucii.

³³ H. Pirenne, *Les villes ...*, p. 27-52.

³⁴ F. Lot, *op. cit.*, p. 469-470: "Cependant des forces nouvelles etaient nées ou naissaient, et c'est a elles que l'avenir etait reservé: l'Islam, dont la prodigieuse reussite tient du miracle; la Papauté, qui allait saisir la direction de l'Eglise et tenter de dominer la société civile; la Vassalité enfin, germe organique du régime féodal, qui incarnera la vie de l'Europe occidentale pendant de très longs siècles."

ANEXA II

Lista cursurilor susținute de profesorul C. Marinescu la Universitatea din Cluj (1925-1939).

1925, februarie, Cursul de inaugurare: *Școala istorică raționalistă. Concepție și metodă.*

Exerciții de paleografie latină însoțite de comentarii asupra textelor latine medievale și de expuneri privitoare la diplomatică, instituții și istorie politică.

1926-1927: Curs de istorie modernă (pacea de la Westfalia 1648 până la 1789)

1927-1928: a) Cruciadele;

b) Curente economice și drumuri de comerț în Evul Mediu

1928-1929: Curs general de istorie medievală (de la Carol cel Mare)

1929-1930: Istoria medie și începutul epocii moderne (1300-1500)

1930-1931: Istoria modernă începând cu Marile Descoperiri Geografice până la 1600

1931-1932: Curs de istorie modernă (pacea de la Westfalia până la 1714)

1932-1933: Curs general de istorie medievală de la începuturi până în anul 1000

1933-1934: Istorie medievală de la 962 până la războiul de 100 ani

1934-1935: Istorie Contemporană de la Revoluția Franceză până la războiul franco-german din 1870-1871

1935-1936: Istorie Contemporană de la războiul franco-german 1870-71 până la Războiul mondial

1936-1937: Începuturile Epocii Moderne

1937-1938: Istorie modernă (Contrareformă până la pacea de la Utrecht)

1938-1939: Curs privitor la Epoca Modernă (secolul al XVIII-lea)

DESPRE CONCEPTUL DE EV MEDIU

ȘERBAN TURCUȘ

ABSTRACT: *On the Concept of Middle Ages.* The paper debates upon the meanings ascribed by European historiography, from Giovanni Andrea to Jacques le Goff, to the term *Middle Ages*, pondering upon its connotations. The historical period denominated as such was given different temporal dimension, according to various historical divisions into periods, which took into consideration different moments marking the beginning or the end of this epoch. The historiographical development we are witnessing, will surely contribute to a better understanding of the concept and the respective historical period.

Necesitățile de ordin cultural-ideologic și didactic au impus, de-a lungul timpului, segmentarea traseului parcurs de omenire de la primele evidențe ale inteligenței humanoide până în zilele noastre. Cine nu cunoaște clasică împărțire pe epoci în succesiune cronologică: Preistorie, Antichitate - mai ales cea greco-romană - Evul Mediu, Epoca Modernă și Epoca Contemporană? O variantă propusă de o istoriografie cu accente materialist-istorice și de inspirație sovietică vorbește de Orânduirea comunei primitive, Orânduirea sclavagistă, Orânduirea feudală, Orânduirea capitalistă și Orânduirea socialistă, periodizare care azi nu mai are nici o utilitate, ultimul termen al ei, care de altfel trebuia să o și justifice, fiind infirmat de evoluția istorică. În ceea ce privește lumea preistorică, periodizarea are ca reper fundamental primele mărturii despre existența tipului humanoid, dar și aici sunt discuții privind cronologia relativă și cuprinde cadrul temporal scurs până la apariția unei activități intelectuale de marcă a genului uman reflectată în plan social și politic: structură socială ierarhizată, religie sistematică, stat. Prin convenție s-a stabilit că următoarea tranșă temporală o reprezintă Antichitatea, circa mileniul IV î.Chr. - secolele III-IV d.Chr., perioadă în care se particularizează Antichitatea clasică greco-romană. Dacă până aici, dincolo de obișnuitele dispute științifice dintre specialiști, cronologia pare a fi acceptată, păstrându-se marja de rezerve cuvenită, ceea ce succede Antichității clasice greco-romane și care îndeobște este nominalizat în sintagma "Evul Mediu", are actualmente fixate anumite borne temporale care suportă presiuni puternice din partea istoricilor, care nu mai sunt dispuși să-și sacrifice punctul de vedere, rezultat al unor îndelungi cercetări, de dragul convenției. Se cuvine o remarcă, care chiar dacă este cunoscută, se ignoră tacit. Această periodizare este una prevalent europocentrică, și ea nu face deloc concesii istoriei universale în deplinul sens al cuvântului universal.

Periodizarea aceasta și cea care a fost vehiculată în manualele de istorie din țara noastră până în 1989 și a cărei amintire se prezervă și astăzi este rezultanta unor secole de meditație asupra destinului umanității, dar când spunem aceasta ne referim doar la Europa Occidentală și la ceea ce a intrat în contact cu ea, în tentativa de a "disciplina" evoluția istorică și a concilia puncte de vedere intelectual-culturale cu realitatea trăită. Din toată această periodizare, cea mai elastică trebuie să se dovedească aceea privind Evul Mediu, care, urmând legile fizicii, se dilată și se contractă prin congrese și conferințe de specialitate sau în paginile revistelor istorice de prestigiu.

În sine sintagma "Evul Mediu" ridică anumite probleme. Adjectivul *mediu* vine din latinescul *medius* și semnifică ceva de mijloc, ceva ce stă în mijloc, în cazul nostru în viziunea cea mai simplă în mijlocul unor evenimente istorice în succesiunea unei dimensiuni temporale și precedând o alta. Termenul este echivoc și permite istoricului să jongleze cu el, depinde de specializarea și abilitatea lui. Termenul de Ev Mediu este cultivat astăzi în toată gama sa de semnificații diverse și crează din start posibilitatea utilizării sale în felurite registre în funcție de utilizator și comanda socială. Un lucru trebuie reținut însă: conceptul de "Evul Mediu" a fost creat dintr-un început pentru a marca deosebirea netă dintre două vârste istorice. *Ab ovo* această secvență cronologică, prin acest impersonal ev mediu, a primit o conotație peiorativă, iar conceptul, în orice context a fost folosit, închide în sine o negație polemică.

Conceptul "Ev Mediu" a fost inventat de Giovanni Andrea, bibliotecar al Papei în 1469, spre a marca opoziția dintre "cei vechi" și "modernii din vremea noastră", adică oamenii Renașterii, iar în semnificația sa cronologică azi curentă a fost utilizat pentru prima dată de analistul german protestant Cellarius: "Se poate obține o ordine cronologică mai simplă considerând că epoca antică ține până la Constantin cel Mare, istoria evului mediu ține până la căderea Constantinopolului, iar istoria modernă (*nova*) până în timpul nostru". Cu siguranță Cellarius a fixat ca punct de plecare ascensiunea lui Constantin și ca termen limită căderea capitalei fondată de același Constantin doar din plăcerea simetriei. Cellarius în fapt s-a limitat la a cristaliza o periodizare care deja de două secole se găsea în curs de formulare. Din secolul al XV-lea în a doua jumătate a secolului al XVI-lea atitudinea dominantă a intelectualilor a fost aceea de revoltă și reacție contra întregii dezvoltări a mileniului precedent. În sfera culturală o astfel de atitudine se concretiza prin întoarcerea la tradiția greacă și romană, iar în sfera religioasă o astfel de atitudine s-a tradus prin invocarea autorității și exemplului Bisericii creștine primitive, necorupte. Fie pe tărâm cultural, fie pe cel religios, perioada de timp ce mergea de la căderea Romei la epoca contemporană secolului al XVI-lea era considerată o paranteză inutilă a umanității, lipsită de orice semnificație și împliniri valide din punct de vedere cultural sau spiritual. O astfel de judecată de valoare a fost exprimată cu o duritate extremă de Matteo Palmieri, care scria pe la

1430: "Pentru mai mult de 800 de ani genul uman a pierdut din vedere distincțiile din toate artele și distincția fundamentală dintre formele de civilizație. Doar în timpul nostru oamenii obișnuiesc să-și facă titlul de glorie descoperind esența lucrurilor celor mai bune." În aceste cuvinte este conținut conceptul de "Ev Mediu" care la Palmieri coincide implicit cu secolele de întuneric, "secolele barbare".

Între umaniști nu a fost un consens relativ la momentul în care se poate considera închis Evul Mediu. Scriind la un secol după Palmieri, Giorgio Vasari vorbea despre renașterea artistică a secolului al XIII-lea afirmând că la 1250 "cerul a avut milă de oamenii de geniu născuți în Toscana și i-a îndrumat spre vechile forme" (antice); culoarea religioasă și cvasimesianică a cuvintelor lui Vasari semnifică faptul că în epocă conceptul de renaștere culturală era strâns asociat celui de renaștere religioasă în sensul că ambele fenomene se datorau mai mult intervenției divine decât factorilor exclusiv istorici. Aceeași schemă conceptuală a fost adoptată de reformatorii protestanți, care, opunându-se bisericii catolice, puneau accentul pe biserica primitivă, genuină, dorind să evidențieze reluarea de către ei a firului întrerupt de epoca medievală, epocă precedentă care marcaseră atotputernicia în plan teologic a Bisericii Romane. Precedând Reforma, concepții similare au fost difuzate în discuțiile heterodoxe asupra istoriei bisericii. Mișcările eretice ca cea a gioachiniților vorbeau de trei perioade în istoria revelației, care corespundeau persoanelor Sfintei Treimi: prima perioadă a Tatălui era cea a Vechiului Testament, a doua a Fiului era cea a Bisericii Creștine în timpul scurs de la venirea lui Hristos, iar ultima vârstă perfectă era a domniei Sfântului Duh, care după gioachiniți începuse în secolul al XIII-lea. Deja în doctrina gioachinită se simte concepția unei dezvoltări imperfecte și intermediare, care însă nu era concepută ca un rău absolut. Identificarea vârstei intermediare ca vârstă a "păcatului mortal" a fost un pas înainte făcut de Luther pentru care timpul scurs de la moartea lui Grigore cel Mare (604) era marcat de Antichrist, care a reușit să cuprindă papalitatea și biserica. Sfidând Biserica Catolică Luther anunța sfârșitul acestei epoci intermediare caracterizată de doctrina lui Antichrist, iar vârsta pe care o prevedea Luther nu era vârsta modernă, ci era sfârșitul lumii. Conceptul de "vârstă nouă", care rechemă la viață puritatea creștină după o perioadă intermediară de corupție a fost acceptat de istoriografia protestantă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, când Reforma a devenit ireversibilă. De la jumătatea secolului al XVII-lea Milton vorbește de Reformă ca de un eveniment al trecutului. În limbajul Reformei, Evul Mediu este condamnat pentru că ar fi întârziat în primul rând Reforma religioasă și apoi Renașterea artistică. Era clar că acest concept, de Reformă, ca eveniment ce desparte cele două vârste istorice nu putea fi acceptat de catolici, mai ales că în mediul catolic se născuse un curent de opinie nostalgică după timpurile fericite ce au precedat ruptura creștinismului și acceptau să distingă între o vârstă anterioară - medievală - și una modernă, dar din motive opuse celor ale protestanților. În ale sale "Annales Ecclesiasticae", 1588-

1607, cardinalul Baronius considera papalitatea medievală ca un îndrumător de neînlocuit pe plan social, politic și teologic. Se menține până astăzi în mediul catolic amintirea unui Ev Mediu ca o vârstă a credinței, insistându-se pe continuitatea dintre biserica primitivă și cea medievală.

În același secol al XVI-lea, spre sfârșitul lui, existau în intelectualitatea europeană și voci care disting particularitățile unei vârste care se individualizează dincolo de așa-zisa Renaștere. Bacon în Anglia și La Popelinière în Franța afirmau superioritatea culturii "moderne", deci contemporane lor, asupra celei antice, înțelegând prin antici pe gânditorii clasici greci și latini. Cu siguranță că acești apărători ai modernismului nu aveau interes în reabilitarea Evului Mediu, dar contestând axioma umanistă a lumii clasice ca normă definitivă pentru judecarea oricărei forme de civilizație, ei au deschis calea unor valorificări obiective a perioadei medievale. Distincția dintre medieval și modern a fost interpretată în mod diferit de teoreticienii occidentali ai doctrinei politice în anii expansiunii absolutismului monarhic. În Franța, în timpul războaielor religioase din secolul al XVI-lea, perioada medievală din istoria Franței a fost considerată ca o epocă a constituționalismului necorupt, pusă în contrast cu tendința spre despotism. În Anglia sub Stuarti juriști parlamentari apelează la precedente folosite ca armă politică polemică în contra abuzurilor regelui în exercitarea prerogativelor sale, acum născându-se mitul Magnei Charta. Tot în Anglia în secolul al XVII-lea radicalii extremiști *levellers* în timpul lui Oliver Cromwell susțineau că nici un eveniment istoric posterior anului 1066 nu era valid pentru că încălca sacrosanta tradiție anglo-saxonă.

În câmpul istoriei ecclesiastice benedictinii francezi insistă pe necesitatea de a lămuri adevărul izvoarelor medievale. Richard Simon pune bazele criticii moderne a Bibliei, benedictinii elaborând și principiile puse în practică ale diplomatiei și paleografiei. Mai târziu Muratori cu ediția sa critică a izvoarelor medievale demonstrează că noua metodă științifică s-ar putea adopta și în critica "laică".

Paradoxal este faptul că gânditorii anticatolici ai iluminismului au cristalizat conceptul de ev mediu ca o ipoteză de lucru utilă în asaltul contra bisericii catolice din timpul lor, fără a-și da seama că făcând aceasta au acceptat propaganda catolică față de Evul Mediu. Ilumiștii francezi atacau biserica din timpul lor ca pe o fiică demnă a bisericii medievale. Voltaire trata Evul Mediu cu un dispreț deschis. Gravă a fost judecata de valoare a lui Gibbon, care a încheiat istoria sa asupra declinului și căderii Imperiului Roman cu o propoziție faimoasă: "Am povestit triumful barbariei și al religiei".

În tentativa de a dovedi că Evul Mediu a fost nu doar un fapt istoric, ci și un fapt necesar, în a sa *Scienza Nuova* Vico afirma că fiecare civilizație trebuie să traverseze un ciclu de vârste: divină, eroică, umană și care în compunerea lor formează istoria eternă a umanității. Evul Mediu timpuriu, după Vico, corespunde

timpurilor vechi dominate de divin. Vârsta eroică dominată de aristocrația romană se repetă fidel în feudalismul medieval, iar dezvoltarea umană sau rațională, care a fost lumea clasică a Imperiului Roman, corespunde înfloririi culturale a Europei despotismului luminat. Într-o astfel de viziune "Evul Mediu" este recuperat ca fază integrantă, dar nu finală din istoria universală, iar repetabilitatea Evului Mediu duce la pierderea inconfundabilei sale fizionomii pentru că după Vico orice societate trebuie să treacă printr-o fază medievală.

Istoricii romantici fie că au făcut judecăți pozitive asupra Evului Mediu, fie că au emis judecăți negative asupra lui, au amorsat studiul coerent al Evului Mediu. Mulți istorici, precum Michelet, povesteau istoria din punct de vedere "naționalist", pentru a nu vorbi de istoricii romantici germani care caracterizau "secolele gotice" ca etapa eroică din trecutul națiunilor. Această tendință a fost dusă la extrem de Hegel, care a făcut din istoria europeană simbol al istoriei universale. Pentru Hegel doar în Europa geniul uman se poate manifesta în completa sa universalitate și în personalitatea sa genuină. El afirma că în Evul Mediu omul european a trecut printr-o fază de autoînstrăinare, neajungând încă la deplina și naturala cunoaștere de sine. Pentru Alexis de Toqueville toate secolele ce au trecut de la căderea Romei la Revoluția Franceză formau o perioadă unică, Vechiul Regim, o astfel de teză eliminând distincția dintre medieval și modern. Totuși, s-a continuat să se considere Renașterea și Reforma ca ruptură dintre lumea medievală și cea modernă. Gânditori catolici ca Joseph de Maistre considerau spiritul protestant ca direct legat de Revoluția Franceză, iar alți istorici, printre care și Ranke, vedeau în Renaștere și Reformă leagănul statului națiune, acest concept rămânând pentru el legat de istoria modernă.

Un rol decisiv în neta distincție dintre medieval și modern revine climatului mental generat de revoluția industrială. În Anglia, Franța, Belgia, Germania Occidentală, Elveția, structura economică a fost radical schimbată de revoluția industrială. Istoricii au fost profund influențați de schimbările sociale din secolul al XIX-lea și impresionați de stridentul contrast dintre timpul lor, caracterizat prin progres tehnologic și aparenta imobilitate a societății medievale. Pornind de la premisele raționalismului și ale inițiativei economice private, istoricii secolului al XIX-lea conchid că dezvoltarea din secolele XV-XIX este datorată ascezei forțelor sociale și a mentalității ce o însoțește. Este una din tezele care au creat un abis între lumea medievală și cea modernă. Evidențiind ruptura și catolicul Chateaubriand considera Evul Mediu ca o epocă a unității creștine, ruptă de marea apostazie a Reformei. Sunt istorici care au ajuns să conceapă similar periodizarea, dar din motive diferite de cele ale catolicilor. Jacob Burckhardt, conservator dar laic, în a sa *Civilizație a Renașterii în Italia* exprima convingerea că spiritul modern a avut originea în Renaștere, teza sa fiind conținută chiar în titlul unor capitole: "Statul ca operă de artă". Pentru un secol interpretarea lui Burckhardt a fost acceptată, ca și distincția dintre medieval și modern. Saint Simon,

unul din părinții socialismului, care exprima admirație pentru Evul Mediu din cauza unității sale ideologice și spirituale, în lucrarea *Noul creștinism* (1825) contrapunea catolicismul medieval degeneratului catolicism posterior lui Leon al X-lea..

Pozitivii au tratat Evul Mediu ca pe o epocă obișnuită, ca oricare alta, însă cu acribia și gustul lor pentru document au redimensionat în mod indirect periodizarea și caracteristicile epocii medievale prin instrumentarul și banca de date puse la dispoziția istoricilor din secolul nostru.

După K.Marx diferența dintre vârsta medievală și cea modernă corespunde perfect diferenței dintre societatea feudală și societatea capitalistă, ambele momente făcând parte din evoluția istorică ineluctabilă. Teza sa a fost susținută în *Manifestul Communist*. "Din servii Evului Mediu se nasc locuitorii primului oraș protejați de statutele comerciale. Din acești locuitori ai orașului se dezvoltă primele elemente ale burgheziei. Descoperirea Americii și a Capului Bunei Speranțe deschide piețe noi pentru burghezie. Piețele din India Orientală și China, colonizarea Americii, comerțul cu colonia, creșterea mijloacelor de schimb, dezvoltarea producției dau comerțului, navigației, industriei un avânt nemaicunoscut înainte și în consecință pun în rapidă mișcare elementul revoluționar prezent deja în societatea medievală".

Pe la 1932, în *Sociologia Renașterii*, Alfred von Martin dorea să formuleze o sinteză a problemei. "Statul însuși devine acum un întreprinzător capitalist, oamenii politici încep să calculeze și politica devine națională. Deciziile politice erau influențate de motive comerciale. Politica era inspirată de rațiune, care a rămas străină statului medieval în timpul în care biserica era singura instituție rațional ghidată". Faimoasa identificare propusă de Max Weber între spiritul capitalist și etica protestantă nu era decât o variantă a tezei marxiste asupra importanței secolului al XVI-lea ca graniță între Evul Mediu și Modernitate.

În anii interbelici se accentuează reacția contra tezei care individualiza secolul al XVI-lea ca graniță între cele două vârste. Studii aprofundate asupra Evului Mediu au relevat că acele contraste dintre perioada medievală și Renaștere nu erau atât de profunde precum le relevase Burkhardt. Marea majoritate a istoricilor din ultimele șase decenii nu acceptă Renașterea ca o netă demarcație. Alții neagă utilitatea periodizării convenționale. După Armando Saponi adevărata Renaștere socială începe în secolul al XI-lea și termenul de Ev Mediu trebuie rezervat perioadei de stagnare care merge de la căderea Romei la Renașterea din secolul al XI-lea. Și conceptul de suveranitate statală și cel de sentiment național, care sunt considerate caracteristici ale Renașterii, erau raportate de istorici la timpuri anterioare, în ultima vreme vehiculându-se în istoriografia europeană opinia că trebuie evitate teoriile care postulează rupturi violente. "Viața Tatălui continuă după nașterea Fiului și a Fiului după moartea Tatălui, în ambele cazuri este o mutație care nu implică în mod necesar o discontinuitate radicală".

Dacă în istoriografia europeană occidentală problema se discută, în istoriografia românească având preocupări universale se constată un consens în ceea ce privește tăcerea asupra periodizării Evului Mediu. Printr-o formulă ce încurajează echivocul în ultimul timp în manualele de istorie universală de clasele IX și X se remarcă o tentativă de a lega emergența modernității cu actele politice violente datorate unei burghezii mature - revoluțiile burgheze și revoluția industrială. Important este faptul că s-a depășit fără a se absolutiza, momentul Umanismului și al Renașterii.

În fapt, este o evidență că Umanismul și Renașterea nu se pot susține ca etape fundamentale în determinarea rupturii, care nici nu există de fapt între Evul Mediu și Modernitate, fiind destule momente în Evul Mediu care vorbesc despre o prezență a Antichității: Renașterea carolingiană, Renașterea ottoniană, Renașterea din secolul al XII-lea.

Oricum, deși discuția este inepuizabilă, ea nu mai este de actualitate, marea majoritate a specialiștilor renunțând să mai absolutizeze Renașterea și Umanismul din punct de vedere al mutațiilor produse la nivelul structurilor sociale, politice și economice. Practic în planul realizărilor politice epoca nu aduce nimic nou, fiind în continuitatea unor stări de fapt existente anterior. În plan social ea nu se remarcă prin nimic, personalitățile marcante ale Renașterii neavând preocupări în plan social, care erau mai mult de resortul bisericii, iar planul economic merge paralel cu renașterea culturală, fără a se intersecta vreun sens care să facă necesară o discuție despre valențele economice ale Renașterii și Umanismului. Strălucita cultură italiană a fascinat lumea întreagă, dar nu a dus la libertatea politică a Italiei. Din perioada ulterioară Renașterii, Italia a suferit secole de umilințe sub ocupație străină. Umaniștii celebrau virtuțile anticilor, viața economică și socială fiind pentru ei sordide și pline de brutalitate. Chiar în planul literelor umaniștii nu au realizat o revoluție, filosofia lor a fost nebuloasă și până la Descartes Europa nu a avut alternativa unei filosofii sistematice în afară de cea oferită de biserică. Umaniștii au acceptat și s-au pliat ordinii sociale existente: ilustrativ în acest sens este Leonardo da Vinci, care spunea "Slujesc pe cine mă plătește". În ce privește planul politic, absolutismul secular a fost înlocuitorul absolutismului teocratic.

O viziune care se vrea sistemică asupra Evului Mediu, cu nuanțe didactice, susține că Evul Mediu s-a fondat pe Papalitate, Imperiu, Feudalitate și Monarhism. Sigur, ea rămâne o ipoteză de lucru, dar câmpul cercetării istorice contemporane asupra perioadei medievale și-au făcut loc noi realități, care propun o perspectivă globală de abordare a ansamblului în care fiecare element este esențial.

Cercetările din secolul nostru, mai ales cele practicate de istoricii care au colaborat la revista "Annales" și au preluat și preocupările unor istorici ai economiei și ai socialului din secolul trecut, au subliniat ca lipsită de fundament demarcația între Evul Mediu și vârsta modernă ca fiind dată de Reformă, Renaștere și

Umanism. Cercetările lor au relevat continuități și discontinuități la nivelul fenomenelor istorice care transgresează repere cronologice stabilite de diverși autori din motive care nu întotdeauna sunt congruente cu datele relevate de știință. Un rol esențial în modificarea punctului de vedere privind periodizarea revine lui Fernand Braudel, care și teoretic, în *Histoire et sciences sociales. La longue durée*, și practic, în *Méditerranée*, a dorit să demonstreze multiplicitatea mișcărilor temporale în istoria umanității, nivelurile care adesea se suprapun, se încăleacă sau sunt în conjuncție.

Cu toate că dincolo de Braudel poziția în privința periodizării oferită de cei de la *Annales* răzbate din paginile cărților pe care le-au realizat, totuși de circa cincisprezece ani încoace purtătorul de cuvânt al unei noi cronologii a Evului Mediu a devenit Jacques Le Goff, personalitate marcantă a "istoriei noi", care într-un articol apărut în revista "Europe" (nr. 654, octombrie 1983, p. 19-24), *Le Moyen Age maintenant*, susține teza unui lung Ev Mediu. "În societatea europeană, în general, persistă din secolul al IV-lea și până în secolul al XIX-lea o serie de structuri fundamentale care ne îngăduie să sesizăm legătura dintre aceste cincisprezece veacuri". Pledoaria lui Le Goff conține următoarele remarci: un Ev Mediu care din punct de vedere al structurilor sociale și al regimului economic este al feudalismului între Imperiul Roman și revoluția industrială, un Ev Mediu care este epoca creștinismului atotstăpânitor, un creștinism care este și religie și ideologie, un Ev Mediu între momentul distrugerii igienei antice și nașterea spitalului modern, iar din punct de vedere cultural între dispariția școlilor antice și școlarizarea generală din secolul al XIX-lea, timpul lentei alfabetizări. Periodizarea finală oferită de Le Goff conține trei secvențe aparținând aceluiași Ev Mediu: un Ev Mediu timpuriu, ce ține din secolele III-IV până în secolul al IX-lea, un Ev Mediu central, ce ține din secolul al IX-lea până în secolul al XIV-lea, și un Ev Mediu târziu, care se întinde pe perioada secolelor XIV-XVI și se prelungește până în secolul al XIX-lea. Concluzia lui Le Goff este că "acest lung Ev Mediu ne permite să înțelegem mai bine ambiția unei epoci care a fost, în același timp, și vremea foametei, a marilor epidemii, a sărmanilor și a rugurilor, dar și cea a catedralelor și castelelor, cea care a inventat sau a descoperit orașul, universitatea, munca, furculița, haina de blană, sistemul solar, circulația sângelui, toleranța" și continuând în aceeași tonalitate "Evul Mediu care constituie totodată rădăcinile noastre, nașterea noastră, copilăria noastră, dar și aspirația către o viață primitivă și fericită, de care abia ne-am despărțit". Părerii lucide din arealul acelorași *Annales*, prin Krzysztof Pomian, resping orice periodizare susținând, conform fericitei formulări a lui Witold Kula, o "coexistență de asincronisme", diversele serii de fenomene istorice fiind totdeauna decalate unele în raport de altele.

Între momentele care sunt fals considerate a fi momentul de ruptură cu lumea medievală este și anul 1492, anul descoperirii de către Cristofor Columb a continentului american. Sigur că o astfel de opinie este infantilă și azi a căzut în

desuetudine.

Sunt astăzi păreri privind periodizarea care încearcă să concilieze cele două cele mai puternice puncte de vedere privind periodizarea, cel clasic, care situează despărțirea dintre cele două vârste istorice în secolul al XVI-lea - plus/minus două secole - și punctul de vedere al lui Le Goff privind lungul Ev Mediu. O astfel de părere suprapune termenului de Lume nouă un termen convenabil, care însă nu poate epuiza subiectul, închizând în sine o serie de întrebări. Acest termen este "epoca de tranziție" și are ca punct de plecare evenimentele din prima jumătate a secolului al XVI-lea luate sub toate aspectele: politic, economic, cultural, ideologic, religios, și merge până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, desăvârșirea revoluției industriale în Anglia, debarcarea ei pe vechiul continent și evenimentul politic de marcă al sfârșitului de secol al XVIII-lea, Revoluția Franceză. I se reproșează lui Jacques Le Goff propriile definiții date de-a lungul timpului feudalismului: "sistem economic, social, politic bazat pe legăturile dintre indivizi în care o clasă de războinici specializați - seniorii, subordonați unul altuia în o ierarhie de legături de dependență - domină o masă de țărani care lucrează pământul și îi susține material". Din părerile lui Le Goff exprimate mai sus reiese că acesta neagă posibilitatea atribuirii unei dezvoltări autonome perioadei "de tranziție" de la feudalism la capitalism. Teoreticienii acestei perioade de tranziție propun o definiție a noțiunii de sistem economico-financiar înțelegând prin aceasta un ansamblu de raporturi sociale, de metode de lucru, de mijloace tehnice, de instituții politice, de reglementări juridice și atitudini psihologice ce constituie organizarea economico-socială a unui areal dat într-un anumit timp. Acest ansamblu tinde să se reproducă într-o perioadă determinată în mod substanțial identic fără intervenția unor elemente externe. Dar, înțelegerea și definirea unei realități ca sistem presupune depistarea și delimitarea legilor care îi reglementează funcționarea, aceasta fiind posibil când în ansamblul observat nu se produc elemente de noutate care să-i modifice comportamentul. Și atunci susținem contra lui Le Goff că în momentul în care, în epoca pe care o studiem, găsim elemente ale trecerii de la un sistem la altul descriem sensul de mers și de aici implicit putem fixa un nou reper cronologic. Însă Le Goff se poate prevala de regula de aur a pozitivistilor - un eveniment nu poate fi considerat încheiat decât atunci când și-a epuizat toate efectele. Argumentele susținătorilor acestei "epoci de tranziție" se regăsesc în teoria "emergenței" statului modern în secolul al XVI-lea. Ei susțin că distincția aceasta dintre cele două vârste a fost sesizată de cărturarii epocii care făceau deja distincția între *historia recentior* și *historia nova*, distincție ce se fixa în raport de opera de făurire a statului național sub Ludovic al XI-lea în Franța, Ferdinand Catolicul în Spania și Henric al VII-lea în Anglia. Epoca aceasta de tranziție, lumea modernă în opinia acestor teoreticieni are ca element constitutiv inițiativa statului, cel mai ilustrativ exemplu fiind Anglia cu politica statului de a fermenta artificial procesul de transformare a "modului de producție" feudal cu cel

capitalist. Ruptura religioasă și destructurarea unității creștine în secolul al XVI-lea duc la crearea în stat a unui aparat funcționăresc care contestă hegemonia intelectualului cleric, afirmându-se figura omului de cultură rupt de biserică. Alte argumente sunt revoluția științifică ce începe odată cu secolul al XVI-lea, sau unificarea pieței mondiale, consecință a descoperirii de noi rute comerciale.

Discuțiile asupra periodizării nu se vor epuiza, pentru că periodizarea este o operație intelectuală care a dorit să facă inteligibil trecutul societății umane. Defecțiunea acestei operațiuni este că ea a devenit o veritabilă grilă la lectura care a relevat presuposițiile istoricului sau istoricilor care au teoretizat-o și folosit-o și segmentului social căruia i-au aparținut în funcție fie de primatul politicii, fie de cel al economicului. În fapt, putem sesiza care au fost prioritățile ce au determinat conturarea Evului Mediu: în secolele XVI-XVIII punctul de vedere a fost cel religios ideologic, cu o puternică negație polemică în secolul al XIX-lea și datorită avântului economic și industrial și a efectelor revoluției științifice punctul de vedere este cel al economistului și al sociologului, iar în secolul nostru, familiarizat deja cu interdisciplinaritatea și avansul tehnologic, punctul de vedere este cel antropologic. Rapiditatea dezvoltării actuale, comunicațiile extrem de rapide, tensiunea la care genul uman este constrâns astăzi, corelate cu ceea ce se numește "mondializarea istoriei" cu siguranță că vor ridica noi întrebări în ceea ce privește periodizarea, dezbaterile viitoare urmând să releve, cu siguranță, utilitatea încă a conceptului de Ev Mediu cu o extensiune cronologică pe care încă nu o cunoaștem.

BIBLIOGRAFIE

1. *Dictionnaire des Sciences Historiques*, Paris, P.U.F., 1986.
2. Roberto Finzi, *Corso di Storia. L'Età Moderna*, Bologna, Zanichelli, 1992.
3. Raffaello Hönig, *L'Eredità del passato*, Brescia, Editrice Vannini, 1975.
4. H. Koenisberger, G. Mosse, *L'Europe au XVI-e siècle*, Éditions Sirey, 1970.
5. Jacques Le Goff, *Imaginarul medieval*, Editura Meridiane, București, 1991.
6. Armandi Saitta, *La civiltà medievale. Antologia di critica storica*, vol. I, Editori Laterza, Bari, 1965.

CRONICĂ ȘTIINȚIFICĂ

Conferința internațională prilejuită de aniversarea întâlnirii de la Visegrad din anul 1335 (Visegrad-Budapesta, 13-15 octombrie 1995)

Cu prilejul împlinirii a 660 de ani de la așa-numita "întâlnire a celor trei regi" de la Visegrad din anul 1335, a fost organizată Conferința Internațională de la Visegrad-Budapesta pe această problematică, în zilele de 13-14 octombrie 1995. Au fost invitați de către organizatori, Ordinul cavalerilor regelui Sfântul Gheorghe cu sediul la Budapesta, istorici, specialiști din Austria, Bulgaria, Cehia, Croația, Polonia, România, Rusia, Serbia, Slovacia, Slovenia și bineînțeles din țara gazdă, Ungaria.

Conferința Internațională pe această problematică a debutat în ziua de 13 octombrie 1995 la Visegrad, unde au fost vizitate ruinele palatului regal din vremea lui Carol Robert de Anjou, în care s-a desfășurat în lunile octombrie-noiembrie 1335 întâlnirea dintre regii Boemiei, Poloniei și Ungariei. Cercetările arheologice întreprinse în ultimele decenii la Visegrad, atât în incinta palatului regal de pe malul Dunării, cât și în cetatea de sus, au pus în valoare etapa constructivă din vremea regelui Carol Robert, care a mutat aici capitala Regatului Ungariei și a organizat menționata întâlnire pentru punerea bazei unei alianțe

politico-diplomatice și militare între cele trei regate. În cursul după-amiezii aceleiași zile au început la Budapesta, în clădirea din vecinătatea Parlamentului, lucrările propriu-zise, fiind prezentate primele 10 comunicări științifice pe problematica generală a primei jumătăți a secolului al XIV-lea. Menționăm dintre acestea comunicările susținute de istoricii Pusztaszeri László (Budapesta, Guvernatorul numitului ordin cavaleresc), prof.dr. Jerzy Baczkowski de la Universitatea Jagellonă din Cracovia și de prof.dr. T.M. Iszlamov de la Institutul de Slavistică și Balcanologie al Academiei de Științe Ruse din Moscova. În acest context, istoricul Jeszenszky Géza din Budapesta, în comunicarea *Istoria politică de la Visegrad*, a încercat să stabilească legătura între întâlnirea din 1335 și sistemul de la Visegrad cunoscut după 1991.

În cea de a doua zi a conferinței, comunicările specialiștilor s-au concentrat asupra cadrului internațional din această zonă a Europei secolul al XIV-lea (prof. dr. Camil Mureșan), realităților politice din Voievodatul Transilvaniei spre mijlocul secolului al XIV-lea (prof.dr. Nicolae Edroiu), legăturilor bisericești dintre Bulgaria și Ungaria în evul mediu (Alexander Djurov, Bulgaria), monetăriei ungare în timpul lui Carol Robert de Anjou (Dr. Rádóczy Gyula, Budapesta). Un grup de comunicări au privit aspecte ale relațiilor internaționale actuale din aceste regiuni ale Europei.

Conferința Internațională de la Budapesta, desfășurată la mijlocul lunii octombrie, a adus, astfel, prin comunicările prezentate, contribuții la cunoașterea unor rezultate ale cercetării istorice din

țările participante, în primul rând în privința realităților istorice din secolul al XIV-lea, pentru care fapt ea a fost deosebit de utilă.

NICOLAE EDROIU

Colocviul internațional "Reforma în Europa centrală și de est în perspectivă comparată" (St. Andrews, aprilie 1995)

Într-un peisaj istoriografic care își dedică atenția procesului Reformei religioase în spațiul englez, conferința Institutului pentru Studierea Reformei din St. Andrews, cu titlul *The Reformation in Eastern and Central Europe in Comparative Perspective*, este o apariție neobișnuită, concentrându-se asupra protestantismului în Europa centrală și de est.

Bucurându-se de prezența unor nume prestigioase din istoriografia britanică (Dr. Andrew Pettegree, St. Andrews, Gillian Lewis, Oxford, Dr. Christine Peters, Oxford, Dr. Graeme Murdock, Oxford, Bruce Gordon, St. Andrews, Ole Grell, Cambridge, Tom Scott, Liverpool, William Naphy, Manchester), întâlnirea a găzduit specialiști în domeniul reformei din spațiile studiate (Zsuzsana Bak, Debrecen, Norbert Kersken, Berlin, Janusz Mallek, Torun, Michael Muller, Florența, Sergiusz Michalski, Kiel, Willem Balke, Amsterdam, Rona Johnston, St. Andrews, Heinrich Richard Schmidt, Berna).

Atât expunerile cât și discuțiile purtate la această întâlnire fixează direcții de cercetare interesante pentru spațiul central și est european. Concluziile

au pus în evidență specificitatea problematicii legate de răspândirea protestantismului în această parte a lumii. Pentru întregul proces al Reformei în Europa de est se pune în primul rând problema naturii surselor cu care se lucrează, ceea ce impune anumite limite din perspectiva cantității și naturii izvoarelor pe care le discutăm. Nu există pentru acest spațiu documente care să permită investigarea în detaliu a sentimentului religios, a pietății populare sau mecanismele convertirii. Sursele foarte puține care stau la dispoziția istoricilor trebuiesc folosite la maximum.

În al doilea rând, există o specificitate pluralistă a acestei zone unde religia este mereu amestecată cu originea etnică. Limba este un prim criteriu care formează grupurile, dar confesiunea poate și ea să devină creatoare de grupuri. Există în special o cultură a practicilor religioase tradiționale. Această zonă este caracterizată de o delimitare clară a unei Europe centrale, unde Reforma face progrese cel mai adesea într-o lume catolică (Prusia, Pomerania, Polonia, o parte din Lituania, Boemia, Ungaria, o parte din Transilvania, Slovenia). Există și o Europă de est "răsăriteană", unde Reforma va încerca pătrunderea în Ortodoxie. În acest teritoriu ne confruntăm cu situația unei Reforme implantate.

Comparațiile cu Europa de vest sunt benefice, în special în problemele legate de disciplină, cooperarea cu guvernarea locală, modul în care se face implementarea eticii creștine, legătura cu economicul și atitudinea comunității. Este remarcabil faptul că Reforma în Vest funcționează între anumite limite intelectuale, organizatorice, instituționale. Se creează, prin contrast, impresia că zona estică este mai fluidă, cu limite mai vag trasate, ceea ce poate încuraja originalitatea soluțiilor.

În cazul Reformei timpurii se pune problema antecedentelor, a condițiilor pre-existente, făcând necesară clarificarea unei periodizări, delimitarea pre-Reformei de o Reformă timpurie. În consecință, conceptul de Reformă trebuie elucidat pentru a permite o periodizare. Ce tip de fenomene înțelegem când folosim conceptul Reformă? De multe ori este vorba de o serie de reforme instituționale. Exista în unele din aceste teritorii o tradiție a disidenței religioase existând alături de pluralitatea confesională deja menționată. Întrebarea este dacă o atare tradiție mărește în mod real receptivitatea față de protestantism a unui teritoriu.

Reforma poate fi discutată și din perspectiva problemelor sociale pe care le creează. În estul Europei există de foarte multe ori o reformă a elitei, asociată în primul rând cu nobilimea, care nu exclude o reformă urbană implicând mai ales patriciatul urban, dar și un spectru social mai larg. În prima fază, Reforma este în mare măsură o problemă a mării nobilimi, a magnaților. În a doua etapă, în unele țări, cum ar fi Polonia, este implicată și o nobilime mică. Stările sunt un posibil model în jurul căruia se poate discuta formarea statului.

În consecință, Reforma, și din punct de vedere politic și etnic, poate deveni un vehicul pentru tensiuni politice pre-existente.

În situația unei reforme implanțate, este necesar să estimăm receptivitatea spațiului care o primește. Se pune întrebarea ce voiau reformatorii din aceste teritorii să reformeze. Unde și în ce domenii se simțea necesitatea reformării. Comparația cu situația din vest poate sugera câteva căi de investigare. Una dintre probleme este cea a anticlericalismului. Exista anticlericalism în Europa de est?

Din această perspectivă a receptivității unor populații în fața discursului protestant este interesantă evoluția catolicismului în epoca dinaintea Reformei. În special evoluția pietății într-un spectru social mai larg. Diversele grupuri au o istorie religioasă diferită. Acest lucru este evident în cazul Transilvaniei, dar și al Moldovei sau Lituaniei. Merită investigat nivelul la care se păstrează practicile rituale catolice. Merită să fie studiată situația cultului sfinților și în special a cultului Marian.

O posibilă incompatibilitate cu ortodoxia provine din accentul mult mai mare asupra liturghiei nu a teologiei. În ortodoxie, rolul speculației teologice decade iar apelul la textul biblic este nul.

Problema controlului și a disciplinei sociale. Un exemplu ar putea fi calvinismul transilvănean în secolul al XVII-lea. Acesta găsește un model în calvinismul internațional în special pentru un anticatolicism strident și o campanie susținută împotriva unitarianismului. Reforma, după ce se oficializează, încearcă să meargă un pas mai departe reformând practica în biserică. Este preocupată, în primul rând de ordinea socială și de disciplina socială, în special de aspectele morale. Ordinea este menținută prin vizitații. Sunt urmărite anumite aspecte. Scopul era de a descuraja păcatul, de a încuraja penitența.

MARIA CRĂCIUN

Colocviul Internațional "Etnie și Confesiune în Europa Centrală și Orientală" - Cluj, 15-17 iunie 1995

Dinamica unei istoriografii se măsoară prin capacitatea ei de a-și lărgi mereu domeniul de cercetare în avantajul cunoașterii și de a rămâne într-un dialog permanent cu marile curente de idei și cu specialiștii din exterior. Aceste două condiții pentru o evoluție pozitivă a oricărei școli istorice stau, cu atât mai mult, în fața celei românești, pe care sfârșitul experienței comuniste ar trebui să o conducă, în mod normal, spre o înnoire tematică, metodologică, conceptuală și de discurs. Înțelegând imperativele momentului, Universitatea "Babeș-Bolyai" (prin Facultatea de Istorie și Filosofie și Institutul de Istorie Central-Europeană), a organizat la Cluj, între 15-17 iunie 1995, cea de-a doua ediție a colocviului internațional "Etnie și Confesiune în Europa Centrală și Orientală". Opțiunea pentru această problematică stă în directă relație cu preocupările din ultimii ani ale unui grup de istorici clujeni, care, prin proiecte de cercetare (individuale sau colective), teze de doctorat, cărți sau studii, au avut constant în vedere teme ca: dinamica vieții religioase în diferite perioade, manifestări ale sentimentului religios, geneza națiunilor moderne, raportul alteritate-identitate sau evoluția complexei relații dintre etnie și confesiune în cadrul solidarităților medievale și moderne. Desfășurându-și lucrările o dată la doi ani (prima ediție a avut loc în 1993), colocviul și-a propus să reunească specialiști în problemele Europei centro-orientale, zonă de o mare diversitate religioasă și națională. În cadrul lucrărilor colocviului au fost prezentate 36 de comunicări avându-i ca autori pe Cesare Alzati (Italia),

Kevin Adamson, Graeme Murdock și Christine Peters (Anglia), Olivier Gillet (Belgia), Tarmo Kulmar (Estonia), Lorinczi Reka (Ungaria), Dragoljub Petrovic (Serbia), Jan Steinhubel (Slovacia), Heinrich de Wall (Germania), Jadwiga Muszynska, Jacek Wijaczka și Andrei Pankowicz (Polonia), Viorel Achim, Ștefan Andreescu, Violeta Barbu, Bogdan și Luminița Murgescu, Viorel Panaite (București), Alexandru Florin Platon (Iași), Ana și Daniel Dumitran (Alba Iulia), Ioan Horga (Oradea), Nicoleta Sălcudeanu, Corina Turc și Cornel Sigmirean (Târgu Mureș), George Cipăianu, Cornel Crăciun, Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta, Ladislau Gyemant, Toader Nicoară, Doru Radosav, Ruzs-Fogarasi Enikő, Edit Szegedi și Pompiliu Teodor (Cluj).

Structura colocviului a fost gândită prin îmbinarea criteriului cronologic cu cel tematic, astfel încât secțiunile sale s-au constituit în "cadre de analiză", bine individualizate problematic și temporal: Perioada medievală, Reforma, Reforma catolică, Contrareforma și cruciada târzie, Biserică-Națiune-Confesiune în epoca modernă (sec. XVII-XIX) și Națiunea între Biserică și Putere în sec. XX. Diversitatea subiectelor abordate în comunicările prezentate de-a lungul colocviului nu face imposibilă acum identificarea câtorva teme de mai larg interes și a unor perspective metodologice extrem de stimulative: ordinele călugărești în Europa Centrală; geneza, organizarea și evoluția unor biserici reformate (analizele utilizând, de regulă, sfera imaginii și a cărții); biserica greco-catolică (cercetările urmărind aspecte instituționale, teologice, culturale sau politice); raporturile artă-societate, carte-societate și școală-societate (cu foarte interesante deschideri înspre istoria sentimentului religios); elite politice, elite intelectuale, elite economice; evoluția de la solidaritatea confesională

CRONICĂ

la solidaritatea națională (cercetările pornind de la nivelul vocabularului, al concepțelor pentru a ajunge și la manifestările de xenofobie și intoleranță); raportul stat-biserică, etc.

Colocviul de la Cluj, plasat de la început sub zodia comparatismului istoric, a fost timp de trei zile un foarte util spațiu al dialogului între specialiști cu preocupări comune sau foarte învecinate.

La mai buna evaluare și cunoaștere a acestei manifestări va contribui, desigur, și volumul *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe* (Cluj University Press, 1995), ce cuprinde materialele prezentate în cadrul colocviului.

OVIDIU GHITTA

RECENZII

Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan - Aurel Pop, **Etnie și confesiune în Transilvania: Secolele XIII-XIX**, Fundația "Cele Trei Crișuri", Oradea, 1994, 188 p.

Cartea pe care cei trei profesori ai Universității din Cluj o propun lecturii se concentrează asupra unei relații remarcată deja în istoriografia românească (și nu doar românească), raporturile dintre etnie și confesiune marcând un interes deosebit în preocupările istoricilor români, mai cu seamă în ultimii ani. Pe de altă parte preocupările autorilor volumului dedicat acestei tematici au constituit și în alte rânduri subiecte ale unor studii și articole. Din această perspectivă, cartea de față se încadrează într-o unitate organică, ea fiind rodul unor cercetări îndelungate și temeinice.

Spațiul Transilvaniei, din alt punct de vedere, se individualizează în primul rând prin multietnicitate și multiconfesionalitate, ceea ce potențează o complexitate specifică în receptarea relației dintre etnie și confesiune. Interogarea realităților din secolele XIII-XIX, din perspectiva constituirii națiunii române și înca-

drarea sa în contextul mai larg central european (regatul medieval maghiar, Imperiul habsburgic) asigură substanța și coerența demersului istoricilor clujeni.

Prima parte a volumului (I.A. Pop, *Etnie și confesiune: Geneza medievală a națiunii române moderne*, p.5-63) aduce în discuție premisele lumii medievale transilvănene ca suport și motivație pentru înțelegerea formării națiunii române moderne. În Transilvania medievală religia capătă conotații sociale și politice. Raporturile dintre catolicism și ortodoxie se regăsesc în relațiile stabilite între autohtoni și cuceritori, și nu pot fi recuperate doar din perspectiva dialogului Roma-Constantinopol. Catolicismul se va identifica prin asociere cu maghiarii cuceritori. Apare astfel, evident, că românii se solidarizează prin limbă "în condițiile în care noua credință urma să fie impusă în numele unei puteri și limbi străine" (p. 33). Prozelitismul regatului apostolic maghiar se conturează prin mai multe faze distincte; epoca arpadienilor a însemnat o evaluare în spiritul legatului regelui Ștefan cel Sfânt. Cruciada a patra este un episod cheie în deslușirea

intențiilor catolicismului, deturnarea sa de la planul inițial, cucerirea Constantinopolului și crearea Imperiului latin avea să prindă lumea românească într-un "clește" catolic. Secolul al XIV-lea va aduce o schimbare importantă, nu doar prin înlocuirea dinastiei în regatul ungar, ci și din perspectiva lumii românești având în vedere politica confesională pe care o va promova Casa de Anjou în Ungaria. Cu toate eforturile prozelitismului susținut, în primul rând în timpul lui Ludovic I, catolicismul nu reușește să se impună ca majoritar, "schismaticii" rămânând la sfârșitul secolului încă trei pătrimi din populația Ardealului. Odată cu întemeierea statelor feudale românești de la sud și est de Carpați problema confesiunii va căpăta nuanțe politice majore, căci românii transilvăneni au încetat să mai fie reprezentați ca "națiune" în adunările de stări. Nu doar prezența în forurile publice ale țării le va fi refuzată de acum înainte românilor ortodocși, ci și proprietatea pământului. Asimilarea calității de nobil cu religia catolică inaugurează dislocarea într-o anumită măsură a societății românești, dar în același timp va potența identitatea dintre etnie și confesiune în cazul românilor "...acceptarea botezului catolic însemna - nu automat, dar în timp, după cum dovedesc toate cazurile cunoscute - dislocarea etnică, asimilarea, pierderea

treptată a identității, amenințarea chiar a limbii....În fața dilemei, o parte a elitei a urmat prin forța împrejurărilor a doua cale, dar majoritatea națiunii a preferat prezervarea specificului, cu riscul trecerii într-un statut economic și social-politic inferior."(p. 39)

Veacul al XV-lea, al "cavalerilor", se remarcă printr-o atenuare a prozelitismului catolic al regalității maghiare. Un prim motiv ar fi ascensiunea otomanilor, când regalitatea maghiară se străduiește să obțină sprijinul românilor din țările mărginașe în confruntarea cu turcii (p. 40-41). De asemenea, refacerea autorității regale în urma certurilor pentru succesiune în regatul maghiar de la cumpăna secolelor al XIV-lea și al XV-lea a impus suveranului urmărirea unor noi strategii în politica internă.

Izbânda Reformei în Transilvania nu întrunește și adeziunea românilor din principat, iar regimul toleranței confesionale, (constituirea sistemului religiilor recepte), nu se extinde și nu va cuprinde și ortodoxia. Acum se naște corelația *națiune-confesiune*, termenul de *valah* desemnând etnia, ortodoxia și condiția servilă (p. 43). Din această perspectivă, impresia pe care Transilvania o oferă, după mărturia umanistului Anton Verantius, era aceea de "țară a unei grave discriminări și a unei mari nedreptăți" (p. 47).

Momentul Mihai Viteazul permite autorului să remarce încercarea voievodului unificator de a impune ortodoxia, prin crearea mitropoliei de la Alba Iulia, și pe români în sistemul politic al principatului. Schimbarea dominației politice în Transilvania, atașarea principatului domeniilor Habsburgilor și ofensiva Contrareformei se detașează în rândul românilor prin unirea unei părți a lor cu biserica Romei. În acest sens istoricul surprinde că "greco-catolicismul, așa cum l-au înțeles conducătorii spirituali și politici ai românilor în secolul XVIII, rămâne în fond atașat de ortodoxie"(p. 62).

Abordarea relației dintre etnie și confesiune în cazul românilor din Transilvania, cercetarea și analiza acesteia în contextul realităților sud-est și central europene, permite dl. I.A.Pop realizarea unui demers istoriografic sintetic, preluând observațiile pe care în studiile precedente le-a formulat și argumentat.

Cea de adoua contribuție a volumului (I.Lumperdean, *Națiune și confesiune în secolul al XVIII-lea: Opțiuni și preocupări pentru reunificarea ecleziastică a românilor ardeleni*, p. 64-96) se concentrează asupra secolului luminilor, epocă de conturare a națiunii române moderne. Rod al Contrareformei, Biserica Unită, a fost atât pentru imperiali cât și pentru români "o cale unică și sigură de depășire a imobilității medievale și de

dislocare a regimului nobiliar transilvănean" (subl.aut., p. 69). Autorul insistă în mod deosebit asupra cazului proiectului de reunire a bisericilor (ortodoxă și greco-catolică) de la 1798 din perspectiva înțelegerii sale ca parte a "largului proces european de întărire a bisericii naționale, proces în care biserica își reexaminează poziția față de puterea laică sau de ierarhia bisericească"(p. 87). Bine articulată din perspectiva orizontului istoriografic studiul constituie o cercetare temeinică, circumscrisă istoriei ideilor.

Punctul culminant, în cazul dezvoltării mișcării naționale în cadre confesionale, îl constituie edificarea unei ierarhii bisericești naționale și în primul rând a unor instituții ecleziastice de cel mai înalt rang, mitropoliile. Demersurile românilor sunt discutate și analizate pertinent în studiul d-lui N.Boșșan (*Națiune și confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul mitropoliei române*, p. 97-188). Privilegiile bisericii ortodoxe, observă istoricul, au fost dinamitate atât de intenția Vienei de a spori rolul statului în raport cu biserica precum și de națiunile moderne care amenințau "unitatea autonomiei ilire" (p. 104). Congresul din 1790 va pune capăt scurtei cariere "a națiunii ilire, afirmând aspirațiile națiunilor moderne în curs de constituire" (p. 109). În aceste condiții ideea restaurării mitro-

poliei la români își găsește geneza prin impunerea curentului național în biserică, idee abordată și motivată din punct de vedere istoric, canonic și național (p. 113-115). De asemenea eșecul tentativei de realizare a unității confesionale românești a îndreptat atenția spre consolidarea structurilor bisericești, ortodoxe și greco-catolice, prin formarea de noi episcopii și numirea în scaunele eparhiale nou create sau existente deja a unor români. Studiul urmărește recon-

stituirea acțiunilor românilor transilvăneni purtate după revoluția de la 1848 care au ca punct final crearea mitropoliei de la Blaj și a celei de la Sibiu.

În ansamblu, volumul constituit prin cele trei contribuții, aduce în atenția istoricilor, dar și a altor categorii de cititori, o problematică cu o sensibilitate specifică în lumea transilvăneană.

IONUȚ COSTEA

Gheorghe I. Brătianu, Makkai László, **Tündérkert - Grădina Zânelor**, red. Miskolczy Ambrus, Budapest, 1994, 127 p.

Prin colecția *Encyclopaedia Transylvanica*, redactorul colecției, Miskolczy Ambrus, încearcă reluarea și continuarea comunicării între istoriografiile române și maghiare, bazate pe școli și concepții deseori diferite, comunicare întreruptă după instalarea regimurilor totalitare în ambele țări. Volumul de față, care este cel de-al optulea din colecție, conținând o scurtă prezentare a acestui demers, a fost inițiat cu scopul "de a ne cunoaște vecinii și de a analiza trecutul nostru comun".

Cartea conține două traduceri din operele lui Gh.I.Brătianu și

Makkai László, respectiv cinci comentarii ale lui R.J.Ewans, Paul Cernovodeanu, Demény László, Binder Pál și Barta Gábor despre personalitatea și conceperea de către primii doi a unor probleme istorice din epoca principatului Transilvaniei. Studiul lui Brătianu, tradus în limba maghiară, este dedicat sistemului de stări și funcționării dietei transilvănene: *Les assamblées d'états et les Roumains en Transylvanie*, "Revue des études roumaines", XIII, 1974 (Paris), pp. 35-63. Cele două capitole traduse în limba română din cartea lui Makkai László: *Magyar-román közös mldt (Trecutul comun maghiaro-român)*, Budapest, 1948, pp. 80-141, constituie o prezentare generală a istoriei Transilvaniei de la nașterea principatului și până la trecerea sa sub dominație habsburgică.

Titlul cărții, *Grădina Zânelor*, este o metaforă folosită pentru Transilvania în secolul al XVI-lea. "Pentru contemporanii din epocă, zânele erau fapte insesizabile ale răului. Prin termenul *Grădina Zânelor*, ei sugerau o lume în care tot ce este plastic și pare cert în prezent, dispăre asemeni zânelor."

Ne putem pune întrebarea, de ce tocmai Brătianu și Makkai au fost cuprinși în același volum? "Nu cred să se fi gândit vreodată cei doi eminente istoriografi care au fost Gheorghe I. Brătianu (1898-1953) și Makkai László (1914-1989) că scrieri ale lor au să apară cândva în același volum bilingv român-maghiar. Cei doi au fost adversari atât în profesie, cât și în politică", începe prefața Miskolczy Ambrus. Este vorba despre doi istorici care în limitele școlii istoriografice proprii, au adoptat cea mai "democratică" atitudine față de concepțiile istorice ale celuilalt. Acele probleme istorice care au constituit un consens în viziunea celor doi, rămân și astăzi principalele elemente de discuție. Analiza paralelă a ambelor texte este oarecum dificilă deoarece conținutul acestora diferă într-o anumită măsură: Brătianu se ocupă numai de cazul Transilvaniei, privind instituția dietei iar Makkai analizează relația celor trei principate.

Brătianu, în studiul său, citează lungi pasaje din opera lui Makkai, în special cu privire la carac-

terizarea activității dietei și a locului său în societatea ardeleană. Brătianu însă nuanțează poziția acestei instituții arătând fluctuația puterii sale de a se impune în viața politică, în funcție de autoritatea principelui. Astfel, intervalul de la a doua abdicare a lui Sigismund Báthory până la alegerea lui Gabriel Bethlen, a însemnat, cu mici întreruperi, o perioadă de creștere a autorității dietei.

Odată cu nașterea principatului Transilvaniei, atât instituția principelui cât și dieta au trecut printr-o modificare a competențelor și atribuțiilor sale. Brătianu pune problema: care dintre cele două instituții și-a găsit mai repede locul în noul stat? Dieta, de fapt, nu a cunoscut modificări semnificative care să ducă la o criză a propriei activități. Din contră, ea s-a întărit cu nobilimea maghiară din Partium. Situația diferă puțin în cazul instituției princiare: "Ioan Zápolya și fiul său se considerau regii Ungariei; ei priveau stăpânirea unei părți din Ungaria ca un accident sau ca o stare momentană. Numai pacea de la Speyer, încheiată între Ioan Sigismund și Maximilian al II-lea în 1570, părea să dea o formă finală a împărțirii Ungariei" (Brătianu).

Makkai László a adus o serie de interpretări pe marginea unor evenimente și fenomene din timpul principatului Transilvaniei care au influențat și influențează profund istoriografia maghiară.

O astfel de constantă este importanța autonomiei Transilvaniei pentru Moldova și Țara Românească. "Dacă vă dovedește pre voi și pre țara voastră sultanul, atunce nu va să mai fie în țara voastră de sinestătătoare nice vreun domn ori crai, ci în toate cetățile numai turci și pierim și noi, aceste două țări creștine" (scrisoarea lui Pătrașcu brașovenilor din 1555). Transilvania nu însemna numai un loc de refugiu sau o soluție de ajutor pentru dobândirea scaunului domnesc, ci și un model pentru boierime, în special din Muntenia. Ca urmare s-a născut *pacta et conventa* din 20 mai 1595, respectiv o variantă mai echilibrată a acesteia în timpul domniilor lui Gh. Rákóczi I și Matei Basarab. Despre aceste domnii Makkai afirmă: "Colaborarea dintre cei doi, Rákóczy Gy. pe de o parte, și Matei pe de alta, a fost cea mai dăinuitoare și mai fructuoasă legătură politică maghiaro-română." Poarta însă, s-a opus în mod constant oricărei încercări de unificare între cele trei principate. Astfel se explică și lunga domnie a lui Vasile Lupu, care reprezenta o contrapondere a legăturilor dintre Gh. Rákóczy și Matei Basarab.

Makkai accentuează de asemenea diferența dintre Transilvania, respectiv Moldova și Țara Românească în privința stabilității instituției domnești. Stabilitatea din Transilvania este explicată prin: "societatea transilvană bazată pe autonomiile

stărilor care era mai rezistentă și mai flexibilă decât boierimea și țărănimea românească, aservită bunului plac al voievozilor ... deci n-a căzut atât de ușor victima aventurierilor cu pretenții la tron și nici turcii nu se încumetau să-i conteste dreptul de a-și alege singură orânduirea politică și domnitorul". Acest fapt a determinat și o profundă deosebire a concepțiilor politice nobilimii și boierimii. Pentru Țara Românească și Moldova dominația turcă a adus nu numai o instituție voievodală instabilă, ci și impunerea unei boierimi noi de origine străină, situație care a apăsător constant asupra voievozilor și boierilor naționali. În Transilvania nu avem de-a face cu o asemenea presiune. Sub domniile unor principii ca Ștefan Báthory sau Gabriel Bethlen, care au dus o politică de echilibru remarcabilă, stările se puteau manifesta liber. Există o autoritate princiară care apăsa asupra stărilor, dar aceasta venea dinspre interior și nu dinspre Poartă. Această deosebire de viziune politică asupra dominației turcești a dus de exemplu la "antagonismul dintre Mihai și nobilimea transilvană".

Domnia lui Sigismund Báthory și evenimentele de până la 1606 sunt privite de către istoriografia maghiară ca un tot înglobat în războiul de 15 ani. Chiar și primul volum al Istoriei Transilvaniei apărut în 1986 se încheie cu sfârșitul războiului. Un ac-

cent important cade pe consecința demografică a acestui război. "Maghiarii din Transilvania nu s-au redresat nicicând după acest cataclism. În Câmpia Transilvană depopulată s-au așezat, în decursul secolului XVII, românii din surplusul de populație românească a regiunilor montane, precum și sărăcimea voievodatelor românești, punând temeliiile majorității etnice românești a țării."

În urma celor două studii sus evocate, volumul de față mai cuprinde comentariile lui R.J.Evans care analizează cazul Transilvaniei dintr-o perspectivă engleză, respectiv ale lui Paul Cernovodeanu și Demény Lajos despre personalitatea celor doi istorici. Binder Pál întregeste imaginea principatului Transilvaniei cu elementul săsească despre care afirmă că "obișnuim să uităm sau să neglijăm rolul istoric al sașilor" de când Transilvania a aparținut statelor naționale maghiare apoi române. Cartea lui Makkai chiar prin titlul său elimină componenta săsească. Comentariile și rectificările făcute pe marginea studiului lui Brătianu sunt adunate în puncte, iar în final Binder Pál conchide: "în general, citirea celor două studii ... fac o plăcere atât pentru specialiști cât și pentru cititor".

Șirul comentariilor este încheiat de Barta Gábor, discipol al lui Makkai, care analizează principalele concepții divergente ale celor doi istorici. Aceste divergențe mar-

chează de fapt și cele două istoriografii naționale. Astfel, în viziunea lui Brătianu, activitatea congregațiilor generale reprezintă o reflectare a tendinței autonomiste a Transilvaniei în cadrul regatului maghiar, tendințe care sunt rezultatul unor "reminiscente străvechi". Makkai vede în societatea bazată pe stări din Transilvania o copie palidă a celei din Ungaria, care însă era un model pentru cele două voievodate românești. O altă problemă este raportul dintre Transilvania, Țara Românească și Moldova. Brătianu în general privește cele trei state de rang egal, dintre care "Transilvania s-a comportat într-un fel ca un frate mai bătrân". Makkai deosebește etape în care Transilvania își subordonează cele două voievodate românești (până la domnia lui Bocskai și apoi de la domnia lui Bethlen) și o perioadă de egalitate în urma războiului de 15 ani, care a afectat puterea de dominație a principatului.

Asemenea celorlalte volume din Encyclopaedia Transylvanica, cartea de față reprezintă o încercare de apropiere și analiză a unor "probleme discutabile" de istorie premodernă, păstrând tonul academic. Este un gest remarcabil deși după părerea noastră, apelul la istoriografia mai recentă ar fi însemnat actualizarea acestor discuții.

RADU LUPESCU

Antonio Bonfini, **A magyar történelem tizedei (Rerum Ungaricarum decades)**. Editura Balassi, Budapesta, 1995, 1094 p.

În martie 1488 apărea la Brünn *Cronica maghiară* a lui Thuróczy János, lucrare ce s-a vrut a fi una reprezentativă pentru istoria maghiarilor, dar pe care gustul mai fin, exigent al curții regale maghiare l-a considerat indiscutabil "barbar". Ca o reacție la această apariție, regele Matia al Ungariei (1458-1490) i-a cerut italianului Antonio Bonfini tratarea acestui subiect în spirit renaștivist, în stil umanist, cu metode moderne și într-un cuprins demn de subiectul abordat.

Numele lui Antonio Bonfini n-a fost necunoscut pentru umaniștii din epocă. Potrivit calităților pe care trebuia să le dețină cel care aspira la rangul de umanist, și Bonfini era un bun cunoscător și pasionat al istoriei antice, traducător din limba greacă în cea latină, poet într-o mică măsură, având exigența pentru un discurs elevat și familiar cercurilor aristocratice napolitane și ungare. În practică, aceste trăsături au fost puse în valoare prin istoria orașului său natal *Historia Asculana*, prin dialogul literar *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*, poezii, traduceri și cunoscuta carte despre originea română a Corvineștilor *Libellus de*

Corvinianae domus origine. Istoricul de astăzi descoperă aici viziunea lui Bonfini asupra procesului istoric, care este unul causal. Procesul istoric - pe baza legii neschimbării naturii - se desfășoară pe coordonatele: naștere - dezvoltare - amurg - moarte - renaștere. Pentru ilustrarea amănunțită a acesteia, recurge la etimologie, cu ajutorul căreia învie neamul român al Corvineștilor sau prezintă perioada hunică, avară, maghiară ca momente din istoria aceluiași popor maghiar.

Desemnat de către regele Matia istoric al curții, Antonio Bonfini va da naștere celei mai citite istorii a maghiarilor timp de câteva secole *Rerum Ungaricarum decades*, cunoscută mai ales sub titlul de *Istorie maghiară*. Lucrarea cuprinde istoria maghiarilor de la începuturi până la finele secolului al XV-lea, ultimul eveniment consemnat fiind congregația generală a stărilor din iulie 1496. Opera de o viață a lui Bonfini, *Istoria maghiarilor* a fost începută în anul 1490 sub regele Matia și încheiată în vremea regelui Vladislav al II-lea. Ambii regi ai Ungariei au oferit istoricului curții sprijinul financiar necesar realizării acestei istorii.

Bonfini a împărțit *Istoria maghiară* în cinci decade, fiecare conținând la rândul ei mai multe cărți. Decadele sunt precedate de o Introducere-Dedicație, adresată regelui Vla-

dislav al II-lea, cel care l-a sprijinit pe autor în finalizarea lucrării. Evenimentele - în majoritatea lor - sunt consemnate ulterior desfășurării lor. Bonfini folosește ca surse istoria goților a lui Enea Silvio Piccolomini, iar pentru secolele de după moartea lui Attila, istoria longobardă a lui Paulus Diaconus. Pentru episoade mai mici recurge la "monografii": *Vita Karoli* de Einhard, *Carmen miserabile* de Rogerius, legende ale sfinților. În întreaga istorie sunt citați circa 50 de autori antici și moderni. Acest fapt și instrumentarul retoric a făcut posibilă prezentarea istoriei maghiare într-o concepție nouă. Putem remarca și intenția lui Bonfini de a fixa cu claritate coordonatele geografice, indispensabile procesului de cunoaștere istorică. *Istoria maghiară* a lui Bonfini devine o parte integrantă a istoriei universale. Această operă reprezintă un izvor de prim rang mai ales pentru relatările din ultimii 50 de ani. Sporadic, și informațiile din perioadele anterioare au valoare de izvor.

Cartea de față reprezintă prima traducere integrală în limba maghiară a marii opere a lui Bonfini. La baza traducerii stă ediția critică a *Rerum*-ului din colecția *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum* (BSMRAe). Volumele au apărut după cum urmează: primele trei volume

conținând decadele I-III la Leipzig în 1936; volumul IV/1, conținând ultima parte a textului la Budapesta în 1941; ultimul volum IV/2, conținând aparatul critic a apărut tot la Budapesta în 1976. Volumele ediției critice au fost publicate sub îngrijirea lui Főgel József, Ivány Béla și Juhász László. Kulcsár Péter, traducătorul și redactorul ediției în limba maghiară a *Rerum*-ului, a corectat greșelile din ediția critică, iar Index-ul a fost îmbogățit considerabil. Reținem recomandarea lui Kulcsár Péter: de a răsfoi *Istoria maghiară* a lui Bonfini nu ca o lucrare istorică elaborată la un anumit nivel, ci ca o creație literară umanistă. Important este: ce a considerat un eminent reprezentant al umanismului vremurilor că ar fi istoria maghiarilor. *Rerum Ungaricarum decades* a devenit de-a lungul timpului un model pentru istorici, izvor de inspirație (de ex. *Cronica maghiară* a lui Heltai Gáspár). Secole de-a rândul, opera lui Bonfini a reprezentat sursa primordială a occidentalilor pentru cunoașterea istoriei maghiarilor, părți din ea fiind traduse în limbile franceză, italiană, germană.

MAKÓ MÁRIA

Ioan Aurel Pop, **Românii și maghiarii în secolele IX-XIV**, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1996.

Cartea profesorului Ioan Aurel Pop *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1996 se impune în peisajul istoriografiei române ca o contribuție esențială la clarificarea genezei statului medieval transilvănean, înțeleasă ca proces evolutiv în cadrul "secvenței istorice" delimitate de secolele IX-XIV.

Lucrarea continuă demersul istoriografic ardelean consacrat instituției voievodale (I. Lupaș, I. Moga, Șt. Pascu etc.) realizând atât contracararea unor afirmații false puse în circulație de istoriografia maghiară (*Istoria Transilvaniei*, Budapesta, 1986), cât și o distanțare de viziunea deformată tradițională care a dominat interpretarea istoriografică românească (exagerările rezultate din dorința de legitimare a idealului național, respectiv supralicitările din perioada "naționalismului" comunist). În acest sens poate fi considerată prima sinteză obiectivă, documentată și critică asupra genezei și începuturilor Transilvaniei medievale.

Structurată patru capitole: *De la daco-romani la români: identitatea etnică, religioasă și politică a românilor în Europa spre sfârșitul mileniului I; Societatea ungară timpurie. De la Munții Urali spre centrul Europei; State incipiente atestate de unele izvoare scrise pe teritoriul României (secolele IX-XI); Transilvania în secolele XI-XIV. Schiță istorică*, lucrarea impresionează prin diversitatea problemelor luate în discuție, în măsură să contureze liniile majore ale evoluției istorice în perioada tranziției spre lumea medievală. Prima secțiune a lucrării fixează individualitatea etnică, religioasă și politică a românilor pe fondul Europei post-romane surprinzând destinul moștenirii Romei în confruntarea cu lumea barbară. Etnogeneza românească este luată în considerare ca aspect al istoriei europene în finalul lumii antice și la începutul perioadei medievale. Istoricul relevă implicațiile etno-lingvistice ale procesului de romanizare și particularitățile sale în spațiul romanității orientale. În acest sens, Transilvania, nucleul statului dac liber și centrul rezistenței antiotomane, a devenit deopotrivă cadrul teritorial al provinciei romane, regiunea celei mai intense romanizări și centrul de constituire al viitorului popor neolatin.

Studiul surprinde specificul etnogenezei românești în ansamblul tipologiei de constituire a popoarelor neolatine, accentuând trăsăturile comune acestui proces de dimensiune universală. Astfel, componentele, modalitatea, timpul și spațiul etnogenezei românești sunt prezentate prin sublinierea similarităților lor în cadrul lumii latine.

Analizând problema denominării poporului român, autorul remarcă faptul esențial că intrarea românilor ca entitate etnică în conștiința colectivă a evului mediu a fost un fenomen concomitent și ulterior desăvârșirii etnogenezei.

Este reliefat caracterul relativ al terminologiei din sursele externe ale perioadei post-romane datorită menționării preponderente a expresiei politice dominante a unui teritoriu (Gothia, Hunnia, Gepidia etc.) și ignorării realității etnice autohtone.

Această diviziune a lucrării surprinde și considerații despre rolul creștinismului în fixarea profilului latin al poporului român precum și particularitățile procesului în spațiul romanității orientale. Astfel, datorită împrejurărilor istorice românilor au fost printre cei mai vechi creștini din zonă și singurii care nu s-au creștinat la o dată anume prin voința unui conducător pentru ca ulterior să rămână singurul popor romanic de rit ortodox din Europa.

Finalul capitolului sugerează perpetuarea formelor de existență romană după retragerea autorităților imperiale și la nivel politico-instituțional prin intermediul așa-numitelor "romanii populare", înțelese în accepția lui Iorga ca fragmente de romanitate organizate autonom pe întreg teritoriul ce aparținuse Imperiului.

Prinși între autoritatea nominală a barbarilor și amintirea autorității imperiale românilor și-au conservat propriile forme de organizare de tradiție romană sau romano-bizantină, fapt evident și în terminologia instituțiilor marcante ale statului medieval.

Al doilea segment al lucrării *Societatea ungară timpurie. De la Munții Urali spre centrul Europei* este în primele sale articulații un tablou al istoriei maghiare de la primele atestări până la invazia și așezarea în Câmpia Pannonică.

În lumina mărturiilor orientale, occidentale, bizantine, dar și a reperelor arheologice studiul denotă nomadismul ungarilor descălecători în perioada cuceririi patriei precum și transformările de structură ale societății ungare din ultima treime a secolului X și în secolul al XI-lea ca urmare a procesului de sedentarizare și creștinare.

În același timp autorul contracarează afirmațiile nejustificate susținute de istoricii maghiari în legătură cu o pretinsă trecere a ungarilor prin pasurile Carpaților Orientali care ar fi implicat o primă luare în stăpânire a Transilvaniei, chiar înaintea Pannoniei (896). Prin interpretarea și asocierea surselor interne latino-maghiare (Cronica lui Anonymus, Simon de Kaza), externe (Povestea anilor trecuți) precum și a mărturiilor arheologice, studiul demonstrează că traseul urmat de unguri s-a realizat prin trecătorile Carpaților Păduroși, pe la nord de fosta Dacie, pe calea consacrată a popoarelor stepei.

Partea finală a acestui capitol are în vedere o abordare analitică și comparativă a cronicilor latino-maghiare din secolele XII-XIV din perspectiva informațiilor conținute de acestea îndeosebi în legătură cu structura etnică a Pannoniei și Transilvaniei. Astfel, printr-o analiză critică și comparativă a izvoarelor narrative interne și externe se desprinde ideea prezenței românilor în calitatea de urmași ai romanilor, aflați în Pannonia și Transilvania înainte de venirea ungarilor, încă din timpul destrămării "imperiumului" hunic.

Menționarea românilor între populațiile vechi ale Pannoniei precum și noțiunile asociate constant acestui popor - "romani", "blachii ac pastores Romanorum", "pascua

Romanorum" - demonstrează opinia istoricului "existența unei puternice tradiții populare pannonice legate de amintirea și stăpânirea Romei, de caracterul romanic al românilor și calitatea lor de moștenitori ai Romei în acea parte de lume".

Cel de-al treilea capitol - *State incipiente (formațiuni politice) atestate de unele izvoare scrise pe teritoriul României (secolele IX-XI)* - este cea mai completă prezentare a primelor confruntări româno-maghiare precum și a realităților din spațiul transilvănean așa cum sunt redată în cronică latino-maghiară. Pe baza unei temeinice interpretări a surselor narrative, studiul reliefează fazele luptelor duse de regalitatea arpadiană în secolele X-XI, configurația etnică, dar și social-economică, militară și religioasă a "ducatelor" transilvănene.

Autorul consideră că formațiunile politice aflate sub conducerea lui Menumorut, Glad, Gelu, Ahtum și Geula întrunesc atributele și trăsăturile unor "state incipiente", sugerând necesitatea renunțării la terminologia contradictorie de "formațiune prestatală". Capitolul este remarcabil prin analiza integratoare a surselor narrative, dar și a mărturiilor arheologice, toponimice, onomastice și documentare.

Este subliniat faptul esențial că nu etnia în sine a conducătorilor acestor formațiuni are relevanță, ci

atestarea și rolul componentei etnice românești.

Pe baza interpretării izvoarelor I.A.Pop conturează organizarea și stadiul de evoluție a acestora în cadrul procesului de feudalizare timpurie a societății românești. Astfel, ducatul lui Ahtum, succesor al celui condus de Glad, prin procesul de dezvoltare economică, stratificare socială, structură militară devine un "regnum" foarte întins și bogat, cu manifestări de independență față de Regatul Ungariei.

Informațiile cronicilor latino-maghiare sunt întregite de autor cu cele furnizate de mărturiile documentare care confirmă existența pe teritoriul acestor "ducate" a unor structuri feudale cu o configurație religioasă de rit bizantin (*Țara fiilor cneazului Bâlea*, în 1204, informațiile despre nucleele monastice ortodoxe atestate în documentele din 1204-1205 și 1216-1218).

Ultima parte a lucrării este o "schiță istorică" a evoluției Transilvaniei de-a lungul secolelor XI-XIV. De la primele incursiuni maghiare pe teritoriul Transilvaniei, încă insuficient organizate se trece la etapa cuceririi propriu-zise din a doua jumătate a secolului al XI-lea, urmată și definitivată de faza cuceririi instituționale din secolele XII-XIV. Realitatea autohtonă este surprinsă contextul procesului de suprapunere a modelului instituțional apusean de

la tentativa de introducere a principatului (1111, 1113) până la organizarea efectivă a comitatelor ungurești și a proprietății feudale de origine donativă.

Studiul prezintă deopotrivă cauzele, etapele și semnificația colonizărilor inițiate de regalitatea maghiară pe teritoriul Transilvaniei: secui, sași, cavalerii teutoni, cavalerii ioaniți. Dacă în primele două situații fenomenul a dus la constituirea autonomiilor teritorial-etnice ale viitoarelor "națiuni" privilegiate, prin colonizarea cavalerilor teutoni și ioaniți s-a realizat integrarea spațiului românesc în frontul cruciadei pentru apărarea Imperiului latin, respectiv a Regatului maghiar de primeddia cumană și tătară.

Referindu-se la caracterul și finalitatea documentelor medievale, istoricul afirmă că în aprecierea lor trebuie avute în vedere atât rezerve de natură social-politică (reflectarea preponderentă a chestiunilor ce priveau grupurile privilegiate neromânești, crearea prin documente a unei noi ordini de drept în detrimentul celei autohtone) cât și de natură geografico-juridică (surprinderea acestor realități care erau accesibile noilor veniți și care au căzut sub incidența actului scris).

Dintr-un alt punct de vedere lucrarea pune în lumină și structurile tradiționale de proveniență autohtonă și influență bizantino-slavă.

Astfel și în Transilvania, cnezimea ca realitate general românească în perioada agregării statale, a constituit prototipul feudalității românești deținătoare a titlurilor de duci, juzi, jupani, maiores terrae.

Autorul subliniază evoluția neuniformă a feudalității românești incipiente și a instituțiilor sale (adunările cneziale), în acord cu diferențierea zonală a cuceririi Transilvaniei.

Studiul abordează și problema adunărilor de stări ale Transilvaniei, evidențiind caracterul etnic dobândit treptat de stările ardeleni, procesul de excludere a elitei românești din sistemul politic al provinciei, corelația dintre acest fenomen și dezvoltarea adunărilor cneziale și nobiliare locale ținute în nume românesc de elita din ținuturile de margine.

Sunt marcate și măsurile discriminatorii luate de regalitatea maghiară împotriva românilor, de la primele mențiuni documentare din secolul al XIII-lea, referitoare la deposedarea de bunuri și atacuri la adresa bisericii de rit răsăritean, până la amploarea celor inițiate în 1366 de Ludovic de Anjou și conturarea în 1437 a sistemului politic transilvănean bazat pe "uniunea" celor trei "națiuni".

Deși a îndepărtat pericolul ca Transilvania să devină și politic românească, noua stăpânire nu a putut opri manifestările autonomiste ale acestei provincii care, accentuate perioadele de criză ale Regatului maghiar, își aveau originea în tradiția sa de țară distinctă, cu o populație și o viață economică legată organic de celelalte două țări extracarpătice.

În noul sistem politic al Transilvaniei organizate ferm de regalitatea maghiară, masa românilor a continuat să-și mențină individualitatea etnică, confesională și social-economică.

Fundamentată pe interpretarea nuanțată a cronisticii latino-maghiare cu privire la Transilvania, dar și a mărturiilor documentare, arheologice, toponimice, lucrarea *Românii și maghiarii în secolele IX-XIX* oferă o imagine sintetică și evolutivă asupra evului mediu timpuriu din Transilvania și Ungaria.

În contextul disputei istoriografice româno-maghiare asupra problemei transilvănene ea rămâne un moment de referință prin claritatea și obiectivitatea expunerii, prin interpretarea judicioasă a surselor, în măsură să surprindă sensul evoluției istorice din spațiul transilvănean.

AGATA CHIFOR

Gerics József, **Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban (Biserică, stat și gândire în Ungaria din evul mediu)**, Editura Maguyar Egyháztörtéti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1995, 318 p.

Numele lui Gerics József nu este necunoscut celor din breasla istoricilor medievali. Profesor și istoric, Gerics József de la început s-a orientat spre studierea evului mediu maghiar. Probleme de guvernare, sociale, drept, diplomatică, cultură, religie ale regatului maghiar medieval, toate au fost abordate, rând pe rând, începând din 1956. Numeroasele sale articole demonstrează această varietate a preocupărilor sale. Totuși, numele lui este asimilat mai ales cu cel de expert în probleme legate de geste și cronici.

Această preocupare a sa a dat naștere și volumului: *Legkorábbi gesta-szekesztéseink keletkezésrendjének problémái (Problemele ordinii de apariție a celor mai timpurii redacțiuni ale gestelor noastre)*, Budapest, 1961. Tema celuiilalt volum individual este la fel de incitantă: *A korai rendiség Európában és Magyarországon (Începuturile stărilor în Europa și Ungaria)*, apărută la Budapest în anul 1987.

În volumul de față sunt cuprinse un număr de 26 de articole ale lui Gerics József (trei dintre ele purtând și semnătura coautoarei

Landáyi Erzsébet), rezultat al activității de cercetare în domeniul medievalisticii. Obiectul studiilor este comun: lumea ideilor omului medieval, așa cum apare ea în cultura scrisă. Această cultură de o largă coloratură, s-a materializat în creațiile literare (geste, cronici, legende, etc.), care serveau și ca sursă istorică, și în documentele de mare importanță pentru lumea juridică de atunci. Studiile volumului supun atenției lumea medievală și omul care trăiește în ea. Ordinea lucrărilor - în prezentul volum - este direcționată de cronologia temelor discutate, și nu de anul apariției lor (cele 26 de articole au fost publicate în decursul anilor 1962-1994 în publicații de specialitate: *Századok, Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, Aetas, Levéltári Közlemények, Történelmi Szemle, Jogtörténeti Tanulmányok*, etc.). Unele studii au suferit modificări minore față de forma primei apariții, aceste schimbări fiind impuse de bogăția cercetărilor în materie. De asemenea, ediția de față a fost întregită, pentru o mai bună înțelegere, cu traduceri maghiare ale textelor latine. Cu excepția ultimei lucrări, care pune în evidență judecata regească în perioada angevină, toate celelalte sunt centrate pe perioada arpadiană. Sunt abordate probleme ca: noțiunea de coroană în legende și cronicile din vremea regelui Coloman Cărturarul, teoria incipientă de stat

în perioada Sfântului Ștefan, ceremonia încoronării în 1050, gândirea politică și juridică în Ungaria în vremea papei Grigore al VII-lea, terminologia stărilor medievale în legile romane și cele canonice, procesul introducerii petițiilor scrise în Ungaria medievală. Majoritatea subiectelor sunt tratate pornind de la punctul de vedere exprimat în cronici, legende, geste, deoarece ele reprezintă izvoare de primă importanță pentru perioadele sărace în documente. "Însă rezultatul unor asemenea preocupări, durabilitatea reconstrucției istorice, sau, din contră, teoriile fără o bază istorică reală, depind - în mare măsură - de metodele utilizate de cercetător". Prin descoperirea relațiilor existente între diferitele cronici autorul aruncă lumină și asupra circulației informațiilor în perioada discutată.

Altă trăsătură comună a studiilor este faptul că, prin ele, autorul încearcă să dea un (nou) răspuns la anumite probleme controversate ale istoriografiei maghiare. Spre exemplu: domnia Sfântului Ladislau este analizată pe fundalul luptei diplomatice, judiciare dintre papalitate și Sfântul Imperiu romano-german pentru supremația asupra Ungariei, urmărindu-se evoluția acestui conflict pe parcursul secolului al XI-lea. În vederea unei mai bune integrări a problematicei în epocă, sunt prezentate situații asemănătoare din Europa vremii.

O atenție sporită merită studiul intitulat: *Krónikáink szerepe a*

középkori jogéletben (Rolul cronicilor în viața judiciară a evului mediu). Pentru prima dată în istoriografia maghiară s-a arătat existența unor legături între cronici și scrierea juridică. Interesant este și faptul, că după moartea regelui Matia, clasa nobiliară - pentru susținerea aspirațiilor sale politico-juridice - s-a folosit, în parte, de argumentele oferite de cronicari.

Cu ajutorul materialului documentar, Gerics József descoperă identitatea acelor "doctores legum, doctores decretorum", care, în postura de "clerici regis", și-au desfășurat activitatea în cancelaria și capela regală. Încercarea regelui Béla al IV-lea de a introduce petiția scrisă în rezolvarea problemelor regalității este prezentată prin compararea acestui proces cu cele inițiate de Eduard I și Frederic al II-lea. Prin singurul studiu cu o temă aparținând perioadei angevine, cititorul este familiarizat cu seria de reforme introduse în Ungaria anilor 1370, în vederea îmbunătățirii aparatului de guvernare. Rămasă până acum în umbră, istoria angevină a instituției judecătorești numită "specialis praesentia regis" întrecește imaginea vieții judiciare din Ungaria acelor timpuri.

Prin acest volum de studii Gerics József ne convinge încă o dată că interesul acordat cronicilor este îndreptățit și de actualitate strictă.

MAKÓ MÁRIA

Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe, edited by Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta, Cluj University Press, Cluj-Napoca, 1995, 402 p.

Într-o perioadă marcată de transformări în societățile fostelor țări comuniste, încercarea de a se depăși faza națională a colaborării istoriografice prin organizarea unor conferințe privind anumite zone ale Europei urmate de publicarea rezultatelor acestora constituie un pas hotărâtor spre integrarea României și a altor țări estice și centrale într-o Europă unită. Un astfel de exemplu îl constituie apariția volumului *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe* ce însumează o serie de contribuții europene prezentate la conferința din Cluj - iunie 1995. Astfel, volumul nu este o compoziție unitară în ceea ce privește conținutul și omogenitatea valorică din pricina numărului masiv al autorilor - prezența succint prin intermediul unei liste speciale așezate la începutul cărții - ci o compoziție-amalgam ghidată de o unitate structurală.

Din punctul de vedere al formei expresiei grafice, aspectul artistic, calitatea volumului este ireproșabilă. De remarcat este meritul editorilor: Maria Crăciun și Ovidiu Ghitta, care pornind de la coperta volumului pe care apare "Arborele lui Ieseu" a lui Chagal - o compoziție plină de simboluri creștino-

iudaice și chiar păgâne - introduc cititorul în diversitatea etnică și religioasă a Europei de est și centrală.

În prefața volumului D-I Prof. Pompiliu Teodor schițează cadrele acestei Europe ce se zbate perpetuu între unitate și diversitate și arealul metodologic necesar istoricului în vederea scrierii unei istorii veridice și temeinice ce să poată desluși trecutul fără a încerca să dea previziuni zilei de mâine. Cu o structură circulară, ultimul articol al volumului - articolul semnat de Cesare Alzati - *Europa centro-orientale e riflessione ecclesiologica. Appunti per una storia presente et future* - încheie volumul prin sublinierea imperativului de realizare a unei "axe" de religie și cultură a Europei Mari de dincolo de veacuri și până azi.

Structura volumului cuprinde 5 capitole ordonate pe criterii tematice: 1. *Perioada medievală* ce zugrăvește spațiul eston, slovac, român și cel al Imperiului Otoman; 2. *Reforma* - în cadrul căreia obiectul atenției autorilor l-au constituit cele două țări românești (Moldova și Țara Românească) și Principatul Transilvaniei; 3. *Reforma catolică, Contrareforma și cruciada târzie* - tematică în care Transilvania întrunește unitatea opiniilor; 4. *Biserica, națiune și religie în timpul epocii moderne - sec. XVII-XIX* - ce cuprinde spațiul românesc, cel maghiar și influențele ideologice externe; 5. *Națiunea între biserică și putere în timpul sec. XX* - ilustrează într-o măsură mai mică sau mai

mare aria Europei centro-orientale. Această împărțire a urmărit succedarea proceselor, fenomenelor culturale, nelimitându-se la o linie cronologică strictă care la rândul ei să genereze problematica. Urmărind tematica articolelor și aparatul critic al acestora (ce pleacă de la liste bibliografice până la note propriuzise) se poate conchide în ce măsură s-au împlinit aspirațiile articolelor, ce curenți există sau ce noutăți au fost aduse.

Câteva articole pot face obiectul unor critici în măsura în care acestea fac notă discordantă cu întregul. Astfel articolul *The Album Amicorum of Polish Protestant Nobleman Jaroslav Bojanowski from the Jeans 1622-1634* (Jadviga Muszynska, Jacek Wijacka) nu reușește să treacă de bariera simplist-enunțiativă, abordarea puerilă făcând imposibil un adevărat studiu de caz cum s-a voit. Alt articol *Das arianische Schulwesen in Polen im 16 und 17 Jahrhundert* (Jacek Wijacka) deși bogat informativ nu beneficiază de limpezimea necesară pentru delimitarea corectă a temei și transparența acesteia.

Tratarea unor probleme debătute anterior de către alți istorici (N.Bocșan, L.Gyémánt), sesizabilă și în cazul D-rei Corina Turc, nu duce întotdeauna la îmbogățirea temei, "elementul de noutate" nefiind sesizabil în cuprinsul articolului.

În general elementul de modernitate și noutate a prevalat și în cuprinsul articolelor ce au avut în

obiectiv relația biserică-putere în secolul XX. Acest element dacă nu este însoțit și de aprecierea travaliului metodologic al istoricului, a etapelor specifice cercetării (apelul la surse, critica izvoarelor, compoziția sau organizarea materialului) rezultatul obținut nu se ridică la nivelul adevăratei istorii propovăduite de M.Bloch, B.Guenee și alți istorici și teoreticieni ai istoriei. În această situație se găsește articolul *The Romanian Greek-Catholic Church under Communism* (Prof. George Cipăianu) cu un caracter preponderent factologic, și cel al D-lui Kevin Adamson - o personalitate în materie dar care arborează de-a lungul articolului *The Political Function of Ethnic Conflict: Transylvania in Romanian Politics* foarte multă subiectivitate în tratarea problemei. Ca o trăsătură generală a articolelor apare modalitatea de abordare a temelor "tabu" până nu demult pentru Europa de est și centrală precum și granițele bine precizate ale contribuțiilor, majoritatea "studii de caz".

Dincolo de micile fisuri, volumul redactat în 4 limbi de circulație: engleză, germană, franceză și italiană, printr-o abordare critică și pozitivă a tematicii propuse - etnicitate și religie - constituie o inițiativă reușită de integrare a istoriografiei centrului și estului european în ansamblul istoriografiei generale.

AURA POPA

Gheorghe Pungă, **Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușeanu**, Ed. Universității Al.I.Cuza, Iași, 1994.

Lucrarea lui Gheorghe Pungă, dedicată lui Alexandru Lăpușeanu, este un studiu monografic care se înscrie pe direcția reconstituirii narrative de tip pozitivist. Impresionantă prin cantitatea uriașă de muncă investită, prin consultarea minuțioasă și aparent exhaustivă a izvoarelor, cercetarea dezamăgește prin scopul enunțat, formulat într-un mod care nu a condus autorul la o reconstituire istorică de tip analitic. Lucrarea, pornind probabil de la întrebarea sugerată de un articol al istoricului N.C.Bejenaru: "A fost Alexandru Lăpușeanu un domn rău?", își propune o reabilitare a lui Alexandru Lăpușeanu, căruia izvoarele, susținute mai apoi de istoriografie i-au croit reputația de domn rău. În consecință, prezenta reconstituire încearcă să ne convingă de meritele pozitive ale lui Lăpușeanu. Istoricul își motivează efortul prin faptul că domnia lui Lăpușeanu merita o abordare de tip monografic care lipsea în istoriografia românească. Prin acest tip de abordare nu se reușește decât înlocuirea unui clișeu cu altul, cu atât mai periculos cu cât scopul investigației istorice nu este să emită sentințe cu conotații etice, ci să înțeleagă trecutul, reconstituindu-l. Lucrarea cade uneori

în accente apologetice care nu își au locul într-o operă științifică "marele Ștefan" sau "vizionarul domn moldovean".

Lucrarea este structurată clasic, în capitole care tratează separat situația internațională, evenimentele politice legate de ascensiunea lui Lăpușeanu la tronul Moldovei, situația economică, administrativă, militară, tensiunile dintre autoritatea centrală și boieri, situația bisericii și înfăptuirile în sfera culturală sau artistică. Atenția cercetătorului este captată de lectura foarte atentă a documentelor, ceea ce duce la întemeierea concluziilor fiecărui capitol pe text.

Pe parcursul lucrării apar o serie de linii de investigație originale, fără precedent în istoriografie și ale căror concluzii reprezintă o reală contribuție. De exemplu, interpretarea deciziei lui Lăpușeanu de a-și schimba numele în momentul domniei, care este înțeleasă ca o tentativă de legitimare, sau tendința de a stabili facțiuni care se opuneau domniei lui Lăpușeanu. Investigația ne prezintă și o serie de ipoteze interesante, deși nu întotdeauna susținute de studiul izvoarelor. Astfel, este lansată ideea că Alexandru Lăpușeanu ar fi avut legături cu protestanții din Vilnius și nobilimea protestantă din Polonia ar fi putut să-i sprijine ascensiunea. Ipoteza este infirmată de însăși ana-

liza autorului care subliniază politica în favoarea ortodoxiei desfășurată de domn, pe lângă faptul că nu este susținută de suportul documentar invocat (interpretat în cu totul alt sens de Șerban Papacostea care a publicat inițial informația).

Capitolul referitor la biserica trădează însă și o cunoaștere imperfectă a conceptelor teologice. Biserica unitariană nu este apropiată de "erezia" armenilor. Diferențele dintre monofizismul armenilor și ortodoxia calcedoniană sunt de natură cristologică, monofizismul acceptând doar natura divină a lui Hristos. Unitarianismul pe de altă parte nu acceptă natura divină a lui Hristos, văzând în el un simplu om. Autorul ignoră de asemenea faptul că radicalismul reformat rămâne o speculație teologică la nivelul elitei pentru o bună parte a secolului al XVI-lea, iar biserica unitariană se constituie în Polonia abia în 1562, deci este improbabil ca "doctrina antitrinitară să progreseze în Moldova începând cu 1557, încurajând biserica armeană". Neconvingătoare este de asemenea și ideea că Probotei și Humorului li s-au impus schimburi de sate pentru că au participat la complotul din 1555 sau au făcut concesiile protestenților.

Preferința pentru narațiune este reflectată și de structura capitolelor care plonjează în evenimentul fără a anunța obiectul investiga-

ției și încheie fără a atinge o concluzie. Atunci când apare o ipoteză a capitolului, rezultată dintr-o tăcere a istoriografiei, ea nu este întotdeauna confirmată de analiza întemeiată pe surse. De exemplu, calitățile de "bun gospodar" ale lui Lăpușneanu sau "grija sa pentru activitatea comercială" nu pot fi echivalate în mod persuasiv cu o politică economică.

Unele opinii exprimate de autor nu reușesc să convingă datorită fragilității argumentației. Astfel, modul în care este exclusă participarea Ruxandrei la un complot împotriva lui Alexandru Lăpușneanu rămâne în sfera ipoteticului neverificabil și în afara regulilor raționamentului. În opinia autorului, comportamentul afectuos al domnului, "cireșele, prunele și berea bună" de la Bistrița urmau să o facă pe Ruxandra incapabilă de revoltă și să aștearnă uitarea sau iertarea peste faptul că Alexandru Lăpușneanu îi ucisese probabil mama și doi dintre frați.

Bibliografia folosită impresionează prin adunarea minuțioasă a tuturor studiilor referitoare la Alexandru Lăpușneanu din reviste și ediții. Lipsesc însă orice referire la o bibliografie care să poată sugera un model teoretic sau o grilă interpretativă. De asemenea, în mod surprinzător sunt absente lucrări generale referitoare la Polonia, Habsburgi, Ungaria și Transilvania, mai ales pentru că s-a simțit necesitatea amintirii unor lucrări

referitoare la Imperiul otoman (Aurel Decei, Hammer).

În ceea ce privește sursele folosite, observațiile pot să fie destul de numeroase. Gheorghe Pungă folosește surse editate publicate în diverse colecții sau izvoare publicate în diverse articole. Aceste surse nu sunt întotdeauna analizate critic. Faptul că o sursă narativă sugerează că Ruxandra "era o fâmee destoinică, înțeleaptă, cu dumnezeire, milostivă" trebuie interpretat ținând seama de faptul că o cronică exprimă un punct de vedere personal. În tratarea izvoarelor se operează o periculoasă operație de selecție. Orice afirmație care contestă imaginea de domn bun a lui Alexandru Lăpușneanu apare "pe baza izvoarelor și a istoriografiei ostile voievodului și de aici subiectivismul lor" (p. 303). Toate izvoarele sunt subiective pentru că sunt creații omenești, expresia conștientă a unor opțiuni, nu numai cele care spun lucruri care nu pot fi incluse în schema interpretativă prestabilită.

Alte interpretări sunt neclare. Când discută politica lui Lăpușneanu față de mănăstiri, în contrast cu cea a lui Ion Vodă cel Cumplit, Gheorghe Pungă încearcă să demonstreze că Ion Vodă a luat mănăstirilor sate care fuseseră donate de Lăpușneanu, fiind luate de către acesta din urmă de la boierii în opoziție. Mecanismul după care se desfășoară aceste schimburi nu este însă clar. Satul Protopopeni,

luat Probotei s-a dăruit vornicului Moțoc de către Lăpușneanu. Ce importanță are faptul că Protopopenii aparținuseră familiei Hâra, participanți la complotul împotriva lui Lăpușneanu? Care este regimul proprietății în Moldova? Explicația domnului Pungă are logică numai dacă Hâra rămâne proprietarul satului, în timp ce mănăstirea are satul în folosință.

Uneori o sursă folosită nefiind discutată în context duce la afirmații eronate. Habsburgii, de pildă, puteau să-i ceară lui Andrei Bathory să încerce exterminarea luteranismului, dar ei nu au controlat în mod real Transilvania, iar politica de sprijinire a catolicismului, inițiată de Bathorești nu avea șanse de succes în fața opoziției elitei transilvănene, adepte a calvinismului.

Un alt exemplu în care raționamentul se îndepărtează de la regulile lui bine stabilite este discutarea raportului dintre Alexandru Lăpușneanu și Macarie. Argumentul suferă de circularitate, autorul contestând la început și apoi afirmând relația dintre domn și marii prelați ai vremii sale.

Nefondată este de asemenea afirmația că "în timpul lui Despot protestanții au atacat mai degrabă biserica ortodoxă decât cea catolică", întemeiată pe o frază din elegia a IV-a a lui Johann Sommer. Chiar dacă sursa literară sugerează un prozelitism adresat ortodocșilor, acest lucru nu poate nega o politică a lui Despot

de sprijinire a protestantismului în comunitățile alogene, foste catolice. Domnul Pungă afirmă că nu există izvoare care să ateste secularizarea bisericii catolice din Moldova (p. 195) când în alt capitol domnia sa amintește politica lui Despot față de biserica catolică.

Autorul afirmă de asemenea că oferă "pentru prima dată într-o traducere românească ample pasaje din biografia lui Despot scrisă de Antonio Maria Graziani". Acest lucru nu este real. Din Graziani se mai găsește o traducere destul de amplă în "Ateneul Român", Iași, 1861. Sursele sunt citate cu acuratețe, deși ușor excesiv. Orice afirmație este susținută de o notă. Este poate suficient să se apeleze la note doar în cazul unor probleme controversate în istoriografie, unde punctele de vedere divergente abundă. Capitolul referitor

la politica externă are la 28 de pagini 11 pagini de note. Aparatul critic este îngrijit, în anexă apare o listă de dregători care este extrem de utilă și există un indice de nume și locuri care facilitează consultarea lucrării.

Prezentarea grafică însă lasă mult de dorit din punct de vedere estetic.

Asemănarea lui Alexandru Lăpușneanu, în concluzii, cu principele lui Machiavelli ni se pare că se îndepărtează de la portretul domnului "bun" pe care autorul și-a propus să-l reconstituie la începutul investigației sale. Nu știm dacă Alexandru Lăpușneanu poate fi identificat cu un principe al Renașterii, dar și dacă ar putea fi o atare constatare nu ar îmbogăți în mod substanțial cunoașterea istorică.

MARIA CRĂCIUN

Jean Delumeau, **Civilizația Renașterii**, Editura Meridiane, București, 1995, 2 volume, trad. de Dan Chelaru.

Apărută în 1967 în cadrul cunoscutei colecții a editurii ARTHAUD - Marile Civilizații - situându-se tematic între *Civilizația Occidentului medieval* a lui Jacques le Goff și

Civilizația Europei clasice a lui Pierre Chaunu, lucrarea lui Jean Delumeau este deja un text clasic, o referință fundamentală în bogata și deconcertanta istoriografie a Renașterii. Într-un târziu, iat-o și în limba română! Credem însă că este de bun augur această inițiativă tardivă, capodopera lui Delumeau fiind parcă chemată, cum vom sugera spre sfârșit, să re-

zolve unele din impasurile în care a ajuns problematica Renașterii românești.

Departate de a fi o simplă sinteză, avem în față o complexă reinterpretare a Renașterii. Sesizând carențele terminologiei folosite îndeobște (Ev Mediu - Renaștere), marcată fie de o opoziție maniheistă, fie de tentative de înglobare a celui de-al doilea concept în primul, Delumeau propune o nouă definiție termenului în lucru, în spiritul istoriei totale. Astfel, Renașterea "nu poate semnifica decât *promovarea Occidentului pe vremea când civilizația Europei a lăsat în urmă în mod decisiv civilizațiile paralele*" (vol. I, p. 10, subl.aut.). Cadrul spațiu-timp al investigației este lărgit la maximum "într-un vast peisaj extins de la sfârșitul secolului al XIII-lea până în zorii celui de-al XVII-lea, din Bretania până la Moscova", deci, fapt semnificativ "accentul a fost pus pe dinamismul Europei *în întregimea sa*" (s.n.). Țesătura ideatică fundamentală este istoria provocărilor la care e supusă Europa între 1320 și 1450 și a ripostei (punerea în discuție a gândirii clericale din Evul Mediu, demarajul demografic, progresele tehnice, aventura maritimă, o nouă estetică, un creștinism regândit și întinerit" (vol. I, p. 11) care o va promova în fruntea civilizațiilor lumii. Cu această perspectivă generoasă, atentă la toate realitățile societății, și înnoitoare, Delumeau reia marile sem-

ne ale discuției, spărgând false mituri, nuanțând grăbite încheieri și adăugând noi interpretări.

Lucrarea e structurată în trei părți ce subsumează 15 capitole.

Prima parte ("Linii de forță", vol. I, p. 17-168) este o analiză a marilor tendințe politice, economice, culturale și religioase ce dau măsura ascensiunii Europei. Afirmarea națiunilor întrupate în monarhii absolute, peste nebuloasa creștină, impulsionează marile descoperiri geografice și formarea imperiilor coloniale. Este rediscutată relația dintre importul metalelor prețioase din colonii și "revoluția prețurilor" din Europa secolului al XVI-lea. Raportul între Renaștere și Antichitate este nuanțat, atenția de a distinge între ideologia vremii și realitate înlăturând falsele opoziții. Discutarea Reformelor Bisericii (protestantă și catolică) este un domeniu unde Jean Delumeau rămâne marele maestru, unde, ținând seama de toate cauzele invocate până la el, aduce o ingenioasă *explicație teologică*, ce, credem, a atins esența problemei.

A doua parte ("Viața materială", vol. I, p. 169-288 și vol. II, p. 5-63) înfățișează progresul tehnic al Renașterii, care trebuie însă situat în continuarea "revoluției industriale" a Evului Mediu descrisă de Jean Gimpel. Tehnica afacerilor se dezvoltă strâns legată de începuturile capitalismului, afirmate într-o lume urbană

în plină revoluție. Larga mobilitate orizontală și verticală ce caracterizează epoca Renașterii duce la adânci contraste sociale.

Ultima parte ("Un Om nou", vol. II, p. 65-244) analizează spiritul vremii. De la visuri și utopii la reînvierea astrologiei, totul se centrează în Renaștere pe problema libertății, unită cu afirmarea individului. Renașterea însă nu redescoperă pur și simplu Omul, ci și Copilul și Femeia, și împletește după noile idealuri instruirea și educația. Interesantă este analiza complexelor relații ale Renașterii cu păgânismul, însă Delumeau subliniază și creștinătatea, mai puțin relevată de obicei, a aceleiași epoci. În fine este deslușit drumul sinuos de la pasiunea pentru vrăjitorie la știință, temei al nașterii științei moderne în secolul XVII. Și, cu suflet de literat, Delumeau desprinde marea învățătură a Renașterii: "Matematică, frumusețe, bunătate: cele trei condiții de reușită ale întreprinderii omenesti" (vol. II, p. 244).

Lucrarea este completată, în maniera colecției din care face parte, de un bogat "Index documentar" (p. 245-334), căruia, nu știm de ce, îi lipsesc trimiterile la paginile lucrării unde termenii indexului sunt încadrați, așa cum eram obișnuiți de la celelalte opere ale seriei. Urmează o necesară și analitică "Orientare bibliografică" (vol. II, p. 335-376). Nu putem însă felicita Editura Meridiane

pentru că a ales spre traducere ediția franceză din 1984, lipsită de ceea ce constituie sarea și piperul colecției - bogata și larg comentata ilustrație, inteligent aleasă, prin care cărțile Athaud se adresează instantaneu și rațiunii și văzului și sentimentului. Dacă cititorul francez se poate adresa "volumului complet" așa cum ne invită editorul (vol. I, p. 5), cel român rămâne văduvit nu doar de un sfert din corpul cărții, ci și de iconografia ei, și aceasta chiar în cazul Renașterii, o civilizație a imaginii prin excelență! Regretul ne copleșește și scuze, oricât am căuta, nu găsim.

Nu vom lăuda mai mult această carte care ne-a cucerit, subscrind cu totul elogiilor din "Prefața" lui Raymond Bloch (vol. I, p. 7-8). Dar, din perspectiva celor aproape 30 de ani pe care-i împlinesc lucrarea, precum și din aceea a unui cititor din Răsăritul Europei, putem spune că Jean Delumeau nu și-a îndeplinit pe de-a întregul planul făurit de la început. Nu a cuprins dinamica Europei *în întregime sa*, Renașterea Răsăriteană fiind cvsi-absentă.

Am observat că accentul noii concepții a istoricului francez s-a deplasat de la legăturile formale ale intelectualității cu Antichitatea și evoluțiile economice care duc la nașterea capitalismului, spre accelerarea ritmului interior al întregii societăți ca element definitoriu al Renașterii. Or, acest fenomen se pro-

duce și în Răsărit. Tot această parte a continentului este pusă prima în fața provocărilor ce au făurit Renașterea în Apus (cf. vol. I, p. 11), elaborându-și propria ripostă (Renașterea Paleologilor, umanismul isihast, extinse apoi spre Balcani, Țările Române și Rusia), care, deși *altcumva*, nu este mai puțin semnificativă. Și o ultimă idee: lumea care printr-un război de 200 de ani, purtat chiar cu prețul sacrificării propriei sale Renașteri a oprit invazia civilizației islamice dând răgazul marilor elaborate ale Renașterii "Apusene", este tot Răsăritul. Iată câteva elemente care permit integrarea neînhibată a

Renașterii românești, parte a Renașterii absente la Delumeau în largul context al promovării Europei între secolele XIII-XVII. Dacă până acum în detectarea trăsăturilor Renașterii la noi s-a lucrat cu un concept manicheist separat de medievalsitate și redus la aspectul cultural, Jean Delumeau ne oferă posibilitatea unei noi lecturi a perioadei dintre secolele XIV-XVII de la noi. Este provocarea implicită pe care o lansează istoriografia noastră.

Să sperăm că replica va fi pe măsură.

DAN IOAN MUREȘAN

Cornel Sigmirean, **Teodor V. Păcățian. O viață de cărturar**, Ed. Veritas, Târgu Mureș, 1996, 136 p.

Una din ultimele apariții la Editura Veritas - într-o elegantă prezentare grafică - aduce în atenție destinul unui istoric uitat: Teodor V. Păcățian. O primă lectură a cărții semnate de Cornel Sigmirean oferă date pentru o concluzie parțială: apariția acestei lucrări poate servi ca un util semnal pentru istoriografia română actuală. Argumente numeroase ar putea justifica această afirmație, de aceea mă rezum doar la

cele primordiale: în primul rând, cartea *Teodor V. Păcățian. O viață de cărturar* readuce în prim plan genul monografic, eclipsat oarecum în ultimii ani de tentante problematice, în ton cu istoriografia europeană (precum istoria mentalităților, imaginea celui-lalt, istoria intelectualității, istoria vieții religioase etc.); în al doilea rând, socotesc că prin publicarea acestei cărți s-a săvârșit un act de dreptate cel puțin pentru unul din mulții istorici care își așteaptă încă monografia pe măsura operelor lor (printre cei "ignorați" încă, contemporani cu Păcățian, se numără Augustin

Bunea, Zenovie Pâclișanu, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Alexandru Lapedatu și mulți alții). O examinare critică a scrierilor lui Păcățian devine cu atât mai utilă cu cât întreaga reevaluare a istoriei moderne a României a fost făcută de istoricii dedicați acestui compartiment cronologic pornind de la *Cartea de aur*; în al treilea - și nu în ultimul - rând, merită relevat finalul fericit pe care l-a avut această tentativă de reconstituire istoriografică, concepută inițial ca o lucrare de plan de către cercetătorul științific Cornel Sigmirean.

Pentru a realiza o restituire totală a personalității și operei lui Teodor V. Păcățian, autorul s-a angajat într-un minuțios sondaj al diverselor categorii de izvoare: sursele "primare" - lucrările tipărite ale istoricului, manuscrisele, articolele din presă - dificil uneori de identificat din cauza variatelor pseudonime în spatele cărora s-a ascuns ziaristul - au fost completate cu informații culese din fondul documentar T.V.Păcățian de la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj Napoca și cu referințele din studiile contemporanilor - Aurel Cosma, Vasile Goldiș, Nicolae Iorga, Alexandru Lapedatu, Ioan Lupaș, Eugen Lovinescu ș.a.

Pe baza acestei migăloase documentări, Cornel Sigmirean a reușit, de fapt, să construiască un personaj, în conformitate cu regulile

adevărului istoric. Pentru încheierea acestei construcții, autorul a folosit o metodă interesantă și incitantă în același timp, pornind dinspre primul capitol rezervat biografiei - *Avatarurile vieții* - înspre celelalte, destinate analizei operei. Soluția aleasă și-a dovedit eficacitatea și a proiectat complexa personalitate care a fost T.V. Păcățian, cu drame familiale și convulsiuni interioare.

Opera longevivului istoric (1852-1941) a fost investigată în creația ei cronologică. Descoperim așadar, prin intermediul demersului întreprins de Cornel Sigmirean mai întâi un T.V. Păcățian - poet și novelist, apoi valențele traducătorului, pe cele ale istoricului și militantului, iar într-un ultim capitol, punctele de interes ale ziaristului. Așadar o analiză focalizată asupra tuturor domeniilor de interes din activitatea lui Păcățian, care conduce cititorii dincolo de frontierele cunoscutului. Dacă până acum numele lui Păcățian indica autorul *Cărții de aur* și al unor studii de istorie bisericească ori jurnalistul exhaustiv, comparat adeseori cu Barițiu, el primește în plus etichetările traducătorului unor lucrări de drept, politică, teologie și pe cele ale poetului ce debuta la aceeași *Familie* ca și Eminescu, în anul 1872 cu poezia *Primăvara*.

Înteressantă s-a dovedit a fi și modalitatea aleasă de Cornel Sigmirean pentru a-i analiza opera istorică, aso-

ciind în refacerea genezei *Cărții de aur* informații legate de impresionantul travaliu de 16 ani al autorului pentru alcătuirea celor opt volume, ce expuneau documente din istoria românilor transilvăneni de dinainte de 1848 și până în 1910, cu formulări din recenzii semnate de Vasile Goldiș, Emil Isac, precum și cu recunoașterea valorii lucrării, prin conferirea celor două premii ale Academiei, în 1905 și 1930. Nu în ultimul rând, autorul anexează concluzii personale: încadrarea operei istorice a lui Păcățian în romantismul târziu de la începutul secolului XX.

Un capitol de forță s-a dovedit a fi cel dedicat activității ziaristice, *Personalitate marcantă a ziaristicii românești din Banat și Transilvania*, ce a reușit să motiveze justetea unei caracterizări din epocă: "Nestorul presei românești". Sondajele întreprinse în toate gazetele ce l-au avut ca și coordonator sau colaborator - Tribuna, Telegraful român, Patria, Renașterea, Societatea de mâine, Luceafărul, etc. - dezvăluie adevărata dimensiune a unei activități desfășurate timp de 60 de ani, nu fără conexiuni cu tensionata viață politică din Transilvania. Un efect special a provocat selectarea citatelor potrivite din universul jurnalistic al lui Păcățian, bunăoară cel dintr-un celebru articol *Împărate! Fă*

dreptate (p. 76), și care confirmă, dacă mai era nevoie, că în cazul acestei personalități, talentul literar a răbufnit și în paginile ce cuprindeau revendicări politice.

Nu în ultimul rând, monografia ce i-a fost consacrată lui T.V. Păcățian demonstrează prețiozitatea detaliilor care vin să finizeze tabloul cărturarului: elucidarea aceluia inexplicabil "V" din numele istoricului ce se leagă de un episod din copilărie (p. 6), anii de studii, niciodată încheiați cu o formație universitară, amănunte legate de cele șapte procese de presă ce i-au fost intentate, ocuparea - în temnița de la Seghedin - celulei în care stătuse și I.Rațiu și multe altele. Într-un stil îngrijit, dar în egală măsură accesibil, Cornel Sigmirean reușește într-adevăr să contureze o *viață de cărturar*, explorând bogăția operei lui Păcățian, dar chiar și psihologia acestuia, cu cercul de prieteni printre care îi regăsim pe Lupaș, A.C. Popovici, Miron Cristea, cu oscilații în ceea ce privește opțiunea politică (pasivism sau activism). Ni se oferă așadar prin această monografie nu doar o lectură plăcută, ci și coordonatele pe care le poate atinge tenacitatea unui misionar al condeului.

CORINA TURC

Pompiliu Teodor, **Incursiuni în istoriografia română a sec. XX**, Fundația Culturală "Cele Trei Crișuri", Oradea, 1995, 196 p. + 2 f.

Volumul *Incursiuni în istoriografia română a sec. XX* relevă intenția profesorului Pompiliu Teodor de a lărgi cadrul studiilor de istoriografie dedicate "istoricilor români și problemelor istorice". Conștient de faptul că se adresează unei categorii relativ restrânse de cititori (profesori de istorie, studenți), demersul său îndeamnă "într-o vreme în care recursul la istorie este tot mai insistent, la o investigare sistematică și critică a scrisului istoric național pentru a releva realele sale valori" (Cuv. înainte, p. 5).

Volumul se plasează în suita de preocupări mai vechi ale profesorului Teodor, marcată de publicarea (în 1970, la Editura "Dacia") cărții *Evoluția gândirii istorice românești* și continuată prin volumul *Istorici români și probleme istorice* (Editura Fundația Culturală "Cele Trei Crișuri", Oradea, 1993). Cartea, structurată în 12 studii distincte, unele inedite, iar altele publicate în diverse reviste de specialitate, constituie o veritabilă frescă a istoriografiei românești din perioada interbelică. Ea are o construcție de tablou, care dă, inițial, o perspectivă generală asupra istoriografiei românești prin studiile: "Noi orientări în istoriografia românească

în deceniul trei al sec. XX" (p. 7-26) și "Istoriografia la Universitatea din Cluj. 1919-48. Schița unui profil." (p. 27-34). Tabloul se adâncește prin punerea în valoare a personalităților creatoare de școală istorică: Alexandru Lapedatu, Silviu Dragomir, Constantin Marinescu, Andrei Oțetea, Francisc Pall, Gh.I.Brătianu, ca să ajungă, în final, la tratarea unor probleme ale istoriei naționale: "Mihai Viteazu în istoriografia modernă" (p. 161-182) și "Istoriografia Memorandumului" (p. 183-194).

Deși profesorul Teodor nu doarește o epuizare a întregii problematice atinse de istoriografia românească din perioada interbelică - problematice extrem de complexă și vastă - totuși demersul său pune în lumină "noile orientări în istoriografia română a deceniului trei al secolului XX" și dinamica scrisului istoric practicat la Universitatea din Cluj. Chiar titlurile sugerează complexitatea acestei perioade marcate de noile realități ale vieții politice românești și de procesul de instituționalizare a istoriografiei după Marea Unire, proces ce a dus la afirmarea noilor școli istorice de la București, Cluj și Iași. Sub aspectul evoluției istoriografiei românești, se remarcă continuitatea cu epoca precedentă, prin prelungirea spiritului istoric al generației afirmate la sfârșitul sec XIX și reorientarea tinerilor istorici (care vor constitui "noua școală is-

torică"), spre istoriografia franceză. Profesorul Teodor remarcă faptul că "în general, cu deceniul trei suntem într-o etapă de căutări de noi orientări, de definire a punctelor de vedere din unghiul concepției și metodei istorice" (p. 22). Prin studiile dedicate istoricilor Andrei Oțetea, Francisc Pall, Constantin Marinescu și Gh.I. Brătianu, "studii ce interesează probleme ale scrisului european" (p. 5) se evidențiază evoluția istoriografică și preocupările istoricilor români pentru un studiu aprofundat al istoriei universale. Operele lor, dedicate Renașterii, Reformei și problemelor cu care se confruntă spațiul central și sud-estul european, încadrează teritoriul românesc într-o mai vastă arie culturală. Ele au determinat astfel abordarea istoriei românești dintr-o perspectivă generală, reușindu-se prin metode, tematică și unghiul de analiză al fenomenului istoric, o apropiere firească a istoriografiei noastre de cea Occidentală.

Adiacent, prin studiile dedicate lui Al.Lapedatu, S.Dragomir, epocii și personalității lui Mihai Viteazu și "istoriografiei Memorandumului", sunt examinate probleme ale istoriografiei naționale. Accentul pare să cadă pe scoaterea unor istorici clujeni din conul de umbră impus de condițiile politice din România postbelică: Al.Lapedatu, S.Dragomir, C-tin Marinescu, Ioan Lupaș. Ei sunt de altfel, cei ce au pus bazele cercetărilor propriu-zis istorice și de isto-

rie a istoriografiei la Universitatea din Cluj. Programul inițiat de ei a constituit un adevărat reper pentru întreaga istoriografie transilvăneană, lucrările lor indicând, standardul atins de aceasta în perioada interbelică.

Toate aceste studii rezultate din cunoașterea directă a textelor puse în discuție, sau chiar a unora dintre istoricii studiați, creatori de școală istorică, oferă o imagine de ansamblu asupra istoriografiei românești ardelenene (și nu numai) din perioada interbelică. Ele impun ordine în deșisul și complexitatea problemelor ridicate de studierea istoriografiei și demonstrează că scrisul istoric românesc "este integrat în sistemul de vase comunicante al culturii istorice universale".

Cartea scoate în evidență "dimensiunile istoriei cunoaștere în sec. XX" (p. 5) și progresele înregistrate de istoricii români care și-au însușit realizările epocii precedente (dominate de "triada critică") și au încorporat valorile istoriografiei occidentale.

Luată în ansamblu, lucrarea profesorului Pompiliu Teodor incită "acum când are loc o regândire a istoriei și istoriografiei datorită mersului lumii contemporane" la o lectură sistematică, aplicată unor segmente ale istoriografiei românești de la operele marilor istorici români la problemele fundamentale ale istoriei naționale.

DANIELA SECHEL

Z. Ornea, **Anii Treizeci. Extrema dreaptă românească**, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995, 474 p.

La interval de 15 ani de la apariția primei sale incursiuni sintetice asupra perioadei interbelice, consumate în volumul *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, profesorul Z.Ornea descifrează - prin intermediul lucrării de față - resorturile intime ale derulării vieții intelectuale românești pe durata anilor '30. Nu întâmplător și-a ales ca "martor" al investigației sale extrema dreaptă deoarece, prin jocul politic inaugurat de regele Carol al II-lea după "Restaurația" din 8 iunie 1930 și prin tinerele energii intelectuale ce au aderat la crezul profesat de mișcarea lui Corneliu Zelea-Codreanu, aceasta va juca un rol de prim-plan în arena disputelor de idei ale epocii. Concepută, după cum singur o mărturisește, după același principiu arhitectonic ce a stat la baza precedentului volum, noua apariție editorială focalizează și epuizează tensiunea de idei a timpului (p. 20).

Primele două capitole dezvoltă disputa contrapunctică dintre democrație și dictatură, respectiv autohtonism și integrare europeană. Cu aceeași precizie și constantă forță intuitivă pe care le-a probat în toate cercetările anterioare, domnul Z.

Ornea merge direct la miezul problemelor prin intermediul reconstituirii de ansamblu și de fapte a subiectului enunțat. "Criza" de încredere în valorile democratice ale sistemului social se datorează confrunțărilor la nivelul partidelor politice, a guvernării național-țărăniste ce se suprapune debusolării economice și lipsei de consistență a membrilor Regentei (1927-1930). Elogiul totalitarismului are ca modele Rusia Sovietică și Italia fascistă, cu mențiunea că, după 1933, extrema dreaptă românească se va orienta spre național-socialismul german. Pozițiile pro și contra democrației sunt susținute, cu exemplificări consistente, de către oameni politici și de cultură importanți, precum: Mihai Ralea, Ion Vinea și Tudor Vianu ca apărători ai sistemului burghez democratic, respectiv Nichifor Crainic, Nae Ionescu, Mihail Manoilescu, Mircea Eliade, Corneliu Zelea Codreanu, ca propagatori ai doctrinei forței, a dictaturii. Beneficiul metodologic al lucrării iese aici în evidență prin intermediul extraselor consistente din presa și lucrările teoretice ale personajelor menționate, prin care ideile și mobilurile atitudinale ale acestora se precizează mult mai credibil.

Egal de incitante sunt considerațiile conținute în cel de-al doilea capitol, ce continuă - în fapt - disputa, analizată pentru deceniul trei în volumul din 1980, dintre tradițio-

nalism și modernitate. De pe pozițiile militante ale ortodoxismului se pronunță o serie de personalități ce urmăresc conservarea unui spirit autarhic, care să protejeze națiunea română de "asaltul" integrării europene. Firesc, urmează replica adeptilor sincronizării la pulsul timpului. Tot aici, se prezintă contribuția originală a profesorului C. Rădulescu-Motru privitoare la *românism* - formulă ce prefigurează naționalismul anilor '30, din care lipsește componenta fundamentalistă proprie mișcării de extremă dreaptă.

O atenție particulară este acordată procesului de constituire a "noii generații" de intelectuali români, ce au în comun un set de opinii de o mare anvergură ideatică, vocația actului cultural de un înalt profesionalism și faptul că toți s-au născut pe durata primului deceniu al secolului XX. Din rândul acestora se detașează puternica personalitate a lui Mircea Eliade și vocația organizatorică a lui Petru Comarnescu, care se validează prin constituirea Asociației culturale "Criterion". Evoluția ulterioară a celor doi protagoniști este simptomatică pentru confruntarea intelectuală a epocii. Pe de o parte, Mircea Eliade va aluneca spre mișcarea legionară în care se va înregistra finalmente; pe de alta, Petru Comarnescu continuă să creadă în valorile democrațiilor occidentale pe care le apără de asaltul extremis-

mului totalitar. Un loc deloc negli- jabil în economia celui de-al treilea capitol al lucrării îl ocupă descifra- rea procesului de convertire spre ex- tremă dreaptă a unor talente auten- tice ale "noii generații". Z.Ornea precizează, cu finețe, mobilurile acestei evoluții și formele specifice de manifestare în cazurile lui Emil Cioran, Mircea Eliade și Constantin Noica.

În cadrul extremei drepte ro- mânești, autorul lucrării detectează trei linii de orientare intelectuală: cea reprezentată de profesorul Nae Ionescu - cu foarte mare aderență în mișcarea legionară; cea a scriitorului și publicistului Nichifor Crainic - autor al doctrinei statului etnocratic; finalmente, cea a economistului și omului politic Mihail Manoilescu - fascinat de modelul corporatismului italian. Pornind de la această intro- ducere teoretizantă, Z.Ornea recon- stituie - pe durata capitolului cinci - un istoric comprimat al mișcării legionare. Cu acest prilej este evi- dențiat arsenalul propagandistic uzi- tat de către conducătorii ei pentru a convinge opinia publică și a-și atra- ge noi membri, cu predilecție din mediul universitar și rural. Desci- frarea mecanismelor interne de funcți- onare ale mișcării legionare ne ajută să înțelegem cum a fost posibilă ascensiunea lor politică pe scena națională, precum și "succesul" înre- gistrat în alegerile din finalul anului

1937. În context, este creionată personalitatea chismatică a Căpitanului legiunii și se caută o posibilă explicație plauzibilă a rolului determinant jucat de acesta în impunerea ei pe planul vieții politice românești interbelice.

Un ultim capitol este destinat surprinderii raporturilor ce se nasc între ideologiile totalitare și activitatea literară a anilor '30. Idealul artistic formulat de către extremiștii de dreapta a fost acela al literaturii legionare, axate exclusiv pe planul politic, respingând faptul estetic și făcându-se ecoul "duhului neamului" (p. 427-428). Din aceeași perspectivă este criticat rolul nefast jucat de critica literară ce a încurajat operele iudaizante, subiectele fără consistență eroică, și nu a acordat atenția cuve-

nită adevăratelor modele de artă angajată - din Italia, Germania și Uniunea Sovietică. Violența și lipsa de consistență a demersului ideologic extremist este exemplificată prin cazul romancierului Mihail Sadoveanu, acuzat de legionari că a pactizat cu evreii. Și de această dată, domnul Z.Ornea prezintă opiniile pro și contra, făcând apel la presa perioadei, la atitudinea de răspuns a romancierului și la poziția instituțiilor de cultură.

Operă de serioasă erudiție, lucrarea *Anii Treizeci. Extrema dreaptă românească* a intrat deja în circuitul de referință al domeniului, contribuind la mai buna cunoaștere a epocii și a frământărilor ei, respectiv la consolidarea prestigiului științific al autorului ei.

CORNEL CRĂCIUN

Doru Radosav, **Carte și societate în Nord-Vestul Transilvaniei (sec. XVII - XIX)**, Fundația Culturală "Cele Trei Crișuri", Oradea, 1995, 307 p.

Chestionarea istoriei culturii din zona Sătmarului din veacurile al XVII-lea și al XIX-lea pe care și-o propune lucrarea asupra căreia vom insista în continuare, se constituie în plan metodologic într-o încercare de

abordare sincronă istoriografiei europene despre carte. Având ca repere principale studierea orizontului de receptare oferit de societatea românească din nord-vestul Transilvaniei și modalitățile de obiectivizare ale cărții în cadrul comunităților menționate cercetarea reușește o radiografie socio-culturală de primă importanță.

Enunțându-și obiectivele sub semnul unor interogații pe parcursul capitolelor și al subcapitolelor, cartea

își desenează liniile de forță cu limpezime și incisivitate. Cu o arhitectură ce se articulează organic, construită pe un demers teoretic profund asimilat, lucrarea încorporează o solidă argumentație din perspectiva surselor pe care le utilizează și ilustrează.

În conturarea orizontului de așteptare al societății autorul urmărește evoluția demografică a habitatului românesc relevând un "etnic românesc predominant alături de care coexistă populații alogene" (p. 23), un habitat marcat de tensiuni determinate de ritmul reformelor întreprinse de politica Imperiului habsburgic, dar și ca urmare a unei dinamici proprii "în care tradiția tinde spre adecvarea propriei fizionomii la inovațiile survenite"(p.23).

Interogarea raporturilor dintre cultural și confesional pune în evidență o recuperare a spiritualității românești, ortodoxe și greco-catolice, ca forme de manifestare preponderent religioase.

Perspectiva teoretică a cercetării se regăsește în discuția despre nivelurile culturale și de lectură. Prezentarea principalelor direcții ale istoriografiei franceze(R.Mandrou, Fr.Furet, A.Dupront, R.Muchembled etc.) este întregită cu expunerea orientărilor exersate de istoricii culturii anglo-saxoni (P.Burke, Natalie Zenon-Davies). Din spațiul istoriografiei românești rețin atenția con-

tribuțiile lui N.Iorga, N.Cartojan etc, din perioada interbelică, în timp ce abordările recente îi dau autorului posibilitatea să realizeze o tipologizare a acestora. Paradigmele interpretative se dezvoltă la nivelul realității ca o "politropie culturală" în care relevantă rămâne participarea la actul cultural dinspre zone sociale" (p.93). Interogarea fenomenului circulației cărții vechi în spațiul românesc din perspectiva nivelurilor de cultură "poate reconstitui o stratigrafie socio-culturală" (p.97), o cuantificare a fenomenului de difuziune la incidența cărții cu societatea. Ca urmare autorul supune cercetării trei "modele culturale rezultate în urma acestei percepții: preoți, dieci-dascăli, țărani."(p.97) Aceste modele culturale sunt interceptate pe trei direcții: instrucție, prizor de lectură și lingvistic, modificări ale denotației care consolidează identitatea nivelurilor culturale (de la popă la preot, paroh etc; de la diac la cantor și învățător).

Interferența dintre carte și societate relevă o percepție concentrată asupra comunității, fie ea laică (satul) sau ecleziastică (biserica), distingându-se mai multe variante în care este aceasta interceptată (civile, confesionale, etice, sociale). Intermediară între sat\comunitate și biserică\ act religios, cartea se valorizează din perspectiva participării la ceremonia religioasă, dintr-o "anume ipostază

sacramentală a discursului religios" (cărți de strană\cărțile altarului).

În analiza donației de carte istoric surprinde demarcarea a patru *nivele parentale* - "unități de agregare socială" - de la individ către întreaga comunitate. De asemenea *retorica nuncupației* reține atenția prin stabilirea structurii (procurare, transmitere, păstrare) și sintaxei actului donației (invocația, structura donației, sancțiunea, însemnarea signalitică). Lumea românească a secolului al XVII-lea și a XVIII-lea, ple-

când de la lectură, validează două niveluri culturale "un nivel al elitelor și un nivel popular"(p.199).

Revendicată ca o cercetare de istorie "de importanță locală sau zonală" (p.11), lucrarea, este însă, prin angajamentul întreprins dintr-o perspectivă teoretică un reper de cea mai bună calitate în peisajul istoriografiei culturii românești.

IONUȚ COSTEA

HRISOVUL, Buletin al Facultății de Arhivistică, Serie nouă, I, București, 1995, 164 p.

După înfăptuirea marelui act istoric din 1918, Unirea teritoriilor locuite de români, dar aflate până atunci sub dominație străină, cu România, s-a reorganizat și rețeaua arhivistică din statul național român. Prin direcțiile regionale nou înființate, se trecea la recuperarea unui bogat fond arhivistic, care trebuia însă ordonat și trecut în evidențele de arhivă ale noilor direcții și filiale aparținătoare de Direcția Generală a

Arhivelor Statului București. În acest sens a fost promulgată Legea de organizare a Arhivelor Statului (15 iulie 1925), prin care primea cadru legal Școala practică de arhivari-paleografi deschisă în noiembrie 1924. Devenită Școala de Arhivistică din București (1938), aceasta își va mări de la 2 la 3 anii de studii și își va întemeia o publicație proprie, cu denumirea de "Hrisovul".

Apariția acestui periodic este legată de stăruințele directorului de atunci al Școlii de Arhivistică, profesorul Aurelian Sacerdoțeanu. "Hrisovul" devenea Buletinul anual al

Școlii de Arhivistică din București și valorifica rezultatele cercetărilor profesorilor și cursanților Școlii, contribuind în cel mai înalt grad la progresul științelor auxiliare ale istoriei, mai ales a celor constituite în jurul documentului de cancelarie.

Revista "Hrisovul" a apărut între anii 1941 și 1947, în total șapte numere tipărite: I, 1941, 568 p.; II, 1942, 306 p.; III, 1943, 164 p.; IV, 1944, 160 p.; V, 1945, 216 p.; VI, 1946, 195 p. și VII, 1947, 528 p. În pofida numeroaselor dificultăți pricinuite de război, publicația Școlii de Arhivistică, "Hrisovul", a putut apare anual, incluzând în paginile sale contribuții dintre cele mai notabile din domeniul științelor ajutoare ale istoriei, al Arhivisticii și Paleografiilor îndeosebi.

Încetarea apariției revistei după 1848, în contextul evoluției politice înregistrate, iar trei ani mai târziu desființarea a însăși Școlii de Arhivistică, au însemnat o imensă pierdere pentru științele istorice respective, înregistrându-se un nedorit gol în pregătirea de specialiști pentru arhive, a arhiviștilor. Lipsa personalului pe deplin calificat pentru arhive a fost suplinită în parte prin cursuri de specializare organizate de Direcția Generală a Arhivelor Statului și prin încadrarea de absolvenți ai facultăților de istorie și de filologie de la marile universități din țară. În "Revista Arhivelor", Serie nouă,

pe de altă parte, au fost publicate studii și articole din domeniile și științele care au ca obiect de studiu fondurile de arhivă, actul scris de cancelarie.

După 1989, prin stăruințele Direcției Generale a Arhivelor Statului, a luat ființă începând cu anul universitar 1992-1993, în cadrul Academiei de Poliție "Alexandru Ioan Cuza" din București, Facultatea de Arhivistică. Se reia astfel, firul unei tradiții a învățământului universitar specializat din țara noastră, menit să pregătească specialiștii de care instituțiile arhivistice au cea mai mare nevoie. Profilat pe patru ani de studii (cf. Ordinul Ministerului de Interne Nr. 04817 din 1 februarie 1992), Facultatea de Arhivistică din București include, pe lângă discipline istorice generale și cursuri de arhivistică, științe auxiliare, de paleografie româno-chirilică, latină, slavo-română, germană și amghiară, alte discipline menite să asigure o bună pregătire a viitorilor arhiviști.

La trei ani de la deschiderea Facultății de Arhivistică din București vede lumina tiparului și primul număr din Seria nouă a revistei "Hrisovul", Buletin științific al acestei facultăți. După un *Cuvânt înainte* semnat de prof.univ.dr. Ioan Scurtu, Directorul General al Direcției Generale a Arhivelor Statului și Decan al Facultății de Arhivistică, publicația "Hrisovul" include 25 de ma-

teriale științifice distribuite în cele cinci rubrici din profilul revistei: I. Studii și articole; II. Note și comentarii; III. Instrumente de lucru; IV. Cronică; V. Recenzii și prezentări. Sunt cuprinse studii de istorie generală, cum este cel semnat de acad. Ștefan Ștefănescu, *Latinitatea-identitate și dimensiune europeană a poporului român*, sau specializate: *Anastasiu Comnen Ipsilante. Un fanariot despre fanarioți* (Olga Cicanci), *Documente inedite referitoare la relațiile Bistriței cu Cetatea Chioar în 1567* (Ecaterina Anton) etc.

Interesează, desigur, studiile din domeniul științelor ajutoare ale istoriei care sunt frecventate prin discipline speciale în cadrul Facultății de Arhivistică. Astfel, articolul semnat de Ștefan Hurmuzache, intitulat *Protecția Fondului Arhivistic Națio-*

nal - istorie și actualitate, de Maria Dogaru: *File de diplomatică românească. Elemente figurative prezente pe documentele medievale românești*, de Constantin Burac, cu privire la mari prețuitori ai arhivelor sau contribuția Olimpiei Guțu cu privire la litere înscrise și în ligatură extrase din documentele istorice slavo-române din secolele XIV-XVII. Cronică și recenzii cu care se încheie acest număr al revistei "Hrisovul" profilează o publicație specializată din domeniul științelor ajutoare ale istoriei care va contribui, nu ne îndoim, la formarea și informarea noilor specialiști pe care îi pregătește Facultatea de Arhivistică din București, a istoricilor în general.

NICOLAE EDROIU

Biblioteca și Cercetarea, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca, Biblioteca, XIX, Cluj-Napoca, 1995, 154 p. Redactor: Liviu Ursuțiu.

Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române a împlinit, încă de la întemeiere, în 1950, o activitate științifică de ținută. Spe-

cialiștii cu care a fost încadrată Biblioteca, au realizat, în paralel cu ordonarea imensului material documentar, de carte manuscrisă și tipărită din fondurile ei, prelucrarea științifică și comunicarea unora dintre concluziile cercetărilor întreprinse. Sesiuni științifice proprii și apoi Secțiunea de Bibliologie din cadrul Zilelor Acade-

mice Clujene au oferit cadrul prezentării comunicărilor din domeniul specializat al istoriei cărții și bibliotecilor, avându-se în vedere caracterul documentar-științific al bibliotecii academice clujene. Din 1973 încoace textul acestor comunicări se publică în ceea ce a devenit periodicul Bibliotecii Filialei Cluj a Academiei Române, *Biblioteca și Cercetarea* (vol. I-XIX), 1973-1995, cărora le-a fost întocmit un indice bibliografic.

Într-o formă nouă a apărut acum ultimul număr din *Biblioteca și Cercetarea*, XIX, Cluj-Napoca, 1995, 154 p., cuprinzând comunicările prezentate de specialiști în materie la Sesiunea științifică din 20-21 octombrie 1994 a Zilelor Academice Clujene. Dintre prețioasele contribuții din acest număr semnalăm pe cele referitoare la o tipăritură frobeniană de excepție: opera sfântului Ciprian în ediție Erasmus (Liliana Maria Mocanu), la ediții renaștentiste din științele exacte existente în fondurile bibliotecii academice clujene - Matematica și Astronomia (Dan Curticeanu), la cartea de limbă engleză din secolele XVI-XVIII existentă în fondurile bibliotecii (Rodica Rafiroiu), la cărțile engleze apărute până la 1850 intrate

în bibliotecile din Transilvania în secolele XVII-XIX (Carmen Maria Andraș), la cultura ebraică din Transilvania (Claudia Ursuțiu), la *Bucoavna* de la Cluj din 1744 (Mihai Alin Gherman). Alte comunicări privesc fondul de carte veche românească de la Nyergyháza (Ungaria) semnalat de Eugen Glhck, cărțile cu dedicații din Biblioteca Centrală din Blaj - Fondul Ioan Micu Moldovan (Magdalena Tampa), schimbul de scrisori dintre G.T.Kirileanu și Ștefan Manciulea (Liviu Ursuțiu). Un grup de comunicări privesc teoria comunicării (Anca Câmpian), delimitarea dintre biblioteca publică și cea personală (Marta Daniela Chiriac), lectura între singularizare și comunicare (Vasile Dan Alb). Cronica participării specialiștilor din cadrul Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române la diferite manifestări științifice organizate pe plan intern în anul 1994, lista lucrărilor publicate de aceștia, precum și informațiile oferite despre lucrările editate de Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române încheie acest consistent număr al publicației Bibliotecii academice clujene, *Biblioteca și Cercetarea*, ajuns în 1995 la cel de al XIX-lea volum.

NICOLAE EDROIU

Philobiblon, Biblioteca Centrală Universitară "Lucian Blaga" Cluj-Napoca, Anul I, Nr. 1, Cluj-Napoca, 1995, 267 p.

Sub auspiciile Bibliotecii Centrale Universitare "Lucian Blaga" din Cluj-Napoca apare, începând cu anul 1995, publicația periodică proprie sub denumirea *Philobiblon*. Ea continuă, într-un fel, mai vechea publicație *Biblioteca și Învățământul* din anii 1976-1984 (opt volume), în care erau valorificate rezultatele cercetărilor în domeniul Bibliologiei, în primul rând ale specialiștilor de la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca.

Primul număr din periodicul *Philobiblon* apărut acum înmănunchiază comunicările prezentate la Simpozionul din 1994 prilejuit de împlinirea a 75 de ani de la constituirea, în cadrul Universității românești întemeiate în 1919, a noii bibliotecii. Ctitorii noii universități din orașul principal al Transilvaniei au meditat asupra destinului marelui ei laborator, care trebuia să fie Biblioteca; astfel, savantul Sextil Pușcariu, întâiul ei rector, insista pentru "alcătuirea unei bibliotecii cât se poate de complete", care să aibe "cataloge raționale" și să întocmească bibliografii asupra fondului de carte existent și asupra aparițiilor în principa-

lele domenii ale științei, pentru o informare promptă și exactă a cadrelor didactice, cercetătorilor și studenților. Nu întâmplător, după așezarea temelilor solide ale noii bibliotecii universitare, în cel de al doilea deceniu de existență a Universității s-a creat, în cadrul ei, o adevărată școală bibliologică al cărei întemeietor a fost profesorul Ioachim Crăciun, propunătorul, în 1932, al celui dintâi curs de Bibliologie din învățământul superior românesc.

Textele comunicărilor la Simpozionul științific aniversar prin care s-a alcătuit cel dintâi număr al periodicului *Philobiblon*, cu care se justifică însăși funcția științifică a instituției patronatoare, meditează tocmai asupra căutărilor și propulsiei de acum 75 de ani. Astfel, intervenția Directorului B.C.U. Cluj-Napoca, dr. Doru Radosav (*Semnificația sărbătoririi unei bibliotecii*), Mesajul Ministrului Învățământului, prof.univ.dr. Liviu Maior, *Cuvântul* Rectorului Universității "Babeș-Bolyai", prof.univ.dr. Andrei Marga, *Cuvântul* Directorului B.C.U. București, conf.dr. Ion Stoica și al Directorului B.C.U. "Mihai Eminescu" din Iași, C.Ștefannache scot în evidență rolul bibliotecii, cu deosebire a celei universitare, în dezvoltarea științei și formarea generațiilor de specialiști și cercetători, rosturile pe care instituția de acest fel le are în cultură și societate.

Revista *Philobiblon* și-a creat de pe acum principalele sale rubrici: *Carte, lectură, societate* (*Lucrări de Biblioteconomie*); *Oameni, cărți, idei*; *Metodologii moderne de informare și comunicare*, în care sunt distribuite cele 45 de comunicări prezentate în cadrul simpozionului menționat. Dintre acestea menționăm pe cele referitoare la evoluția B.C.U. Cluj-Napoca până astăzi (Ioan Hentea), la planificarea serviciilor de bibliotecă în România contemporană (Ion Stoica), la cărțile rare din colecțiile B.C.U. Timișoara (Vasile Țăra) și B.C.U. Brașov (Elena-Maria Târziu), la revista "Gândirea" - perioada clujeană (Nae Antonescu). Alte comunicări deslușesc rolul pe care l-au avut în dezvoltarea științelor, culturii, învățământului și bibliotecilor unele personalități ca Ion Chinezu (Dora Daisa), Augustin Bunea (Silvia Dumitru), Sextil Pușcariu (Elisabeta Faiciuc), Gavril Bănulescu-Bodoni (Nastasia Fodorean), Lucian Blaga (Ioan Pop), Ioachim Crăciun (Mircea Popa), a universitarilor clujeni (Cornelia Gălătescu).

La secțiunea *Metodologii moderne în informare și comunicare*, după sublinierea încă o dată a necesității creării unui sistem național de comunicare și înfățișarea experienței Bibliotecii Universității din Brașov în informatizarea documentării (Alexandrina Mihăilescu) sunt prezentate diferite sisteme folosite în automatizarea bibliotecilor.

În acest fel, tradiția și istoricul cărții și bibliotecii sunt îmbinate cu preocupările actuale de informatizare a bibliotecilor și documentării științifice, în contextul extraordinarului progres al tiparului și cărții, al științelor și informației științifice în primul rând. Biblioteca Centrală Universitară "Lucian Blaga" din Cluj-Napoca, sensibilă la realizările din trecut, dar și la inovațiile tehnice de astăzi care să-i permită modernizarea și cuprinderea satisfăcătoare a informației, își propune să sintetizeze de-acum rezultatele proprii prin revista *Philobiblon*.

NICOLAE EDROIU